

กลอนสวคประเภทสอนคชธรรม โดยอ้อม

กลอนสวคประเภทสอนคชธรรมโดยอ้อม หมายถึงกลอนสวคที่มีเนื้อเรื่องเป็น
ชาคคหรือเรื่องที่ตั้งเลียนแบบชาคค การสอนคชธรรมใช้วิธีการยกเนื้อเรื่องก็กล่าวเป็น
อุทาหรณ์และอาจสอดแทรกคชธรรมในระหว่างคำเนนเรื่อง องค์ประกอบต่าง ๆ ของเรื่อง
ไค้แก่โครงเรื่อง ตัวละคร ความขัดแย้งและแนวคิดต่าง ๆ นำไปสู่คชธรรมทางศาสนาที่จะ
มุ่งสั่งสอน ผู้ฟังจึงได้รับทั้งคชธรรมคำสอนและความบันเทิงใจไปในขณะเดียวกัน

นอกจากแนวคิดทางพุทธศาสนาซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของกลอนสวคแล้ว องค์
ประกอบที่น่าสนใจของกลอนสวคประเภทสอนคชธรรมโดยอ้อมซึ่งจะกล่าวถึงในบทนี้ไค้แก่
องค์ประกอบด้านความขัดแย้ง ลักษณะตัวละคร

๒.๑ องค์ประกอบด้านความขัดแย้ง: ความขัดแย้งสามระดับ

ความขัดแย้งหรือปมปัญหาในวรรณกรรมประเภทกลอนสวคประเภทสอนคชธรรม
โดยอ้อมอาจวิเคราะห์ไค้เป็นสามระดับคือระดับครอบครัว ระดับสังคมและระดับปรัชญาหรือ
คชธรรม

ก. ความขัดแย้งระดับครอบครัว

ทั้งไค้เคยกล่าวแล้วว่าลักษณะสำคัญของพุทธศาสนาคือการสอนความจริงที่เป็น
ประโยชน์และเป็นสิ่งที่ปฏิบัติไค้ในปัจจุบันหรือที่เรียกว่าทิฐยฆัมมิกัตถะ การสร้างปมปัญหา
หรือข้อขัดแย้งในกลอนสวคมุ่งเสนอเรื่องราวซึ่งสัมพันธ์กับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน
ทั่วไป ปัญหาใกล้ตัวที่สุดของชาวบ้านคือปัญหาครอบครัวหรือความขัดแย้งภายในครอบครัว
ในวรรณกรรมกลอนสวคประเภทสอนคชธรรมโดยอ้อมจะสร้างเนื้อเรื่องจากปมปัญหาภายใน
ครอบครัวแทบทั้งสิ้น ปมปัญหาหรือความขัดแย้งภายในครอบครัวที่วิเคราะห์ไค้จากกลอนสวค
มีดังนี้

(๑) ความขัดแย้ง ระหว่าง เมียน้อยกับเมียหลวง

ความขัดแย้ง ระหว่าง เมียน้อยกับเมียหลวง เป็นความขัดแย้งที่พบบ่อยที่สุด ในกลอนสวดและมักจะเป็นปมปัญหาเริ่มแรกซึ่งนำไปสู่ การดำเนินเรื่องและวิถีชีวิตของตัวละคร ความขัดแย้งระหว่าง เมียน้อยเมียหลวงแสดงออกในลักษณะของความอิจฉาริษยาใส่ร้ายป้ายสีและกลั่นแกล้งทำให้ตัวละครเอกของเรื่องต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองได้รับทุกข์เวทนา ทั้งนี้ฝ่ายที่ก่อปัญหาหรือผู้ที่อิจฉาริษยาอาจเป็นได้ทั้ง เมียน้อยหรือเมียหลวง ในกลอนสวดหลายเรื่อง เมียน้อยเป็นฝ่ายร้ายกลั่นแกล้งเมียหลวง เช่นในเรื่อง ศิลปะสาท นางสุวรรณบุษราคัมท้าวสุรนทิกกำจัตมเหสีคือนางรัตนมาลี โยคนำยาพิษใส่ในเครื่องเสวยของนางรัตนมาลี ในกลอนสวดเรื่อง ชินราช มเหสีฝ่ายชายคือนางประทุมมาลี นางประทุมมาลีให้บ้านเมืองฉิบหาย เป็นต้น ในทางตรงกันข้ามเมียน้อยในกลอนสวดหลายเรื่อง เป็นตัวละครเอกฝ่ายหญิง เช่น ในเรื่อง เบญจมาศทอง นางศรีคอกไม้ถูกกลั่นแกล้งจากมเหสีเอกของท้าวทศวงษ์ โยคนำลูกหมามาวางไว้นอนชิวของนางศรีคอกไม้ ใน มังฆาชาคอก นางคารวิมเหสีของท้าวกาสิกราชทำอุบายให้ท้าวกาสิกราชกริ้วนางมังฆาชาชาคอกที่ไ้มาจากครั้งไปประพาสป่า เป็นต้น

ความขัดแย้งระหว่าง เมียน้อยเมียหลวง เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเสมอและเป็นธรรมดาในสังคมไทย ในกลอนสวดเรื่อง สุวรรณรัตน์ นางประทุมมาโลยมเหสีของสุวรรณรัตน์ว่าฟังว่าทันขณะถูกนาง เกดแก้วชายนางสุวรรณรัตน์เสียสีกว่าว่า นางกล่าวว่

- เมียน้อยกับเมียหลวง กระหิ่งหวงมีแค้น
- ทุบตีมึง เมียชวัน ใจให้ฉัตรหาคนโคย...
- ลินเองพันเองกัก เจมปัก ๆ ทวานข่มเปรี๊ยว...

(สุวรรณรัตน์ เล่ม ๓ เลขที่ ๔๐)

สาเหตุของความขัดแย้ง ระหว่าง เมียน้อยเมียหลวงคือความอิจฉาริษยา ความอิจฉาริษยาเป็นสาเหตุของการก่ออุกฤษฏกรรมและ เรื่องจะคลี่คลายลงด้วยการที่ฝ่ายประภคออกอุกฤษฏกรรมได้รับการลงโทษตามกฎหมายที่ว่าหากดียอมไ้ดี ทำชั่วไ้ชั่ว ปัญหาของครอบครัวยุติลงเมื่อฝ่ายที่อิจฉาริษยาถูกลงโทษหรือหยุดพฤติกรรมอันมีสาเหตุมาจากความอิจฉาริษยา

นั้น ความสุขในมันปลายชีวิตของตัวละครเอกในกลอนสาวทุกเรื่อง เกิดจากการปรองคองกันของบรรดาภรรยา เป็นสำคัญ เมื่อไม่มีความซัดแย้งปัญหาก็ยุติ เรื่องจึงจบลงอย่างสันติสุข

ดูเหมือนว่าปัญหาความซัดแย้งระหว่างเมียน้อยเมียหลวง เป็นความซัดแย้งที่ผู้หญิงทุกคนต้องเผชิญ หากหญิงใดเป็นหญิงก็มีคุณสมบัติเป็นกุลสตรีก็จะสามารถลดความซัดแย้งดังกล่าวด้วยการรักใคร่ปรองคอง เช่นคำสอนของดาบผู้ช่วยเหลือนางบุษยามเหสีของนันทราช อนุชาองค์เล็กในเรื่องจำปาสัก ก่อนนางบุษยามาจะลาดาบมา ดาบผู้สอนนางเรื่องการปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับเป็นภรรยาหลวง ดังนี้

๑ ไม่อยู่จู้จี้	กาศพระมะเหสี	ระวังนาหลัง	
สิ่งนี้สิ่งใญ่	ใจปลั่งจิ้งจก	เจ้ากูระวัง	เกรงกลัวอาญา
๐ เมียหลวงเมียน้อย	ตั้งไฟกับผอย	ระวังกายา	
ยาเลนส่นุก	มากูรูกสะกา	ยุบระจิมขบหา	แสนสาวชาวไนย
๐ เจ้าจิ้งรักกัน	ยาโคยเคี้ยคณิน	สิงพันโคย ๆ	
ประคินวันช่า	คู่อะยาไสย	เจ้าจิ้งรักโครอย	เปนมิกแกกัน
๐ นิคชอบสิ่งไร	วากลาวกันไปย	ยากระแทกแกกกัน	
ภอที่วาจิงวา	เจายาหนูหัน	ทั้งสองครองกัน	จิงก็ชะหล่านอา

(จำปาสัก เลม ๓ เลขที่๑๑)

ความซัดแย้งระหว่างเมียน้อยเมียหลวงสัมพันธ์กับสภาวะชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านซึ่งชายมักมีภรรยาหลายคน ความซัดแย้งระหว่างภรรยาจึงเป็นเรื่องที่พบเห็นได้เสมอในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน การนำเรื่องเหล่านี้มากล่าวถึงในกลอนสาวก็เป็นการให้ประโยชน์เฉพาะหน้าคือการดำเนินชีวิตของผู้ฟัง นอกจากนี้ผู้ฟังยังสามารถเกิดอารมณ์ร่วมไถ่กายเพราะเป็นปัญหาใกล้ตัว เป็นปัญหาที่ต้องประสบอยู่แล้วในชีวิตประจำวัน การหยิบยกปัญหาเหล่านี้มาเป็นปมซัดแย้งสำคัญก็เป็นการสังเคราะห์การดำรงชีวิตโดยมีพื้นฐานทางคติธรรม หากภรรยาทั้งหลายเห็นว่าความอิจฉาริษยานำมาซึ่งปัญหาต่าง ๆ และสามารถยุติกิเลสทั้งหลายเหล่านี้ได้ ชีวิตในครอบครัวก็จะสงบสุข ไม่มีการทะเลาะเบาะแว้ง

ข้อนำสังเกตประการหนึ่งจากความซัดแย้งระหว่างเมียน้อยเมียหลวง คือตัวละครเอกฝ่ายชายจะมีภรรยา ๒ - ๕ คน เป็นส่วนมาก เช่น เคโซไชยมีมเหสี ๒ องค์ อภัยหัตมีมเหสี ๑ องค์ สิงห์สร้างสีมีมเหสี ๑ องค์เช่นกัน และพุทธไชยมีมเหสี ๕ องค์ ในบรรดาภรรยา มักจะมีตัวละครเอกฝ่ายหญิงซึ่งอาจเป็นภรรยาหลวงหรือภรณยาน้อยก็ได้

กึ่งนั้นสถานะของภรรยาอาจจึงไม่สู้แตกต่างจากภรรยาหลวง สิ่งที่จะจำแนกก็คือคุณความดี ไม่ใช่ตำแหน่งว่าเป็นภรรยาคนใด

(๒) ความซัดแย้ง ระหว่างแม่เลี้ยงกับลูกเลี้ยง

ความซัดแย้ง ระหว่างแม่เลี้ยงกับลูกเลี้ยง เป็นความซัดแย้งอันสืบเนื่องมาจากการมีภรรยาหลายคนซึ่งทำให้เกิดการอิจฉาริษยาอันและมีผลไปถึงลูกด้วย การกลั่นแกล้งด้วยการนำลูกสัตว์ เช่นลูกสุนัขในเรื่อง เบญจมาศทอง ลูกจรเข้ในเรื่อง นางแคงอ่อน ไปวางไว้แทนกุมาร เพื่อกลั่นแกล้งหรือให้สินบนให้โหรทำนายว่ากุมารเป็นกาลีบ้านกาลีเมือง เป็นอนุภาคที่ปรากฏบ่อยครั้งในกลอนสวค การกลั่นแกล้งเช่นนี้ส่งผลร้ายถึงภรรยาที่ถูกกลั่นแกล้งและลูกจึงเป็นความซัดแย้ง ระหว่างแม่เลี้ยงกับลูกเลี้ยงด้วย

ความซัดแย้ง ระหว่างแม่เลี้ยงกับลูกเลี้ยงที่ปรากฏโดยตรงมีอยู่บ้างแม้จะไม่มากนัก เช่น ในกลอนสวคเรื่อง ศิลป์สาท ศิลป์สาททูลขอโทษใ้นางสุวรรณอุบล ผู้เป็นพระมารดาเลี้ยงซึ่งวางยาพิษพระมารดาของตนเอง แต่ทว่าแม่เลี้ยงนางสุวรรณอุบลยุยงนางปราสาททองให้ทำลายเวทมนตร์ของศิลป์สาท

(๓) ความซัดแย้ง ระหว่างพ่อค้ากับลูกเขยและแม่ผัวกับลูกสะใภ้

ความซัดแย้ง ระหว่างพ่อค้ากับลูกเขยเป็นความซัดแย้งที่ปรากฏบ่อยครั้งในกลอนสวคเช่นกัน ทั้งในลักษณะโดยตรงและโดยอ้อม ความซัดแย้งระหว่างพ่อค้าและลูกเขยที่แสดงออกโดยตรงได้แก่การที่พ่อค้าไม่ยอมรับลูกเขยโดยคิดว่าค่าค้อยไม่สมฐานะและศักดิ์ศรีของลูกสาวตน จึงต้องการให้ลูกสาวแต่งงานกับชายที่ดีกว่าลูกเขยทั้ง ๆ ที่ลูกเขยยังคงอยู่กับลูกสาวตน พ่อค้าจะถือสิทธิของความเป็นพ่อยกลูกสาวให้ผู้อื่นและในบางกรณีตัวละครเอกฝ่ายชายก็ไม่อาจซัดขึ้น จำต้องยอมจากภรรยาของตน โดยถูกนำตัวลอบพาไป เช่นในกลอนสวคเรื่อง ดาวเรือง พ่อค้ายกนางสาครให้แต่งงานใหม่แก่นางบายเบียง โดยการหนีไปบวชชี ในเรื่อง สมุทรโคดม หัวสามลราชยกธิดาภิธินางชลคัทภา ภรรยาของสมุทรโคดมให้พระเจ้ากรุงจีนแล้วเนรเทศสมุทรโคดมไปอยู่เกาะ

ความซัดแย้ง ระหว่างบิดามารดาของสามีกับฝ่ายภรรยาหรือที่เรียกว่าความซัดแย้ง

ระหว่างแม่ตัวทอตัว กับลูกสะใภ้ นั้นมีปรากฏอยู่บ้างในลักษณะที่นาง เอกมาจากพื้นฐานทางสังคม แตกต่าง กันหรือมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ เช่นในกลอนสวค เรื่องนางอึ่งทอง ทอนนางอึ่งทอง ยังไม่ได้ออกรูป รูปร่างอัปลักษณ์และมีกิริยามารยาทไม่เรียบร้อยเหมือนกุลสตรี มารดาของ สันนุราชคิดว่านาง อึ่งทองจนทำให้นางอึ่งทองน้อยใจต้องการออกไปจากเมืองกลับไปอยู่ป่า

ความขัดแย้ง ระหว่างพ่อตากับลูกเขยปรากฏในกลอนสวคบ่อยครั้งกว่าความขัดแย้งระหว่างแม่ตัวกับลูกสะใภ้

(๔) ความขัดแย้งระหว่างลูกเขย

สืบเนื่องจากครอบครัวไทยในอดีตเป็นครอบครัวใหญ่ ความขัดแย้งในครอบครัว อีกลักษณะหนึ่งคือความขัดแย้งในหมู่ลูกเขย หรือเขยน้อย-เขยใหญ่ ความขัดแย้งในลักษณะนี้ มีปรากฏอยู่บ้างในกลอนสวคแต่ไม่บ่อยครั้งนัก เช่นใน เรื่องเบ็ญจมาศทอง ในตอนที่ เป็นโครงเรื่องสืบเนื่อง กล่าวคือเป็นพฤติกรรมของตัวละครรุ่นลูกของ ควาเวียง คารานิกกรและ จันทร รัศมีชกณณภูมิ จันทร รัศมี โอรัสของ ควาเวียง ลูกเขยน้อยอิจจาภิชาจึงทำ ฎหมายให้พระบิดาของตนยกทัณฑ์มา เพื่อให้จันทร รัศมียกทัพไปสู้รบและจะทำฎหมายล้อมจับแล้วฆ่า แต่จันทร รัศมีกลับมาปรึกษาของเขยน้อย ทอมาน้องสะใภ้ถึงแก่แก่นค้ายการวางยาพิษจันทร รัศมี เสียชีวิตและคารานิกกรที่ชายมาชุมนุมชีวิตให้ฟื้นขึ้น

นอกจากนี้ยังมีความขัดแย้งระหว่างที่เขยกับน้องสะใภ้ เป็นความขัดแย้งในเชิง คู่สาว เช่นใน เรื่องเคโซไชย เมื่อเคโซไชยสิ้นชีวิตเพราะที่ชายต้องการแย่งภรรยาจึง ลอบทำร้ายแล้วพยายาม เข้าหานางพรหม เกษ เพื่อให้ไถ่มา เป็นภรรยาแก่พรหม เกษ รศอบ ไค้ ไค้โดยฆ่าที่เขยแล้วอุ้มศพสามีหนีเข้าไป หรือในกลอนสวค เรื่องควาเวียง มารดาของ ควาเวียง ลูกเขยของสามีคือมูล โคตรปลุกปล้ำทำร้ายเพราะต้องการนางเป็นภรรยาหลัง จากสามีนาง เสียชีวิตลง และยังทำร้าย ควาเวียง ซึ่งเป็นหลานชาย ไค้โดยคิกกัดหลายครั้ง

กล่าวโดยสรุปความขัดแย้งของบุคคลต่าง ๆ ในครอบครัวมีลักษณะสัมพันธ์กับ ลักษณะครอบครัวไทยซึ่งเป็นครอบครัวใหญ่ มี สมาชิกในครอบครัวมาก ความขัดแย้งย่อม เกิดขึ้นเป็นธรรมดา ความขัดแย้งที่ปรากฏในกลอนสวคมากที่สุดคือความขัดแย้ง ระหว่าง เมียน้อยเมียหลวงซึ่งเป็นความขัดแย้งที่นำไปสู่ปัญหาและอุปสรรคของตัวละคร

ความซัดแย้งเหล่านี้จะคลี่คลายลงด้วยการยุติความอิจฉาริษา ฝ่ายภรรยาที่อิจฉาริษา จะถูกลงโทษตามกฎหมายเรื่องทำดีได้ ทำชั่วได้ชั่ว

๑. ความซัดแย้งระคับสังคม

ความซัดแย้งที่วิเคราะห์ได้จากกลอนสวคประเภทสอนคติธรรมโดยอ้อมอาจพิจารณาได้เป็นความซัดแย้งทางชนชั้น กล่าวคือ เป็นความซัดแย้งของบุคคลต่างฐานะกันในสังคม ในกลอนสวค มีที่สนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมว่าบุคคลในชนชั้นเดียวกันควรคบหาสมาคมหรือเป็นคู่ครองกัน หากผู้ที่อยู่ในฐานะทางสังคมที่ต่ำกว่าดีกว่าทำงานหรือคบค้ำกับบุคคลที่อยู่ในฐานะสูงกว่าคนก็อาจทำให้เกิดความซัดแย้งได้ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ กลอนสวคเรื่องอินทอง สัจจาเศรษฐีโกรธกาธเศรษฐีอุชชายที่ไม่คบค้ำกับโอรสภักษิรียเพราะจะนำความเคือกรอนถึงชั้นถึงแก่ชีวิตได้ สัจจาเศรษฐีระมัคระวังเรื่องการคบมิตรทางชนชั้นเป็นอย่างมากถึงกับเห็นว่าสำคัญกว่าลูกชายของตน ความเกรงภัยทำให้สัจจาเศรษฐีไล่ลูกชายของตนออกจากบ้าน เมื่อกาลเศรษฐีไปขอความช่วยเหลือจากอินทองและถูกปฏิเสธทำให้กาลเศรษฐีโกรธแค้นอาฆาตและภายหลังเมื่อมีเหตุเคราะห์มาขึ้นจึงเข้ามาทำลายบ้านเมืองของอินทอง ความซัดแย้งดังกล่าวนี้อาจวิเคราะห์ได้ว่าเป็นความซัดแย้งระหว่างบุคคลต่างชนชั้น บุคคลในชนชั้นที่แตกต่างกันมักไม่ยอมรับชนชั้นอื่นโดยเฉพาะชนชั้นที่ต่ำกว่าตน การคบหาสมาคมจึงควรดำเนินไปในระหว่างชนชั้นเดียวกัน

การไม่ยอมรับชนชั้นอื่นที่มีฐานะทางสังคมค้ำยกว่าปรากฏในกลอนสวคประเภทสอนคติธรรมโดยอ้อมในลักษณะความซัดแย้งภายในครอบครัว ชนชั้นภักษิรียมักมีคู่ครองเป็นบุคคลในชนชั้นเดียวกัน ทิวละครเอกของเรื่องหากได้ภรรยาจากชนชั้นที่ต่ำกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นต่ำ เช่น ลูกสาวชาวบ้านหรือยาก มักถูกชนกรณิของสวามีตั้งข้อรังเกียจ เช่น ในเรื่องนางอุทัย เมื่อกาลสุทเค้นางอุทัยแล้ว ยังจำต้องไปอภิเษกนางฉินนา ธิกากษิรียเพราะเหตุผลทางการเมืองและเพื่อความเหมาะสม ในเรื่องบีนทอง นางสัประคนถูกตั้งข้อรังเกียจว่ามาจากชนชั้นต่ำและยังหน้าคาน่าเกลียดกิริยามารยาทไม่เรียบร้อย พระบีนทองและพระชนกรณิของบีนทองต่างไม่ยอมรับนาง

มาเป็นชายาของบิณฑอง

สำหรับตัวละครเอกฝ่ายชาย ความซัดแย้งอาจเกิดขึ้นได้เช่นกัน แต่อาจไม่รุนแรงเท่าฝ่ายหญิง เช่น พุทโธซึ่งเป็นผู้ยากไร้ เมื่อไคนางกษัตริย์ ธิดาท้าวมัทธราศ พุทโธถูกหัวเราะเยาะจากนางกานัลหังหลายเพราะพุทโธไม่รู้จักรวาทสนให้สมฐานะ ไม่เข้าใจขนบธรรมเนียมของชาววัง เมื่อพุทโธได้รับความช่วยเหลือจากพระอินทร์นำ น้ำทิพย์มาให้ดื่มเปลี่ยนอุปนิสัยและกิริยาท่าทาง พุทโธก็สามารถวางตนเป็นกษัตริย์ได้อย่างเหมาะสม

นอกจากชนชั้นกษัตริย์กับสามัญชนแล้ว ฐานะของบุคคลในสังคมยังขึ้นอยู่กับความร่ำรวยหรือทรัพย์สินเงินทองด้วย คาวเรื่องซึ่งแม้จะเกิดในตระกูลเศรษฐีแต่ตกยาก พ่อคางจิงเนรเทศไม่อยู่เกาะแล้วมั่งคั่งลูกสาวซึ่งเป็นภรรยาของคาวเรื่องแล้วให้แต่งงานกับกลาหกเศรษฐี เพราะเห็นว่าคาวเรื่องยากจนไม่เหมาะสมกับลูกสาวของตน เป็นต้น

ความซัดแย้งในระดับสังคมดูเหมือนจะไม่ได้มีการเน้นย้ำมากเท่าความซัดแย้งระหว่างสมาชิกในครอบครัวและความซัดแย้งในทางศีลธรรมคือระหว่างฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรม

ค. ความซัดแย้งในระดับศีลธรรม

ความซัดแย้งในระดับศีลธรรมในกลอนสวดทุกเรื่องวิเคราะห์ได้ตามหลักพุทธศาสนาว่าเป็นความซัดแย้งระหว่างฝ่ายธรรมะกับฝ่ายอธรรม หรือฝ่ายดีกับฝ่ายชั่ว ความซัดแย้งดังกล่าวนี้ดูเหมือนว่าฝ่ายอธรรมจะได้รับชัยชนะในขั้นแรก ทั้งนี้เพราะฝ่ายธรรมะต้องได้รับเคราะห์กรรมอันเกิดจากบุพกรรม เคราะห์กรรมที่เกิดขึ้นจึงไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะถูกทำร้ายรุกรานจากฝ่ายอธรรมเท่านั้น หากเป็นเพราะกรรมที่เคยก่อไว้ในชาติปางก่อนสนองผลด้วย อย่างไรก็ตาม ในที่สุด ความซัดแย้งระหว่างฝ่ายธรรมะกับฝ่ายอธรรมต้องคลี่คลายไปในทางเดียวกันคือ ผู้ที่ทำดีย่อมได้ดี ผู้ที่ทำชั่วย่อมได้ชั่ว

ฝ่ายอธรรมหรือตัวละครฝ่ายดีซึ่งมักถูกทำร้ายครั้งแล้วครั้งเล่าและดูเหมือนจะตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ บางครั้งอาจถึงกับเสียชีวิต แต่ในทางพุทธศาสนาความตายมิใช่การสิ้นสุดของชีวิต ในกลอนสวดจึงกำหนดให้มีตัวละครซึ่งเป็นผู้ช่วยเหลือฝ่ายธรรมะเมื่อต้อง

ประสบเคราะห์กรรม ทัฬหะครซึ่งเป็นผู้ช่วยเหลือเหล่านี้มีทั้งมนุษย์ ลี้คว์ และเทพยดา

พระอินทร์เป็นผู้ช่วยเหลือทัฬหะคร เอกฝ่ายคีซึ่งปรากฏบ่อยครั้งที่สุดในกลอนสวด ทั้งนี้เพราะชาวบ้านยังคงมีความเชื่อเรื่องผีसागเทวดา พระอินทร์ซึ่งเป็นหัวหน้าผีसागเทวดา เป็นใหญ่ในเรื่องฟ้าฝน จึงกลายเป็นเทพที่มีอิทธิพลศาสนาเมื่อประชาชนที่เคยนับถือผีसागเทวดาหันมานับถือพุทธศาสนา (เสฐียรโกเศศ ๒๕๑๕ : ๒๔๒-๒๔๓) พระอินทร์จะทรงทราบเหตุเมื่อผู้ก่อกรรมดีได้รับเคราะห์กรรม เช่น ในเรื่องนางแกงอ่อน เมื่อนางแกงอ่อนถูกพี่ชายซึ่งต้องการนางแกงอ่อนเป็นภรรยา ครั้นนางซักซิ่นก็ถูกหั้นคอขาด พระอินทร์ทรงช่วยเหลือชุบชีวิตนางแกงอ่อนให้ฟื้นขึ้น ในเรื่องนางสีประคน พระอินทร์มอบสำเภาทองและมณีนกัจินคามณีให้นางสีประคนเมื่อนางไม่สามารถทำงานเงื่อนโซ่ที่ท้าวทศคารวิวงศ์ พระบิดาของปิ่นทอง กิ่งไว้ได้ เป็นต้น

ความซัดแย้งในกลอนสวดซึ่งอาจุเคราะห์ให้ก็เป็นสามระดับคือ ความซัดแย้งระดับ สมาชิกในครอบครัว ความซัดแย้งระดับสังคม และความซัดแย้งระดับศีลธรรม นี้มักนำเสนอในลักษณะเป็นความซัดแย้งภายนอกมากกว่าเป็นความซัดแย้งภายใน กล่าวคือเป็นความซัดแย้งระหว่างบุคคลต่อบุคคลซึ่งมีการแสดงออกอย่างซัดแย้งถึงความซัดแย้ง และผู้แต่งหรือผู้สวดยังแทรกอธิบายถึงต้นเหตุของความซัดแย้งอัน ได้แก่กิเลสตัณหา ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งอกุศลกรรม ผู้ฟังกลอนสวดจึงสามารถเข้าใจความซัดแย้งเหล่านี้ได้ โดยใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องพิจารณา

๒.๒ ลักษณะตัวละคร

๒.๒.๑ ตัวละครก้านเคียว

ตัวละครเป็นองค์ประกอบสำคัญขององค์ประกอบหนึ่งซึ่งสามารถสื่อสารคติธรรมมายังผู้ฟังกลอนสวด ลักษณะตัวละครที่ปรากฏในกลอนสวคมักเป็นตัวละครก้านเคียว (flat character) และเป็นตัวละครที่เป็นตัวแทนคุณความดีหรือความชั่ว ตัวละครเหล่านี้จะไม่มีพัฒนาการกล่าวคือหากเป็นตัวละครฝ่ายดีก็จะคงคุณความดีไว้ โดยสม่ำเสมอแม้จะต้องเผชิญเหตุการณ์คับขันหรือความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส ส่วนตัวละครฝ่ายร้ายก็จะมีลักษณะตรงกันข้ามตั้งแต่ต้นเรื่องและยังคงมีความเลวร้ายโดยสม่ำเสมอจนในที่สุดถูกลงโทษในลักษณะต่าง ๆ กัน การกำหนดตัวละครให้เป็นฝ่ายดีฝ่ายร้ายโดยชัดเจน ทำให้ตัวละครกลายเป็นตัวแทนของคุณธรรมหรือความชั่วร้าย เป็นตัวแทนของฝ่ายบุญ-บาป หรือตัวละครที่ก่อแต่กุศลกรรมหรืออุกฤษฏ์กรรม

วิธีการอย่างหนึ่งในการสื่อให้ผู้ฟังกลอนสวดรู้ตั้งแต่ต้นว่าตัวละครเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายร้ายคือการตั้งชื่อตัวละคร ในกลอนสวดหลายเรื่องชื่อตัวละครจะบอกความหมายที่สามารถเข้าใจได้ว่าตัวละครฝ่ายร้ายหรือฝ่ายดีเช่น

ตัวละครฝ่ายดี ชื่อพุทโธในเรื่องพุทโธ ชื่อนางไตรลักษณะเทวีในเรื่องนกกุงทอง
 ตัวละครฝ่ายร้ายชื่อ ท้าวอุกศลในเรื่องควาวเรือง ชื่อ นายพรานอุกศลในเรื่องเกไชไชย ชื่อท้าวพาลราช ในเรื่องพุทโธ เป็นต้น

การแบ่งตัวละครเป็นฝ่ายดีและฝ่ายร้ายอย่างฉาวทำให้ผู้ฟังคาดหมายเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในเรื่องได้ว่าตัวละครฝ่ายร้ายต้องเป็นผู้ก่ออุกฤษฏ์กรรมด้วยวิธีต่าง ๆ หากพิจารณาในแง่ของการดำเนินเรื่องแล้ว ตัวละครฝ่ายร้ายเป็นตัวแทนให้เกิดเรื่องซึ่งแทบทั้งสิ้น ยกเว้นกลอนสวดบางเรื่องซึ่งไม่มีตัวละครฝ่ายร้ายเด่นชัด เช่น เรื่องแก่นจันทร์ เนื้อเรื่องเน้นปรมีตถทานของวิริยะบัณฑิต ไม่มีตัวละครฝ่ายร้ายก่อเหตุแต่วิริยะบัณฑิตก็ต้องการบารมีเพื่อก้าวหน้าจึงต้องขายภรรยาและบุตร

หลักคติที่เป็นพื้นฐานในการแบ่งตัวละครเป็นสองฝ่ายคือฝ่ายดีฝ่ายร้าย คือหลัก

คิดเรื่องกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว วิธีการแสดงว่าตัวละครเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายร้ายอย่างแท้จริงมักใช้วิธีการให้ตัวละครทำพฤติกรรมซ้ำ ๆ กัน ทั้งนี้ดูเหมือนว่าบุคคลที่ชื่อว่าดีหรือเลวหมายถึงบุคคลที่ทำพฤติกรรมดีหรือเลวอย่างใดอย่างหนึ่งซ้ำแล้วซ้ำอีก การประพฤติซ้ำ ๆ เป็นวิธีการเน้นย้ำถึงความมั่นคงหนักแน่นของคุณความดีหรือสันดานซึ่งมีแต่ความชั่วในตัวละครแต่ละตัว เช่น นางมาคันที ในกลอนสวคเรื่องอุเทน คิดกลั่นแกล้งใส่ร้ายนางสาววดีหลายครั้งหลายหน ครั้งแรกใช้อุบายเรื่องไก่เป็นกับนางกำนัลของนางสาววดี ต่อมาใช้งูใส่ไว้ในพิงของท้าวอุเทนและในที่สุดก็ให้นางชายมาเผาปราสาทและทำให้นางสาววดีถูกไฟครอกตาย ในกลอนสวคเรื่องเจ้าป่าสีทัน นางจันทร์หะอึกก็คิดกำจัดกุมารทั้งสี่ถึง ๓ ครั้ง ๓ หน ครั้งแรกกลั่นแกล้งโดยนำไปทิ้งน้ำแล้วนำลูกหมา ๔ ตัวมาวางแทน ต่อมาให้นางกำนัลนำขนมใส่ยาพิษไปให้กิน เมื่อตายมาเกิดเป็นต้นเจ้าป่าก็พันต้นเจ้าป่าทิ้งน้ำอีก เป็นต้น

๖.๒.๒ ตัวละครเอกหรือตัวละครฝ่ายดี

ตัวละครเอกในกลอนสวคหมายถึงตัวละครฝ่ายดีและมีทั้งตัวละครเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิง โดยทั่วไปตัวละครเอกในเรื่องมักเน้นบทบาทเด่นของตัวละครเอกฝ่ายชายหรือหญิงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพียงฝ่ายเดียว วิธีการเช่นนี้ทำให้เนื้อเรื่องมีจุดเด่นและดำเนินเรื่องได้ง่ายขึ้น หากพิจารณาจากการตั้งชื่อเรื่อง กลอนสวคจะเห็นได้ว่ากลอนสวคแทบทุกเรื่องใช้ชื่อตัวละครเอกเป็นชื่อเรื่อง ยกเว้นเรื่องแก่นจันทร์ซึ่งใช้พระพุทธรูปแก่นจันทร์ซึ่งมีบทบาทสำคัญทำให้ตัวละครเอกศรัทธาจะบำเพ็ญปรมาตถทาน โดยทั่วไปการตั้งชื่อเรื่องมักบอกโดยตรงว่าเนื้อเรื่องเน้นบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายชายหรือหญิง เช่น กลอนสวคที่เน้นบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายชาย ได้แก่เรื่อง กุสุราช ชินราช ควาเวียง ทินวงศ์ นกงุงทอง พุทธโฆ มัลลิสล บุณทนางวงศ์ ลันทอง สิงห์สร้างสี สมุทรรโคคม สุวรรณกุมาร สุวรรณรัตน์ อุเทน และอภัยทัต

กลอนสวคที่เน้นบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายหญิง ได้แก่ นางแดงอณ นางอุทัย เบญจมาศทอง และปึงกะชาซากก

จะเห็นได้ว่ากลอนสวคส่วนใหญ่เน้นบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายชายมากกว่าฝ่ายหญิง ตัวละครเอกฝ่ายชายมักหมายถึงพระโพธิสัตว์ โดยอาจบอกที่มาของเรื่องราว

มาจากชาคกและให้คำอธิบายว่าเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่เสวยชาติเพื่อบำเพ็ญบารมี หรือใช้สรรพนามเรียกตัวละครเอกฝ่ายชายซึ่งมีความหมายถึงพระโพธิสัตว์ เช่น ทรงพุทธ หน่อพุทธา หน่อพระศาสดา หรือพระโพธิสัตว์ เป็นต้น

มีข้อน่าสังเกตว่ากลอนสวคบางเรื่องตัวละครเอกไม่ตรงกับชื่อเรื่อง เช่น เรื่อง นกกยงทอง ตัวละครเอกคือพระยาจันทสุญ ซึ่งเป็นมิกาพระโพธิสัตว์ไม่ใช่กนกยงทอง หรือ เรื่อง ปิ่นทอง ตัวละครเอกคือนางสัประคน บางฉบับใช้ชื่อว่าเรื่องนางสัประคน บางฉบับเรียกว่าปิ่นทอง ส่วนเรื่อง ศิลปะสาท ซึ่งเรียกชื่อทั้ง ศิลปะสาท และ ปราสาททอง ส่วนวนที่เรียกว่าศิลปะสาทจะเน้นบทบาทของศิลปะสาทและส่วนวนที่เรียกว่า ปราสาททอง จะเน้นบทบาทของนางปราสาททองมากกว่าศิลปะสาท ทั้งนี้จึงสรุปได้ว่ากลอนสวคใช้วิธีการเรียกชื่อตัวละครเอกเป็นชื่อเรื่องเพื่อแสดงว่าเนื้อเรื่องจะเน้นบทบาทของตัวละครตัวใด เนื่องจากกลอนสวคส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่มาจากชาคกหรือแต่งเลียนแบบชาคก บทบาทของพระโพธิสัตว์ซึ่งหมายถึงตัวละครเอกฝ่ายชายจึงมีมากกว่าแฉกคนกว่าตัวละครเอกฝ่ายหญิง นอกจากนี้ยังอาจได้ข้อสรุปว่าเรื่องที่ใช้ชื่อเรื่องตามตัวละครเอกฝ่ายหญิงซึ่งมีอยู่ไม่กี่เรื่องนั้นคงเป็นเรื่องที่นำมาจากนิทานพื้นบ้าน เช่น นางแดงอ่อน นางอุทัย รวมทั้ง จำปาสี่ต้น และบางเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่ เช่น เบญจมาศทอง เป็นต้น

ตัวละครเอกฝ่ายชายและตัวละครเอกฝ่ายหญิงมีลักษณะดังนี้

ก. ตัวละครเอกฝ่ายชาย

ตัวละครเอกฝ่ายชายในกลอนสวคประกอบไปด้วยคุณลักษณะทั้ง รูปสมบัติและคุณสมบัติ ในกลอนสวคแทบทุกเรื่องตัวละครเอกฝ่ายชายมักมีลักษณะดังนี้

(๑) รูปสมบัติ

ลักษณะแบบฉบับของตัวละครเอกฝ่ายชายคือเป็นผู้มีรูปร่างเป็นเลิศ บทพรรณนาโฉมของตัวละครเอกฝ่ายชายจะมีลักษณะเหมือนในวรรณคดีราชสำนัก เช่น บทพรรณนาความงามของศิลปะสาทชมความงามของส่วนต่าง ๆ ของร่างกายโดยใช้ความเปรียบแบบฉบับคือ ตางามเหมือนตาเนื้อทราย กองงามเหมือนคองหงส์ คิ้วโค้งเหมือนคันศร จมูกเหมือนช่อของพระจันทร์ ใบหูงามเหมือนกลีบบัว ฟันดำสนิทราวกับนิล ความงามของ

ศิลปะสาธเหนือความมนุษย์ใด ๆ ในโลกทั้งสาม ผู้ใดได้พบเห็นต่างลึบมกทั้งกิจธุระที่กระทำอยู่
แม่แต่ผู้รักที่กำลังเล่า โลมกันก็ยงลึบมกักรักของตนไปชั่วขณะ

... โอรสนางมี	เด็กโง่ชาวสระวรรค		
งามฉวีวอระทง	ภักตราคงเพงจันท	งามเนตรคุณรร	ยิ่งเนตรมะฤคา
○ สามโลกหมหงษ	วาสิอสมทรง	หยดยิ่งเลขา	
คู่อีอทรฐรม	ยิ่งกรรฐฤคา	สามโลกแลมา	ลิมชมหงทอง
○ ษรูกุแลวนาว	รามเมคทานทาว	สาวสายคูสะยอง	
วาชรวาก	เปรียบษะนงเป่นรอง	โคจรุเหญทอนปอง	ชมษรรามา
○ ชื่อทรวงอำมะรินท์	งามล้ำเหลือกิน	หกฟ้าอโยหา	
งามอินทะบรจง	ทรงคชไอยะรา	ชื่อทาวเปรียบหนา	สิงท้าวดาทร
○ คุมลบาลกลีบงาม	ชยโลกดาถาม	ล้ำคอกอื่นจะฉัน	
หากลับโคเหมาะะ	เที่ยวเสาะแสญวรร	มาเปรียบกับกัณ	ทานท้าวไปเทียม
○ งามโงษฐเยื่อมแยม	ช่างชูชากแถม	เป่นรองคองเจียม	
แสงททาวชุลับ	ปรับนิลเคียงเทียม	แข่งศีรแกงเหลียม	จะทันมือทัน
○ องโครวาเอียม	เชญอังกะมาเทียม	ถึงเทพรัฐสัน	
องอินทวาม	สามโลกเดยัน	เชญทาวหอนฉัน	กลัวเกลือกจ่ายอังก
○ โฉมงามล้ำโลก	ราชฎรโคโสฏ	คงจิตรพิศวง	
ษามัทธิยา	มรณาจากองค	เหลื่อมเหลียวแหนทรง	ลิมเส้ราปานแล
○ หญิงชายจีนฐ	นังแนบแอบคู	ปลามหล่มคงแ	
ดาทาวเสจจะคล	สองคนก่อแปร	เหญทาวหันแห	ห่างรักลิมกร

(ศิลปะสาธ เลม ๑ เลขที่ ๒๕)

ในกลอนสวดเรื่องมัลลีนล เมื่อมัลลีนลตัวละครเอกก่ายชายในเรื่องอุ้มไก่อมา
ชนกับเจ้าเมือง ผู้คนชาวบ้านร้านตลาดค้างเินตามกฎรูปโฉมของมัลลีนลบ้างก็ให้หมากพ
แ่งนำมันมาแ่งคัว ทั้งสาวแก่แม่หม้ายต่างไฝ่ฝันอยากไค้มัลลีนลมาเป็นคู่ครองของตน

○ เมื่อนัรพุทธะบุญเรื่อง	บัยถึงเมืองพระเวียงชัย
ชาวเมืองมาสัวัย	คามทรามวิญญูมัจฉอร
○ สาว ๆ มาทรรนา	ทั้งแมคามาสลอร
คามคูมัจฉอร	เหนเนื่อถนงามเด็กฉัน...
○ ลูกสาวลารพระยา	ชวนกันมัวสินทั้งปวง
ก็อกบางที่ทรวง	เหนฉิมเจ้าภูเขาังงา
○ บางเอาเมียงเคามาสุ	เอามากพดูเคามาหา
เอาแปงมาหัยทา	เอานำมันมาหัยสรัย

- ฉาคัยเจ้ามากอคนอร
กอกเลนหัยเยนจัย
- ชาวบักและชาวเรือ
เหนโฉมพระราชา
- ลางคนยืนข่ม
แลนมาคูดุทธอ
- ลางชนันนาเวลา
คัยมาแกนกร
- ลางชนันทิวมีนิ้ว
แคงแงมาทือบาว
- ลูกสาวชวานายกัย
รียจุกทั้งสองคน
- ปรากักทั้งเมืองหลวง
รุ่มโฉมพระราชา

เจ้าเนื่ออร ๆ ลมัย
ออรทรมวียงามโสภา...
ทั้งคัยเนื่อแตกกรรมา
จัยจชาคอยูรอร ๆ
หัยสามข่มประนมกอร
ของคางปากแลนเดี้ยวมา
วูาโชมเจวงามโสภา
จกทนอรหัยหานาว
ท่าแกคัว เมื่อนยังสาว
เหนรูปทเจ้าพี่รกัน
มาวูนวายคูดุจมท
เคินเสื่อกสินวันกรรมา
คินทั้งปวงทุกพาสชา
แตกกรรมามากกายกอง...

(มีคิลล์ เล่ม ๑ เลขที่ ๑๘)

แม้ว่ารูปสมบัติจะเป็นลักษณะสำคัญของตัวละครเอก แต่ก็มีกลิ่นสวคบางเรื่อง ซึ่งแสดงแนวความคิดว่ารูปโฉมภายนอกเพียงอย่างเดียวไม่ใช่คุณลักษณะที่จริงแท้ การพิจารณาบุคคลเพียงรูปร่างภายนอกอาจทำให้ตัดสินคุณค่าของบุคคลผิดพลาดได้ ในกลิ่นสวคบางเรื่องจึงมีอุปมาเรื่อง การล่องใจฝ่ายหญิง โดยการแปลงร่างให้ น่าเกลียดน่าชัง เพื่อพิสูจน์ว่าฝ่ายหญิงรักตนไม่ใช่เพราะรูปสมบัติแต่รักเพราะคุณสมบัติและการเป็นคู่สร้างกันมาแต่ชาติปางก่อน อภยัททแปลงเป็น โมงป่า โดยมีความเชื่อว่าหากหญิงที่เป็นเนื้อคู่กันจริงแล้วย่อมมองเห็นคุณค่าอยู่ในรูปร่างอัปลักษณ์ภายนอกนั้น

- จงแปลงกายา ทำเหมือนโมงป่า รูปร่างพิถน
หน้าตาเหวาวออก หัวดอกฝักคด ใหญ่หัวคคคน ตานันเลือกถน ใครเห็นชิงชิง
 - ดูากันแล้ว แลเพื่อนเปนแกว คนกินเขาชิง
แมนว่าดูกัน รักมัน โดยหวัง คุยบุญแต่หลัง เหนกันว่าดี
- (อภยัทท เล่ม เลขที่ ๒๔)

รูปร่างแปลงของอภยัททนั้นนอกจากจะน่าเกลียดเหมือนเงาะป่าแล้ว ยังมีภริยามารยาททำชากคล้ายคนวิปริตด้วย เมื่อชาวเมืองเห็น โมงป่าต่างวิพากษ์วิจารณ์ดังนี้

- ลางนางนั้นว่า ทูงที่กรียา เหมือนเงาะป่าจริง
 - ทูหนาทาโต ทอง โยออกพริ้ง เนื้อตัวเป็นคิง เหมือนลิงทะเล โมน
 - ลางนางนั้นว่า รูปเขนนีนา หนาไปเลนโซน
 - เลนเมื่อยกทับ ไปจับแพะ โคน เหมือนหนึ่งเรือโกรณ บาน โนนกิ่งท่า
- (อุภัยทัต เล่ม ๓ เลขที่ ๕)

ในทางพุทธศาสนา รูปเป็นองค์ประกอบหนึ่งในชั้นห้าซึ่งอาจเรียกว่ารูปธรรม เมื่อมีอุปาทานคือความยึดมั่นถือมั่นว่ารูปธรรมเป็นตัวคนที่แท้จริงย่อมนำไปสู่ความทุกข์

ในลักษณะต่าง ๆ เสมอ ตัวอย่างที่ชัดเจนของนามรูปอันเป็นต้นเหตุของทุกข์ปรากฏในกลอน สวดเรื่องกุสราษ กุสราษตัวละครเอกฝ่ายชายของเรื่องมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ กุสราษ อภิเษกกับนางประภาวดีโดยนางไม่รู้ว่ากุสราษหน้าตาอัปลักษณ์เพราะทั้งสองจะได้อยู่ด้วยกัน ตลอดกลางวัน เมื่อนางประภาวดีรู้ความจริงว่ากุสราษรูปชั่วก็รังเกียจหนีกลับเมือง กุสราษ ความไปงอนง้อและขอรับใช้เป็นข้าทาส นางประภาวดีก็รังเกียจไม่ยอมรับกุสราษเป็นสามี ทำให้กุสราษต้องทุกข์ระทมเพราะความรัก การให้ความสำคัญกับรูปธรรมจึงนำไปสู่กัณฑ์ ทะยานอยากซึ่งนำความทุกข์มาให้เมื่อไม่สมความปรารถนาของตน อย่างไรก็ตาม เรื่อง คลีคลายลงด้วยพระอินทร์นำเงินคามาซึ่ง เป็นแก้ววิเศษหากส่องไปที่ใครร่างกายก็จะงงกวมหรือ อาจเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ตามปรารถนามาให้กุสราษ กุสราษจึงนำคองแก้วนั้นส่องร่างของตน ใ้เห็นความ

ณงม ๑๒	
○ เมื่อนนกุสราษภูมิ	ไคคองมะนิ
พันมีสูงกุทักตุรา	
○ สองตัวทั่วทั้งกายา	รูปงามขึ้นมา
เหมือนหนึ่งเทวาสุราไลย	
○ พักตุราคือทองผองใส	สมแก้คนางไท
ขอบใจเจ้าลาวดี	
○ นางเห็นรูปงามมีสตรี	ยอกจรูสี
ชมบารมีผิวชวน	
○ สิ้นกัมสินเวรแก่เท่านั้น	พระองค์ขงขรรณ
ยืนมั่นถึงพันวสา	

(กุสราษ เล่ม ๒ เลขที่ ๕)

จากตัวอย่างข้างต้น รูปสมมติจึงเป็นลักษณะสำคัญของตัวละครเอกฝ่ายชายและ

ถือว่าความงามเป็นเรื่องส่งเสริมบารมีให้บุคคลอื่นชื่นชมด้วย เมื่อกุสราชกลายเป็นผู้มีรูปร่างงาม ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ก็คลี่คลายและหมดไป ดูเหมือนว่าค่านิยมเรื่องรูปสมบัติยังคงสำคัญยิ่งกว่าคุณสมบัติอื่น ๆ และในกลอนสวคัมจะเน้นความไม่เพียงพอของสังขารและสขณไม่เพียงพอในรูปและตนแต่ยังไม่สามารถคัดค้านค่านิยมของสังคมซึ่งนิยมคนรูปงาม ลักษณะเช่นนี้เป็นข้อสนับสนุนอีกประการหนึ่งว่า คติธรรมที่มุ่งสั่งสอนในกลอนสวคัมนี้มักเป็นคติธรรมขั้นพื้นฐานระดับชาวบ้าน ไม่ใช่คติธรรมชั้นลึกซึ่งมากนักและมักเน้นคติธรรมซึ่งนำไปปฏิบัติได้ง่ายเป็นประโยชน์ต่อการใช้ชีวิตในสังคมทั่วไปทั้งยังสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมอีกด้วย

(๒) คุณสมบัติ: เป็นผู้มีบุญญาธิการหรือเป็นหนอโพธิสัตว์

ตัวละครเอกฝ่ายชายจะมีลักษณะเด่นคือมีบุญญาธิการมาก ลักษณะนี้ดูจะเด่นเหนือคุณลักษณะอื่น ๆ แม้ว่าตัวละครเอกฝ่ายชายจะมีบุรพกรรมซึ่งทำให้ชีวิตต้องยากเข็ญ แต่ก็มีผู้มาช่วยเหลือทุกครั้ง ผู้ช่วยเหลือมักเป็นพระอินทร์หรือเทพยดาต่าง ๆ บทพรรณนาตัวละครเอกฝ่ายชายเน้นคุณลักษณะด้านบุญญาธิการอยู่เสมอ เช่น กุสราช ตัวละครเอกฝ่ายชายในเรื่องกุสราชชาดก แม้จะมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์แต่มีบุญญาธิการมาก

กุสราชกุมาร	<u>มีบุญสมภาร</u>	บริวารหนักหนา...
มิกாமารกา	เหนือกุพังงา	กุสราชกุมาร
โคสลิบทมิ	<u>มีบุญสมภาร</u>	จะเห่กุมาร เป็นท้าวพญา

กุสราชสามารถรอบรู้ในศิลปศาสตร์โดยไม่ต้องศึกษาเล่าเรียนทั้งนี้เพราะบุญญาธิการ พระอินทร์ัญเชิญให้มาเกิดในโลกมนุษย์

- ทั้งศิลปศาสตร์นั้นไซ้ กุสราชท้าวไท
- มิไคร่าเรียนต่อครู
- หุกอันสารพัดจะรู ไม่เรียนต่อครู
- พระองค์ครูทุกประการ
- อันนี้สมเเค่มีความ เชื่อเงินภูบาล
- ไทม่าบังเกิดในโลก็ย

(กุสราช เล่ม ๒ เลขที่ ๔)

ในกลอนสวคเรื่องพุทฺโธ พุทฺโธซึ่งมีลักษณะแตกต่างไปจากตัวละครเอกอื่น ๆ คือเกียจคร้านและไม่เก่งกล้าสามารถแถมทพรธรรมาเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับพุทฺโธจะเน้นความมีบุญญาธิการของพุทฺโธ เช่นนายสำเภาไม่สำรอนำเรือออกจากท่า เมื่อพุทฺโธนำปลาย่างฝากไปขาย เรือสำเภาจึงแล่นได้บุญของพุทฺโธ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอีก ๒ ครั้งก็มีลักษณะเช่นเดียวกันคือเมื่อพุทฺโธนำของไปฝากขาย เรือสำเภาจึงแล่นได้

ความสามารถของตัวละครเอกไม่ได้รับการเน้นย้ำมากเท่าคุณลักษณะค่านบุญญาธิการ ในกลอนสวคเรื่องจำปาสีทัน อนันตฤมารสามารถกู้บ้านเมืองของอัยกาอัยกีโดยชุบชีวิตผู้คนที่ถูกมกอินทรีกินให้ฟื้นขึ้น ประชาชนชื่นชมในบุญญาธิการของอนันตฤมาร

- ... ชัมมุนฐมีทั่วทั้ง โลกา สะยงพองเกล้า ยิงโดยคัลละนา
- ... ชัมมุนพระมานพา กังวาพระณะราย
- ... คีแลวเจาที ช่วยกูเวียงไชย มุนเจาเลื้อใจ

นอกจากนี้ คำที่เรียกตัวละครเอกฝ่ายชายก็มีความหมายแสดงบุญญาธิการของตัวละคร เช่นกัน อาทิ พระมูญหนัก มูญปลุก หรือมูญชู เป็นต้น

ในกลอนสวคเรื่องแก่นจันทร์ วิริยะบัณฑิต ตัวละครเอกของเรื่อง เป็นผู้ยากไร้และไม่มีอิทธิทธิหรือของวิเศษเหมือนตัวละครเอกฝ่ายชายในกลอนสวคเรื่องอื่น ๆ แต่คุณลักษณะของวิริยะบัณฑิตคือความศรัทธาในพุทธศาสนาและเป็นผู้มุ่งบำเพ็ญกรรมดีทาน โดยจะสละบุตรภรรยาเพื่อซื้อทองมาบิณฑพระแก่นจันทร์และเมื่ทองยังไม่พอก็ประกาศว่าจะเชือกเนื้อของตนที่ละชิ้นให้่างทองทำเป็นทองบิณฑพระแก่นจันทร์ ด้วยศรัทธาในการมุ่งสร้างกุศลครั้งนี้และบุญญาธิการที่สั่งสมมาแต่เดิม พระอินทร์ทรงแปลงเป็นช่างทองมารับเนื้อของวิริยะบัณฑิตที่เป็นแผ่นทองบิณฑพระแก่นจันทร์ พระโพธิ์สมภารที่สั่งสมไว้เป็นบารมีที่ทำให้พระแก่นจันทร์ส่งสุรเสียงอนุโมทนาและเทศนาแก่ผู้คนเป็นการอัศจรรย์

- ในเมืองวันนั้น สุ่มเคทแก่นจัน ตรีคจำนุนจา
- กัมพระใจบุญ ทวยคุณสีทา แกพรสมหา ณะราทรงทัน
- สุระเสียงฉาดฉาน ร่องสาฎกาน สัมภารอะนัน
- ใครเลยจักทัน จักตรีคแมรบัน พระสีพรณ

ผลแห่งทานบารมียังบันดาลให้บรรพชาศิหวันไหว้ป้อนค้ำยกการสร้างสมพระโพธิ์สมภารใน

ครั้งนี้

- ฉมวง ○ เมื่อนันทรงหันพันปี อันทรงบารมี
- หงษ์เป็นที่สัมพันธ์
- เกษชาพระอะทีกาน อิศระจันบันคาน
- สะเทือนสะทาร์วันไวย
- สะทาร์คันดูระนาอันหนาไญ สองแสนแวนไวย
- ...สืบสาบไถยลา

คุณลักษณะค่านบุญญาธิการของตัวละครเอกฝ่ายชายยังแสดงออกในลักษณะต่าง ๆ เช่น ในเรื่อง เคโซไชย เมื่อเคโซไชยพลัดพรากจากนางพรหมเกสร เทวาเนรมิตเป็นรูปนางพรหมเกสรลลกล่อให้เขาไปยังเมืองจำปานครซึ่งกษัตริย์สวรรคต ธิดาของเจ้าเมืองคือนางสุทธาจะได้เป็นคู่ครองอีกคนหนึ่งของเคโซไชย เสนาอำมาตย์ทำพิธีปล่อยราชรถเพื่อหาพระราชมาครองเมือง เมื่อเคโซไชยทรงตื่นขึ้นก็พบว่าราชรถมาเกยที่พระบาท ซึ่งแสดงถึงบุญญาธิการของเคโซไชย

- เมื่อนันพระบาท จักกระทัทธิราช พระเคโซไชย
 - ยูในยสาลา นิคทราหลับไป รัตแก้วแววไวย เกยบาทบาทา
 - อำมาตย์มนตรี ราชทูตทั้งสี่ ที่หนีพิจะระณา
 - รูปทรงอังกะเจา คฤเทวเทวา นือระหลักทักกรา เลิศล้ำแทนไกร
 - ทัวทั้งบูรีห จำปาหาญ บือมียูไถย
 - จะเปรียบเทียบเทา มินเกล้าทัพไกรย ครอบครองเวียงไชย ควายนางกัลญา
- (เคโซไชย เล่ม ๑ เลขที่ ๒)

บุญญาธิการของตัวละครเอกฝ่ายชายยังแสดงออกโดยกล่าวว่าตัวละครเอกเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งจุติมาสร้างสมบารมี เช่น ในเรื่อง บุญทนางวงศ์ ท่อนนำเรื่องกล่าวว่าพระโพธิสัตว์จุติมาเป็นคนเชื้อใจ "จกล่าวนีทาน ล่วงมาช้านาน สมเศทศพล พระชรวงบารมี ยังเที่ยวเวียนวัน เข้าห้องช้อระพน คันยากเข็นไจย" (บุญทนางวงศ์ เล่ม ๑ เลขที่ ๑)

ด้วยคุณลักษณะค่านบุญญาธิการของตัวละครเอกฝ่ายชาย เมื่อประสบเคราะห์กรรมก็จะมีผู้ช่วยครั้งแล้วครั้งเล่า เช่น จำปาสีทัน ถูกฆ่าตายถึง ๓ ครั้งแต่พระคินทรและเทพยคาก็มาช่วยและถ้ามี่ช่วยชุบชีวิตให้ฟื้นเป็นคน เคโซไชยถูกฆ่าตาย ๒ ครั้งก็มีถ้ามี่ช่วย

ชุมชนชีวิตให้ทั้งนี้ เป็นเพราะบุญฉากรของกัลดะครเอกฝ่ายชายและเป็นการยืนยันแนวคิดที่ว่า "คนคิดค้นนำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้"

(๓) คุณสมบัตินี้ เป็นผู้มี ความเก่งกล้าสามารถ ในการรบหรือมีของวิเศษ

คุณลักษณะก้านเป็นผู้มีความสามารถในการรบสืบเนื่องมาจากคุณสมบัตินี้คุณบุญฉากรหรือในบางกรณีกัลดะครเอกฝ่ายชายเกิดพร้อมด้วยของวิเศษประจำตัว เช่นศิลปะสาธ มีอาวุธและพาหนะวิเศษซึ่งพระอินทร์ประทานมาบุญคือ คชาวีเศษและศรอินทวาคา ส่วน พาหนะวิเศษมีขางเผือกเป็นพาหนะทางบกและทางอากาศ และพระยาอุกฤษฏ์เนตรเป็น พาหนะทางน้ำ ในท้องพระยาอุกฤษฏ์มีรัตนบัลลังก์ให้ศิลปะสาธทักท้วงเกิทางในทะเล นอกจากนี้ศิลปะสาธยังมีคาถาอาคมและเวทมนตร์ซึ่งมีข้อแม้ว่าห้ามผู้ใดฟังหรือชนทัพบกแซนชาว เวทมนตร์จะเสื่อม คุณลักษณะและสิ่งของวิเศษเหล่านี้ทำให้กัลดะครเอกฝ่ายชายมีทั้งความ เก่งกล้าสามารถและอิทธิฤทธิ์นึกไปจากมนุษย์อื่น ๆ

○ พระอินทร์ประสาธ	ศรไชยเทวราช	ช้ออินทวาคา	
เสวตรฤกษ์	บวรไอยรา	สำหรับเป็นภา	หะนะทางบน
○ ประสาธพระเวท	วิหิตยาวิเสท	ประสูติพระมนค	
สยามภูวนาค	ไกรลาษเมืองบน	แมงกุดทิตพล	ให้พระคชา
○ กับทั้งอุกฤษฏ์	เผือกผู้ชู	ในท้องธารา	
ช้อพิรุณเนตร	มีเกษมทิมา	แล้วซ้ำประกา	สิทธิ์คำเทพไทย
○ ทักขินภานา	หามซึ่ง เกษา	กาลคาโค ๆ	
มีให้พิงพาค	แมนพลาภหลังใจ	จักอินทรายไทย	แทบถึงชีวา
○ มีรัตนบัลลังก์	อยู่ในครรภัง	พฤษฏ์ภูมภา	
เป็นที่ประทับ	ประทมรมยา	คำคางกลางษา	ชเรศวิงวอล
○ ประเสริฐสมบุญ	ประกอบไอยสุริย	มีเคโซพล	
ออกนามชามเช็ก	พระเกษมภาคน	ไมหารมจัญ	เกรงกลัวดหิไลธ

(ศิลปะสาธ เลม ๑ เลขที่ ๒๕)

อภัยทัตในเรื่องอภัยทัต มีไม้เท้าวิเศษอันซึ่งกายปลายชี้ เป็นและสามารถเหาะเหินเดิน อากาศได้ อภัยทัตยังมีอิทธิฤทธิ์ เมื่อท้าวกาลราชนำโม่งป่าไปเผาไฟและนางนิลวดีก็กระโจน เข้ากองไฟตามไปด้วย อิทธิฤทธิ์ของ โม่งป่าหรืออภัยทัตทำให้ทั้ง โม่งป่าและนางนิลวดีนั้นใน กองไฟได้ลอยอย่างเย็นสบาย

- ๐ ฝ่ายเจ้าทั้งสอง อัครโศก นั่งเย็นสบาย
ระรินฉันทิกร ทาวคิกเปรมุปราย ไพนันไม้ใหม่ กัยมีวิชา
(อภัยทัต เลม ๓ เลขที่ ๕)

อีกคนหนึ่ง ไม่ป่าสามารถ เคนบนนำไคคยตทธีเคชของไม้เท้า

- ๐ แกลงขริงไม้เท้า ยุกุจบเคียรเกล้า ถึงคุณชนนี
จุนางจอรระกค เคนบนวารีย์ ไปคยตทธี ไม้เท้าศักคา
(อภัยทัต เลม ๓ เลขที่ ๕)

ในกลอนสวดเรื่องมัลลิดล ของวิเศษที่คอยช่วยเหลือมัลลิดลออกจะแตกต่างไป
จากเรื่องอื่น ๆ เพราะเป็นโศกที่มีอิทธิทธิ สามารถกุมครองเจ้าของเมื่อถูกใจรุมทำร้าย
ไคเพียงตัวเดียวสามารถจิกใจและพรรคพวกทั้งหมดคายเกลื่อนกลาด

- ๐ เมื่อนรภัยแก้วราชา ทำอัครวิคทา
มะวาซีนจับถึงไทรย
๐ บัคเคียวเฉียวฉินบิณบัย จิกมีปราสัย
โจรนั้นค้อมวยฉิมหาย
๐ หัวขาศลี่ยพุงเรียราย บางเปนมางคาย
ทิวรอกก้อเลนทรงบัย
๐ มือขาคหัวแตกนหลกบัย เลือคยอยลลามลัย
ทรงปยกอคักเหวดา
(มัลลิดล เลม ๑ เลขที่ ๑๔)

นอกจากความเก่งกล้าสามารถในการสู้รบและมีของวิเศษต่าง ๆ ทำให้มีอิทธิทธิ
เหนือมนุษย์ทั่วไปแล้ว ตัวละครซึ่งไม่ใช่ลูกกษัตริย์อาจมีความสามารถอื่น ๆ ซึ่งเหมาะสมกับ
ฐานะทางสังคมของตน เช่นคาวเรื่องในกลอนสวดเรื่องคาวเรื่อง เป็นลูกเศรษฐีแต่คง
ตกยากเพราะบิดาเสียชีวิต นายายแก่งงขับไล่ออกจากบ้านและไคพบเศรษฐีกลางหนซึ่งยก
ลูกสาวให้ คาวเรื่องทำงานให้เศรษฐีโดยสามารถทำงานไคมากกว่าคนอื่น ๆ คือสามารถ
ไคนา ๕๐๐ ไร่ ไคภายในวันเดียวทั้งนี้แสดงถึงบุญญาธิการของคาวเรื่องคัย

(๔) คุณสมบัติ: เป็นผู้มีคุณธรรมหรือธรรมะเป็นอย่างดี

เนื่องจากกลอนสวดเป็นวรรณกรรมวัด คัวละครเอกฝ่ายชายนอกจากประกอบ
ไปค้วยรูปสมบัติและคุณสมบัติเช่นเดียวกับพระเอกแบบฉบับในวรรณคดีไทยทั่วไปแล้ว คุณลักษณะ
พิเศษซึ่งแตกต่างไปจากพระเอกแบบฉบับของวรรณคดีไทยคือคัวละครเอกฝ่ายชายมักเกี่ยวข้องกับ
กานธรรมะ หรืออย่างน้อยเป็นผู้เข้าใจในหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นอย่างดี คัวละคร
เอกฝ่ายชายในกลอนสวดหลายเรื่องสามารถเทศนาข้อธรรมะพื้นฐาน เช่นศีลห้า หลักไตร-
ลักษณ์หรือชาดกต่าง ๆ ไค้เช่น บุญทนางศ์ ลินทอง เป็นต้น

ในกลอนสวดเรื่องบุญทนางศ์ บุญทนางศ์มีฐานทางสังคมต่ำคือรับจ้างขนมูล
ช้างอยู่ในโรงช้าง แต่ลักษณะเด่นคือมีความสามารถในทางธรรม สามารถเทศนาจนเป็นที่
พอพระทัยของท้าวเจตนาราช และท้าวเจตนาราชจะประทานบ้านเมืองให้กึ่งหนึ่ง
แก่บุญทนางศ์ขอราชธิดาของท้าวเจตนาราชแทน บุญทนางศ์เทศนาธรรมะพื้นฐานสำหรับ
ชาวบ้านทั่วไปผู้ประหลัดคือธรรมคือศีลห้าไค้แก่การละจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การไม่ยึดถือของ
ซึ่งเจ้าของไม่อนุญาตเป็นของตน ไม่ล่วงเกินบิดาประเวณี ไม่กล่าวเท็จ และไม่เสพของ
มีนเมา นอกจากนี้ยังเทศนาชาดกเรื่องต่าง ๆ เพื่อแสดงการสร้างสมโพธิสมภารของ
พระโพธิสัตว์ในชาติต่าง ๆ

○ ส่วนเจาบุญทนาง ยอกอูรเหฺนือเกสี ○ ซาแศพระภาคเกล้า ตั้งใจหึ่งขรรมา ○ อยาพังเสี่ยเปลา ฯ ตั้งจิตรไผองไสย ○ ทาวจรูบสินหา บ้ำมคคามดอยค้ำ ○ ปานาคิปาตา ปุงสัตว์ทุกประกาน ○ อะหินนาทานันเลา อยาไคคิกปองหมาย ○ กาเมสุมิคณา เมี้ยเขาอยาเมามัว	เจ้ากรวมลงไค้สามที มังคมแลวูกลาวคาตา อันเป็นเจ้าแศเสนา กยาประมาทุเรงคังใจ ธรรมพระเจาอินพิษไสม รอมรับเการศุพระทรบ ตามปราธูนาแลวควนจำ พระพุทชเจาตามบูราน พระราชาอยาปองผลาน คัวอันเป็นไหเจ้าคาย ทริพิษของเขาคนทังหลาย เกมเอามาเป็นของคัว พระราชาจรงเกรงกลัว อยาของเสบดวงสงสาร

○ มุสาวาทานั้น	อย่าลวงกันให้เสียทาน
มีโคเป็นแทนสาร	ยอมจะตกในอาบาย
○ สุราเมไร	โทษละอญาปองหมาย
เครื่องเมาสินทั้งหลาย	ยอมจะไค้จ้กูรา
- (มฤตนาวงศ์ เลม ๑ เลขที่ ๑)

ในกลอนสวคเรื่องลันทอง ลันทองมีความสามารถในทางธรรมะเช่นกัน เมื่อไปทรงธรรมที่วัดแล้วเสด็จกลับ ระหว่างทางทรงถามว่าพระเทศน์อะไรบ้าง ไม่มีผู้ใดคอยไค้ ลันทองจึงทรงเทศน์ให้ฟังและทรงสามารถเทศน์ไค้กว้างไพเราะก็ยิ่งกว่าสมภารวัดเสียอีก

○ ลันทองผู้เรืองฤทธิ์	ทรงลิกษิตพระวิโนย
คังองคอินทรงไตร	เพราะกระไรคังสาศศา
○ เสนามาชมไทย	บังคมไหว้แล้วบูชา
ไพเราะเพราะเปนนักหนา	สมภานวาไมเทาทัน
- (ลันทอง เลม ๑ เลขที่ ๑๔/๑)

ในกลอนสวคเรื่องควาเวียง ควาเวียงมีความสามารถรอบรู้ในทางธรรมะ สามารถคอบปริศนาธรรมซึ่งพระอินทร์ปลอมมาเป็นขุนนนทะยักษดาปริศนาธรรม หรือควาเวียงตัวละครเอกในเรื่องเบญจมาศทอง เทศน์ไปรอยกษที่มุ่งมาทำร้ายทำให้ยักษยณจ้านนเป็นข้ารับใช้และกลับตนมาประพฤติธรรม เป็นต้น

การกำหนดให้ตัวละครเอกฝ่ายชายมีคุณสมบัติในทางธรรมะ สามารถเทศน์คติธรรมหรือคอบปริศนาธรรมไค้ นี้ อาจวิเคราะห์ไค้ได้เป็น ๓ ลักษณะคือ ลักษณะแรก คุณสมบัติของชายซึ่งรอบรู้ในทางธรรมเป็นคานิยมของสังคมในสมัยนั้น วัดเป็นศูนย์รวมของวิทยาการ พระหรือผู้ที่น่านการบวชเรียนเป็นกลุ่มชนซึ่งไค้รับการศึกษาและมีความรู้มากกว่าประชาชนทั่วไป เรียกว่าเป็นปัญญาชนหรือบัณฑิต ผู้ที่อยู่ในศีลธรรมจึงถือกันว่าเป็นผู้มีความรู้และเป็นคนดี ยิ่งเชี่ยวชาญในทางธรรมะถึงขนาดเทศน์ไค้ไพเราะเพราะเพราะพริ้งก็แสดงถึงความสามารถเหนือผู้อื่นอื่น ๆ

ลักษณะที่สอง การสร้างตัวละครให้มีคุณลักษณะค่านธรรมะ สามารถสั่งสอนผู้อื่นไค้เป็นกลวิธีคารแต่่งที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอดแทรกคติธรรมคาศณ กลวิธีเช่นนี้ทำให้สามารถแทรกข้อ

ธรรมดาเข้ามาในเนื้อเรื่องได้อย่างกลมกลืน นอกจากนี้ผู้แต่งหรือผู้คัดลอกกลอนสวคัมก็เป็นผู้แต่งหรือผู้ผ่านการบวชเรียน การสร้างให้ตัวละครเอกมีคุณลักษณะคล้ายคลึงกับผู้แต่งเป็นธรรมชาติของผู้แต่งที่มักสอดแทรกเรื่องราว ทศนคติ ค่านิยมและเหตุการณ์ที่ตนประสบลงในเนื้อเรื่องที่แต่งทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ

(๕) เป็นผู้มีภรรยาหลายคน

ตัวละครเอกฝ่ายชายในกลอนสวคัมก็มีภรรยามากกว่าหนึ่งคน เช่น ในเรื่อง พุกโข พุกโขมีมเหสี ๕ องค์ นางพิมพาเป็นมเหสีเอก และนางบุษมาลีธิดาพระยานาค นางราชเทวีธิดาราชสีห์ นางคาวุธธิดาเสือกและนางคชานารีธิดาพระยาช้าง แต่ในตอนท้ายเรื่อง เมื่อพุกโขครองเมืองด้วยความสงบสุข มเหสีสี่องค์กลับถิ่นของตน เหลือเพียงมเหสีเอกคือนางพิมพาแต่เพียงองค์เดียว

ในเรื่อง สิงห์รังสี สิงห์รังสีมีมเหสีอยู่แล้ว ๒ องค์คือเหมวดี และนางเบญจวรรณ มเหสีทั้งสององค์ช่วยให้สิงห์รังสีได้นางพิศุคนซึ่งเป็นตัวละครเอกฝ่ายหญิง

ในเรื่อง สุวรรณรัตน์ สุวรรณรัตน์โคมเหสีเอกคือนางประทุมมาไลย ต่อมาได้ธิดานางยักษ์คือนางเทกแก้ว

ในเรื่อง อุเทน พระเจ้าอุเทนมีมเหสีสามองค์คือนางมาคันทิ นางสามาวดี และนางवासุสัทธดา เป็นต้น

นอกจากนี้การที่ตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีภรรยามากกว่าหนึ่งคนยังแสดงถึงลักษณะบุญญาธิการของตัวละครนั้นด้วย ทั้งนี้เพราะภรรยาที่ไม่ใช่ภรรยาหลวงมักเป็นนางที่เกิดมาเพื่อคู่บุญบารมีของตัวละครเอกฝ่ายชาย ส่วนใหญ่มักมีกำเนิดมาจากนางฟ้าจุติมาอยู่ในคอกบัว แล้วฤาษีเก็บมาเลี้ยง ระหว่างที่ตัวละครเอกฝ่ายชายออกตามหาภรรยาหลวงมักได้พบนางเหล่านั้นและได้เป็นภรรยาประจำบุญบารมี เช่น คาวเรื่องไคนางโสฬสซึ่งเป็นธิดาพระอินทร์เป็นนางคู่บุญบารมี ในเรื่อง อภัยทัต เมื่ออภัยทัตไคนางนิลวดีซึ่งเป็นมเหสีเอกแล้ว ขณะเดินทางไคนางประทุมเกษรซึ่งเกิดในคอกบัวเป็นชายาอีกคนหนึ่ง การมีภรรยาของตัวละครเอกฝ่ายชายในกลอนสวคัมจึงเป็นลักษณะซึ่งแสดงบุญญาธิการของตัวละครนั้นและน่าจะ

สัมพันธ์กับสภาพสังคมไทยในอดีตซึ่งชายนิยมมีภรรยาหลายคน นอกจากนี้การมีภรรยาหลายคน อาจแสดงถึงความไม่貞ตัวของชายทั่วไปที่ปรารถนาจะมีภรรยามากกว่าหนึ่งคนด้วย

อนึ่งการมีภรรยาหลายคนของตัวละครเอกฝ่ายชายในกลอนสวคมีได้กล่าวถึงการนึก สืบชอกกาเมสุมิจดา เทาไคนัก ตัวละครฝ่ายหญิงบางตัวซึ่งมารู้ภายหลังว่าสามีของตนมีภรรยา อยู่ก่อนแล้ว อาจตั้งข้อสงสัยว่าควรบอกให้ตนรู้ก่อนว่ามีภรรยาอยู่ก่อนแล้ว เช่น นางแตงอ่อน ซึ่งมารู้ภายหลังว่ามawang สามีชายอยู่ก่อนแล้วถึงหาองค์ นางตระหนักที่ว่าตนต้อง เกิดครอน เพราะความซัดแย้งระหว่างเมียน้อยเมียหลวง แต่เมื่อเหตุการณ์ล่วงเลยมาแล้วและหากนาง ซัดพระทัยทawang สักตนอาจ เกิดครอนจึงต้องยินยอมอ่อนน้อมโดยดี หรือนางศรีคอกไม้ พระมารดาของ เบญจมาศทองซึ่งไม่ยินยอมเป็นชายาของ ท้าวทศวงษ์ แต่ทนการขอร้องของ ชาวนาทังสี่ซึ่งมีพระคุณต่อตนไม่ได้จึงจำต้อง เป็นชายาของ ทศวงษ์ และนางรู้ตั้งแต่ต้นว่าตนจะ ต้อง เกิดครอนเพราะท้าวทศวงษ์มีเมียเสียอยู่แล้ว

๐ ลูกเมียท่านมี นานไปนงนี้ นำที่รูกาญ
 ความกรรมชากเกิด เกิดในสงสาร ถึงวาสินกาล สู้วิมานสวรรค์

อย่างไรก็ตาม ในกลอนสวคมีทั่วไปการมีภรรยาหลายคนของตัวละครเอกฝ่ายชาย มักกล่าวถึงในฐานะเป็นนางบุญบารมีมากกว่าจะพาตึงไปถึงสืบชอล่วงเกินผิดประเวณีของ สามีภรรยาผู้อื่น นอกจากนี้กลอนสวคมีบางเรื่องตัวละครเอกฝ่ายชายจะรักแค้นเมียของตน ส่วนนางที่ไคมาเพราะบุญบารมีหรือเพราะการเสียดายเช่นเคไซไชยไคนางสุทธาเพราะ ราชรถมาเกย เคไซไชยไม่ได้ปรารถนาจะอยู่กับนางและต่อมาเมื่อตามหานางพรหมเกษร ไม่พบก็หนีนางสุทธาไปบวช

(๖) ฐานะทางสังคม

โดยทั่วไป ตัวละครเอกฝ่ายชายที่อาจเรียกได้ว่าเป็นแบบฉบับของกลอนสวคมี ลักษณะคล้ายกับตัวละครเอกในวรรณคดีไทยทั่วไปไปคือเป็น โอรสภคิรัยผู้เพียบพร้อมด้วย ราชสมบัติ ห้างยังมีรูปสมบัติและคุณสมบัตินอื่น ๆ ประกอบตั้งได้กล่าวมาแล้ว ตัวละครเอก ฝ่ายชายที่เป็น โอรสภคิรัยแต่มีเหตุทำให้พลัดพรากจากบ้านเมือง โดยอาจพลัดพรากตั้งแต่ กำเนิดเพราะถูกกลั่นแกล้งจากแม่เลี้ยง หรือพลัดพรากจากบ้านเมืองเพราะออกไปเรียน

วิชาและทำให้คงมัจฉัยกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ตัวละครเอกฝ่ายชายที่มีฐานะทางสังคม เป็นโอรสกษัตริย์ได้แก่ กุสราช ปันทอง ชินราช เกโซไชย ลั่นทอง สิงห์สร้างสี่ สมุทรโคคม สุวรรณกุมาร อุเทน เป็นต้น

นอกจากเป็นโอรสกษัตริย์แล้ว กลอนสวดบางเรื่องมีตัวละครเอกฝ่ายชายเป็น ลูกเศรษฐีหรือลูกทอผ้า เช่น กาวเรือง ในกลอนสวดเรื่องกาวเรือง เป็นลูกของเศรษฐี แต่ต้องตกระกำลำบากเมื่อพ่อสิ้นชีวิต มีกลิ่นในกลอนสวดเรื่องมีกลิ่นเป็นลูกของ โสภณ เศรษฐีแต่ต้องยากจนเพราะบิดาไม่ตอบแทนคุณของ โสภโศก

ตัวละครเอกฝ่ายชายที่มาจากชนชั้นต่ำ คือผู้ยากไร้ มีอยู่บ้างได้แก่พุทโธ ใน กลอนสวดเรื่องพุทโธ เป็นลูกของคนเข็ญใจ และยังเกียจคร้านไม่ทำการงาน หรือ บุญทาวงศ์ ในกลอนสวดเรื่องบุญทาวงศ์เป็นคนยากจนรับจ้างขนมูลช้างอยู่ในโรงช้างและ วิริยะบังคึกในกลอนสวดเรื่องแก่นจันทร์ เป็นคนเข็ญใจแต่มีใจบุญ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ตัวละครที่มาจากชนชั้นอื่นไม่ว่าจะเป็นชนชั้นเศรษฐีและผู้เข็ญใจเหล่านี้ในตอนท้ายจะได้ เลื่อนฐานะเป็นกษัตริย์ โค้ดครองราชสมบัติทั้งสิ้น ทั้งนี้จะแสดงว่าพระมหากษัตริย์ เป็นชนชั้นสูงสุดในสังคม เป็นอุดมคติของบุคคลที่ยังอยู่ในโลกก็ยสุขว่าชีวิตที่ดีที่สุดในโลก มนุษย์คือการใช้ชีวิตเยี่ยงพระมหากษัตริย์

คุณลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายชายยังสัมพันธ์กับฐานะทางชนชั้นในสังคม ตัว เอกที่เป็นโอรสกษัตริย์จะมีกิจกรรมารยาทสัมพันธ์กับเป็นวรรณะกษัตริย์ ส่วนตัวละครเอกที่มา จากชนชั้นต่ำ ในบางกรณีอาจมีกิจกรรมารยาทแตกต่างออกไปและไม่เหมาะสมที่จะเป็นตัวละครเอก เช่น ในเรื่องพุทโธ พุทโธเป็นตัวละครเอกที่แปลกไปจากกลอนสวดเรื่องอื่น ๆ ไม่เพียงแต่ฐานะทางชนชั้นเท่านั้น แต่ลักษณะยังซีเกียจ ใจเซลาและพุกจา โมงผางหยาบ คาย (ดูรายละเอียดในเรื่องพุทโธ) เมื่อพุทโธได้ครองเมืองและยังไม่สามารถเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยให้เหมาะสมกับการเป็นกษัตริย์ พุทโธต้องสอบถามนางกำนัลถึงการไ้คำซึ่ง แดกต่างกันระหว่างชาวบ้านกับชาววัง ในที่สุด ร้อนถึงพระอินทร์ต้องมาช่วยให้พุทโธ คิมนำทิพย์เพื่อเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยและกิริยามารยาทไม่ให้เป็นที่อับอายและหัวเราะเยาะของสนม กำนัล ทั้งนี้พระอินทร์ทรงเห็นว่าพุทโธจุติมา เป็นภาคหนึ่งของพระนารายณ์แต่มีกิริยา โฉดเซลา

๐ เสียแรงแบ่งพาท จตุมาจุก เชื่อชาตินะราย
 ยังเป็น โฉกเซลา เจาจะรูนวาย เชนกูโฌมฉาย รูนวายนักหนา

เมื่อพุทโธคัมภีร์พิทย กิริยามารยาทและอุปนิสัยเปลี่ยนไปทำให้พุทโธมีลักษณะเหมือนตัวละครเอกฝ่ายชายอื่น ๆ คือเทียบพร้อมด้วยคุณสมบัติและรูปสมบัติ รายละเอียดของเนื้อเรื่องในตอนนี้นี้ชี้ให้เห็นว่าบุคคลต่างชนชั้นกันมีวิถีชีวิต ลักษณะ กิริยาท่าทางต่างกันไป กิริยามารยาทอันเป็นแบบฉบับที่ตีความถึงการวางตนให้สัมพันธ์กับฐานะทางสังคม ไม่พูดจาโผงผาง หยวนกายมีกิริยามารยาทเรียบร้อย

กิริยามารยาทเป็นคุณสมบัติสำคัญข้อหนึ่งซึ่งตัวละครเอกฝ่ายชายไม่ว่าจะอยู่ในชนชั้นใดจะต้องมีกิริยามารยาทเรียบร้อย ในกลอนสวดเรื่อง อภัยหัต เมื่ออภัยหัตแปลงเป็น โมงป่า นอกจากจะทำให้หน้าคานาเกลียดแล้ว ยังแส้งทำกิริยามารยาทเหมือนคนบ้าใบ้ ไม่รู้จักกาลเทศะทำให้นางนี้ลวคือฮ้อยเพื่อล่องใจว่าจะรักตนจริงหรือไม่

๐ ครั้นแล้วจึงแปลงเพศ แล้วร้ายเวศยพระมณฑรา
 เปน โมง ฮันชู้ชา คำนักหนาในคาชาว
 นุงหมเปนคนบ้า ทำเหมือนนุมาชนชายาว
 (อภัยหัต เลม ๑ เลขที่ ๓)

อนึ่งมีข้อน่าสังเกตว่า แม้ตัวละครเอกจะมาจากชนชั้นต่ำ เช่นพุทโธ วิริยะบัณฑิต หรือผู้ที่เป็นลูกเศรษฐีแต่ตกยากเช่น มัคคีผล คำสรพนามและคำกิริยาหรือคำขยายที่ใช้กับตัวละครเอกฝ่ายชายเหล่านี้ก็ยังคงใช้ราวกับเป็นกษัตริย์ทั้ง ๆ ที่ในตอนแรกตัวละครเหล่านี้ยังไม่ได้ครองราชสมบัติ เช่น พุทโธภูมิ เป็นต้น ทั้งนี้แสดงว่าผู้แต่งเห็นว่าตัวละครเอกฝ่ายชายมีสถานะเท่ากับกษัตริย์และในคอนท้ายจะได้เลื่อนฐานะชนชั้นเป็นกษัตริย์ การพรรณานบ้านของตัวละครเอกเหล่านี้ แม้จะไม่ใช่พระราชวังแต่ก็พรรณาราวกับเป็นพระราชวัง เช่น มัคคีผล เป็นลูกเศรษฐี ในตอนต้นเรื่อง เมื่อพรรณานบ้านเศรษฐีก็พรรณาเหมือนการชมบ้านเมืองตามประเพณีการชมบ้านเมืองในวรรณกรรมไทย ทั้งนี้ก็เหมือนผู้แต่งถือเป็นประเพณีว่าตัวละครเอกฝ่ายชายต้องเป็นกษัตริย์จึงใช้ภาษาและบทพรรณาค่าง ๆ ตามแบบฉบับของการพรรณาตัวละครเอกที่เป็น โอรสกษัตริย์

ข. ตัวละครเอกฝ่ายหญิง: ภาพสองคาน

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงในกลอนสวดส่วนใหญ่มีบทบาทเป็นรองกว่าตัวละครเอกฝ่ายชาย ยกเว้นกลอนสวดเรื่องซึ่งเน้นบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายหญิงได้แก่ นางแคงอ่อน นางสีประคน นางอุทัย และบางเรื่องแม้ชื่อเรื่องจะแสดงว่าเน้นบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายชายแต่ตัวละครเอกฝ่ายหญิงกลับมีลักษณะเด่นกว่า เช่น เรื่องเคโซไชย เป็นต้น

ลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายหญิงจะมีลักษณะเป็นสองคาน กล่าวคือคานหนึ่งเป็นตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉบบ อีกคานหนึ่งเป็นตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่เป็นแบบฉบบ ในการกล่าวถึงตัวละครเอกฝ่ายหญิงทั้งสองลักษณะนี้จะกล่าวในลักษณะเปรียบเทียบกันเพื่อให้เห็นชัดเจนว่าตัวละครลักษณะที่ไม่เป็นแบบฉบบเปรียบเสมือนเป็นการสร้างตัวละครเอกฝ่ายหญิงให้มีลักษณะตรงข้ามกับนางเอกแบบฉบบ หรือเป็นปฏิกิริยาต่อคานคานนิยมบางประการเกี่ยวกับสตรี ลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายหญิงประกอบไปด้วยรูปสมบัติและคุณสมบัติ เช่นเดียวกับตัวละครเอกฝ่ายชาย แต่มีรายละเอียดต่างกันดังนี้

(๑) ตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉบบ

(ก) รูปสมบัติ

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่เป็นแบบฉบบจะมีรูปร่างหน้าตางดงามเป็นเลิศ แม้ว่าบทชมโฉมของตัวละครเอกฝ่ายหญิงจะไม่คำเนินตามประเพณีวรรณกรรมเกี่ยวกับการชมโฉม เช่นเดียวกับวรรณคดีราชสำนัก แต่กลอนสวดก็มีวิธีการชมโฉมและความเปรียบเทียบที่เรียบง่ายและไหม้โนภาพ เช่นบทชมโฉมนางปราสาททอง ในกลอนสวดเรื่องศิลป์สาท ชมโฉมนางว่างามกว่านางใด ๆ ในโลก นางงามราวกับคอกบัวเพิ่งไฉไลทันน้ำ

◦ โฉมฟุ้งฟ้าพัน	ดินแดนแผ่นดิน	หมื่นจักรวาลา	
ใครโคผิภทรรณ	เป็นขวัญไฉนนา	ถึงควงบุษบา	ฟุ้งพันชลที่

อีกตอนหนึ่งศิลป์สาทเข้าหานางปราสาททองในปราสาทของนาง มีบทชมโฉมนางว่ามีผิวคำแคง และใบหน้าผ่องใสราวกับคอกบัวแย้ม ทั้งนี้

○ คำแดงอุคมชา	ไมสูงคำสมสวคทรง
นิวพักตรมของนาง	เพียงบุษบันอันเบิกบาน
○ โฉมเนตรเจ้าชอยชค	คิ่งอนรดพระสุริยกาณูจน
ปรางเปรียบปรางชัชวาล	โอยรุเพียงทาบทับทิมทา
○ ประทุมคุมคิกทรวง	เพียงทักควงประทุมมา
เขอองคทรวงกายา	นาจชอนชินชมชู
○ นูนูนิมฝ่าพระหัตษรุ	ชามสำคัศหน้าเอนก
นักษากังชมก	เหนชามรงคทรงเนอนาว

(ศิลปะสาท เลม ๑ เลขที่ ๒๖)

ในศิลปะสาทอีกสำนวนหนึ่งคือศิลปะสาทเลขที่ ๒๕ มีบทชมโฉมนางปราสาททอง
วานางงคงมารวกับคาวประกายพลกษยามอรุณรุ่ง และบรรคาเทพกนิร วิทยาธร คุรุท
และนาคหากไคเห็นนาง เยี่ยมหน้ามาที่หน้าคาง กะถึง กับสิ้นสติตกลงมาจากฟ้า

ความงามของตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉบับจะตองงามทั้ง รูปร่างหน้าตาและ
กิริยามารยาทจึงเรียกวาเป็นกุลสตรีที่แท้จริง นางอุทัยเมื่อออกครวงคางคกออกแล้วคงงาม
ทั้ง รูปลักษณ์ภายนอกและจรตกริยายามเทิน

○ นางตอครูปออกแล้ว	นางนองแกวงามมีสี
ศรีทองมัคราชี	มีระสะแลมงามพิงซิม
○ นิมเนาเดือยเหนือบา	เนือนมนางงามอุคัม
ชอนแชนอระเขากลม	นวนละอองครีทุงค้ำ
○ นางเพียงเยือยงาเคิน	เมือค้ำเนินคังจระ
แคนออกยง ะน้า	เมือนนางหังเมือลันลฤ
○ กวงนาครีวงเคืออน	สองชอนเมือองวงไอยรา
เตานางหังชายชวา	คอกมัวทองคองคิกใจ

(นางอุทัย เลม ๑)

(ช) ชาติกำเนิด

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่เป็นแบบฉบับมีกำเนิดเป็น ๒ ประเภท คือ

ประเภทแรก เป็นธิดาภคิตรีย ส่วนมากตัวละครเอกฝ่ายหญิงเป็นนางภคิตรีย
และจะมีรูปโฉมคงาม กิริยามารยาทสมเป็นกุลสตรี เช่นนางสุวรรณมาลาในเรื่องลันทอง
นางมลหาทิพเกษรในเรื่องทิวงส์ นางนิลวคิในเรื่องอภัยพิค นางพิมพ์พาในเรื่องทุทไซ

นางเบญจมาศทองในเรื่อง เบญจมาศทอง หรือนางแฉงอ่อนในเรื่อง นางแฉงอ่อน เป็นต้น

ประเภทที่สองเป็นตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ถือกำเนิดมาจากเทพธิดาจุติลงมาอยู่ในคอกบัว ตามีเก็บมาเลี้ยงจนเติบโตใหญ่ วิธีการเลี้ยงของนางจะเหมือนกันคืออธิษฐานขอให้ให้น้ำนมไหลออกจากนิ้วเพื่อเลี้ยงทารก นางเอกกลุ่มนี้แม้จะเป็นนางที่ตัวละครเอกฝ่ายชายได้มาจากการเสด็จประพาสป่า แต่ก็ถือว่ามีชาติสกุลเพราะถือกำเนิดจากนางฟ้าจุติลงมาเกิดและนางมีเลี้ยงดูไว้ ตัวละครเอกฝ่ายหญิงประเภทนี้ได้แก่ นางประทุมมาลัยในเรื่อง สุวรรณบรรพต นางอุบลชาในเรื่อง สุวรรณพลอยส่อง นอกจากนี้ยังมีนางซึ่งถือกำเนิดในลักษณะเดียวกันนี้แต่เป็นตัวละครซึ่งไม่ใช่ตัวละครเอก มีบทบาทเป็นภรรยาบุญญาภรณ์ของตัวละครเอกฝ่ายชายหรือมีบทบาทคอยช่วยเหลือตัวละครเอกฝ่ายชายเมื่อตกทุกข์ได้ยาก เช่นนางโสฬสในเรื่อง ท้าวเวียง นางประทุมเกษรในเรื่อง อภัยทัต

ชาติกำเนิดของตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉบับจึงสูงส่งแสดงถึงฐานะทางสังคมว่าเป็นหญิงมีสกุล หรือเป็นนางกษัตริย์ ทั้งนี้นางกษัตริย์ที่เป็นตัวละครเอกฝ่ายหญิงบางคนอาจแต่งงานกับคนธรรมดาสามัญ เช่น นางจงดุจในเรื่อง บุณทนางวงศ์ แต่ต่อมาตัวละครเอกฝ่ายชายก็ได้เลื่อนฐานะทางชนชั้นเป็นกษัตริย์เท่าเทียมกับนาง

นอกจากนี้ในกลอนสวดบางเรื่อง ตัวละครเอกฝ่ายหญิงมีชาติกำเนิดแตกต่างเป็นพิเศษไปจากนางอื่น ๆ เช่นในเรื่อง สิงห์ศรีวังสี นางทิพสุคนธ์เป็นธิดาของคนธรรมดาและธิดาพระยานาค นางมีชีวิตอยู่บนเกาะแห่งหนึ่งห่างไกลจากผู้คน มีเทพยดาคอยคุ้มครองป้องกัน ตัวละครซึ่งมีชาติกำเนิดเป็นพิเศษเช่นนี้ถือว่ามีเชื้อสายจากเทพยดาและกษัตริย์เช่นกัน

(ค) คุณสมบัติของ กุสศตรีและศรีภรรยา

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่มีลักษณะเป็นแบบฉบับหรือเป็นนางในอุดมคติในกลอนสวดคือหญิงมีสกุล อาจจะเป็นนางกษัตริย์หรือมีชาติกำเนิดเป็นพิเศษไปจากมนุษย์อื่น ๆ เช่น จุติในคอกบัว นางต้องมีรูปร่างหน้าตางดงาม มีกิจกรรมารยาทสุภาพเรียบร้อย และเมื่อเป็นภรรยาก็ต้องซื่อสัตย์ต่อสามีจนตายจากกันหรือแม้ตายจากกันแล้ว นางในอุดมคติ

ในกลอนสวคซึ่งจักว่าเป็นกุลสตรีและศรีภรรยาจะเห็นได้ชัดเจนจากตัวอย่างตอนนางมีจิตา
พระมารดาของอภัยทัตทุกขอท้าว กียทัตธิดาฯให้อภัยทัต โอรสออกหามเหสีด้วยตนเอง โดย
กล่าวถึงนางซึ่งเป็นอัครนารีสมควรเป็นมเหสีว่ามีคุณสมบัติดังนี้

- ๐ จึงนางเทวี ผู้เปนมเหสี ครีนางมีจิตา
 - ทูลทัตขามิ พันปีภรรยา ขอใหญ่ยา เทียวหามเทวี
 - ๐ เชื้อวงศ์ทรงศักดิ์ กอบุควยบุรุษเกษม เปนุอัครนารี
 - กิริยามอม พรอมลวนถวนถิ สือตขามิ จนนีพวยปราน
- (อภัยทัต เลม ๑ เลขที่ ๓)

นางในอุคมคติจึงตั้งชาติกำเนิด รูปสมบัติและคุณสมบัติ เมื่อนางผู้เป็นกุลสตรี
ได้มาเป็นศรีภรรยา ลักษณะของภรรยาที่ดีควรมีคุณสมบัติหลายประการดังนี้

คุณสมบัติประการแรก นางต้องซื่อสัตย์และเชื่อฟังสามี กุลสตรีจะต้องมีสามี
เพียงคนเดียวและจง รักภักดีซื่อสัตย์ต่อสามีจนกว่าชีวิตจะหาไม่ หากสามีสั่งสอนสิ่งใคนาง
ต้องเชื่อฟังปฏิบัติตาม ทั้งยังต้องวางตนให้เหมาะสมคือสงบเงียมเงียมตนอีกด้วย

คุณสมบัติเช่นนี้เห็นได้จากคำสั่งสอนของมารดาที่ให้นางสุวรรณีภรรยาในเรื่องจำปาสัก
ก่อนนางจะเินทางตามสามีไป ดังนี้

- ... จึงนางบัง ออน รับคำสั่งสอน
 - ทิกายาใจ เจาวายโสกา ไปมาจิงคิ
 - ๐ นิคชอบเมื่อนา ยัวสอนยัวคา รับใสเกสี
 - สะเงียมเงียมตัว จิงรักภักดี เปนกระสัดครี ยามียัวสอง
- (จำปาสัก เลม ๒ เลขที่ ๔)

ตัวอย่างของนางในอุคมคติจึงรักภักดีต่อสามีเป็นอย่างดีเห็นได้จาก
พฤติกรรมของนางพรหมเกษรในเรื่องเคโซไชย แม้แต่เคโซไชยสิ้นชีวิตไปแล้ว
นางพรหมเกษรถูกระรานจากเขมรราชของเคโซไชยซึ่งกิดจะไค่นาง เป็นภรรยาจึงฆ่าเคโซไชย
นั้น เมื่อนางถูกปลุกปล้ำนางพันคอเขมรราชของเคโซไชยคือไชยทัตจนสิ้นชีวิต แล้วอุ้มศพ
เคโซไชยพร้อมทั้งอุ้มมารดาหนีเข้าป่าไป ต่อมาฤาษีช่วยชุบชีวิตให้เคโซไชย เคโซไชย
ถูกชาวประมงฆ่าตายเพราะหวังจะชิงนางพรหมเกษรไปเป็นภรรยา นางพรหมเกษรฆ่า
ชาวประมงทั้งสี่อีก แล้วมศพของเคโซไชยอุ้มศพของเคโซไชยอยู่ในป่าถึงสามเดือนจึง

พบสิ่งป่าที่ช่วยบอกชีวิตที่เคโชโซให้ ความจงรักภักดีต่อสามีของนางพรหมเกษร เป็นจุดเด่นของ กลอนสวค เรื่อง เคโชโซ ซึ่งต้องการชี้ให้เห็นว่าภรรยาที่มั่นคงซื่อสัตย์ ต่อสามีแม้จะสิ้นชีวิตไปแล้วพร้อมกันนั้นก็หาวิธีทางช่วยเหลือสามีอย่างสุดความสามารถ เช่นเดียวกับนางพรหมเกษร

ความจงรักภักดีต่อสามีของกุลสตรีซึ่งเป็นศรีภรรยาทำให้นางสามารถปฏิบัติ ใต้อุบายทุกอย่างเพื่อสามี แม้ร่างกายและชีวิตนางก็ยินดีอุทิศให้สามี เมื่อสามีได้รับอันตราย นางยอมสละชีวิตตายตามไปด้วย เช่นในเรื่อง อุทัย เมื่อไม่กล้าไปเผาไฟทั้งเป็น นางนี่ลวก็เห็นเช่นนั้นก็กระโจนเข้ากองไฟตามไปด้วย เพราะความจงรักภักดีต่อไม่กล้า ผู้เป็นสามี

คุณสมบัติประการที่สอง ศรีภรรยาควรมีใจบุญใจกุศล เมื่อสามีต้องการทำบุญ ก็ไม่ควรขัดขวางและหากนางสามารถทำสิ่งใดเพื่อช่วยให้สามีได้มาเพื่อกุศลตามความปรารถนา นางยินดีจะสละทุกอย่างแม้ชีวิตของตนเอง ตัวอย่างของภรรยาที่รัก สามีและสนับสนุนสามีเช่นนี้เห็นได้จากเรื่อง แก่นจันทร์ นางสุชากา ภรรยาของ วิริยะบัณฑิต มีชาติกำเนิดแตกต่างไปจากนางในแบบฉบับอยู่บ้างเพราะไม่ใช่นางกษัตริย์ แต่นางก็มีคุณสมบัติของศรีภรรยา เมื่อวิริยะบัณฑิตปรารถนาจะทำบุญกุศล โดยชายตนเอง เพื่อหาเงินซื้อทองมาปักพระแก่นจันทร์ นางขอให้ชายนางแทนตัวของวิริยะบัณฑิต ภรรยา ซึ่งสนับสนุนให้สามีทำบุญเป็นศรีภรรยาซึ่งในกลอนสวคถือว่าเป็นภรรยาในอุดมคติเนื่องจาก กลอนสวคเป็นวรรณกรรมวัด ผู้ที่ใจบุญใจกุศลถือเป็นบุคคลซึ่งมีคุณความดีควรยกย่องเป็น แบบอย่าง ในเรื่อง แก่นจันทร์ เมื่อวิริยะบัณฑิตไต่ถามความปรารถนาของนางสุชากาที่ จะให้ชายตัวนางแทนตัวของวิริยะบัณฑิตได้ทำบุญตามใจปรารถนา วิริยะบัณฑิตยกย่องนางว่า เป็นศรีภรรยาที่หาหญิงใดเสมอเหมือนไต่ยาก

- ๐ ก็แล้วแก้วก้อยใจ
 - จะเหมือนเพื่อนเสนาหา
 - ๐ น้ำใจโยสยสหา
 - หาในไต่ยังนี้
 - ๐ นิ้วทำเมียทำค้าย
 - นี้แท่นแม่ใจบุญ
- จะหาในเมื่อนงายา
 - แก้วก้อยหาไม่มี
 - รวมพศกาใจของพี่
 - เมื่อนมวาระสี่ที่ใจบุญ
 - บันเทิง รอยช่วยอุทูน
 - ช่วยค่านุนทุนบวระมี

(แก่นจันทร์ เลขที่ ๑๒)

วิธีะบัตินี้ยังสั่งสอนนางสุชาดาโดยกล่าวถึงภรรยาที่เลวคือภรรยาที่คอยชัก
ขวางห้ามปรามสามีเมื่อสามีจะทำบุญ ข้อความตอนนี้ดูเหมือนจะสัมพันธ์กับทัศนะของผู้แต่ง
กลอนสวดซึ่งมุ่งให้ศาสนิกชนทำบุญกุศล จึงแทรกคำวิพากษ์วิจารณ์หญิงชั่วที่มักไม่สนใจ
ทำบุญกุศล ทั้งยังชักขวางคำทอและห้ามปรามสามีเมื่อสามีจะทำบุญอีกด้วย

- พังรานะเทวี
- สัททาหามีโม
- ส่วนตัวกุศล
- บุญใส่ไม้เท้า
- บุญทำนุไรย
- เงินทองของกุหา
- กวาดาญมิ่ง
- ทำขุนกรุนไป
- เงินทองนี้หายาก
- โคเพื่อสองไพฑมา
- กุ ภูใส่ผู้มีให้ทำ
- ส่วนตัวก็จุนใจ
- เจากำนันทำให้
- กัถรางทางกุศล
- หญิงนี้เสียคับ
- ชาติชวครีทิวมาร
- คายไชยจะไปตก
- เพราะทัตชกุศล

ยิ่งสักครี่ที่จิงโร
บุญนั้นไซ้ก็ไมทำ
เคาประจันบันทิมพัม
กล่าวห้อยคำรำพันระนา
อยู่ที่ในไฟ เรงหวา
อยากนักหนามาเอาไม้
รองอึ้งคะนึ่งไป
ทำยังไรยไม้โค
เนือยล่าบากเป็นนักหนา
ให้สหานุนไป
โกนเกนช่าพรำรำไรย
นังรองไหแคนใจตัน
อีจิงไรยอีระพัน
มันประจันดินมารอยา...
ชยาประสมมารพาร
หมาคามทันการกุศล
ในละรุกีโคกรณ
ไฟยไมทนทนเวทนา

(แก่นจันทร์ เลขที่ ๑๒)

คุณสมบัติค่านใจบุญและสนับสนุนให้สามีสร้างบุญดูเหมือนจะเป็นคุณลักษณะของ
ตัวละครเอกฝ่ายหญิงในกลอนสวดโดยเฉพาะ ทั้งนี้เพื่อเสนอแบบอย่างของนางในอุดมคติ
ซึ่งสนับสนุนพระพุทธศาสนา ศรัทธาในการสร้างบุญจึงเป็นคุณสมบัตินี้สำคัญยิ่ง ในกลอนสวด
หลายเรื่องตอนนั้นปลายของชีวิต ตัวละครเอกฝ่ายชายสละโลกียสมบัติออกบวช ตัวละคร
เอกฝ่ายหญิงมักออกบวชตาม เช่นในเรื่อง สุวรรณรัตน เมื่อสุวรรณรัตนออกบวช
นางประทุมมาลัยออกบวชเป็นคามสินี ส่วนนางเกศแก้วมเหสีรองครั้งแรกร้องไห้ด้วย
ความอาลัยอาวรณ์สุวรรณรัตนแต่ก็คิดได้จึงถือเพศพรหมจรรย์ตามด้วย

คุณสมบัติประการที่สาม ศรีภรรยาควรรู้จักวางตนและปฏิบัติตนอยู่อย่างเหมาะสม
ในฐานะลูกสะใภ้ นางควรปรนนิบัติบิดามารดาของสามีและยินดีรับใช้ ในฐานะภรรยาหลวง
ควรระงับความขัดแย้งระหว่างเมียหลวง-เมียน้อย ไม่อิจฉาริษยาถิ่น ควรรักใคร่ปรอง
คองกันและไม่ควรใช้วาจาเสียดสีหยามคายต่อบุคคลอื่น ไม่ควรใจร้อนเมื่อเกิดความ
ขัดแย้งขึ้น ในกลอนสวดเรื่องจำปาสี่ต้น มีข้อความที่บารกาสั่งสอนธิดาให้รู้จักปฏิบัติตน
เป็นภรรยาที่ดีซึ่งแสดงถึงทัศนคติต่อการเป็นภรรยาที่ดี เช่นคณนางศรีคอกไม้สั่งสอนธิดา
ดังนี้

๐ แลวสังทิกา จังไปยภรรยา ของพระภูวไนย
คอยรักสามี เกรงกลัวโทฏไทย กู้อะยาไสย สิ่งไรณะลูกยา
๐ ยามเขนยามเขา อ้อศาซิ่นเฝ้า บิคุเรคมารคา
ราชะการสิ่งไรย ทางใจยคางคา ยาไวยใจยฆา เหนวาไมคี่
๐ เวลาเขานอน นัววานัวสอน โอนออนจิ่งคี่
อยาไคส้มค้ม ประจิมสาวสี่ พุกจาพาที หมี่คี่ณะลูกยา
(จำปาสี่ต้น เลม ๒ เลขที่ ๘)

ความขัดแย้งระหว่างภรรยาเป็นสิ่งที่มักเกิดขึ้นเสมอ ศรีภรรยาควรรู้จักแก้ไข
และระงับความขัดแย้งดังกล่าวนี้ คุณสมบัติข้อนี้เป็นสิ่งสำคัญที่คงปฏิบัติตามได้ยากเพราะ
ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในกลอนสวดส่วนมากก็คือความขัดแย้งที่มีสาเหตุมาจากภรรยาคนใด
คนหนึ่งไม่มีคุณสมบัติของศรีภรรยาข้อนี้ ในเรื่องจำปาสี่ต้น คำสอนของฤาษีที่ให้ไว้กับนาง
นุศบงแสดงถึงทัศนคติต่อการเป็นภรรยาที่ดีว่าต้องรู้จักแก้ไขความขัดแย้งระหว่างเมียหลวง
เมียน้อย ดังนี้

๐ ไปยอยู่จิ่งคี่ กามพระมเหสี ระวังนาหลัง
สิ่งนึ่งสิ่งไคย ไจยปลั่งจิ่งคั่ง เจาคูระวัง เกรงกลัวอายา
๐ เมียหลวงเมียน้อย คังไฟกับฝอย ระวังกายา
ยาเลนสะนุก มากรุกสะกา ยาประจิมซิมหา แสนสาวเขาไนย
๐ เจาจิ่งรักกัน ยาไคยเคียดคณ สิ้นพันไคย ๑
ประคินวันชา กู้อะยาไสย เจาจิ่งรักใครย เปนมิกแกกัน
๐ ฝึกขณสิ่งไรย วากลาวกันไซย ยากระแหกคกคณ
ภอทิวาจิงวา เจายาหุนหัน หังสองครองกัน จิ่งคี่ะหล่านฮา
(จำปาสี่ต้น เลม ๔ หน้าปลายเลขที่ ๑๐)

ในกลอนสวดเรื่องอภัยทัต ขณะที่อภัยทัตไถ่ นางนี่ลวดีเป็นมเหสี เดินทางมาในป่าไถ่พบนางประทุมเกษร อภัยทัตพึงพอใจนางประทุมเกษรเมื่อจะไถ่ นางเป็นมเหสีอีกองค์หนึ่ง อภัยทัตถามนางนี่ลวดีว่าเป็นบุญของ ผู้ใดที่มาพบนางประทุมเกษร นางนี่ลวดีซึ่งเป็นภรรยาที่คิดถึงจนคิดว่า เป็นบุญของ อภัยทัตและนางไม่รังเกียจที่อภัยทัตจะรับนางประทุมเกษรเป็นมเหสี อภัยทัตชื่นชมว่านางนี่ลวดีเป็นภรรยาที่ดีและให้สัญญาว่าจะปฏิบัติต่อกันทั้งสองโดยเท่าเทียมกัน

คุณสมบัติของศรีภรรยาที่คงปรนนิบัติเอาใจสามีนั้นในบางกรณีรวมถึงการช่วยสามีให้ไถ่ นางขึ้นมาเป็นภรรยาบ่อย เช่นในเรื่องสิงห์ศรีรังสี ชายาทั้งสองของสิงห์ศรีรังสีคือ นางเบญจวรรณและนางเหมวดีใช้กลอุบายช่วยให้สิงห์ศรีรังสีไถ่ นางทีพสุคนธ์

(ง) เป็นผู้มีบุญญาธิการ

เช่นเดียวกับตัวละครเอกฝ่ายชาย ตัวละครเอกฝ่ายหญิงมักมีบุญญาธิการและมีของวิเศษหรือลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากสตรีอื่น ๆ เช่นนางปราสาททองในเรื่องศิลป์สาท เมื่อนางประสูติมีปราสาททองมาคู่บุญบารมี นางเบญจมาศทองในเรื่องเบญจมาศทอง มีคุณลักษณะพิเศษคือเมื่อนางทุกระจะมีคอกเบญจมาศทองร่วงจากปากซึ่งแสดงถึงความมีบุญญาธิการ

...ธิดารองให้ บัคใจมิชู้ กอกไม้คกมา จากโอรฆารศรี
 กาวเรืองพระบาท เห็นองค์ขุนนาง บุญญามากมี....
 (เบญจมาศทอง เลม ๒)

นอกจากนี้เมื่อนางเบญจมาศทองถูกกลั่นแกล้งโดยแม่หม่มลักคอกทะเล พระยานาคมาช่วยไว้และนำไปเลี้ยงเป็นธิดา "เคชะบุญทำไว้ จึงมิไค้ม้วยชีวี พอบท้าวนาจี ทานปรานีจึงพาไป" (เบญจมาศทอง เลม ๓)

เมื่อพระยานาคตั้งเจตนาเชื่อว่าหากโชญุรุตต้องการนางเบญจมาศทองให้สร้างสะพานเงินสะพานทอง พระอินทร์รับสั่งให้ท้าววิษณุกรรมลงมาสร้างให้ เมื่อท้าวทศรฐพระยานาคทรงเห็นก็ศรัสว่า เป็นบุญของนางเคยสร้างไว้คู่กับโชญุรุต

...บุญเจ้าเศรษฐีวาง แค่งปางก่อนมา เคยร่วมมุเส่นหา ไม่มาแคล้วกัน
 ...ชุมพระธิดา เจ้าบุญหนักหนักหนา ไม่มีเปรียบใด
 ภารทวยลูกแก้ว แลวกับภูไนย บุญเจ้าเหลือใจ สร้างค่ายกันมา
 (เบญจมาศทอง เลม ๘)

คุณลักษณะค่านิยมบุญญาธิการของตัวละครเอกฝ่ายหญิงนอกจากจะเสริมให้ตัวละครมีลักษณะเกินกว่าสตรีอื่น ๆ หรือภรรยาคนอื่น ๆ แล้วยังเสริมให้ตัวละครเอกฝ่ายชายเกินในค่านิยมบุญญาธิการอีกทางหนึ่งด้วย

(๑) เป็นผู้ถูกกระทำ (Passive) มากกว่าเป็นผู้กระทำ (Active)

ลักษณะเกินของตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉบับ คือเป็นผู้ยอมรับในชะตากรรมของตน จึงตกอยู่ในสภาพผู้ถูกกระทำมากกว่าที่จะเป็นผู้กระทำ ตัวละครฝ่ายชายจะเป็นผู้มีบทบาทเหนือตัวตัวละครฝ่ายที่อยู่เสมอในคอนต้นเรื่องจนเหตุการณ์คลี่คลายลง ทั้งนี้บางครั้งมีคำอธิบายว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเพราะบุรพกรรมครั้งนั้นตัวละครจึงต้องยอมรับในชะตากรรมของตน เช่นนางแฉง อ่อนในเรื่อง นางแฉงอ่อน ถูกมเหสีทั้งห้าของท้าวมหาวงศ์กลั่นแกล้ง โดยนำลูกหมามาวางไว้แทนโอรส หรือนางเบญจมาศทองในเรื่อง เบญจมาศทอง ถูกกลั่นแกล้ง โดยถูกนกลักลงทะเล

ลักษณะของผู้ถูกกระทำอีกลักษณะหนึ่งคือเป็นผู้ถูกยุยง ตัวละครเอกฝ่ายหญิงในกลอนสวดบางเรื่อง เชื่อคำยุยงที่ไหลลงใจสามี เช่นในกลอนสวดเรื่อง ศิลป์สาท นางปราสาททอง ตัวละครเอกฝ่ายหญิงถูกนางสุวัณณอุบล พระมารดาเลี้ยงของศิลป์สาทยุยงให้นางปราสาททองขอหนุนพระกรเมืองขวาเพื่อให้เวทมนตร์ของศิลป์สาทเสื่อม นางปราสาททองก็หลงเชื่อโดยไม่ฟังคำอธิบายหักทวนของศิลป์สาท ในเรื่อง หินวงศ์ นางมลหาทิพเกษร เชื่อคำยุยงของมเหสีทั้งห้าที่ไหลลงใจพระหินวงศ์ว่าจะรักนางจริงหรือไม่ โดยให้ตัวทนายสาทหน้าและเอามัดพันหน้าสามี นางมลหาทิพเกษรหลงเชื่อปฏิบัติตาม จึงทำให้หินวงศ์โกรธออกจากเมืองไป นางคิคคามไปอ้อนวอนให้หินวงศ์ยกโทษให้แต่หินวงศ์ไม่ยกโทษให้นางจึง กลั่นใจตาย เป็นต้น

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงซึ่งมีลักษณะ เป็นผู้ถูกกระทำ เช่นนี้หากพิจารณาในอีกแง่หนึ่งจะเห็นว่า เหตุที่ตัวละครเหล่านี้ยอมรับในชะตากรรมของตนเอง เป็นเพราะพื้นฐานแนวคิดเรื่องกฎ

แห่งกรรมทำให้เห็นว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเพราะเคราะห์กรรมของตนเองซึ่งก่อไว้ในอดีตชาติ ไม่ได้พิจารณาว่าเป็นเพราะตัวละครฝ่ายร้ายก่อเหตุ การหลงเชื่อคำยุยงซึ่งดูเหมือนจะเป็นความเบาปัญญาของตัวละครเอกฝ่ายหญิงจึงถูกอธิบายว่าเป็นเพราะกรรมความสนอง มีใช่เพราะสาเหตุอื่น ตัวละครฝ่ายดีจะไม่เป็นฝ่ายลวงเกินผู้อื่น ด้วยเหตุนี้ตัวละครฝ่ายร้ายจึงเป็นฝ่ายกระทำคือออกอุบายกรรมขึ้นในกลอนสวดแทบทุกเรื่อง ลักษณะตัวละครเอกฝ่ายหญิง เป็นแบบฉบับลักษณะนี้ตรงกันข้ามกับลักษณะเด่นของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่ใช่แบบฉบับ

นอกจากนี้ การตกเป็นฝ่ายถูกกระทำของตัวละครเอกฝ่ายหญิงยังมีสาเหตุมาจากตัวละครเอกฝ่ายหญิงเหล่านี้ไม่สามารถต่อสู้ป้องกันตนเองได้ ลักษณะเช่นนี้ทำให้ถูกรังแกถูกรรานอยู่เสมอ แต่ด้วยบุญบารมีของนางทำให้มีผู้มาคอยช่วยเหลือทุกครั้งไป เช่น นางแดงอ่อนซึ่งถูกพี่ชายรังแกเพราะต้องการได้นางเป็นภรรยา เมื่อฉัดขึ้นจึงถูกฆ่าตาย พระอินทร์มาช่วยชุบชีวิต นางมลหาพิทยเกษรมีนางไม้มารช่วยนำคลอดให้นางเมื่อต้องพลัดพรากจากบ้านเมือง เป็นต้น

ลักษณะต่าง ๆ ของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่เป็นแบบฉบับในกลอนสวดได้แก่ชาติกำเนิด ภูมิสมบัติ คุณสมบัติของกุลสตรีและภรรยา ความมีบุญญาธิการและการตกเป็นผู้น่าถูกกระทำเช่นนี้ เป็นลักษณะร่วมของตัวละครเอกฝ่ายหญิงในกลอนสวดส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม ลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่แตกต่างออกไปจากลักษณะแบบฉบับเช่นนี้ก็มีปรากฏอยู่บ้างและดูเหมือนลักษณะที่แตกต่างออกไปนี้จะ เป็นปฏิกริยาตอบโต้ค่านิยมของตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉบับหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นปฏิกริยาตอบโต้ค่านิยมเกี่ยวกับสตรีซึ่งถือปฏิบัติอยู่ในสังคมนั่นเอง

(๒) ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่เป็นแบบฉบับ

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่เป็นแบบฉบับแม้ว่าจะมีอยู่ไม่มากนักในกลอนสวดแต่ก็มีลักษณะที่น่าสนใจกว่าตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉบับ ลักษณะของตัวละครเอกที่ไม่เป็นแบบฉบับจะแตกต่างกับลักษณะตัวละครแบบฉบับค่อนข้างตรงกันข้าม เริ่มตั้งแต่ชาติกำเนิด ภูมิสมบัติ คุณสมบัติของสตรีและภรรยา ลักษณะที่เป็นผู้กระทำไม่ใช่ผู้ถูกกระทำ ส่วนลักษณะที่ร่วมกันระหว่างตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่เป็นแบบฉบับและไม่เป็นแบบฉบับคือ การมี

บุญญาธิการ

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่เป็นแบบฉบับและมีลักษณะ เป็นปฏิกริยาตอบโต้ค่านิยม เกี่ยวกับสตรีเห็นได้จากลักษณะของนางอุทัย ในเรื่อง นางอุทัย นางชลศัทธา ในเรื่อง สมุทรโคดม นางสีประคนในเรื่อง ปิ่นทอง หรือ สีประคนค่าภพ นางอึ้งทอง ในเรื่อง นางอึ้งทอง นางเบ็ญจมาศทอง ในเรื่อง เบ็ญจมาศทอง นางพรหมเกษร ในเรื่อง เคโซไชย นางทิพย์สุคนธ์ ในเรื่อง สิงห์ศรีวังสี เป็นต้น ลักษณะของตัวละครเหล่านี้ที่แตกต่างไปจากตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉบับอาจแตกต่างออกไปเพียงลักษณะเดียวหรือหลายลักษณะก็ได้ ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่มีลักษณะไม่เป็นแบบฉบับที่เด่นที่สุดคือนางสีประคนในเรื่อง ปิ่นทอง

ลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่เป็นแบบฉบับซึ่งแตกต่างจากตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉบับมีดังนี้

(ก) รูปสมบัติ

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่เป็นแบบฉบับบางตัวค้อยค่านรูปสมบัติ ตัวอย่างที่เด่นชัดคือนางสีประคนในเรื่อง ปิ่นทอง หรือ สีประคนค่าภพ นางหน้ากาชีรีวิงที่เห่ท่อมานาง เนรมิตกายให้คงามเพื่อให้ท้าวปิ่นทองหลงรักและรับนางเป็นชายาจนมีโอรสตามเงื่อนไซที่ปิ่นทองตั้งไว้กับนาง เมื่อนางได้เป็นมเหสีของปิ่นทองนางเนรมิตกายให้คงามโดยพระอินทร์มอบเครื่องทรงให้ นางจึงเปลี่ยนชื่อจากนางสีประคนเป็นนางศรีเมือง ในกลอนเสวคเรื่อง นางอุทัย นางอุทัยซ่อนรูปงามของนางไว้ในซากคางคกต่อมาจึงถอกรูปลและนางอึ้งทองในเรื่อง นางอึ้งทอง เมื่อนางพำจุติมาเข้าท้องนางมะลิวัน นางอธิษฐานขอให้ตนมีรูปเป็นอึ้งทอง รูปร่างหน้าตาน่าเกลียด ภายหลังจึงถอกรูปล้วยคำขอร้องของท้าวสินนุราช

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงประเภทที่ไม่เป็นแบบฉบับจึงมีลักษณะที่ริ้วในคอนตันแก่ภายหลังคงามหรือมีรูปภายในคงามเช่นเดียวกับตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉบับ การสร้างเนื้อเรื่องให้ตัวละครเอกฝ่ายหญิงซ่อนรูปงามไว้ภายในรูปภายนอกอัปลักษณ์ทำให้ผู้คนรังเกียจเช่นนี้ดูจะเป็นการทำหายและวิพากษ์วิจารณ์ค่านิยมที่มีกให้คุณค่าของสตรีที่รูปปลักษณ์ภายนอกเท่านั้น เนื้อเรื่องเหล่านี้เสนอแง่คิดว่าการตัดสินคุณค่าของสตรีแต่เพียงรูปปลักษณ์ภายนอก

อาจเป็นสิ่งไม่ถูกต้อง คุณความดีของบุคคลอาจซ่อนอยู่ภายใต้หน้าตาอัปลักษณ์นั้น อนุภาค เช่นนี้ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ทั้งตัวละครฝ่ายชายและฝ่ายหญิง เช่น อภัยทัต เป็นคน

สรุปแล้วตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่เป็นแบบฉบับมีรูปสมบัติเช่นกันแต่ก็ไม่แสดงออก ในตอนแรกเพื่อพิสูจน์คุณความดีของคนก่อนที่จะเปิดเผยโฉมอันแท้จริง

(ข) ชาติกำเนิด

ชาติกำเนิดของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่ใช่แบบฉบับมักมีฐานะทางสังคมต่ำต้อย แตกต่างไปจากตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉบับซึ่งเป็นนางกษัตริย์ ชาติกำเนิดของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่ใช่แบบฉบับจะเป็นลูกของชาวบ้านธรรมดาสามัญ เช่นนาง อึ้งทอง เป็นลูกของยายเขามะลิวันผู้ยากไร้ นางสีประคนฉบับภาคกลางเป็นลูกสาวของทนาย (ฉบับภาคใต้ นางสีประคนเกิดในคอกบัว นางเป็นธิดาของพระอินทร์) ส่วนนางอุทัยแม้จะเป็นธิดาของเทวคากับธิดาพระยานาค แต่นางซ่อนรูปอยู่ในซากคางคกและทนายเฒ่ามาเลี้ยง กล่าวได้ว่าตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่ใช่แบบฉบับมักมาจากครอบครัวหรือชนชั้นต่ำ เป็นคนธรรมดาสามัญ แม้ว่าความจริงนางอาจมีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับเทพยดาก็ตาม ชาติกำเนิดที่แตกต่างไปจากนางในอุดมคติทั่วไป ประกอบกับรูปร่างหน้าตาซึ่งตอนแรกจะซีริ้วหรือซ่อนรูปงามไว้ เห็นแต่รูปร่างน่าเกลียดเหมือนสัตว์ เคว้งฉาน ทำให้นางเอกเหล่านี้ต้องประสบกับปัญหาบุคคลในครอบครัวของสามีหรือบุคคลทั่วไปตั้งข้อรังเกียจเหยียดหยามเยาะเย้ย การสร้างรายละเอียดเช่นนี้เป็นกรให้แก่อิทธิพลของบุคคลที่มาจากชนชั้นต่ำหรือมีสถานภาพทางสังคมต่ำต้อยก็อาจมีคุณค่ามีคุณความดีได้เช่นกัน การพิจารณาบุคคลไม่ควรพิจารณาจากชนชั้นทางสังคมเพียงอย่างเดียว สิ่งหรือบุคคลซึ่งชนชั้นทั่วไปตั้งข้อรังเกียจเปรียบได้กับสัตว์ชั้นต่ำ เช่น คางคก หรืออึ่งอาจเป็นผู้มีคุณค่า มีคุณความดีซึ่งเปรียบได้กับคุณความดีที่ซ่อนอยู่ภายใต้รูปอัปลักษณ์นั่นเอง

(ค) คุณสมบัติ: ปฏิกิริยาตอบโต้ค่านิยมเกี่ยวกับกุลสตรี

คุณสมบัติของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่เป็นแบบฉบับจะแตกต่างจากตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่เป็นแบบฉบับ กล่าวคือ ตัวละครเหล่านี้มักใช้สติปัญญาแก้ไขปัญหา และมีความเก่ง

ก็สามารถในการรบ ในการปกครองหรือในการวางกลยุทธ์ต่าง ๆ เช่นนางเบ็ญจมาศทอง ในเรื่อง เบ็ญจมาศทอง ให้อูบายแก่ไชยปัญหา เมื่อนางถูกนางนมปลัดกตทะเล พระยานาค ช่วยนางแล้วเก็บไปเลี้ยง นางเขียนสารท้าวรบกับท้าวสาธรมบิคาของไชยบุตรกุมารซึ่งเป็น คู่ครองที่นางต้องอภิเษกด้วย เมื่อนางเขียนสารมาท้าวรบทำให้เหตุการณคลี่คลาย คาวเรื่อง พระเชษฐาของนางทราบความจริงว่าลูกสาวนางนมแปลงเป็นเบ็ญจมาศทองไปอภิเษกไชยบุตร กุมาร นางเบ็ญจมาศทองจึงไต่อภิเษกกับไชยบุตรกุมาร นอกจากนี้นางยังมีความสามารถ ในการรบ เมื่อคาวเรื่องถูกท้าวทศวงษ์จับตัวไป นางเบ็ญจมาศทองยกทัพมาช่วยเมื่อนางจะ นำหน้าออกรบ ไชยบุตรทศิคาของนางห้ามไว้เพราะ เป็นการผิดธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมา

○ องค์พระไชยบุตร
ที่เป็นชายควรจะไม่
○ ให้หญิงเป็นหัวหน้า

ห้ามพระนุชอุยาคลาไศล
รบชกอกอนจึงควร
เขาจะพากันสำรวจ...
(เบ็ญจมาศทอง เล่ม ๘)

การที่สตรีแสดงความสามารถในการรบจึง เป็นการผิดลักษณะของหญิงแบบฉบับ และยัง ออกหน้าหน้าชายด้วยแล้วยิ่ง เป็นการชกกับวิถีปฏิบัติและ เป็นการปราชัยฝ่ายชายไป โดยปริยาย การออกรบนำหน้าชายจึง เป็นลักษณะทำทลายค่านิยมของสังคมลักษณะหนึ่ง

ในเรื่อง นางสีประคนค่างาพย์ หรือ ปิ่นทอง ลักษณะของนางสีประคนมีความ กล้าหาญเฉลียวฉลาดกว่าตัวละครเอกฝ่ายชายคือพระปิ่นทอง เมื่อเกิดศึกสงครามที่เมือง สลอน เมืองของนางสุวรรณเกษมเทสีอีกองค์หนึ่งของปิ่นทอง นางสีประคนอาสาออกสู้ สึกเพียงคนเดียว ในขณะที่ปิ่นทองหวาดกลัวหนีกลับเมืองมโหสถินลา เป็นต้น

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงกลุ่มนี้มีลักษณะเฉลียวฉลาด รู้จักวางกลยุทธ์และรู้ทันคน ฉลาดในการเจรจา เช่นนางสีประคนรู้เท่าทันพระปิ่นทอง เมื่อปิ่นทองตั้งเงื่อนไขให้ นางหาโอรสไว้ให้กอนพระองค์เสด็จกลับ นางให้อูบายแปลงร่างไปกับปิ่นทอง ระหว่างทางและ มีโอรสกับปิ่นทอง เมื่อปิ่นทองมางอนนางหลังจากรู้ความจริงทั้งหมดแล้ว นางยังทูลจา เสียสรีระแตกแค้นปิ่นทองต่าง ๆ นา ๆ (ดูรายละเอียดในเรื่อง ปิ่นทอง)

ในกลอนสวดเรื่อง นางอุทัย นางอุทัยซึ่งถูกนางฉันทนา มเหสีอีกองค์หนึ่งของ ท้าวกาลสุท ให้อูบายหลอกนางมาทำร้ายเพื่อหวังจะฆ่านาง แต่นางเป็นหลานพระยานาค

เมื่อถูกโยนทิ้งน้ำจึงไม่ตาย นางใช้อุบายแก้แค้นนางฉันทาซึ่งแพมโดยแปลงเป็นหญิงชรา อายุร่อยมีแค้นมกค้ำเพื่อหลอกนางฉันทาว่านางสามารถรักษาโรคแพมของนางฉันทาได้ นางอุทัยโณมนนางฉันทาเอามีสับแล้วใส่ปลาร้าครอบไว้คยหม้อแกง เมื่อปากแผลอีกเสปหนองไหลมาหัวโบน้า นางฉันทาหนีหยาแผลไม่ไหวจึงชาคใจตาย การใช้อุบายเพื่อแก้แค้นของนางอุทัยจะนึกไปจากตัวละครเอกฝ่ายหญิงแบบฉับเป็นอย่างมาก เพราะการอาสาจอง เหวหรือล้างแค้นไม่ใช่วิถีปฏิบัติในพุทธศาสนา นอกจากนี้นางอุทัยยังใช้อุบายเพื่อให้ได้พบกาลสุทซึ่งหนีไปบวชอีกคย ความเฉลียวฉลาดและการแก้แค้นของนางอุทัยทำให้บุคลิกของนางแตกต่างไปจากนางเอกแบบฉับในกลอนสวคเรื่องอื่น ๆ ซึ่งมักไม่ยอม โต้ผู้ที่คิดร้ายต่อตน

(ง) เป็นฝ่ายกระทำ (Active) มากกว่าฝ่ายถูกกระทำ (Passive)

ลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่เป็นแบบฉับซึ่งแตกต่างจากตัวละครเอกแบบฉับอย่างตรงกันข้ามคือการเป็นฝ่ายกระทำมากกว่าตกเป็นผู้ถูกกระทำฝ่ายเดียว ทั้งนี้สืบเนื่องจากคุณสมบัติของตัวละครกลุ่มนี้ซึ่งเฉลียวฉลาด ใช้สติปัญญาแก้ไขปัญหาคการเป็นผู้กระทำหรือเป็นฝ่ายดำเนินการเพื่อให้เหตุการณ์เป็นไปตามที่ตนปรารถนา เห็นได้ชัดเจนจากบทบาทของนางสี่ประคนซึ่งพึงพอใจจะได้เป็นทองซึ่งมีรูปงคงามเป็นสามี แม้เป็นทองจะรังเกียจถลันแก้งนาง โดยตั้งเงื่อนไซต่าง ๆ นา ๆ นางก็พยายามเอาชนะโดยใช้ความสามารถ สติปัญญาและเวทมนตร์ การเสนอตัวให้ขายกอนเป็นผู้ลักษณะของกุลสตรีอย่างร้ายแรงอาจคยเหตุที่นางจึงไค้ชื่อว่านางสี่ประคน นอกจากนี้นางยังมีลักษณะเป็นผู้นำปกครองบ้านเมืองและออกสู้รบแก้ไขปัญหายามบ้านเมืองมีศึกสงคราม

ตัวละครฝ่ายหญิงซึ่งมีลักษณะตอบโต้การถูกรังแกหรือกคชี่ในกลอนสวคอีกเรื่องหนึ่งคือ นางชลคัฬา ในเรื่องสมุทรรโคคม อันที่จริงนางชลคัฬาเป็นนางเอกแบบฉับในตอนต้น นางเป็นธิดากษัตริย์และช่วยสมุทรรโคคมจากน้ำ นางจึงไค้อภิเษกกับสมุทรรโคคม แต่เพราะความละโมภของท้าวสามลราชพระบิคาของนาง นางจึงถูกบังคับให้แต่งงานกับพระเจ้ากรุงจีน ขณะนางลงเรือเคินทางไปเมืองจีน นางกลันใจคยไปเกิดเป็นธิดาท้าวอาทิตย์ที่เขาไกรลาส ซึ่งนางสุวัธมมาลา คอมาสมุทรรโคคมไค้มาพบนางอีกไค้นางเป็นชายา เมื่อท้าวสามลราชให้สมุทรรโคคมมาสวามีภักถิ์ สมุทรรโคคมปฏิเสธ ท้าว

สามลราชจึงเรียกพระเจ้ากรุงจีนมาช่วยรบ นางชลศัณฑาอาสาออกรบกับท้าวสามลราชและ
 ท้าวสามลราชซึ่งเคยเป็นบิดาของตนตาย ทั้ง ๆ ที่นางรู้ว่าในชาติก่อนนางคือชลศัณฑา
 การอาสาตบขันบิคาของตนจนฆ่าตายนั้นดูเป็นการเดินกับหลักพระพุทธศาสนาซึ่งปฏิเสธการ
 ฤชาของเวร นางชลศัณฑาหรือนางสุวิมลมาลาจึงมีลักษณะแตกต่างไปจากตัวละครเอก
 ฝ่ายหญิงที่เป็นแบบฉบับเป็นอย่างมาก

ลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่เป็นแบบฉบับอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการสร้าง
 ตัวละครให้แปลกและท้าทายค่านิยมเกี่ยวกับสตรีของสังคม อย่างไรก็ตามความแตกต่างของ
 ตัวละครเอกฝ่ายหญิงที่ไม่เป็นแบบฉบับนี้เน้นที่บุคลิกลักษณะอันเป็นผู้นำ ความเฉลียวฉลาด
 ความเก่งกล้าสามารถ และไม่เป็นผู้นถูกกระทำแต่เพียงฝ่ายเดียว ทั้งนี้อยู่ภายใต้เงื่อนไขว่า
 ตัวละครเอกฝ่ายหญิงเหล่านี้จะไม่แสดงออกจนเกินหน้าฝ่ายชายจนเกินไป ซึ่งเป็นลักษณะซึ่ง
 สัมพันธ์กับวิถีปฏิบัติของสังคมไทยในอดีตซึ่งยังคงถือว่า "ชายเป็นช้างเท้าหน้า หญิงเป็นช้าง
 เท้าหลัง" หากตัวละครเอกฝ่ายหญิงตัวใดมีบุคลิกล้ำหน้าฝ่ายชายจนเกินไปก็อาจได้รับการ
 ชนนานนามเช่นเดียวกับนางสีประคน ซึ่งหมายถึงผู้ประพฤติ "อุกรินนอกเรื่อง" (ราชบัณฑิตย
 สาน ๒๔๘๓: ๔๘๓) หรือประพฤตินอกกรอบค่านิยมและประเพณีของสังคมไทยมากจนเกินไป

๒.๒.๓ ตัวละครฝ่ายปวิภักษ์หรือฝ่ายร้าย

ในทางพุทธศาสนา สาเหตุของอุตุลกรรมล้วนมาจากกิเลสตัณหาในลักษณะต่าง ๆ
 กัน กิเลสตัณหาทำให้เกิดความทะยานอยากและเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ พระพุทธเจ้าทรง
 จำแนกความทะยานอยากออกเป็นสามจำพวก ในบุคคลทั่วไป ความกระหายในอารมณ์อัน
 นำใคร่มีอยู่มาก หมายถึงความปรารถนาที่จะเสวยสุข ในรูปรสกลิ่น เสียง และสัมผัส กับ
 ความนึกคิดในเรื่องเกี่ยวกับความสำราญนั้น ๆ ความทะเยอทะยานอีกประการหนึ่งคือความ
 ทะยานอยากปรารถนาต่อความนับหน้าถือตา ต่อชื่อเสียงเกียรติคุณ ต่อตำแหน่ง ทรัพย์สิน
 สมบัติครอบ้านครหรืออำนาจ เป็นต้น ทั้งหมดนี้วนเวียนอยู่รอบอิตตาคือตัวตน ประการสุดท้าย
 ภัยได้แก่ความทะยานอยากที่

ตัวละครฝ่ายปวิภักษ์หรือฝ่ายร้ายในกลอนสวคือจะเป็นตัวแทนของตัณหาในระคับแรก

เป็นส่วนมากคือความปรารถนาใน รูป เสียง กลิ่น รสและสัมผัส ค้นหาเหล่านี้ไปสู่กุศลกรรมหรือกรรมฝ่ายชั่ว พระพุทธเจ้าทรงจำแนกกรรมเป็น ๓ ประเภทคือ กุศลกรรม อกุศลกรรมและอัปายกตกรรม กรรมทั้ง ๓ ประเภทมีเหตุ ๕ ประการได้แก่

๑. เหตุที่เป็นกุศลหรือฝ่ายดีได้แก่
 - (๑) อโลภะ ความไม่โลภ
 - (๒) อโมหะ ความไม่หลง
 - (๓) อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย
๒. เหตุที่เป็นอกุศลหรือฝ่ายชั่วได้แก่
 - (๑) โลภะ ความโลภ
 - (๒) โมหะ ความหลง
 - (๓) โทสะ ความคิดประทุษร้าย
๓. เหตุที่เป็นอัปายกตกรรม กล่าวคือไม่ขี้ลังไปว่าดีหรือชั่วได้แก่
 - (๑) อโลภะ
 - (๒) อโทสะ
 - (๓) อโมหะ

เหตุที่เป็นอัปายกตทั้งสามนี้เป็นเหตุฝ่ายกุศลวิบากหรือเหตุฝ่ายอัปายกตกรรม การประกอบกุศลกรรมเรียกว่ากุศลกรรมและการประกอบอกุศลกรรมเรียกว่าอกุศลกรรม ส่วนการประกอบอัปายกตกรรมเรียกว่ากรรม (วิมังค์ อภิธรรมปิฎก ๓๕/๕๔๓)

ตัวละครฝ่ายปฏิบัติในกลอนสวามีสาเหตุของการประกอบอกุศลกรรมจากโลภะ โทสะและโมหะโดยอาจมีกิเลสค้นหาในลักษณะต่าง ๆ วิธีการเสนอตัวละครเหล่านี้มักแสดงให้เห็นผู้ฟังรู้ตั้งแต่ต้นว่าตัวละครนั้น ๆ เป็นฝ่ายร้ายโดยอาจตั้งชื่อตัวละครให้มีความหมายในทางไม่ดี เช่น พรานอกุศลในเรื่อง นกยูงทอง หัวอกุศลในเรื่อง ควาเรื่อ นางจันทอัคคีหรืออัคคี ซึ่งให้ความหมายในทางร้อนแรงหมายถึงไฟในเรื่อง จำปาสัก พฤติกรรมของตัวละครเหล่านี้ยังมีแต่ความชั่วร้ายเพียงด้านเดียวจึงมีลักษณะเป็นตัวละครด้านเดียว (Flat Character) และเป็นตัวละครที่ไม่มีพัฒนาการ (Static) กัน

อุปนิสัย ตัวละครฝ่ายปฏิบัติจึงมีลักษณะเลวร้ายเป็นแบบฉบับ วิธีชีวิตของตัวละครเหล่านี้ จะดำเนินไปตามกฎแห่งกรรมซึ่งมีลักษณะเป็นกรรมสนองอย่างทันตาเห็นในชาติเดียวกัน เพื่อให้ผู้ฟังได้เห็นตัวอย่างของกฎแห่งกรรมที่ชัดเจนเป็นการเน้นย้ำว่า "ผู้ที่ทำดีย่อมได้ดี ผู้ที่ทำชั่วย่อมได้ชั่ว" หรือ "ให้ทุกข์แก่ท่าน ทุกนั้นถึงตัว" ในโลกของกลอนสวด กฎแห่งกรรม จะดำเนินไปอย่างฉับพลันและไม่มีช้อยกเว้นเพื่อให้พุทธศาสนิกชนตระหนักถึงความแท้จริงของหลักกรรมข้อนี้และในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการสร้าง "ความจริงอันพึงใจ" เพื่อตอกย้ำให้ผู้ฟัง กลอนสวดมั่นใจในกฎแห่งกรรมมากยิ่งขึ้น

ลักษณะของตัวละครฝ่ายปฏิบัติ อาจจำแนกตามเหตุแห่งอุตุศลกรรมได้ดังนี้

ก. โลภะเป็นเหตุแห่งอุตุศลกรรม

ตัวละครฝ่ายปฏิบัติซึ่ง โลภะเป็นต้นเหตุแห่งอุตุศลกรรมอาจ โลกในทรัพย์สินสิ่งของ หรือโลกอยากได้ภรรยาของผู้อื่นซึ่งอาจรวมทั้งความหลงใหล ตัวอย่างของตัวละครฝ่ายร้ายที่มีความโลภเป็นเหตุให้ประพฤตชั่วได้แก่ กลาหกเศรมธุพธิตาของคาวเรื่อง มีความโลภอยากได้ทรัพย์สินสมบัติจาก โภญทัต เศรมธุพธิตาซึ่งยกลูกสาวซึ่งเป็นภรรยาของคาวเรื่องให้ โภญทัต เศรมธุพธิตา และท้าวอุตุศลในกลอนสวดเรื่อง คาวเรื่อง เช่นกันมีความโลภอยากได้สำเภาและทรัพย์สินสมบัติของคาวเรื่องจึงทำอุบายนำเตาทองมาใส่ไว้ในเรือแล้วป้ายความผิดว่าคาวเรื่องขโมยเตาทองของตนจนนาง ไสพธิต้องมาช่วยทำกลขัดขณกล พนันกับท้าวอุตุศลจนท้าวอุตุศลเสียบ้านเมืองและต้องยอมเป็นข้ารับใช้นาง ไสพธิต

ในกลอนสวดเรื่อง อภัยทัต ท้าวกาลราชอยากได้ภรรยาของ โมงป่า มีความโลภประกอบด้วยความหลงและยังมีจุดมุ่งหมายจะฉกชิงขอล่วงประเวณีของภรรยาผู้อื่น ในที่สุดกาลราชถูก โมงป่าหลอกให้ตกแห แต่ตัวละครตัวนี้กลับคนเป็นผู้ประพฤตดีเมื่อต้องเผชิญกับความตายซึ่งเป็นลักษณะที่พบไม่บ่อยนักในกลอนสวดเพราะตัวละครฝ่ายปฏิบัติมักไม่กลับใจจากการประพฤตชั่วจนต้องได้รับผลกรรมตามสนอง

ข. โทสะเป็นเหตุแห่งอุกฤษฏกรรม

โทสะหรือความคิประทุษร้ายผู้อื่น อันเป็นสาเหตุของอุกฤษฏกรรมอาจมีสาเหตุมาจากคัมภีร์ข้ออื่น ๆ เช่น โสภะหรือโมหะ การคิประทุษร้ายผู้อื่นมักเป็นต้นเหตุของกรรมชั่วขั้นร้ายแรง เช่น กิฆ่าผู้อื่นด้วยกลอุบายต่าง ๆ เช่น ท้าวชาติคีตกรุในเรื่อง พุกุโธ เป็นกษัตริย์ที่ใจคอโหดเหี้ยม นึกคิดหาทุกข้อหึงฆ่าสัตว์โดยไม่ละเว้นวันพระ สัตว์ที่มีคุณต่าง ๆ ท้าวชาติคีตกรุมีความต้องการไถ่ทางพิมพ์ภรรยาของพุกุโธ จึงคิร้ายพุกุโธ โดยสร้างสะพานย่นที่มีหลาวแหลมอยู่ในถ้ำ หลอกให้พุกุโธเดินไปเพื่อจะฆ่าแต่กรรมความสนอง พุกุโธไม่ได้รับอันตราย ท้าวชาติคีตกรุต้องตายเพราะอาวุธที่จะใช้ประทุษร้ายผู้อื่น

ในเรื่อง เคโซไชโย ไชยทัตเชษฐาของเคโซไชโยประทุษร้ายเคโซไชโยเพื่อหวังจะชิงนางพรหมเกษรมเหสีของเคโซไชโยมาเป็นของตน ไชยทัตฆ่าเคโซไชโยตายเมื่อเข้าหานางพรหมเกษรมจึงถูกนางพรหมเกษรมฆ่าตายตามกันไป ในเรื่องเดียวกันนี้ชาวประมงหึงซึ่งฆ่าเคโซไชโยเพื่อชิงนางพรหมเกษรมไปเป็นภรรยา ก็ถูกนางพรหมเกษรมฆ่าตายในลักษณะเดียวกัน

ข้อน่าสังเกตรประการหนึ่งของรูปแบบการความสนองของกรรมคือหากเป็นกรรมขั้นร้ายแรงผลแห่งกรรมที่ความสนองมักรุนแรงและมีลักษณะคล้ายคลึงกันกับกรรมที่ก่อไว้ หากกิฆ่าผู้อื่น บุคคลผู้นั้นมักถูกฆ่าในลักษณะคล้ายคลึงกัน

ค. โมหะเป็นสาเหตุแห่งอุกฤษฏกรรม

โมหะหรือความลุ่มหลงอันเป็นเหตุให้ประทุษริชั้ว ในกลอนสวคัมภ์ปรากฏในรูปของความอิจฉาริชยาซึ่งอันที่จริงในหมวดกรรม ๑๐ ประการ ดีฉาอิจฉาหรือความริชยาเป็นกรรมข้อหนึ่งเช่นเดียวกับโมหะหรือความหลง (กรรม ๑๐ ประการซึ่งหากยังไม่สามารถละได้ไม่ควรเป็นพระอรหันต์ได้แก่ ๑. รากะ ความกำหนัดยินดี ๒. โมหะ ความหลง ๓. หสะ ความคิประทุษร้าย ๔. โภชะ ความโกรธ ๕. อุปนาหะ ความผูกโกรธ ๖. มัถชะ ความลุ่มหลงผิดเพี้ยน ๗. ปลาสสะ ความตีเสมอ ๘. อิจฉา ความริชยา ๙. มัจฉริยะ ความตระหนี่ ๑๐. มานะ ความถือตัว - มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕: ๗๖) ความลุ่มหลงและ

ริษยาทำให้เกิดอกุศลกรรมในรูปแบบซ้ำ ๆ กันคือเมื่อเกิดความหลงแล้วก็นำไปสู่โทษะ โดยการ
 ถลันแก่งคึกประทุษร้ายผู้อื่น ความซัดแย้งระหว่างเมียน้อยเมียหลวงอาจพิจารณาได้ว่ามีต้นเหตุ
 มาจากความหลงและนำไปสู่โทษะ เช่น นางฉันทา ในเรื่องนางอุทัย ริษยานางอุทัยมเหสี
 คนแรกของกาลสุทท์ เพราะหลงในรูปสมบัติและคุณสมบัติของกาลสุทท์จึงทำอุบายตอกนางอุทัยมาซ้ำ
 ในเรื่องนางแคงอ่อน มเหสีทั้งห้าริษยานางแคงอ่อนจึงถลันแก่งโดยใฝ่ความว่านางแคงอ่อน
 คดอกลูกเป็นจรรยา เพราะแอบเป็นชู้กับจรรยาในเรื่องสินราช นางประคิษฐ์มเหสีฝ่ายชายริษยา
 นางประโภมมเหสีฝ่ายชวาคิดสินมนโหรให้ท่านายว่าโอรสของนางประ โภ เป็นกาดกีนีต้องขับไล่
 ออกจากบ้านเมือง เป็นต้น ความรักและถือเป็นเจ้าของทำให้เกิดความหลงและคึกก่อกรรมชั่ว
 มุ่งประทุษร้ายผู้อื่น

ตัวละครฝ่ายปักษีมักมีลักษณะของความชั่วร้ายหลายลักษณะอยู่ในบุคคลเดียวกัน
 เช่นเป็นผู้มีศีล ใจโหดร้าย ไม่ชอบการบุญการกุศล เมื่อได้รับผลกรรมตามสนอง
 ผู้แต่งมักแทรกอธิบายเพื่อเน้นย้ำกฎแห่งกรรมไว้อย่างชัดเจน ทั้งข้อความตอนหนึ่ง
 ในเรื่องอุทัยทัต ตอนกาลราชสำนักคนเมื่อใกล้ตายว่า

- ๐ เวรามาแล้วจะโทษใคร เวรกำทำไว้ ประจิกอยู่แล้วจะแก้คา
 - ๐ คึกปองฆาตทานอกฉา ใคแกอาญา ครั่งคราที่นี้จะมันโล
- (อุทัยทัต เลม ๔ เลขที่๖)

วิถีชีวิตของตัวละครในกลอนสวคเป็นชีวิตที่ยังวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ตัวละคร
 เหล่านี้จึงยังมีกิเลสตัณหาซึ่งทำให้เกิดทุกข์เวทนาในลักษณะต่าง ๆ กัน ตัวละครฝ่ายปักษี
 มีกิเลสตัณหาดีกว่าปวงชนทั่วไปจึงทำให้เกิดอกุศลกรรมและกรรมบันฑิตให้ต้องพบความทุกข์
 เสมอกับที่ตนก่อทุกข์ให้ผู้อื่น ทั้งตัวละครฝ่ายดีและฝ่ายร้ายต่างก็ยังคงมีกิเลสตัณหาแต่สิ่งซึ่ง
 อาจแบ่งพฤติกรรมของตัวละครเป็นฝ่ายดีฝ่ายร้ายหรือฝ่ายกุศลกรรมและอกุศลกรรมคือเจตนา
 ของกรรม ซึ่งอาจวิเคราะห์ตามเหตุ ๔ ประการดังกล่าวนมาแล้วข้างต้น การแยกแยะ
 ตัวละครในกลอนสวคเป็นฝ่ายดีและฝ่ายร้ายหรือเป็นสีขาวกับสีดำเช่นนี้ทำให้การสอดแทรก
 คติธรรมคำสอนเป็นไปไ้ง่ายดายและผู้ที่กลอนสวคสามารถเข้าใจและสรุปคติธรรมได้โดย
 ไม่ยากจนเกินไป ทั้งนี้ไม่อาจใช้หลักเกณฑ์การประเมินค่าตัวละครตามมาตรฐานปัจจุบัน
 (ซึ่งมักพิจารณาตัวละครว่าตัวละครที่ดีหรือไม่ใช่ตัวละครขาว-ดำ เพราะมนุษย์จริง ๆ

มีทั้งความดีและชั่วปะปนกันไป) มาประเมินค่าตัวละครในกลอนสวทเพราะกลวิธีในการสร้างตัวละครในกลอนสวทเป็นไปตามกติกาของกลอนสวทซึ่งมีโลก มีปรัชญาในการดำเนินเรื่องเพื่อประโยชน์ของการสั่งสอนคติธรรมในพุทธศาสนาโดยเฉพาะ

๖.๓ วิเคราะห์กลอนสวทประเภทสอนคติธรรมโดยย่อ

ในการศึกษากลอนสวทประเภทสอนคติธรรมโดยย่อจะจำแนกกลอนสวทประเภทนี้เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มกลอนสวทที่เน้นบทบาทของตัวละครฝ่ายชาย และ กลุ่มกลอนสวทที่เน้นบทบาทของตัวละครฝ่ายหญิง ทั้งนี้จะได้วิเคราะห์เรื่องเหล่านี้โดยละเอียดเห็นว่า เป็นเรื่องที่ยังคงอยู่ในสภาพเป็นต้นฉบับตัวเขียน หลายเรื่องยังไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน การศึกษารายละเอียดของกลอนสวทแต่ละเรื่องเป็นการศึกษาและเผยแพร่กลอนสวทเหล่านี้โดยปริยาย

กลอนสวทที่นำมาวิเคราะห์ในบทนี้ได้แก่

กลอนสวทที่เน้นบทบาทของตัวละครฝ่ายชาย ได้แก่เรื่อง

- ศิขรสาหรือปราสาททอง
- สมุทรโคคม
- ชุทโธ
- กาวเรือง
- อภัยทัต
- ดุสราร
- แก่นจันทร์
- อุเทน
- นกยูงทอง
- จำปาสีทัน
- สุวรรณอมารหรือสุวรรณหงษ์ยนต์
- ทินวงศ์
- มัคคีผล
- บุญทาวงศ์

- สิงห์ครั่งลี
- อินราษ
- อินทอง
- สุวรรณรัตน์
- สุวรรณลอยล่อง

กลอนสวทที่เน้นบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายหญิง ได้แก่เรื่อง

- ปิ่นทองหรือสี่ปคนคำกาพย์หรือศรีเมือง
- นางจุกข์
- นางแกงอ่อน
- นางอิงทอง
- บังกรารากก
- เบ็ญจมาศทอง
- เกโซไชย

กลอนสวทแต่ละเรื่องมีรายละเอียดดังนี้

๖.๓.๑ กลอนสวทที่เนรมิตบาทของตัวละครเอกฝ่ายชาย

ศิลป์สาท หรือปราสาททอง

กลอนสวทเรื่องศิลป์สาท หรือศิลปะศาสตร์มีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า ปราสาททอง

แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ จักหมวกหมู่โดยแยกกลอนสวทเรื่องนี้ เป็น ๒ เรื่อง คือเรื่องศิลป์สาท กับเรื่องปราสาททอง แต่ความจริงแล้วเป็นเรื่องเดียวกัน ศิลป์สาทเป็นชื่อตัวละครเอกฝ่ายชาย ส่วนปราสาททองเป็นชื่อตัวละครเอกฝ่ายหญิง ค้นฉบับตัวเขียนกลอนสวทเรื่องนี้มีรวมทั้งสิ้น ๑๓ เล่มสมุดไทย โดยหอสมุดแห่งชาติ จักหมวกหมู่แยกเป็น

กลอนสวทเรื่องศิลป์สาท เลขที่ ๒๕ - ๓๓ จำนวน ๙ เล่มสมุดไทย อยู่ที่
ตู้ ๑๑๔ ค. มัดที่ ๕๔ ชั้น ๑/๑

กลอนสวทเรื่องปราสาททอง เลขที่ ๒๒ - ๓๓ จำนวน ๙ เล่ม อยู่ที่ตู้ ๑๑๕ค.
ชั้น ๖/๒ มัดที่ ๒๗

จากการศึกษาเปรียบเทียบค้นฉบับทั้งหมด ๑๓ เล่ม พบว่าอาจจำแนกกลอนสวทเรื่องนี้ได้เป็น ๓ ส่วนวน คือ

- ๑. ศิลป์สาทความเก่า ส่วนวนที่ ๑
- ๒. ศิลป์สาทความเก่า ส่วนวนที่ ๒
- ๓. ศิลป์สาทฉบับความใหม่ หรือจำนวนใหม่
- ๑. ศิลป์สาทความเก่า ส่วนวนที่ ๑

ศิลป์สาทหรือปราสาททองความเก่า ส่วนวนที่ ๑ มีค้นฉบับตัวเขียนทั้งสิ้น ๓ เล่มสมุดไทย ดังนี้

ศิลป์สาท เล่ม ๑ เลขที่ ๒๕ เป็นสมุดไทยคำ อักษรไทยเส้นซุ้มรงค์ ประวัตินี้เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

ปราสาททอง เล่ม ๑ เลขที่ ๒๒ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก ประวัตินี้หอสมุดแห่งชาติ ขอเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

- ๒. ศิลป์สาท ความเก่า ส่วนวนที่ ๒

เขียนรุษนิยมนวลละไม	จริงการทอผ้า	ลวดลายการทอ	เป็นต้นการทอ
หนีไม่เขื่อนกรัง	ด้วยวิธีพิมพ์และการทอ	ทางลวดลายการทอ	จึง
ทรงกรรณ	ดะน้องอชากวณตอการ	การใช้ไม้กลึงการทอ	เส้นแรง
พระนาม	หนึ่งทอ ดะการทอ	การใช้ไม้กลึงการทอ	หนึ่งอังก์กรังไชย
กปนของบอเคยภักต	การอังก์กรังไชย	การอังก์กรังไชย	ไม่เกรงในราช

๑) กลุ่มที่ทรงแก่นี่ลงลง สิวสรวงใจจอมพล เหล่าคนปกนฝนบน
 รัตน์แสงแสงสิริกทร ฯ หงพัสทาสวรรค์ ใจดวงกมลพิภพพิภ
 งาม สิ้นพัสทาสวรรค์ ทรงตามตีทกเวลา ฯ หมายรักไล่ตกลบ
 พยงหลบภัยพิภพ เวณนพิศฐานไพศณ ฝอยน้ำปรกศคศาน ฯ

ศิลป์สาท เด่ม ๔ เลขที่ ๓๒

ตอน เหล่าสนมก้านัดคืนขึ้นไม่เห็นศิลป์สาท จึงเที่ยวตามหา

ช่างม ภาไยกระแสดวงท^{*}๑ เลกมมากสงขมทไยเฟ กบิถวบพัวร้อย มหาจวเรปทิสชิวท
 สทไยรมา สวรับเทวทง๑ ไปยไยบับสมาร ใยไยบวชชาษ จ:ทวักนลิ่ง กฤทททฤท
 ๗ คาวทชิวยัง เลกมไยเบทง ทไยโดยสัทภณ ๑ ทงทชไยบเนษ กษทเวษทิก
 จตافی ทยเปนมทก! อษจันพิษทน สประมาร ตักสงบัลทีย ันออรทจ:ปท

ตัวอย่างเปรียบเทียบศิลปะสาท เลม ๒ เลขที่ ๒๗ กู้ ๑๑๔ ชั้น ๑/๑ มัคที่ ๕๔ ทอนศิลปะสาทขึ้นหลังพระยาภูมิพิรุณเขตร เคนทางไปหา
 นางปราสาททอง

ชารน องค์เกษมมาไม่ยั้ง * เล็กมากน้อย
 กิ่งลมพัดมา กบกรวยขลุ่ย มะเทศจิ้งจอก มะเทศ
 ลึกซึ้ง ประตึกโศก ล้อบถนทวง ๐ ไปน้อย
 นิลมาท ผู้โตยไม่ยั้ง ล้อบถนทวง กระบอง

ฤทธิรงค์ ชารน เล็กมากน้อย ค่าใดสักมาก
 ๑ ทรงหลอกลอยไม่ ตมจร:เอก พอกใจสาม :
 เตมเปนมะเทศ นิลมาท ล้อบถนทวง ล้อบถนทวง :
 ล้อบถนทวง ๑ จมทอน ล้อบถนทวง

ตัวอย่างเปรียบเทียบ ปราสาททองเล่ม ๕ เลขที่ ๓๒ ที่ ๑๑๕ ชั้น ๖/๒ มัคที่ ๒๗
 คอนเสิร์ตสาธิตหลังพระยาภูมิพิรุณเนตร เดินทางไปหานางปราสาททอง.

ศิลปะสาทความเก่าส่วนที่ ๒ ได้แก่ ปราสาททอง เล่ม ๒ เลขที่ ๓๐
 ค้นฉบับเป็นสมุดไทยคำขาว อักษรไทย เส้นหมึก ประวัติหอสมุดแห่งชาติชื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒

๓. ศิลปะสาทฉบับความใหม่ หรือส่วนใหม่

ศิลปะสาทฉบับความใหม่ หรือส่วนใหม่ มี ๒ ฉบับ คือ

ก. ศิลปะสาท เล่ม ๑ - ๖ เลขที่ ๒๖ - ๓๓ ค้นฉบับเป็นสมุดไทยคำ
 อักษรไทยเส้นกินสอ ประวัติ เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

ข. ปราสาททอง เล่ม ๔ - ๕ เลขที่ ๓๑ - ๓๒ ประวัติ หอสมุด
 แห่งชาติ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

เมื่อเปรียบเทียบกลอนสวดเรื่องศิลปะสาททั้งสามส่วนนี้แล้วพบว่ามีความแตกต่าง
 ในด้านต่าง ๆ คือ ด้านการดำเนินเรื่อง ด้านรายละเอียดของเนื้อเรื่องบางตอน และด้าน
 ลักษณะตัวละคร

๑. ด้านการดำเนินเรื่อง

ลักษณะแตกต่างที่เด่นชัดระหว่างศิลปะสาท ส่วนเก่ากับส่วนใหม่ คือการ
 ดำเนินเรื่อง ในฉบับความเก่า การดำเนินเรื่องจะเป็นไปตามลักษณะการดำเนินเรื่อง
 แบบฉบับ คือเริ่มด้วยการกล่าวถึงเมือง ๆ หนึ่ง มีมัทธมบ้านเมืองทั้งด้านความมั่งคั่งของ
 ปราสาทราชวังและความอุดมสมบูรณ์ มีชาติต่าง ๆ มาติดคอค้าขาย ส่วนในฉบับความใหม่
 ซึ่งบอกไว้ชัดเจนที่แผ่นหน้าปกว่าเป็น "สมุทรศิลปศาสตร์แดงใหม่ เปลี่ยนคำแซมบท แปลงบท
 คัทภท" จะดำเนินเรื่องรวดเร็วและรวบรัด ในตอนต้นของฉบับความใหม่จะกล่าวถึงตัวละคร
 เอกฝ่ายชายคือศิลปะสาททันที โดยกล่าวถึงคุณลักษณะพิเศษของศิลปะสาทว่าพระอินทร์ทรงประทาน
 ตรีช่อ อินทวาคาข้างเผือกและพระยาจระเข้ชื่อพิรุณเนตร มาคุ้มครองนามมี

เปรียบเทียบตอนต้นของฉบับความเก่าและความใหม่ได้ดังนี้

ศิลปะสาทความเก่าส่วนที่ ๑ ศิลปะสาทเลขที่ ๒๕ ขึ้นต้นเนื้อเรื่องด้วยการ
 พรรณนาถึงเมืองตักสิลาของท้าวสุทนต์และนางวิคณมาลี มีไอรสชื่อศิลปะสาท

○ ในกาลเมื่อกอน
มีนามนัคะริน	ยังมีนัคะ
คักกะดินลาลาย	กว้างขวางที่เคาร
เล็กควนพลหาร	เทียมแหงแจงจัน
○ ฤทธิแขงเหลือแขง
อินทอมมารบ	แรงเตศเหลือแรง
เพลินตัวชะยรร	วองยั้งกั้ง
อาสาทรงธรรม	เช่นเชียวเดียวกาย
○ พลอัคระราช
รอนสาตักรุ	แมนสินชพชาติ
หมุมากตัวตาย	กำลังหลากหลาย
โครอาจะมากลาย	ชวรกลาสงคราม
- (ศิลปสาท เลขที่ ๒๕)

ส่วนศิลปสาทฉบับความใหม่ เริ่มต้นกล่าวถึงความเป็นมาของอิทธิฤทธิ ของศิลปสาทว่าเป็นเพราะพระอินทร์ประทานอาวุธและพาหนะวิเศษให้พร้อมทั้งบอกเงื่อนไขว่า เวทมนต์จะเสื่อมหากผู้นั้นขนานขวางชาวกังนี้

○ ปางองค์นะระนาค
องค์ศิลปประเสริฐ	พวงอุศวรรราช
เก็ดกอบมาระมี	เตศเจ้าชาครี
รุ่งเรืองฤทธิ	ประสิทธิฤทธิไตร
○ เอกองค์ไอรส
ผาสคักสิสุรยโคย	อิศราปรากฏ
ในกรุงพิไชย	สุหนตทานไทย
คักกศีลลา	เป็นจรรโลงสักค
○ พระอินทร์ประสาท
เสวครกฤษชร	ครไชยเทวราช
บวรไอยรา	ชื่ออินทวาคา
สำหรับเป็นภา	พะทะทางบน
○ ประสาทพระเวท
สยามภูวานถ	วิทขยาวิเสท
ไกลลาขเมืองบน	ประสิทธิพระมนต
แบ่งฤทธิพิทล	ให้พระครา
○ กัมพิงกุมภี
ชื่อพิรุณเนตร	เผือกญูชี่
มีเกษมทิมมา	ในทองธารา
แล้วชำประกา-	สิทคำเทพไทย
○ ทักขินพาท
มิให้พิงพาท	หามขิงเกษะ
แมพลาตพลังใจ	กาลคาโต ๆ
จักอันตรายไทย	แทบถึงชีวา
- (ศิลปสาท เล่ม ๑ เลขที่ ๒๖)

ในศิลปสาทฉบับความเก่าจะเน้นรายละเอียดในการพรรณนามากกว่าทำให้เนื้อเรื่องมีขนาดยืดยาว และการดำเนินเรื่องช้ากว่าฉบับความใหม่ ศิลปสาทฉบับความใหม่ดำเนินเรื่องรวบรัด กล่าวถึงจุดสำคัญของเรื่องตั้งแต่ตอนต้น คล้ายกับการดำเนินเรื่องของบทละครซึ่งรวบรัดเหมาะกับการแสดง ส่วนศิลปสาทฉบับความเก่าดำเนินเรื่องความวรรณคดีไทยแบบฉบับ คือมีบทพรรณนาระเอียดลออ เช่น บทชมนก ชมไม้ บททรงสนานของตัวละคร เช่น ตอนกล่าวถึงพระยายักษ์วรรณะสูร มีบทสรงและทรงเครื่องคามแบบฉบับดังนี้

○ หอมหวานลวนกลั่นบุปผา
กระหลบคะจระจิบใจ	เครื่องสุคตทา

- ทรงบัญชาเลิศวิไลย สอดสนับเพลาละไมย
ละม่อมควยเชิงชายแครง
- เจียรระบาททองสะลัมระยับแสง เขียวจรรุกันแกง
พนัก้าคอกเคนลายควง
- ณะสององทรงเกราะทับทรวง กรองเพชรรักทอง
แลวหอยในอกองमार
- อินทะนุอัญงามโคปาน มะกฎสุริการ
- แกวเหืองเรือกรุงกาษกุล เลื่อมสุระแสงสูง
สะลัมควยแกวหลายลาญ
- แกวชวาคันแกวประพาส แกวมุกคอาหาร
เป็นชอกระจิงเจียนงาม
- สะลัมแสงประชำมราชเรืองงาม แสงพลอยเพชรลाम
ระยับควยพลอยนิลแนม
- มงกฎเจียรระไนเลื่อมแหลม ศีรทิมทิมแวม
กัวางคิงเปลวไฟพอน
- ทรงเสจรประภคแสงขร ธรรมคชาทร
ทรงตรระบองเพชรูจี
- แมนไมลินชีพเป็นผี จะไค้แกงพิล
บุชาพระเวทไซชาญ
- จิงอชุนฤทธิหาวหะญู ถาลินชตมาร
เสียบแลวกัเนื้อเวรา

(ปราสาททอง เล่ม ๒ เลขที่ ๓๐)

ใจความตอนนีต่างไปจากสำนวนอื่น ๆ ซึ่งศิปลีสาทไม่รู้ว่เวทมนต์ของตนเสื่อม

๓. ในศิปลีสาทความเก่าสำนวนที่ ๒ เมื่อศิปลีสาทเวทมนต์เสื่อมแล้วเดินทาง
กลับเมือง ไม่มีฉากสู้รบกับมารร้ายในทะเล แต่ศิปลีสาทหมดแรงสลบไป พระยาคุมก็จึง
กลืนศิปลีสาทไว้ในท้องเพื่อป้องกันอันตราย

ในฉบับความใหม่ซึ่งเน้นเรื่องราวของอิทธิฤทธิ์ของศิปลีสาท เมื่อศิปลีสาทเดินทาง
กลับเมือง ถูกมารร้ายในทะเล เข้าทำร้ายจะจับศิปลีสาทกินเป็นอาหาร

- บัคนันเล้ารายราวี เป็นคันทวาดี เชื่อทองสมุทรคังคา
- รายกาษาอาหารมหิมมา ขรียวานมัจฉา อเนกกล่าวเหลิงประมาร

จิวแก้ว หมักใจมีพิชิต แสงสีไปทอ กิ่งทองมีกัที่ งาม
 ๖ บดินทร์เจ้าราชบมผู้เสด็จ ฝ่ามณเฑาะผู้เสด็จ ไม่ทอสีมทุกองค์ งาม
 ๖ ราชกษัตริย์จากทนมรพิภพ ปรีย์รัชกาลมณเฑาะผู้เสด็จ งาม
 ประภามณ ๑ พงศ์ผู้เสด็จแห่งราม แด่สมเด็จพระนพ งาม
 พงศ์ราชมณเฑาะผู้เสด็จ ๑ หมี่ทอทองทอเปิดขึ้นแสง งาม
 แสง พงศ์ผู้เสด็จแห่งราม ๑ งาม
 งาม พงศ์ผู้เสด็จแห่งราม ๑ งาม
 งาม พงศ์ผู้เสด็จแห่งราม ๑ งาม
 งาม พงศ์ผู้เสด็จแห่งราม ๑ งาม

ตัวอย่างจากปราสาททอง เล่ม ๕ เลขที่ ๓๒ คู่ ๑๑๕ ชั้น ๖/๒ มัคที่ ๒๓ ใจความตอนคือปราสาททองและมีเสื่อทะเลหาราย
 ชนะ เกินทางกลับเมือง (ตอนเดียวกับศิลาจารึกเล่ม ๒)

- ผู้หญิงปีศาจแรงวาน แคลตันหึกหาร งูเงือกแลทร่ายรายแรง
- หัวตางตัวเปลี่ยนแปลง กรกายสำแดง ผู้ขึ้นจากนรมมินาร

๔. ในศิลปะสาทความใหม่ ศิลป์สาทต่อสู้กับมารร้าย แล้วเดินสติไปพระยาภูมิกลืนเข้าไปในท้อง เมื่อหัวสูทนเรียกพระยาภูมิพิรุณเนครขึ้นมาจากน้ำแล้วพระยาภูมิคายศิลป์สาทออกมาศิลป์สาทยังงงสลบ พระชนกชนนีพระประยูรวงศ์และเสนาอำมาตย์ต่างสลบหมดเพราะคิดว่าศิลป์สาทสิ้นชีวิต จึงมีฝนตกลงมาทุกคนฟื้นคืนสติแต่ศิลป์สาทยังงงสลบอยู่ หัวสูทนต้องทำพิธีบวงสรวงเทวดาศิลป์สาทจึงฟื้น

- อังเชิญรูปพระสุลี สุข่ามก็ ขึ้นคังมันล้งกษายชวา
- ครบเครื่องสักการบูชา แขว่นโคมจินคา ร่ายรอมอรามเรื่องรอง (ศิลปะสาท เล่ม ๓ เลขที่ ๒๔)

ในศิลปะสาทฉบับความใหม่ไม่มีบทพรรณนาละเอียดเช่นนี้ทำให้ดำเนินเรื่องไ้รวดเร็วกว่า

๒. คำบรรยายละเอียดของเนื้อเรื่องบางตอน

บทฉบับกลอนสวดเรื่องศิลปะสาทความเก่าและความใหม่ทั้งสามส่วนวนมีความแตกต่างกันในคำบรรยายละเอียดและอนุภาคบางตอนดังนี้

๑) เหตุการณ์ก่อนสิ้นเรื่อง ในฉบับความเก่าจะกล่าวถึงความซัดแย้งภายในครอบครัวระหว่างแม่เหล็กกับ ซายา คือนางสุวรรณอุบล ฉายาท้าวสุรินพิศก่าจัมเหล็กคือนางรัตนมาลีโดยน่ายาพิษไปใส่ในเครื่องเสวยของนางรัตนมาลี หัวสูทนทรงทราบ จึงให้ประหารนางสุวรรณอุบล แต่ศิลป์สาทราชโอรสทรงขอโทษให้เนรเทศนางออกจากเมือง ในส่วนวนใหม่ไม่มีเหตุการณ์ก่อนนี้ เริ่มดำเนินเรื่องโดยกล่าวถึงศิลป์สาทว่ายังไม่มีคู่ครอง นักแก้วของศิลป์สาทไปบนนางปราสาททองแล้วนำขว่นนั้นมาบอกศิลป์สาท ส่วนเรื่องราวของนางสุวรรณอุบลจะนำไปแทรกโดยอธิบายถึงความเป็แม่ของนางคือนางสุวรรณอุบล บุษงให้นางปราสาททองขอขมุนพระกรเบ็องขวาเพื่อใหเวทมนต์ของศิลป์สาทเสื่อม

๒) ในศิลปะสาทความเก่าส่วนวนที่ ๒ มีรายละเอียดต่างไปจากส่วนวนอื่น ๆ คือ คือนางปราสาททองถูกนางสุวรรณอุบลบุษงให้ขอขมุนพระกรเบ็องขวาของศิลป์สาท

เมื่อนางปราสาททองขอโทษนุพระกรศิลา ในฉบับนี้ศิลาชี้แจงให้นางปราสาททองฟังว่าเหตุไรจึงไม่ยินยอมให้โทษนุพระกร แคนางปราสาททองก็ยังอ่อนวอนขอโทษนุพระกรอีกทั้งที่รู้ว่าเวทมนตร์ของศิลาจะเสื่อม ทำให้ศิลาตระลึกถึงความฝันที่ตนฝันว่านางปราสาททองจะมั่งรวย ดังนั้นเมื่อศิลาขอมิให้นางปราสาททองโทษนุพระกร เวทมนตร์เสื่อมศิลาจึงรู้ว่าคนเวทมนตร์เสื่อมแล้ว เมื่อลาจากนางปราสาททอง จึงมีบทว่าพันว่าหากคนโรคชีวิตไปไค้ก็จะกลับมาหานางอีก หากมีเวรกรรมคงจะต้องสิ้นชีวิตในครั้งนี้

ในฉบับความเก่า เมื่อศิลาออกจากห้องพระชาคุมภักพื้นขึ้นเป็นปกติไม่ต้องทำพิธีบวงสรวงเทพยดาแต่อย่างใด

๓. กานลักษณะตัวละคร

เนื่องจากรายละเอียดและการพรรณาค่างกัน ศิลา แต่ละสำนวนจึงให้ภาพของตัวละครต่าง ๆ ต่างกันไปดังนี้

ศิลา ภาพของศิลาในฉบับความเก่าจะพรรณาดังรูปโฉมอันงดงามเช่นเดียวกับบัวเอกในวรรณคดีไทยทั่วไป โดยพรรณนาจะละเอียดใช้สำนวนโวหารเปรียบเทียบ ส่วนฉบับความใหม่มีพรรณนาชมศิลา เช่นกันแต่สั้นกว่าและเน้นที่อิทธิฤทธิ์มากกว่ารูปงาม

บทความงามของศิลา ในศิลาสำนวนเก่า เล่ม ๑ เลขที่ ๒๕

...โอรสุนามมี	เด็กโคมขาว สะวรรค	
งามฉวีวระพวง	ภักคุดรวงเพงจันท	งามเนตรกุ่มรร ยิ่งเนตรมะตุคา
○ สามโลกชมหงษ์	วาสอสมทรง	หยกยั้งเลขา
กุสอทรงขรรุม	ยิ่งกรรูกุณา	สามโลกแลมา ลืมชมหงทอง
○ ษรูกงแลวนาว	รามเมคทานทาว	สาวสายกุสะยง
วาษรวากง	เปรียบชนะงเป็นรอง	โคจรุเห็นหอนปอง ชมษรรามา
○ ชื่อทรงอำมะรินทร์	งามล้ำเหลือคิน	หกฟู้อยฮา
งามอินทะบรรจง	ทรงคชไอยะรา	ชื่อทาวเปรียบหนา ลิกทาวฤาทร
○ อุบลบานกลีบงาม	ชมโลกฤากาน	ล้ำคอกอื่นจะยั้ง
หากลิบโคเหมาะ	เที่ยวเสาะแสวงรร	มาเปรียบกับกัน ทานขาวไปเทียบ

- ๐ งามุโษษุเอี่ยมแยม ข้างซุซาคแถม เป็นรองคองเจียม
 แสงททาวซุลับ ปรับนิลเคียงเทียม แขงคี่รแคเหลี่ยม จะทันบ้อหัน
 ๐ องโครวาเอี่ยม เชื้อองคมาเทียม คังเทพรังสัน
 องอินทวางาม สามโลกแคยัน เชื้อททวฮอนผัน กลวเกลือกจ่ายอังก
 ๐ โฉมงามล่าโลก ราษฎรโคโคศก ควงจิศรพิศวง
 ษามพิริยา มรนาจากองค เหลือบเหลี่ยมเหนทรง ลิมเคร้าปานแล
 ๐ หึงชายชันชู นังแนบแอบคู ปลอมปลมควงแค
 คังทวเสจจะกล สองคนค้อแปร เหนทวหันแห ทางรักหิมกร
 ๐ เสียงลือเสียงเล่า ชาวเผอฉิกเจ้า ชาวแสนไอสวรรค์
 สะทนต์วิภ สยบทุกพร ออกนามทรงธรรม กุลวทวิคินกล
 ๐ กัมแกวกุมภี คักสิทฤทธิ พุกโคกคังคล
 แสงเคชฎาคณลาน ไครหารมาทน โลภกนุจน พุริบคาเดียวคาย
 ๐ นกแกวหนึ่งมา ส่นองพระบูทา ทางรักหอนุสะหลาย
 แดครัสไซไปย โคโคงายคาย ไคชวามาถววย พูลแจจคามมี
 (ปราสาททอง เลม ๑ เลขที่ ๒๖)

บทชมโฉมศิลป์สาทในสำนวนความเก่านี ใช้สำนวนโวหารเปรียบเทียบที่ไพเราะ
 และอารมณ์มากกว่าฉับความใหม่ ความเปรียบที่ว่าศิลป์สาทรูปงามมากจนหญิงชายที่เป็นคู่
 รักกันชมะโอโลมกันนั้น เมื่อเห็นศิลป์สาทยังหยุดชะงัก หันมาชื่นชมความงามของศิลป์สาท
 แทน เป็นความเปรียบที่แปลกไปจากวรรณคดีอื่น ๆ ความพิถีพิถันในบทพรรณนาทำให้
 ศิลป์สาทสำนวนความเก่า เป็นกลอนสวดที่น่าสนใจในค่านศิลป์การแต่ง และเป็นวรรณกรรม
 ที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์เรื่องหนึ่ง

ในศิลป์สาทความใหม่ บทพรรณนาภาพของศิลป์สาทสั้นกว่าแต่ก็ไพเราะของ
 ศิลป์สาทว่าเป็นชายรูปงามเป็นที่ใฝ่ปองของหญิงทั้งหลาย บทพรรณนาจะเน้นอิทธิฤทธิ์ และ
 ความงามที่ยั่วยุราคะมากกว่าสำนวนความเก่า

- ๐ ประเสริฐสมบุญ ประคบไอยสุริย มีเคโซผล
 ออกนามขามเช็ค พระเคชฎวคน ไมหารผจญ เกรงกลัวฤทธิไกร
 ๐ จำเริญพระลักษณ สุริวงษทรงศักติ ล่าลภพไตร
 รทวยนวยแฉง กุลองแกลงเอาใจ เด็คโฉมวิไล ประโลมโลกา
 ๐ เปนที่กำหนัด กอเกอปรคิพรรคิ ในรศกริธา
 หึงโคยลโฉม เลียมโลมกามุา ยิวเยาววิญญา มนัสผูกพัน
 (ศิลป์สาท เลม ๑ เลขที่ ๒๖)

ในศิลปะสาธิตความเก่า ศิลปะสาธิตเป็นผู้มีธรรมชาติ และอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยหลักธรรมชาติ เช่นคอนนางสุวรรณฉลุถูกท้าวสุทนต์โทษประหารเพราะเอายาพิษใส่ในอาหารของนางรัตนมาลี ศิลปะสาธิตขอโทษให้เพียงเนรเทศและปลอบนางสุวรรณฉลุว่าเป็นเพราะกรรมของนางเอง หากนางเคยสร้างกุศลมาเคราะห์ร้ายก็จะทุเลาลง

... จึงมีพระบรรชา	ตรีศกนุชนาฏฉลุ
○ รอคอยยงเป็นกาม	ก็จำเป็นระเหตุ
จำจากรัตนไพโรช	ตามบุญท้าวเมื่อปางบรร
○ แมนสินุกศลทราง	จะคอยบางบรรเทาคัล
คิดวาสนชีวิต	เสียวันนี้พระเทพี

ศิลปะสาธิตในฉบับความเก่า มีลักษณะใช้เหตุผลและสุนทรียมากกว่าในสำนวนความใหม่ เช่นคอนนางปราสาททองอ่อนวอนขอหนูนพระกรข้างขวา ศิลปะสาธิตชี้แจงว่าหากยินยอมให้นางทำเช่นนั้น เวทมนตร์ของตนจะเสื่อม ส่วนในสำนวนความใหม่ศิลปะสาธิตโต้แย้งปฏิเสธไม่ได้ให้เหตุผลแต่อย่างใด นอกจากนี้เมื่อศิลปะสาธิตรู้ว่าเวทมนตร์ของตนเสื่อมเพราะนางปราสาททอง ในสำนวนความใหม่ศิลปะสาธิตโกรธแค้น และรู้สึกเสียเกียรติยศอัปยศที่เสียที่หญิงมารยา

○ ไม่น่าที่เบเน	เกิดการงานเซน	เพราะหญิงมารยา	
เสียเคราะห์ชาย	อายุทั้งโลกา	มิโดยกรีธา	รทวัชสืบไป...
○ เป็นชายโรรักษ	สิ้นแล้วฤจาจัก	หลงเลี้ยงมารยา	
ชूरยุศุปลกศักกิ	แมนรักษจักมา	คืนเคียงสมา	คบด้วยหญิงพาล
○ ซ้ำจักอายองค	ไมควนจักหลง	เลทลวนชวนลาน	
เสียรักษเสียฤทธิ	เสียคิคนั้นปาน	ศิขรมาทาน	ทับแน่แก่น

ปราสาททอง ลักษณะของนางปราสาททองทั้งในสำนวนความเก่าและความใหม่คือหญิงรูปงาม เช่นเดียวกับตัวละครเอกฝ่ายหญิงในวรรณคดีทั่วไป แต่ลักษณะของนางปราสาททองในสำนวนความเก่าส่วนที่ ๒ มีลักษณะเฉลียวฉลาดและมีเล่ห์เหลี่ยม การมเก่งกล้ากว่าที่ปรากฏในสำนวนอื่น ๆ ในฉบับความเก่าส่วนที่ ๒ เมื่อศิลปะสาธิตลอบมาหานาง แล้วกลับออกไปคอนรุ่งเช้า นางปราสาททองจะทำอุบายคุกคามนางกำนัลว่ามีหทัยจนลืมนึกประจักษ์และให้นางกำนัลช่วยกันตรวจสอบว่ามีทรัพย์สินสมบัติหายไปหรือไม่ ทั้งนางยังส่าหทัยให้ช่วยกันอยู่ยามไม่ให้หลับนอน นางปราสาททองบริภาษนางค่อม

แสงทองระยับฟ้า
พรวนกระถึงชิงแข่งเครื่อง
เหินยอกปรางเนาวะรัต
โอแสนสุขอาลัย
ตั้งแต่จะแลดับ
ยิ่งคิดยิ่งสยอ
ลมพัดมาควางควาง
วรวนึ่งจึงจรัส

ลมพัดภาไคยินเสียง
เหมือนเสียงสาวกวันลิน
ยิ่งโหมพิศุระหอยไท
เคยนงแทนประเทืองทอง
หอนไคยกลับมาเมอ็องครอง
แสงเงลาพระเทพี
ลองมากกลางกระแสดี
ออกจากทาชะเลวล

นางสุวรรณอุบลในฉบบความเก่าสำนวนที่ ๑ ยังเป็นผู้ฉลาดในการเจรจาเมื่อพระยายักษ์วรรมสูรโศกเศร้าที่มเหสีสิ้นชีวิตขณะจะประสูติพระธิดานั้น นางสุวรรณอุบลปลอมท้าววรรณสูร กว๊วยโวหารแยบคายและอิงหลักธรรมะว่าเป็นธรรมคาของโลก มนุษย์ทุกคนต้องพบความตายด้วยกันทั้งนั้น

○ อันหนึ่งสี่กะวีนี่	หุ้มะคามีมามากหลาย
ถึงคาคที่จำวาย	แมนมีฤทธิ์รุ่งขรณ์
○ ทฎาอาจจะหุนไค	คองบันไลยไปเพนยี่
หน่งแสนบแมนมี	หุ่งแผนพันสุธาคล
○ ถึงลมปุระไลยโลก	ยอุมวิโยคกระเทหล
แหลกุลยระทมจน	เวนแคอ็คคะพรหมมา
○ อยวาวาแคโฉมศรี	สิ้นชีวิทาวโศกา
แมจอมอสุรา	ถึงที่วายก็จำวาย

(ศิลปะสาท เลม ๑ เลขที่ ๒๕)

ส่วนในศิลปะสาทสำนวนใหม่ บทบาทของนางสุวรรณอุบลไม่เด่นชัดเท่าฉบบความเก่า ทั้งเนื้อเรื่องตอนต้นเมื่อนางวางยาพิษนางรัตนมาลีถูกคักออกไป บทพรรณนาถึงนางสุวรรณอุบลจึงมีน้อยกว่าสำนวนเก่า

นอกจากนี้ตอนนางสุวรรณอุบลซึ่งทำหน้าที่ดูแลนางปราสาททอง สืบรู้ว่ามิชายนลอบเข้ามาเขยชมนางปราสาททอง ก็แอบดู ในฉบบความเก่าเมื่อนางสุวรรณอุบลเห็นศิลปะสาทก็จำไคทันที แต่นางสกอใจเพราะหากท้าววรรณสูรรู้เรื่องราวความเป็นมาของนาง นางก็จะถูกลงโทษซ้ำสอง ทั้งจะถูกลงโทษเพราะปล่อยให้ชายเข้ามาเขยชมบุตรของพระยายักษ์กัวย นางจึงใช้ขุบายหลอกนางปราสาททองให้ทำให้เวทมนตร์ของศิลปะสาทเสื่อม นางต้อง

ทำร้ายศิลปะสาธเพราะเกรงว่าตนจะไ้รับโทษ ส่วนในฉบับความใหม่ นางสุวรรณอุบล มีลักษณะเลวร้ายกว่า และนางยังส้าห้กับนางปราสาททองว่าอย่าบอกเรื่องที่น่างูเรื่องของ ศิลป์สาธเพราะจะทำให้ศิลปะสาธไม่มาหานางปราสาททองอีก นางสุวรรณอุบลใช้อุบายชู้ให้ นางปราสาททองกลัวจะได้ทำตามที่น่างูยง

แม้ว่ากลอนสวดเรื่องศิลปะสาธความเก่าและความใหม่จะมีลักษณะแตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวมแล้ว กลอนสวดเรื่องนี้ก็มีลักษณะที่น่าสนใจทั้งในค่านศิลปะการ แต่ง โวหารเปรียบเทียบ บทพรรณนาหลายตอนมีลักษณะละเอียดลออและค่าเป็นตามบท พรรณาแบบฉบับวรรณคดีไทยและยังมีตอนที่มีความเปรียบเทียบค่อนข้างแตกต่างไปจากที่ เคยปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เช่นบทชมโฉมนางปราสาททอง นางรูปงามมากแม้ คนชรรพ์ วิทยาชรรพ์ไ้เห็นก็ถึงกับสิ้นสติตกลงมาจากฟ้า

○ งามเอี่ยมเอือกองค์เจ็ดฉาย
อันชื่นเมือกอนรุงสูง	เพียงดาวประกาย
○ งามสรพ์สุริจลินสสาระพาง
บมีในพนแผนพะโยม	แมนจะเปรียบนาง
○ หาฟ้าหาไหนทันโฉม
มะนี้ตะนอมจิตรง	ใครเห็นแล้วโสม
○ แมนนางนงเอี่ยมเกลทรง
แลสุรเทพกนิกร	ฤทธิลิตธิฤทธิรงค์
○ ครุทชวาสูกรีแสนสลอน
แลวิทชยาเสียวกาง	คนชรรพ์นิกอร
○ เทาะโหยโศยเบื่องบนทาง
ก็สิ้นสติตกลง	เหลียวเลื่อมแลเห็นนาง

(ศิลปะสาธ เล่ม ๑ เลขที่ ๒๕)

ตอนนกกแก้วของศิลปะสาธเห็นนางปราสาททองครั้งแรกพรรณนาว่านางงงามราว กับจะหายไปกับคา

○ ทรงโฉมเจ็ดฉาย	งามคังจหาย	ไปกับไนโยบาย
○ ชมงามโฉมฉิน	ไม่สิ้นกายา	สองนครสุกนา
		ไม่วางแจ่มจัน
- (ศิลปะสาธ เล่ม ๑ เลขที่ ๒๖)

ในค่านโครงเรื่อง เมื่อพิจารณาจากตอนสวดเรื่องศิลปะสาหัสทั้งสามส่วนในค่านโครงเรื่อง อาจวิเคราะห์ห่อผูกต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. ภรรยาหนีออกแล่นแกลงภรรยาหลวง ถูกขับไล่ออกจากเมือง
๒. พระเอกขอให้เมียยกโทษให้แม่เลี้ยง
๓. พระเอกมีของวิเศษ (พระขรรค์ ข้างเผือก จรเช้) แต่มีเงื่อนไขที่ว่าของวิเศษอาจเสื่อม (ผู้นอนทับแขนขวา)
๔. นกเป็นสื่อให้พระเอกพบนางเอก
๕. กำเนิดนางเอก (กระเด็นออกจากท้องแม่ขณะเผาศพแม่)
๖. พระเอกไถ่นางเอก โดยการลักลอบเข้าหานาง
๗. แม่เลี้ยงพระเอกเป็นแม่เลี้ยงของนางเอก บุกนางเอกจนพระเอกพลัดพรากจากนางเอก พระเอกเข้าใจผิด
๘. นางเอกบวชเป็นพรหมณ์ มาล่องใจพระเอก
- (๙. เรื่องจบลงด้วยความเข้าใจและความสุข)

จากโครงเรื่องอาจพิจารณาได้ว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเริ่มจากความขัดแย้งในครอบครัว ความอิจฉาริษยาเป็นต้นเหตุของความขัดแย้งระหว่างเมียหลวง—เมียน้อย บทบาทของแม่เลี้ยง ซึ่งก่อปัญหาตั้งแต่ครอบครัวของพระเอกจนต่อมาก่อปัญหาเหย้าให้เกิดการพลัดพรากอีกในครอบครัวของนางเอก แสดงถึงทัศนะในทางลบที่มีต่อแม่เลี้ยง (เนื้อเรื่องที่มีในค่านฉบับยังไม่จบบริบูรณ์ จึงไม่รู้ว่าในตอนจบ แม่เลี้ยงซึ่งมีบทบาทเป็นฝ่ายปฏิบัติจะได้รับผลตอบแทนอย่างไร)

ในค่านแนวคิดแม้ว่าจะไม่เด่นชัดนักแต่ก็อาจสรุปได้ว่าวิถีชีวิตของบุคคลขึ้นอยู่กับกรรมที่ใดก่อไว้ ทั้งกรรมในชาติก่อนหรือบูรพกรรมและกรรมในชาตินี้ผู้ที่ก่อบาปย่อมได้รับกรรมตามสนอง ผู้ประพฤติก่อความดีย่อมได้รับความสุขในบั้นปลายของชีวิต แนวคิดเรื่องบุญกรรมและบุญบารมีเห็นได้เด่นชัดเช่นเดียวกับกลอนสวดเรื่องอื่น ๆ ตัวละครเอกทั้งฝ่ายชายและหญิงจึงมีของบุญบารมี (นางปราสาททองมีปราสาททองซึ่งพระอินทร์มาเนรมิตให้) อย่างไรก็ตามผู้บุญบารมีก็มีกรรมปะปนกันไป มนุษย์ทุกคนประกอบทั้งบุญและกรรม วิถีชีวิตจึงมีทั้งสุขและทุกข์ละเล้ากันไป แต่ผู้ที่มุ่งประกอบกรรมทำดีในบั้น

ปลายของชีวิตย่อมประสมสุข แม้ว่าจะต้องเผชิญอุปสรรคหลายครั้งหลายหนก็ตาม

กลอนสวคเรื่องศิลปะสาธ หรือ ปราสาททอง คงเป็นกลอนสวครุ่นเก่าที่ได้รับความนิยมแพร่หลายนำมาสวคอ่านกันมากพอสมควรจึงมีหลายสำนวนหลายฉบับ เป็นกลอนสวคที่น่าสนใจทั้งในค่านเนื้อเรื่องและศิลปการประพันธ์.

สมุทรโคکم

ค้นฉบับตัวเขียนกลอนสวดเรื่องสมุทรโคکم เท่าที่รวบรวมได้มีทั้งสิ้น ๑๔ เล่ม
สมุทรไทย คือ ตั้งแต่หมายเลขที่ ๑ - ๑๒ ในหมวดกลอนสวดอักษร ส. และกระชายฝรั่ง
อีก ๒ เล่ม เนื้อเรื่องจบสมบูรณ์ ดังนี้

สมุทรโคکم เล่ม ๑ เลขที่ ๒ ประวัติสมมติเดิมของหอสมุกแห่งชาติ

สมุทรโคکم เล่ม ๑ เลขที่ ๓ สมุทรไทยขาว - เส้นหมึก ประวัติสมมติเดิม
ของหอสมุกแห่งชาติ

สมุทรโคکم เล่ม ๑ เลขที่ ๔ สมุทรไทยขาว เส้นหมึก ประวัติหอสมุกแห่งชาติ
ขอ พ.ศ. ๒๔๕๑

สมุทรโคکم เล่ม ๒ เลขที่ ๕ สมุทรไทยขาว เส้นหมึก ประวัติหอสมุกแห่งชาติ
ขอ พ.ศ. ๒๔๕๑

สมุทรโคکم เล่ม ๒ เลขที่ ๖ สมุทรไทยขาว เส้นหมึก ประวัติหอสมุกแห่งชาติ
ขอ พ.ศ. ๒๔๕๐

สมุทรโคکم เล่ม ๒ เลขที่ ๗ สมุทรไทยขาว เส้นหมึก ประวัติหอสมุกแห่งชาติ
ขอ พ.ศ. ๒๔๕๐

สมุทรโคکم เล่ม ๓ เลขที่ ๘ สมุทรไทยขาว เส้นหมึก ประวัติหอสมุกแห่งชาติ
ขอ พ.ศ. ๒๔๕๑

สมุทรโคکم เล่ม ๑ เลขที่ ๙ สมุทรไทยดำ เส้นชดลค์ ประวัติเจ้าพระยา
มุขมนตรี (อวบ) ให้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓

สมุทรโคکم เล่ม ๒ เลขที่ ๑๐ สมุทรไทยดำ เส้นชดลค์ ประวัติเจ้าพระยา
มุขมนตรี (อวบ) ให้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓

สมุทรโคکم เล่ม ๓ เลขที่ ๑๑ ประวัติ สมมติเดิมของหอสมุกแห่งชาติ

สมุทรโคکم เลขที่ ๑๒ ประวัติสมมติเดิมของหอสมุกแห่งชาติ สมุทรไทยขาว
เส้นหมึก ตัวอักษรไทยเขียนอักษรขอม

ค้นฉบับทั้งหมดอยู่ที่ ตู้ ๑๑๔ ชั้น ๑/๑ มัคที่ ๕๕ เมื่อเปรียบเทียบค้นฉบับ
เหล่านี้ เข้าใจว่าเป็นสำนวนเดียวกัน เนื้อความคล้ายกัน ต่างกันเพียงการใช้คำในบาง

วรรค และ อักษรวิธี เช่นเปรียบเทียบสมุทรโคکم เลขที่ ๓ กับสมุทรโคکم เล่ม ๒ เลขที่ ๕ ตอนท้าวผกา พระเจ้ากรุงจีนศรีเรียกนางชลศัภา

สมุทรโคکم เลขที่ ๓ มีข้อความว่า

- บัคนท้าวผกา ครันจอกเภตรา เวลาที่เข้าที่จุ่สวย
- ตรัยเรือกัษภาทรามเษ โธแก้วที่เอย มาเสวยนี้โรคโพชนา
- วันนีแควพินทมส่าย พระเสรจนะนาย สูของพระนุชเทวี

สมุทรโคکم เลขที่ ๕ เนื้อความเหมือนกัน ต่างเพียงการใช้คำบางคำ

- บัทนจัท้าวผกา ครันจอกเพตรา เวลาจะเข้าที่เสวย
- ตรศเรือกัษภาทรามเซษ โธแก้วที่เอย มาเสวยนี้โรคพะราย
- วันนีแควพินทมส่าย ทาวเส็จจนนาย สูของพระนุชเทวี

แนวคิดสำคัญที่น่าเสนอในกลอนสวคเรื่องสมุทรโคکم คือ ผู้ที่ประกอบกรรมดี ย่อมได้รับผลดีตอบแทน ตรงกันข้ามผู้สร้างบาปย่อมได้รับเวรตามสนอง กรรมจะสนอง ทั้งผลจากอกัธชาติและสนองอย่างทันตาเห็นในชาติปัจจุบัน ความซัดแย้งในเรื่องนอกจาก เกิดจากนุรพกรรมแล้วยังเกิดจากฐาติในครอบครัวได้แก่ความซัดแย้งระหว่างพ่อตากับลูกเขย คือ ท้าวสามลราช กับ สมุทรโคکم พ่อตามีความโลภยกลูกสาวซึ่งแต่งงานแล้วให้ผู้อื่น ในเรื่องนี้คือ พระเจ้ากรุงจีน ชื่อท้าวผกา เนื้อเรื่องหลายตอนเป็นอนุภาคซึ่งปรากฏทั่วไป ในวรรณคดีไทยและในวรรณกรรมกลอนสวคเอง

ตัวละครเอกมีลักษณะเป็นแบบฉบับตามลักษณะตัวละครเอกในกลอนสวคทั่วไป คือเป็นโอรสกษัตริย์ รูปร่าง มีบุญญาบารมี แมตทุกซัดไยาก็มีเทวดาคอยคุ้มครอง - ช่วยเหลือ เมื่อต้องเผชิญผลกรรม ในระหว่างพลัดพรากจากบ้านเมืองฐาติมิตรกลับได้รับ ผลดีตอบแทน คือไคภรรยามากอยปรนนิบัติรับใช้ นอกจากนี้ยังมีความสามารถในการรบ หลังจากการเผชิญเคราะห์กรรม ซึ่งเกิดจากนุรพกรรม และมีบุญไยบาปผู้มีกิเลสแล้ว ในที่สุดไคครองบ้านเมืองด้วยความเกษมสำราญ

เนื้อเรื่องเริ่มด้วยพระสมุทรโคکمกับอนุชาคือพระโพธิทัต กรวยลาพระชนกชนนี ไปเรียนวิชาที่เมืองลังกาสิงหล ทั้งสององค์ลงสำเภาไปกลางมหาสมุทร สำเภาแตก

กุมาร ๒ พี่น้องว่ายน้ำพลัดพรากจากกัน พระอินทร์มาช่วยพระโพธิสัตว์ ไปเกาะลังกา ส่วน พระสมุทรโคดม ภัยกรรมที่เคยทำมาในชาติก่อน (เมื่อเกิดเป็นโอรสท้าวสามล ทั้งสอง มาเล่นน้ำให้ว้าวไฟรแดงกระทุมน้ำจนแฉกค่น้ำ บาดรคว่าส่วนพระโพธิสัตว์ช่วยแฉกไว้ จึงรอดจากการว่ายน้ำครั้งนี้) เมื่อพระอินทร์จะช่วยจึงเกิดเป็นแฉกผู้ขึ้นมาบอกว่า เป็น เรื่องที่พระสมุทรโคดมต้องใช้กรรม พระสมุทรโคดมลอยคออยู่ ๗ วัน ไปถึงฝั่งเมือง สิงหนบุรี วันนั้นนางชลศัพทากับพี่น้องทั้งหมดมาเล่นน้ำ เห็นพระสมุทรโคดมค้างพยายามช่วย เพราะอยากได้เป็นสามี นางชลศัพทาทูลถามว่า ถ้าเป็นเนื้อคู่กันขอให้ซ่อนไม้ของ พระสมุทรโคดมลอยมาทางนาง นางจึงช่วยไว้ได้ เมื่อเข้าเมืองท้าวสามลราชถามว่า ใครเป็นคนช่วย ชลศัพทาทูลท้วงท้วงว่านางเป็นคนช่วย **จนท้าวสามลคองถามพระสมุทร โคดมจึงทราบนางชลศัพทาเป็นคนช่วย** พระสมุทรโคดมก็อภิเษกกับนางชลศัพทา

ท้าวสามลราชได้รับสาส์นจากท้าวพะกากรุงจีนขอพระราชธิดา เพราะได้เห็น รูปนาง ท้าวสามลราชจะยกธิดาคคนอื่นให้ก็ไม่ยอม ด้วยความโลภท้าวสามลยกนางให้พระเจ้า กุงจีน พระเจ้ากุงจีนพานางชลศัพทาลงเรือมากุงจีน นางอธิษฐานขอให้เกิดพบ พระสมุทรโคดมทุกชาติไป แล้วกลั้นใจตายไปเกิดเป็นพระราชธิดาท้าวอาทิตย์และ นางจันทกินรี มีนามว่าสุวรรณมาลา อยู่เมืองไกรลาส

ท้าวสามลให้นำพระสมุทรโคดมไปปล่อยเกาะแก้ว แม้จะรู้ว่าท้าวสามลจะลวง ไปปล่อยเกาะกับบอกว่ายินดีชคใช้กรรม เมื่ออยู่บนเกาะปลูกขัญญาหารค่าง ๆ ไว้มากมาย ชาวที่ปลูกเป็นรวงไม้คองค่า

ขอให้โพส้เจ้า	วานลิ่งเลาเป็นผืนผ่น	เขาสารบรรคานค่น	บ้งเกือไทย
เป็นรวงมา	ปรากฏในสุชา	ที่เกาะแก้วพิศคาน	

วันหนึ่ง นางกินนรทั้งเจ็ดมาเที่ยวเกาะแก้วพิศคาร เก็บข้าวไปฝากมารคา ๓ เมล็ด มารคาคำหนิว่าไม่ควรเก็บมา นางถูกลงโทษ คองมาเป็นข้าวบิไซ้เจ้าของข้าว เมื่อพระสมุทรโคดมเข้าป่า ก็เตรียมของเสวย เสียด้าไว้ให้ คอมาพระสมุทรโคดมได้ นางสุวรรณมาลา นางบอกว่านางคือนางชลศัพทากลับชาติมาเกิดค่นเอง คอมานางคิกถึง บิคามารคา กลับไปเมือง นางเสกขณยทองเป็นผู้หญิงชื่อ นางประทุมเกษีเพื่อเป็นเพื่อน พระสวามี คอมาพระสมุทรโคดมโคครองรัตนคีรี

ส่วนท้าวสามลราชโอรสท้าวพระสมุทรโคดมได้ครองเมืองรัตนคีรี บ้านเมือง
 อุดมสมบูรณ์มีความสุข จึงวิษยาถือน่าคนมีศักดิ์เป็นพ่อตา มีสารมาบอกให้พระสมุทรโคดม
 ไปไหว้ พระสมุทรโคดมคอบสารว่าถ้าเป็นพ่อตาขอให้ส่งนางชลศัฎฐากินมาให้ ท้าวสามล
 ได้รับสาร กริ้ว เห็นว่าเป็นการทำหาย รีบมีสารถึงท้าวพะกาว่าขณะนี้มิได้ขอให้ยกทัพมาช่วย
 ท้าวพะกายยกทัพเรือมายกไปเมืองรัตนคีรี นางสุวรรณมาลาให้พระสมุทรโคดมไปสู้รบกับ
 ท้าวพะกา ส่วนนางรบกับท้าวสามลราช ฆ่าท้าวสามลราชตาย

ส่วนพระโพธิ์ทัตถุมารศึกษารมณอยู่เมืองลังกา ทเวคาเอาโพธิ์ทองสามยอด
 จารึกภาษาสิงหลมาถวาย พระโพธิ์ทัตถุพิจารณาถึงพระธรรมอันเป็นคาถาบาลีนั้น เสด็จไป
 นมัสการพระพุทธบาทบนยอดเขารัตนคีรี คอมาพระอินทร์พาส่งเมือง

พระสมุทรโคดมยกไพร่พลกลับเมือง ท้าวอาทิตย์ให้พระโพธิ์ทัตถุออกไปรับนอก
 เมืองพระสมุทรโคดมครองราชย์ด้วยความเกษมสุข

กลอนสวดเรื่องสมุทรโคดมคำเป็นเรื่องตามลักษณะของชาตก อนุภาคของเรื่อง
 คล้ายคลึงกับอนุภาคที่ปรากฏในวรรณคดีอีกหลายเรื่อง และวรรณกรรมกลอนสวดประเภทที่
 มีที่มาจากชาตกและแคว้นเลียนแบบชาตก

วิเคราะห์อนุภาคของเรื่องสมุทรโคดม-เปรียบเทียบอนุภาคจากวรรณคดีเรื่องอื่น

<u>สมุทรโคดม</u>	<u>วรรณคดีเรื่องอื่น</u>
๑. พระเอกกับน้องชายไปศึกษารมณ	
๒. พลัดพรากกันเพราะกรรมเก่า -ต้องว่ายน้ำในมหาสมุทร ๗ วัน -กรรมเก่าแกลงแฉกคนน้ำ	เหมือนสมุทรโฆษ
๓. ชิดา ๗ องค์ คนสุกทองเป็นนางเอก	เหมือนวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น สังข์ทอง มโนห์รา ฯ
๔. ไคนาง	
๕. พลัดพรากจากนาง -พ่อตายภรรยาให้กษัตริย์เพราะโลก	-เหมือนควาวเรือง

สมุทรโคทม

- พระเจ้ากรุงจีนเป็นผู้ร้าย
๖. นางเอกฆ่าตัวตายเพราะซื่อสัตย์ต่อความรัก
ไปเกิดเป็นภรรยาพระเอกอีก
๗. พระเอกถูกพ่อตาพาไปปล่อยเกาะ
-ปลุกชีพอาหารมากมาย
๘. โค้กภรรยาเป็นนางฟ้าซึ่งถูกทำโทษ
๙. การแก้แค้นของนางเอก พระเอกชนะ
-นางเอกฆ่าพ่อของตัวเองในชาติก่อน
๑๐. จบด้วยความสุข พระเอกกลับเมือง
โค้ครองเมือง

วรรณคดีเรื่องอื่น

- นายสำเภาเป็นผู้ร้าย
- เหมือนควาเรื่อง
- เหมือนวรรณคดีหลายเรื่อง
เช่น รามเกียรติ์

ข้อนำสังเกตรประการหนึ่ง คือ แมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคทม จะแสดงแนวคิดเรื่องบุญกรรมตามคติทางพุทธศาสนา แต่เรื่องราวของนางสุวรรณมาลา ซึ่งในชาติก่อนคือนางชลศัพทาวซึ่งถูกมิกาคือท้าวสามลราช บังคับให้แต่งงานกับพระเจ้ากรุงจีน ทั้ง ๆ ที่นางเป็นภรรยาของสมุทรโคทมแล้ว เมื่อนางมาเกิดใหม่นางอาสาสมุทรโคทมสู้รบกับท้าวสามลราช และฆ่าท้าวสามลราชซึ่งในชาติก่อนเคยเป็นมิกาของนางเอง เหตุการณ์ตอนนี้ดูจะผิดวิสัยของลูกที่ติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกสาวคิกล้างแค้นโดยฆ่าพ่อ แม้ว่าจะเป็นคนละชาติ แต่แนวคิดเรื่องการแก้แค้นหรือล้างแค้นเช่นนี้ดูจะขัดกับแนวคิดทางพุทธศาสนา และยังเป็นลูกสาวฆ่าพ่อตนเองก็ยิ่งเป็นแนวคิดที่ผิดทั้งสี่คือการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตและผิดค่านิยม และชนบของสังคมอย่างรุนแรง แม้จะมีข้ออ้างว่าเป็นเหตุการณ์คนละชาติ แต่การแก้แค้นโดยจงใจดูจะรุนแรงเกินไป สำหรับบทบาทของนางเอก.

พุทฺธิ

ต้นฉบับกลอนสวดเรื่องพุทฺธิในหอสมุดแห่งชาติ มีทั้งสิ้น ๓ เล่ม เนื้อความ
จบบริบูรณ์ ๑ ส่วนคือเล่ม ๑-๔ อยู่ในหมวดกลอนสวด คิว พ.หมายเลข ๑ - ๓ อยู่ที่
ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๖/๓ มัคที่ ๓๒ ประวัติ หอสมุด ฯ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ - ๒๔๕๑

ก่อนเข้าสู่เนื้อเรื่อง ต้นฉบับตัวเขียนของเรื่องพุทฺธิ มีโคลงสี่สุภาพของผู้เขียน
ต้นฉบับ ออกคำว่าลายมือไม่งาม โดยเขียนเป็นโคลงกระทู้ว่า "ฉันเขียนไม่ดี" ลักษณะบังคับ
ทางฉันทลักษณ์ผิดเพี้ยนหลายแห่ง ผู้เขียนอาจไม่เชี่ยวชาญด้านกาพย์ประพันธ์มากนัก การ
วิพากษ์วิจารณ์ตนเอง หรือ อคติวิพากษ์นี้เป็นขนบวรรณกรรมที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในต้นฉบับ
ตัวเขียนวรรณคดีไทย

ฉัน ชุมไม่ถูกต้อง อัครา
เขียน ตัวไม่งาม นี้ไซ้ไร
ไม่ ก็แล้วท่านอย่าได้ ว่าให้ นี้แธ
คือ ฉันไม่ดีแท้ กอแก่ไชนา
(ที่ชี้คเส้นใต้คือที่ผิดเพี้ยน)

คำานที่มาของเรื่อง ผู้แต่งอ้างว่าเรื่องพุทฺธิ เป็นเรื่องจำพวก"ธนิษดา"มีมาแต่
โบราณ แต่เท่าที่สืบหาคุณเรื่องพุทฺธิไม่มีในนิบาตชาดก เข้าใจว่าอาจเป็นชาดกนอกนิบาต
หรือวรรณกรรมที่แต่งเลียนแบบชาดก

แนวคิดสำคัญของกลอนสวดเรื่องพุทฺธิคือ บูรพกรรมย่อมสนองผลไม่ช้าก็เร็ว
ผู้ทำความชั่วก็ย่อมได้รับผลกรรมสนอง ดังคำของพุทฺธิตัวละครเอกกล่าวถึงความตายของ
พระเจ้าชาติศัตรูว่าเป็นเพราะ "เพนกำของผู้นัย คียทำว้ยเวรเวรา มาทรรพระราชา..."
(เป็นกรรมของภูวไนย ใค้ทำไว้เวรเวรา มาทั้นพระราชา) แนวคิดย่อยที่เสนอความ
กันไปคือ สีสห้าโดยเฉพาอย่างยิ่งข้อปณาติปาท การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตโดยไม่ละเว้นแม้วันพระ
วันโกนเป็นบาป การเน้นความสำคัญของศีลข้อนี้เห็นได้จากตอนพุทฺธิจะ ออกสู่่มปลาพระอินทร์
ต้องมาเนรมิตปลาซ่อนคายอยู่ในสู่่มพุทฺธิเพื่อไม่ให้พุทฺธิทำบาป และตอนกล่าวถึงท้าวชาติศัตรู
ตัวละครฝ่ายร้ายซึ่งเน้นว่ามีใจหยามช้า ชอบล่าสัตว์ตกลปลา แม้สัตว์ให้คุณก็ไม่ละเว้น แม้วันพระ
วันโกนก็ไม่หยุด นอกจากนี้ยังพูดไม่มีความสัจย์ เสพสุรา และผิดประเวณีอีกด้วย

- ๑. ใจบาปหยามข้า ไล่เนื้อเบื้อปลา ที่บันคามี
- วันพระลืมหาคำ จับทำทุกที คุมพลมนตรี เทียวกระเวนหา
- ๑. เหลลาแหลนมีครบ นกกากระหลบ สบใจนักหนา
- ใจเป็นทะหมื่น กิ่งทังสุรา ยิงยวฏอวกกล้า ว่าหมีกิ้วไครย
- ๑. ใจบาปยามนัก เชื่อไม่รู้จัก มุนคุณสิ่งไร เอาแต่โมทหาร
- บานเมืองของไคร วางว้างซึ่งไซ โลมุกรุกราน
- ๑. ปุานาตีบาค หมี่ไคจะชาก เปนนี้จะอัครา
- มุขว่าไคย ไม่มีลัจจา กาเมสุมิดดา ไม่ปราณีไคร
- ๑. เสพสุราอาหาร เครื่องโซณะบาร ภาระการเอาใจ
- จับไคโพรพน รุกรนปรับหมาย ไพรฟ้าไคยาก ลำบากหนักหนา
- ๑. ไม่รู้ทำนุน ขาสัตวมีขุน ไชว่าอินไกล
- พวกเทวะทัค เสวยราชสมบัติ ครอบครองเวียงไซ...

กลอนสวดเรื่องพุทโธแตกต่างจากกลอนสวดแบบฉบับทั่วไปในแง่ที่ตัวละคร เป็นลูกคนเชื้อใจ ทั้งยังซีเกียจ ไม่สนใจทำงาน พ่อแม่ก็รักก็ไม่เชื่อฟังซ้ำก็ริยามารยาทก็หยามข้า (ในตอนต้นก่อนพระอินทร์จะมาช่วยแก้ไข) พุคจาโผงผางและหยามคาย มีเพียงรูปร่างเท่านั้นที่ยังคงเป็นคุณสมบัติเหมือนพระเอกทั่วไป อย่างไรก็ตามลักษณะที่บ่งพร่องเหล่านั้นก็เปลี่ยนไปในภายหลังด้วยความช่วยเหลือของพระอินทร์ พุทโธเปลี่ยนฐานะจากชนชั้นไพร่มาเป็นเจ้าเมือง วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของพุทโธเป็นเพราะกระแสบุญกรรมเพียงอย่างเดียว พุทโธเองไม่มีบทบาทในด้านการแสดงความสามารถทั้งยังเป็นผู้งโง่เขลาอีกด้วย ลักษณะพระเอกที่มีข้อบกพร่องในค่านิยมคติปัญญา และกิริยามารยาทเช่นนี้ไม่ปรากฏบ่อยนักในกลอนสวด อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงค่านิยมลักษณะในตอนกลางของเรื่องก็ยืนยันว่าค่านิยมเกี่ยวกับตัวละครเออยังคงเหมือนเรื่องอื่น ๆ คือรูปร่าง ใจบุญ รักษาศีล มีสติปัญญาและกิริยามารยาทดี นอกจากนี้ยังมีภรรยาหลายคน เช่น พุทโธมีภรรยาถึง ๕ คน เป็นต้น

เริ่มเรื่องด้วยบทไหว้พระรัตนตรัยแต่งด้วยกาพย์สุรางคนางค์ จำนวนคำไม่เคร่งครัดนัก เนื้อหาของบทไหว้ครู ไหว้พระพุทโธ ผู้โปรดสัตว์ในวิภูสงสารจนกว่าจะนิพพาน ไหว้พระธรรมซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติ และไหว้พระสงฆ์ ผู้รู้ธรรม และเป็นผู้นำเรียนและยังเขียนชุบจารไว้ ข้อความตอนนี้แสดงว่าผู้แต่งเห็นว่าหน้าที่ในการ"ชุบจารเขียน"นั้นเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ด้วย ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าต้นฉบับกลอนสวดบางเรื่องนอกจากพระจะเป็นผู้แต่งแล้วอาจจะเป็นผู้คัดลอกหรือผู้จารด้วย จากนั้นไหว้คุณมิตามารคา แล้วผู้แต่งรีบรวบรัดเข้าสู่เนื้อเรื่อง โดยบอกว่า"รำพันก้อข้า"จะทำให้เสียเวลา.

ผู้แต่งกล่าวว่าเรื่องนี้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเมื่ออยู่ใน ๕๐๐ ชาติ แต่ยังมีกรรมอยู่มาก ร้อนถึงพระอินทร์ต้อง"นิมนต์"ลงมาเพื่อชกใช้กรรม เมื่อเกิดเหตุพระอินทร์ร้อนอาสน์จึงเล็งเห็นว่าใครจะมาสร้างโพธิสมภาร จึงให้เทวบุตรหึ่งคู่ลงมาเกิดด้วยกัน เมื่อเทวบุตรรู้ว่าต้องจากวิมวณก็ร้องไห้คร่ำครวญด้วยความเสียกายทิพย์สมบัติด้วยยังมีเลศอยู่ จนพระอินทร์ต้องปลอบว่าเมื่อลงมาเกิด หากมีเรื่องทุกข์ร้อนจะลงมาช่วย ขอให้อุทิศส่ำสร้างกุศล นอกจากนี้ยังสั่งให้นางฟ้าชื่อนางอระมาลีลงมาคอยช่วยเหลือด้วย เทวบุตรคร่ำครวญเสียกายวิมานจนพระอินทร์ต้องคลีใจให้หลับเหมือนเทพนิมิตกับจิตไป แม่ชื้อพาไปหาตายาย

เทวบุตร (โพธิสัตว์) มาเกิดเป็นลูกตายายมาลี และตาเฒ่าจันทิก ผู้ยากไร้ เป็นคนโงกไม่มีปัญญา เป็นคนหาเช้ากินค่ำ ในขณะเดียวกันในเมือง พระมเหสีประสูติพระธิดา มีงานสมโภช ๗ วัน

เมื่อพุทโธ เป็นหนุ่ม เป็นคนรูปร่างงาม แต่เกียจคร้าน ผู้แต่งพยายามให้เหตุผลว่าเป็นเพราะกรรม ไม่ใช่ความเลวร้าย พุทโธได้แต่กินแล้วนอน จนอายุได้ ๑๖ ปี ไม่ว่าตายายจะคุก่าอย่างไรก็ไม่เชื่อ ไม่คิดถึงภัยที่จะมีถึงตัว เพื่อนบ้านมาชวนให้ไปทำอะไรใดนั้นก็ไมยอมไป ทั้งยังคุก่า ไล่ไปอีก พุทโธอวดคิดว่าจะตีชู้มันตนเอง หากไม่มีกินก็ไม่ของ้อใคร

วันหนึ่งพุทโธคิดถึงตนเองก็ใจหายเพราะทำอะไรไม่เป็นสักอย่าง จะไปค้าขายก็ขายเรือไม่เป็น จะไปทำไรก็กลัวเสีย จะทำการบ้านการเรือนก็ไม่เคยทำ คิดว่าเมื่อสิ้นบุญตายายแล้วจะไปพึ่งใคร พอดีเพื่อนบ้านไปหาปลา ตายายก็ค้ำว่าอีกว่าเลี้ยงมาจนโตพึ่งพาอาศัยไม่ได้ คอไปให้ไปชุกรูปกินก็แล้วกัน (พุทโธรูปร่างงาม) พุทโธเสียไม่ได้จึงหยิบส้มออกไปจับปลาทั้งที่ส้มปลาไม่เป็น ร้อนถึงพระอินทร์ทรงทราบว่าจะมีผู้สร้างบารมี ทรงเห็นพุทโธจะฆ่าสัตว์จึงเนรมิตปลาซ่อนนอนตายหงายอยู่ในส้ม (สังเกตุการห้ามฆ่าสัตว์ สัตว์ข้อหนึ่ง) พุทโธเอาหวายร้อยมาถึงบ้านบอกตายาย ตาโกรธว่าไปปลามาเล็กน้อยทำหยังยะโส อย่าไปกินของมันเลย พุทโธจึงเอาปลามาอย่าง เหน็บไว้ที่หลังคา

ในเมืองมีเศรษฐีจะไปค้าขาย เตรียมสำเภา ครั้นได้เวลาให้ตีฆ้องและกลองในท่าพิธีช้อย่านางให้คุ้มครอง แต่สำเภาไม่เคลื่อน สงสัยว่าอาจมีคนต้องการฝากของไปหรือจะขอโดยสารไปด้วย จึงเที่ยวถามว่าผู้ใดจะฝากของ พุทโธฉวยได้ปลาย่างฝากไปถวาย "พระนุ" เพื่อขอเข้ามา"พันตัว" คนต่างพูดกันว่าพุทโธไม่เจียมตัว จะขอผ้าของกษัตริย์มาแต่ง

เมื่อตอนสมอ ลมพัด สำเภากออกจากท่า ด้วยบุญของพุทโธ เรือแล่นมาถึงเมือง ๆ หนึ่ง
 ตอนนั้นเจ้าเมืองประจวร หมอรักษาไม่ได้ บอกว่าต้องหาปลาช่อนอย่างมาแช่ในน้ำคอกไม้
 เพื่อเป็นกระสายยา เศรษฐีเอาปลาไปถวาย พระราชาได้ยาหายประจวร จึงเอาเครื่อง
 ทรงใส่กล่องรวมทั้งแก้วแหวนมากมายใส่ไว้ ทำเป็นประแจน ผู้ใดไม่มีบุญมองไม่เห็น
 เศรษฐีแล่นเรือกลับเมือง พุทโธรู้ว่าสำเภากลับมา คิดว่าคงได้ผ้าทรงจะได้เอามาหุง
 เศรษฐีบอกว่าได้แต่กล่อง พุทโธโกรธ กำหายาบ ๆ เอากล่องกลับบ้านมาหนุนค่างหมอน

ต่อมาเศรษฐีจะไปค้าขายอีก เรือไม่แล่นอีก ก็มาถามว่าพุทโธจะฝากของไป
 หรือไม่ พุทโธจำได้ว่าเป็นพวกเคิมจึงไม่พอใจ เศรษฐีอ่อนวอนจนพุทโธฝากกล่องไป กำชับ
 ว่าจะให้ของมาให้ได้ มิฉะนั้นจะไม่พูดด้วยอีก สำเภามาถึงเมืองหนึ่ง โอรสของเมืองนั้น
 ไม่สบายเพราะฝันเห็นเครื่องทรงอยากได้ พอดีเศรษฐีรู้ข่าวจึงเอากล่องมาถวายเพื่อ
 ให้ดีเล่น พระโอรสเห็นกล่อง สามารถมองเห็นเครื่องทรง ถามว่าเจ้าของเป็นใคร
 นึกเวทนาว่าไม่มีบุญจึงมองไม่เห็น ฝากศรพรหมมาสมาให้พุทโธ พุทโธเห็นสำเภามาที่รีบ
 มาทวงผ้า ไม่ได้อีก กลับได้ศร พุทโธโกรธมากเห็นว่าเศรษฐีโง่ บอกว่าถ้าไปเองต้องได้
 มาแน่ ไม่เห็นจะเกรงกลัวพระราชา

๑ แม่นกไปเอง กูไม่กลัวเกรง ออเจ้าพะญา เป็นคนเหมือนกัน
 กลัวมันโยนา แมนหมีไค้ผ้า ใหลองเขาโย

พุทโธเอาศรมายิงเล่น เกิดมหัศจรรย์ หมอกมีคัคคัม พุทโธไม่รู้ว่าป็นอิทธิ
 ฤทธิ์ของศรเอาศรเก็บไว้

ต่อมาเศรษฐีจะไปค้าขายอีก เกิดเหตุการณ์อย่างเคิมคือเรือแล่นไม่ไป เศรษฐี
 รีบมาหาพุทโธ โดยเอาผ้ามาให้ พุทโธบอกว่าผ้าของเศรษฐีไม่อยากจะ อยากรได้ผ้าของ
 พระราชา ตอนนี้มีบทกลกแทรก พุทโธถามเศรษฐีว่าพระราชาหน้าตาเป็นอย่างไร หุงผ้า
 หรือไม่

ขระจะชอดถาม ออเจ้าเล่าความ แค้ตามวังไป เราไม่เคยเห็น
 เรียกเป็นพะญา มีหุมิตา เหมือนเราทฤาโฉม เศรษฐีจึงว่า เจ้าอย่าเจรจา
 ตั้งโคงไปงูไป ปากพูดาคัน ไมพ่นกลัวโก เจ้าอย่าอิงไป อยาได้เจรจา
 เราตามแท้คิ ออฟีเสรฐี บอกน้องด้วยรา หุงผ้าทฤาไมย ได้เป็นพญา
 ถ้าเองบอกชา เราจะฝากไป เสรฐีจึงว่า คอย ๆ เจรจา อยาอิ่งไป

รูปร่างยังเจา เล่าให้เค่าใจ ท้าวไค้เป็นใหญ่ เป็นเจ้าภารา....
 พุทโธรงหัว เสรีศาถัว เองกลัวอะไรย ที่เปนพะญา มีมือหญาหาไม่
 มีตะหมุกหายใจย เหมือนเราหญาไรนา.

บทกลกตอนนี หากกว่าเป็นความโศกเซลาแกมอวคคีของพุทโธที่โง่แล้วยังคึกว่า
 คนฉลาด ก็เป็นอารมณ์ขันได้แง่หนึ่ง แต่เนื้อความที่ตามซึ่งสร้างมุขตลกนี้ก็เป็นกรกล่าวถึง
 กษัตริย์ในทางขบขันซึ่งคงสร้างความขบขันให้กับผู้ฟังได้พอสมควร เป็นการวิพากษ์วิจารณ์
 และเสียดสีล้อเลียนไปในตัว

ส่วนเศรษฐีก็นึกในใจว่าพุทโธช่างโง่เสียเหลือเกิน แต่ก็ต้องการให้ปากของไป
 จึงไม่พูดออกมา พุทโธเอาศรฝากไป สำเภาก็ออกจากปากนำไปได้

กล่าวถึงเมืองมัทราช เจ้าเมืองชราแล้วไม่มีโอรส มีแต่ธิดาคือนางพิมพา
 นางอายุ ๑๕ ปี รูปร่างงดงาม พระราชาร้อยเอ็ดกองคัยกมาล้อมเมืองเพื่อชิงตัวนาง
 ท้าวมัทราชคึกว่ากษัตริย์เหล่านี้ไม่คู่ควรกับพระธิดา ขณะจะรบกันนั้น เศรษฐีคึกอยู่ในเมือง
 จึงเอาศรของพุทโธไปถวาย เมื่อลองโค้งก็รู้ว่ามิฤทธิ์ จึงแฉลงศร ๓ ครั้ง ครั้งแรก
 ยิงไปเป็นไฟเผาศัตรู ยิงไปอีกเป็นน้ำท่วมศัตรู ยิงไปอีกเป็นปลาใหญ่กินศัตรู แล้วแฉลงไป
 เกิดเป็นลมพัดน้ำแห้ง พระราชาถามว่าศรเป็นของใคร เศรษฐีก็กราบทูลว่าเป็นของพุทโธ
 ลุกยายมาสิผู้ยากไร้ จึงส่งธิดาไปคอบแทนคุณ

เศรษฐีเล่นเรือกลับมา ให้นางพิมพาคั่งพลับพลาอยู่นอกเมือง เพราะอาจะมี
 อันตรายได้ถ้าเข้าเมือง เศรษฐีไปล่อพุทโธมา ให้เตรียมฝีพายมือคี่แข่งเรือแข่งไว้ แล้ว
 เศรษฐีไปล่อพุทโธว่าได้เข้ามาแล้วอยู่ในเรือ เมื่อพุทโธลงเรือก็ออกเรือพามาที่พลับพลา
 พุทโธโกรธมาก ร้องค้ำว่ามาตลอดทาง พุทโธแสดคงความไม่เกรงกลัวใครอีก บอกว่า
 คนมิใช่ข้าใคร

พุทโธไค้ฟัง ขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน กริ้วโกรธคืบมา เป็นเจ้าของใคร
 หมิให้เจรจา กุหมิใช่ข้า จะกลัวมันโย
 ร้อยวันพันปี คิวของกูนี้ หมิรู้จักใคร ออท้าวพญา กูไม่เหน่น่า
 มิงขางเจรจา ว่าเป็นจาวนาย
 โมขอใครกิน ถึงจะมคด้น กินของตายาย...เป็นท้าวพะญา ว่าเป็นจาวนาย
 ชิวว่าไม่อาย จาวนายของใคร.

นางพิมพ์พาเห็นพุทโธรูปงามแต่เสื้อผ้าชากรุ่งรัง ก็ให้พุทโธสรงน้ำ ให้นางกำนัล รับประทาน ก่อนนี้พุทโธแสดงความ"เป็น"แบบคนบ้านนอกคอกนาหลายอย่างซึ่งผู้แต่งคงมุ่งให้ ความขบขันเป็นสำคัญ พุทโธจะถามถึงศัพท์ที่ใช้ในหมู่ นางกำนัล หรือราชาศัพท์ต่าง ๆ และ เปรียบเทียบว่าที่คนรู้จักนั้นใช้อย่างไร ระหว่าง"ข้างใน" กับ "ชานา" เช่นพุทโธนั้น มีความแตกต่างกันมากทั้งด้านชีวิตความเป็นอยู่และการพูดจา เช่น พลับพลา กับ คำหนัก เรือน กับ พลับพลา กิน กับ เสวย เป็นต้น นางกำนัลล้วนแต่รูปงาม พุทโธไม่กล้าหยอกเย้าเพราะ กลัวว่าสามีของนางเหล่านั้นจะมาตีตน นางพิมพ์พาเห็นเช่นนั้นนึกเวทนา แต่อีกใจหนึ่งก็คิดว่า พุทโธหลงใจ ชวนให้พุทโธเข้านอน พุทโธคืนตา กับ โคมไฟประทีป เทียวเดินดูสิ่งต่าง ๆ ไม่ยอมนอนจนนางต้องบอกว่าอย่าให้นางซึ่งเป็นภรรยาต้องอายพวกนางกำนัล พุทโธก็ถามว่า ใครเป็นเมีย นางพิมพ์พาเล่าเรื่องให้ฟัง พุทโธจึงค่อยคิดได้ว่าครั้นมีฤทธิ เวลาแฉลงจึง เกิดมีกลุ่มเสมอ พุทโธคิดถึงคายายไม่มีความสุข

ร้อนถึงพระอินทร์ ไม่ต้องการให้พุทโธอับอายจึงชวนนางสุชาดา ปลอมเป็นคายาย ถูกระบอหน้าพิชัย และขนมประกริมมาให้พุทโธกิน มาถึงพลับพลา อ่านคาถา ๓ ครั้งให้คน หลับหมด ปลุกพุทโธบอกว่าพุทโธมีบุญจะได้นางเป็นภรรยา อย่าทำวุ่นวายจะได้เป็นที่พึ่งของ คายายถ้าทำไม่ดีคายายจะเชือกคอตาย แล้วจะไม่ได้เห็นหน้าอีกแล้วลาไปเพราะทั้งเรือนไว้ ไม่ได้ รุ่งขึ้น พุทโธมีกิริยาอาการ เปลี่ยนไปจนเป็นที่ประหลาดใจของนางกำนัล ชวนนางพิมพ์พา มาเสวย นางกำนัลต่างชมโอ้ว่าทั้งสองหน้าตาเหมือนกันและเหมาะสมกันมาก พระอินทร์ ทำพิธีอภิเษกและทำขวัญพุทโธกับนางพิมพ์พา

กล่าวถึงเมืองมะหิมา กษัตริย์ใจคอโหดร้ายไม่รักษาศีล ล่าสัตว์ตกปลาเป็นนิโจ ใจหยาบซ่า ชื่อพระยาศาสติศครู (ผู้แต่งบอกว่าเป็นพวกเทวดาค้นเอง) ทั้งกษัตริย์และไพร่พล ล้วนฉีกศีลทุกข้อ ทั้งเสพสุรา ฆ่าสัตว์ ไม่รู้จักทำบุญ ฆ่าแม่สัตว์มีคุณ วันหนึ่งออกล่าสัตว์ พระยาศาสติศครูพลัดกับไพร่พลมาพบพลับพลาของพุทโธ ถ้ามบ่าวไพร่ได้ความว่าทั้งสององค์รูปงาม พระองค์อยากได้นางพิมพ์พาเป็นมเหสี เมื่อกลับวังทำอุบายว่าป่วย และคนชราแล้วให้พุทโธมา จะยกราชสมบัติให้ เรียกพุทโธว่าลูก พุทโธรับอาสาไปเอายามารักษาเพราะพุทโธเองก็อยาก ได้คำรา แต่ทำอุบายว่าให้พุทโธไปเอา น้ำมนต น้ำมนเสื่อ น้ำนมราชสีห์ น้ำนมคชสีห์ และ น้ำนมช้าง พุทโธบอกว่าของเหล่านี้หาลำบาก หัวชาตศัสตรูก็รู้ว่าพุทโธหลอกถามคำรายา

ค้องหาทำให้ได้ภายใน ๓ วัน มิฉะนั้นจะฆ่า พุทโธร้องไห้ นางพิมพ์บอกว่าไม่ต้องกลัว เพราะพระยานครเป็นเพื่อนกับบิดาของนาง และรักนางเหมือนลูก นางบอกว่าพระธำรงค์ที่บิดานางเคยฝากมาให้พุทโธนั้น สักว่เห็นจะเอ็นดูไม่ทำร้าย พุทโธออกเดินทางมากับนางพิมพ์เพียง ๒ คน มาถึงศาลาฤๅษีเล่าเรื่องให้ฟัง เดินทางไปเมืองพระยานคร พุทโธเข้าเฝ้าโลมนางบุศมาลี ขอนางจากพระยานคร เดินทางกลับมาอาศรมฤๅษี ฤๅษีเรียกสักว่ป่ามารอบพระอาศรม นางราชสีห์ นางเสือ และนางคชสีห์ถวายลูก ฤๅษีชุบให้เป็นนางมนุษย์ ได้เป็นชายาพุทโธ เดินทางกลับพลับพลา

พุทโธเล่าเรื่องให้ท้าวชาติศัศครูฟังถึงการผจญภัย ท้าวชาติศัศครูให้เสนามาสืบว่า พุทโธได้นางมาอีก ๕ คนใช่หรือไม่ เสนากลับไปรายงาน ท้าวชาติศัศครูทำอุบายเชิญพุทโธให้เข้าวัง จะทำพิธีเสียบเมือง แล้วทำสะพานย่นคัมภีร์ลาวแหลนเสียบอยู่ในคู กัวยบุญของพุทโธเกินไปไม่เป็นอันตราย ท้าวชาติศัศครูโกรธลงเดินกุ่มบ้าง กัวยกรรมตามทันจึงตกลงไปตายแล้วตกนรก

ผู้แต่งพยายามเน้นว่าเป็นเพราะกรรมที่ทำมาตามทัน และพรรณนาถึงความตายของท้าวชาติศัศครูไว้อย่างน่าหวาดเสียว

...กัยมหารพระยูนาน เยียบคองยัลคักล้งบัย
โลที่หะหลัยออกมา คามพระนาทิงทรทรร ซิวังคัมคัวยพัลร์ ไปยบงงเก็กนัยอบาย
เพราะจัยเทออักกุสัน เบียรจุมพันคันทังหลาย จิงบัยคักอบาย เพราะเทอทำแ-
หลังมา

เสนาหน้าศพลีใส่พระโกศแล้วจัดการเตรียมถวายพระเพลิง พวกกันไปอัญเชิญพุทโธ
ครองเมือง มีพิธีอภิเษก คืนนั้นพุทโธเที่ยวเซยชมนางกำนัลทุกคนจนไม่ได้นอนทั้งคืน

พุทโธครองเมืองมากัวยทศพิชราชธรรมกัวยสังคหะวัคฤ ๑๐ ประการ ครองเมือง
กัวยความสงบสุข บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ ชาวเหลือเกลือถูก มีแก้วแหวนเงินทองเกิดขึ้นมาก
มาย มีเมืองต่าง ๆ ทังเอก โท ตรี มาถวายดอกไม้เงินทองมากมาย ในเมืองให้สร้าง
โรงทานให้ทานทุกวัน นางบุศมาลีลากลับเมืองนาค ส่วนนางอีก ๓ องค์ (นางราชสีห์ คชานารี
นางคาวุท) กลับเข้าป่า

ตอนท้ายมีประชุมชาตก
 พุทฺโธคือ พระพุทธเจ้า
 นางพิมพา คือมารดาของ
 สองชายคือพระเจ้าสิริสุทฺโธและนางมหาภายา
 ตอนนั้นกลับชาติมาตามบุญของแต่ละคน

กลอนสวดเรื่องพุทฺโธซึ่งมีลักษณะของเรื่องแตกต่างไปจากกลอนสวดแบบฉบับ
 ทั่ว ๆ ไปนี้พบว่ามีความคล้ายคลึงกับวรรณกรรมในภาคอีสาน และภาคใต้ คือเรื่องปลาแกล
ปลาสมอ ของภาคอีสาน และเรื่องวันคาร วรรณกรรมของภาคใต้

เรื่องปลาแกลปลาสมอ หรือนิทานกำพ้าบุษบา หรือ บุษบาชาตกในภาคอีสาน
 มีต้นฉบับโบราณภาษาลาวเรียกว่า ลำกำพ้าบุษบา ๔ ผูก ๑๒๕ ใบลาน ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
 ปรากฏแต่ชื่อผู้คัดลอก คือนางนุ เจ้าของโบราณคือพระลูกแก้ว ในหอสมุดแห่งชาติ มีฉบับ
 பிரิวรรคเป็นภาษาไทยโดยสังวาลย์ ราศรี பிரิวรรคเมื่อ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๑๔
 ผู้ปริวรรตสันนิษฐานว่า เรื่องกำพ้าบุษบานี้คงแต่งขึ้นราวรัชกาลที่ ๑—รัชกาลที่ ๔ เป็นอย่าง
 น้อย ต้นฉบับลำกำพ้ามีรายละเอียดมากกว่าเรื่องพุทฺโธ กำเนินเรื่องตามลักษณะชาตก คือ
 เริ่มจากปัจจุบันวัตถุ เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรงไถ่ยมพระภิกษุ
 สันทนากันเรื่องคนยากจนได้เป็นพระมหากษัตริย์ พระพุทธองค์จึงทรงเทศนาเรื่องกำพ้าบุษบา
 อันเป็นอดีตนิทาน ต้นกำเนิดของตัวละครเอกแตกต่างไปจากเรื่องพุทฺโธ และมีรายละเอียด
 มากกว่า กล่าวถึงหมู่บ้านปราจิณคาม นายบ้านชื่อแสนไชย ภรรยาชื่อนางบัวไซ มีบุตรชื่อ
 ท้าวบัวพันชั้น เมื่อบัวพันชั้นอายุ ๑๖ ปี นายแสนไชยตาย ต่อมานางบัวไซสู่ขอนางปัทมา มา
 เป็นภรรยาบัวพันชั้น อยู่กินมา ๖ ปีนางไม่มีบุตร นางจึงอธิษฐานขอบุตร พระอินทร์พิจารณา
 เทพที่สิ้นอายุขัยจุติไปเกิดในครรภ์นางปัทมา พร้อมทั้งให้นางเทพธิดาทั้งสี่ ซึ่งทุกองค์มีของ
 วิเศษติดตัวไป ไปเกิดเป็นสหชาติกับพระโพธิสัตว์ คือนางมาสเทพธิดา นางสิทธราชเทพธิดา
 นางพยัคฆราชเทพธิดา และนางคชทุพทุกเทพธิดา ทั้งหมดไปเกิดคามที่ต่าง ๆ

เทพบุตรจุติเข้าท้องนางปัทมา เป็นบุตร นางให้ชื่อว่าท้าวบุษบา ต่อมาหึงท้าว
 บัวพันชั้น และนางปัทมาเสียชีวิต บุษบาเป็นกำพ้า ต้องอยู่ในความเลี้ยงดูของย่า วันหนึ่ง
 บุษบาอยากได้เบ็ดตกปลาอ่อนวอนขอย่า บุษบาตกได้ปลาหมอบมากมาย เอามาทำอาหาร

ที่เหลือนั้นก็เป็นปลาร้า ผูกพ้อคำสำเภาไปขาย พระอินทร์มาเปลี่ยนปลาร้ากลิ่นเหม็นนั้นเป็นปลาร้าทิพย์ พ้อคำสำเภานำไปถวายพระเจ้าหล้าหน้า พระเจ้าหล้าหน้านำทองคำและเพชรนิลใส่ไหปลาร้ากลับไปให้บุษบาโดยบอกพ้อคำสำเภาว่าคืนปลาร้า นั้น เมื่อบุษบาได้ไหปลาร้าคืนมา เพราะขายไม่ได้ก็ไม่ได้เฉลียวใจเปิดไหปลาร้าดู ครั้งที่สองบุษบาผูกปลาร้าไปขายอีก พ้อคำนำไปถวายพระเจ้าคุ่มวางฟ้าสวน พระองค์เปิดไหปลาร้าพบเพชรนิลจินดาเครื่องทรงกษัตริย์ คิดว่าปลาร้าไหนี้เป็นของผู้ที่มีโชคธรรมดา จึงฝากนางข้างคู้หนึ่งโดยนางมาสรราชธิดาใส่ไว้ในนางข้าง ให้พ้อคำนำไปให้บุษบา บุษบากับย่าหามาจากข้างกลับบ้าน พักที่ป่าแห่งหนึ่งนางมาสออกมาหุงหาอาหารให้ นางแอบออกมาจากนางข้างมาทำอาหารให้ทุกวัน จนบุษบาจับได้ ได้นางเป็นภรรยา

กล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัต ได้ข่าวว่ากำพร้าบุษบามีภรรยารูปงาม ประรณนาจะได้นาง จึงทรงคิดอุบายฆ่ากำพร้าบุษบาโดยให้ไปหาน้ำนมเสือโคร่ง น้ำนมราชสีห์ และน้ำนมช้างน้ำ แต่อุบายเหล่านี้ไม่เป็นผล พระเจ้าพรหมทัตทรงคิดอุบายให้กำพร้าบุษบาไปเยี่ยมญาติของพระองค์ที่ตายไปแล้วเป็นเวลา ๓ วัน นางมาสช่วยคิดอุบายให้บุษบาไปซ่อนในนางข้างแล้วเผาหุ่นกำพร้าบุษบาแทน พระเจ้าพรหมทัตทรงประรณนาจะไปเยี่ยมญาติบ้าง กำพร้าบุษบาบอกให้ไปโดยเข้าไปในกองไฟ พระเจ้าพรหมทัตให้เสนามัทพระหัตถ์และพระบาทแล้วโยนเข้ากองไฟสิ้นพระชนม์

ชาวเมืองพาราณสี เสียดราชรถเพื่อหากษัตริย์ครองเมือง ราชรถมาเถกกำพร้าบุษบา บุษบาได้ครองเมือง ทรงตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม เป็นที่รักใคร่ของประชาชน มีเนื้อเรื่องต่อไปถึงพระเจ้าสุริยวงศาซึ่งเคยชอนางมาสกับพระเจ้าคุ่มวางฟ้าสวน แต่ถูกปฏิเสธ เมื่อพระเจ้าคุ่มวางฟ้าสวนยกนางมาสให้กำพร้าบุษบา จึงทำให้พระเจ้าสุริยวงศาโกรธมากยกทัพมา กำพร้าบุษบาออกรบได้ชัยชนะแต่ไม่ได้ลงโทษพระเจ้าสุริยวงศา บุษบาปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิชราชธรรม ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์มีความสุขโดยถ้วนหน้า

แม้ว่าเรื่องกำพร้าบุษบาจะดำเนินเรื่องแบบชาคก แต่ไม่ใช่นิบาตชาคก อาจเป็นชาคกนอกนิบาต หรือนิทานซึ่งนำมาแต่งเป็นภาษาบาลีเพื่อมุ่งสั่งสอนธรรมะ อย่างไรก็ตาม การเสนาธรรมะในเรื่องกำพร้าบุษบา ไม่เด่นชัดเท่าในเรื่องพุทธโฆ แม้เรื่องของศีลห้าก็ไม่ได้ระมัดระวังที่จะไม่ให้ตัวละครเอกละเมิดศีล เมื่อกำพร้าบุษบาทกปลาหม้อ หรือการตายของ

พระเจ้าพรหมทัตซึ่งถูกนุชบาหลอกให้เผาตนเองตายก็ถือเป็นการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตในทางอ้อมเช่นกัน

เมื่อเปรียบเทียบเรื่องนุชบาซากกับเรื่องพุทโธจะเห็นว่าโครงเรื่องและเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกันเป็นอย่างมาก แม้รายละเอียดบางตอนก็เหมือนกัน เช่น อูบายของพระเจ้าพรหมทัตที่ให้นุชบาไปหาน้ำนมของราชสีห์ เลือโคร่ง และช้างน้ำ ข้อแตกต่างมีเพียงบางตอนซึ่งคงเป็นไปตามลักษณะทางท้องถิ่น เช่น ในกำพร้านุชบา เป็นเรื่องของปลาร้าปลาหมอนในเรื่องพุทโธเป็นปลาช่อนอย่างซึ่งเป็นปลาที่มีมากในแถบภาคกลาง นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องความแตกต่างด้านชื่อตัวละครและสถานที่ต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าเรื่องทั้งสองนี้น่าจะมีที่มาจากแหล่งเดียวกัน โครงเรื่องจึงคล้ายคลึงกันเป็นส่วนมาก

ส่วนเรื่องวันคาร วรรณกรรมท้องถิ่นใต้ สันนิษฐานว่าผู้แต่งคือ พระทুম โคร่งเรื่องคล้ายกับเรื่องพุทโธและกำพร้านุชบา แตกต่างกันที่ชื่อตัวละครและรายละเอียดบางตอน เช่น ตัวเอกคือวันคารฝากปลาหูขึ้นราไปขาย แล้วไค้มะพร้าวกะทิกลับมา ความแตกต่างเหล่านี้เป็นความแตกต่างตามสภาพความเป็นอยู่ของท้องถิ่นแต่ละแห่ง

เนื้อเรื่องกล่าวถึงเมืองพรหมรังษี มีท้าวอาทิตย์เป็นกษัตริย์ มเหสีชื่อนางวันจันทร์ ท้าวอาทิตย์มีน้องสาวชื่อนางवलัษณ์ เป็นภรรยาเศรษฐีชื่อพุทโธ นางมีบุตรชายชื่อ วันคาร เมื่อเกิดพ่อแม่ก็ตายหมด กลายเป็นเด็กยากจน วันคารฝากปลาหูขึ้นรา ๔ - ๕ ตัวไปกับนายสำเภา นายสำเภาไปถึงเมืองไพศาลี มีท้าวอำไพเป็นกษัตริย์ มเหสีชื่อนางวันจันทร์ นางป่วยอยากเสวยปลาหู ไค้ปลาหูจากนายสำเภา จึงฝากมะพร้าวกะทิ ภายในใส่ทองมาให้วันคาร วันคารไม่รู้จึงเก็บไว้เฉย ๆ

ต่อมาวันคารฝากมะพร้าวกะทิไปขาย เจ้าเมืองโกรลาสชื่อท้าวพาลวงศ์ ชรามาก ประชวรอยากเสวยมะพร้าวกะทิ ได้มาจากนายสำเภา เมื่อผ่าออกพบแก้วแหวนเงินทอง คีใจจนล้มความเจ็บไข้ ฝากศรไปให้วันคาร ต่อมาวันคารฝากศรไปอีก คราวนี้นายสำเภาไปถึงเมืองปัญจา มีธิดาสาวสวยชื่อนางวันพุธ นางถือดวงแก้วมาค้ำยตอนเกิด เกิดศึกชิงนางวันพุธ ยักษ์ชื่อ"สี่เศียร"ต้องการไค้นาง พอดีนางเมืองปัญจาไค้ศรจากนายสำเภา เจ้าเมืองปัญจา นำธิดาใส่หีบทองไปให้วันคาร นางมาแรมมิค้ำวปลาดอาหารให้ จนได้เป็นภรรยา ต่อมาแรมมิคเมืองใหม่คือเมืองนิลกรรณ ครองเมืองด้วยกันอย่างมีความสุข

(ปัทมวชิ สุธสิสงคราม, ๒๕๒๒ : ๑๖๔-๒๑๒)

เมื่อเปรียบเทียบกลอนสวดเรื่องพุทธโฆของภาคกลาง กับเรื่องปลาแคบปลาสมอ ของอีสานและเรื่องวันการ ของภาคใต้แล้วเห็นได้ว่าเรื่องทั้ง ๓ คงมีที่มาจากแห่งเดียวกัน ส่วนที่มาจากอยู่ที่ใดหรือเรื่องใดจะมีอิทธิพลคือเรื่องใดยังไม่สามารถสรุปได้ เพราะยังไม่พบต้นฉบับนุสบาชาคที่อ้างถึงเพื่อนำมาเปรียบเทียบ จากการวิเคราะห์อนุภาคและลักษณะตัวละครแล้วจะเห็นว่ามิโครงเรื่อง อนุภาค และรายละเอียดบางตอนคล้ายกันมากดังนี้

เรื่อง <u>พุทธโฆ</u>	<u>ปลาแคบปลาสมอ</u>	<u>วันการ</u>
๑. <u>กำเนิดตัวเอก</u> - เป็นคนเชื่องใจ ยากไร้ - เป็นพระโพธิสัตว์	เหมือนกัน "	ลูกเศรษฐีแต่ตกยาก ไม่ได้กล่าวไว้
๒. <u>ลักษณะตัวเอก</u> - เกียจคร้าน เบบ้าปัญญา โง่แล้วอวดฉลาด - ใจของมีค่าแล้วไม่รู้	เบบบ้าปัญญาแต่ไม่เกียจคร้าน เหมือนกัน	เบบบ้าปัญญา เหมือนกัน
๓. <u>พระอินทร์เป็นผู้ช่วย</u> ๓.๑ ช่วยไม่ให้ทำบาป เนรมิตปลาซ่อนตาย ๓ ตัว	" ช่วยให้ปลาไร้หอม (ไม่ได้แสดงทัศนคติว่าการหาปลาเป็นบาป)	ไม่ได้ระบุ -
๔. <u>เศรษฐีไปค้าสำเภา</u> ๔.๑ สำเภาไม่เคลื่อนจนกว่า พระเอกจะฝากของ	เหมือนกัน -	เหมือนกัน -
๔.๒ ฝากของไปขาย ๓ ครั้ง - ครั้งแรก ฝากปลาซ่อนอย่าง	ฝาก ๒ ครั้ง - ครั้งแรกฝากปลาร้า	ฝาก ๓ ครั้ง - ครั้งแรกฝากปลาหู ชั้นรา
- ครั้งที่ ๒ ฝากกลองซึ่งมีเครื่อง ทรงอยู่ข้างใน	- ฝากไหปลาร้าภายใน มีแก้วแหวนเงินทอง	- ฝากมะพร้าวกะทิ ภายในมีของมีค่า

<u>เรื่องพุทธโศ</u>	<u>ปลาแกลปลาสมอ</u>	<u>วันคาร</u>
ครั้งที่ ๓ ฝากศรพรหมาศ ๕. <u>ศึกชิงนาง</u> - ศรที่ฝากไปช่วยได้ - ได้นางกษัตริย์คอบแทนเป็นภรรยา ๖. <u>พระเอกเปลี่ยนจากคนต่ำค้อย</u> เป็นพระเอกแบบฉบับกษัตริย์ ๗. <u>พระเอกถูกกลั่นแกล้ง</u> เพราะต้องการแย่งนาง ๘. <u>พระเอกผจญภัย</u> - เพื่อหาของหายาก(น้ำมันสัตว์) - ได้ภรรยาเพิ่ม - เดินทางไปบวช ๙. <u>ตัวละครฝ่ายร้ายถูกลงโทษ</u> ๑๐. จบลงด้วยความสุข(พระเอกครองเมือง)	- ให้นางคอบแทนโดยซ่อนมา ในโพรงงาช้างทิพย์ ยังไม่ได้ครองเมือง เหมือนกัน เหมือนกัน -ไปสวรรค์และนรก ไม่มี เหมือนกัน เหมือนกัน	ฝากศร เหมือนเรื่องพุทธโศ ฝากนางมาในหีบ- ทอง เนรมิตเมืองใหม่ เป็นกษัตริย์ - ไม่มี ไม่มี เหมือนกัน

จากการเปรียบเทียบอนุภาคย่อยของเรื่องทั้งสาม นำไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับโครงเรื่องได้ว่าโครงเรื่องใหญ่ของเรื่องทั้งสามเหมือนกันค่อนข้างมาก เรื่องวันคารตัดโครงเรื่องตอนท้ายเกี่ยวกับการพลัดพรากและการผจญภัยออกไป แต่เค้าโครงเรื่องใหญ่เหมือนกันมาโดยตลอด จึงเป็นเรื่องที่ไม่น่าจะผิดพลาดหากจะกล่าวว่าเรื่องทั้งสามเกี่ยวข้องกันแน่นอน อย่างน้อยก็มาจากแหล่งเดิมเดียวกัน หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งอาจเป็นต้นเค้าของเรื่องอื่นก็ได้ เพราะนอกจากอนุภาคและลักษณะตัวละครจะเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ ตัวละครบางตัวก็ไปปรากฏชื่อในอีกเรื่องหนึ่ง แต่เปลี่ยนฐานะไป เช่นพุทธโศของภาคกลางเป็นตัวละคร แต่ของภาคใต้เป็นพ่อของพระเอกเป็นต้น

ข้อสังเกตจากการศึกษาเรื่องพุทโธเปรียบเทียบกับเรื่องปลาแตกปลาสมอ และเรื่องวันคาร คือ หากพุทโธเป็นวรรณกรรมของภาคกลาง ความแตกต่างของวรรณกรรมภาคกลางกับวรรณกรรมภาคอื่น ๆ คือการมีภรรยาของตัวเอก ตามลักษณะทั่วไปของพระเอกในเรื่องจักร ๆ วงศ์ซึ่งการผจญภัยมักให้ผลอย่างหนึ่งคือได้ภรรยามากขึ้น ลักษณะเช่นนี้มีอยู่แต่ในเรื่องพุทโธไม่มีในอีก ๒ เรื่องซึ่งเป็นวรรณกรรมถิ่นอีสาน และใต้ นอกจากนี้จากบทพรรณนาในเรื่องพุทโธยังเน้นเรื่องการเสพลังวาสของพระเอกค่อนข้างมาก เช่นมีบทโอ้อวดหลายตอน และตอนที่พุทโธได้ครองเมืองยังบอกว่าพุทโธเวียนไปเซยชมนางก้านฉัตรทุกคนในคันทัน จนไม้ไค้หลับนอน ลักษณะเช่นนี้อาจแสดงถึงความนิยมการมีภรรยา และอาจจะพิจารณาไปถึงการสวทซึ่งมุขเหล่านี้คงเป็นที่ชื่นชอบของชาวบ้าน

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือแนวคิดที่เน้นเรื่องบุญญาธิการของตัวเอก แนวคิดนี้ปรากฏชัดเจนมากยิ่งขึ้น เมื่อตัวละครเอกมีพื้นฐานและลักษณะท่าทีอย่างมาก ไค้แก่ กำเนิดเป็นลูกชาวบ้านที่ยากเข็ญ หาเช้ากินค่ำ เบบ้าบุญญา และยังมีลักษณะเกียจคร้าน ทำงานไม่เป็น โจ้เซลาเบบบ้าบุญญา แค่อวดดี ลักษณะเช่นนี้หากปรากฏในวรรณกรรมทั่วไปมักจะตกเป็นลักษณะของตัวละครฝ่ายร้าย ไม่ใช่พระเอก แต่ในเรื่องพุทโธพระเอกมีข้อค้อยมากมาย แต่เป็นเพราะบุญจึงมีผู้ช่วยเหลือนับตั้งแต่พระอินทร์ จนถึงความบังเอิญ การที่พระเอกได้ตีจึงเป็นเพราะบุญญาธิการเท่านั้นไม่ใช่เรื่องของความสามารถแต่อย่างใด ลักษณะเช่นนี้แสดงว่า แนวคิดเรื่องบุญญาธิการเป็นแนวคิดสำคัญในการดำเนินเรื่อง และอุดมคติของบุคคลก็คือการเป็นกษัตริย์ปกครองบ้านเมือง หากเป็นตัวเอกแล้ว ไม่ว่าจะกำเนิดจะท่าค้อย ไร้คุณสมบัติอย่างไร ในที่สุดก็ต้องขึ้นสู่จุดสูงสุดคือได้ครองเมือง อันเป็นแนวนิยมในวรรณกรรมที่เป็นแบบฉบับเสมอมา

ดาวเรือง

ต้นฉบับกลอนสวดเรื่องดาวเรือง เท่าที่สำรวจพบมีทั้งต้นฉบับตัวเขียน และฉบับพิมพ์ เนื้อความคล้ายกัน นอกจากกลอนสวดแล้วยังมีฉบับคำกลอนค้อย เข้าใจว่าแต่งโดยไต่ที่มาจากกลอนสวด กลอนสวดเรื่องดาวเรือง มีต้นฉบับตัวเขียน ๓ เล่มสมุดไทย แต่ชำรุด ๓ เล่ม จะใช้เฉพาะเล่มที่ยังมีใจความบริบูรณ์ ส่วนฉบับตีพิมพ์มีการจัดพิมพ์ ๓ ครั้ง โดยโรงพิมพ์ต่าง ๆ กัน

ฉบับตัวเขียน ต้นฉบับกลอนสวดเรื่องดาวเรืองที่สมบูรณ์ คือเลขที่ ๓ - ๕
 กุ๑๑๕ ชั้น ๕/๔ มัคที่ ๑๑

ฉบับพิมพ์ กลอนสวดเรื่องดาวเรืองคงได้รับความนิยมนิยมพอสมควร เพราะพิมพ์ถึง ๓ ครั้ง ดังนี้

ฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ ๔ เล่มจบ

ฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ โดยโรงพิมพ์เลียงเชียง ถนนบำรุงเมือง

ฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ โดยโรงพิมพ์โอเคียนการพิมพ์

กลอนสวดเรื่องดาวเรืองฉบับต้นฉบับตัวเขียนชั้นต้นค้อยบทไหว้ครู หลังบูชาพระรัตนตรัยแล้ว ผู้เขียนออกตัวว่าหากผู้ใดนำไปสวดอ่านพบข้อผิดพลาดก็ขออย่าได้ตำหนิ และให้รักษาหนังสือค้อย

ไครยสวดอ่านไครย อยุ่ไคยคิกัน เราคิษไม่หัน ท่านอย่าทัษรอน
 ...ถ้าไครยสวดเรียน...ชยานอนอ่านเลา ของเรายับมา.

ผู้แต่งเรื่องดาวเรืองอาจเป็นพระภิกษุ เพราะในตอนต้นหลังจากบทไหว้ครู ผู้แต่งใช้คำเรียกผู้อ่านผู้ฟังว่าประสกสีกา ดังนี้ "ประสกสีกา อย่านอนอ่านว่าขอบอกแจ้งไว้ ของเราจะยับ จะต้องชคใจ ครันพุกมากไป ก็เคื่องใจกัน"

ในคำนำที่มาของเรื่อง ตอนต้นมีคำกล่าวว่าคุณานเรื่องนี้เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ซึ่งมีมาช้านานแล้ว การแต่งเช่นนี้เป็นขนบวรรณกรรมของกลอนสวดซึ่งจะถือว่าเรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ เป็นชาคก เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ เพื่อแสดงความเชื่อมโยง

ของเนื้อเรื่องกับอภิศาติของพระพุทธเจ้า

แนวความคิดสำคัญของเรื่องกล่าวถึงวิถีชีวิตซึ่งต้องเผชิญกับอุปสรรคนานาประการ อันมีสาเหตุมาจากบุรพกรรม แต่ในที่สุดก็พบกับความสุขในคอนับปลายของชีวิต อุปสรรคที่ตัวละครเอกต้องประสบในเรื่องนี้มีเหตุมาจากการกลั่นแกล้งของบุคคลในครอบครัว นับตั้งแต่ผู้ชายจนถึงพ่อตา ผู้ที่คอยช่วยเหลือตัวละครเอกคือพระอินทร์ตามแบบฉบับของกลอนสวค และวรรณคดีไทยทั่วไป

ตัวละครเอกในเรื่องแตกต่างไปจากกลอนสวคแบบฉบับเพราะไม่ได้เป็นโอรสกษัตริย์ แต่เป็นลูกเศรษฐีที่ตกกระกำลำบากเพราะถูกกลั่นแกล้งจากผู้ชายเพราะพ่อตายตั้งแต่คนยังไม่เกิด ต่อมาถูกพ่อตาพรากภรรยาจนไปไถ่ภรรยาใหม่ซึ่งเป็นภรรยาคู่บุญแต่ชาติปางก่อน แม้จะต้องเผชิญอุปสรรคนานาประการแต่ในที่สุดก็ได้ครองบ้านเมืองแล้วสละราชสมบัติออกบวช การดำเนินเรื่องและโครงเรื่องของกลอนสวคเรื่องยาวเรื่องจึงเป็นไปตามโครงเรื่องสูตรสำเร็จในชาตกและวรรณคดีไทยทั่ว ๆ ไป

ลักษณะของตัวละครเอกฝ่ายชาย คือ กาวเรือง เป็นผู้ที่มีรูปงามมีพลังอำนาจ มีความสามารถในการทำงาน เช่น มีบทพรรณนาว่า กาวเรือง สามารถไถนา ๕๐๐ ไร่ได้ภายในวันเดียว นอกจากนี้ยังมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด รอบรู้ในธรรมะ เช่น ตอนพระอินทร์มาตามปริศนาธรรม กาวเรืองสามารถตอบได้ถูกต้อง

ก้านตัวละครเอกฝ่ายหญิง นางสาวเทวี ภรรยาคนแรก เป็นหญิงซึ่งชื่อตรงคือสามี แม้บิดาจะพยายามให้แต่งงานกับเศรษฐีนางไม่ยินยอมหนีไปบวชชี ปัญหาเรื่องพ่อตาทรยศลูกเขย นำลูกสาวไปขายให้ผู้อื่นทั้ง ๆ ที่ลูกสาวแต่งงานแล้วเป็นปัญหาครอบครัวซึ่งเป็นธรรมคาสามีพบเห็นได้ทั่วไปในสมัยก่อน นางสาวประนามบิดาซึ่งต้องการให้คนมีสามีใหม่ฆ่าตัวตายและการพรากสามีภรรยาเป็นบาป

ร้อยชั่งฟังสาร บิดาสาธารณ ไร่ไรไปมา
 นางรำฟังกึก เห็นฉิกหนักหนา แค้นคิดบิดา คือไฟไหม้ลน
 พระพ่อจะให้ ลูกน้อยนี้ไซ้ มีตัวสองคน
 เห็นฉิกฉิกทาง...
 ...มิไถ่ย็นก็ จะมีตัวสอง ใจจิตตคึกกลัว เมื่อช่วยมรณา
 ...พรากตัวพรากเมีย กำจักฉักเสีย เกิดกรรมเวรธา

แม่ตายไปตก นรกบอกลา ทรงฤทธิพิคา อย่าทำวุ่นวาย

ตัวละครฝ่ายร้ายในเรื่องเป็นญาติในครอบครัว เริ่มจากมูลโคตรหน้าชายของ พระเอก มีลักษณะชั่วร้ายเพราะความลุ่มหลงในกามมีกิเลส คือราคะและโมหะ หวังจะไ้ มารกาพระโพธิสัตว์เป็นภรรยา แม่นางจะปฏิเสธแต่ก็ยังใช้กำลังและเล่ห์เพทุบาย พ้อตาของพระเอกคือกลาหกเศรษฐีมีความโลภจึงบังคับให้ลูกสาวคือนางสาคร แต่งงานกับ เศรษฐีโกนทัพผู แล้วขับไล่ลูกเขยขาวเรื่องนำไปปล่อยเกาะ ส่วนตัวละครฝ่ายร้ายอื่น ๆ มีความชั่วร้ายเพราะกิเลสครอบงำ ยายเข้าพิทกาสิ มีความโลภ ท้าวอุกศลมีความโลภ หวังแย่งชิงสมบัติขาวเรื่อง ตัวละครฝ่ายร้ายเหล่านี้ล้วนมีกิเลสเป็นเครื่องชี้หน้า กิเลสที่ เห็นได้เด่นชัดคือ ราคะ โลภะ โทสะ และโมหะ

เนื้อเรื่องกล่าวถึงท้าวฤทธราชครองเมืองพาราณสี เป็นเมืองอุดมสมบูรณ์ มีชาวค่างชาคิมาค้าขายมากมาย ในเมืองมีเศรษฐีชื่อธนนไชยเศรษฐี มีภรรยาชื่อนางสุวรรณพิมพา เศรษฐีไม่มีลูก นางพิมพาอธิษฐานขอลูก พระอินทร์ทราบเรื่องจึง "นิมนต์หน้าพระทศพล" มาเกิดอยู่ในครรภ์ ๑๐ เดือนยังไม่คลอดเพราะเศรษฐีทำบาปเคยฆ่าสัตว์ จึงไม่มีโอกาสเห็นหน้าลูก ค่ายไปก่อนนางพิมพาคลอด มูลโคตรน้องชายเศรษฐี ค้องการไ้ นางพิมพาธิษัต์สมบัติทั้งหมด นางพิมพาไม่ยอมเป็นภรรยา มูลโคตร จึงถูกทุบตี และนำไปจองจำ ผู้แต่งอธิบายเพิ่มเติมว่าเหตุที่นางพิมพาต้องได้รับความทุกข์ทรมานนั้น เป็นเพราะในชาติก่อน นางเคยทำโทษมารคามูลโคตรซึ่งเป็นทาสีของนาง และเมื่อเลี้ยงลูกทาสีได้ ๑๐ ปีก็เอาไปขาย ชาตินี้นางจึงต้องรับกรรม เมื่อนางพิมพาคลอดก็คลอดยาก แก่ทารกที่คลอดออกมา สะอากหมกจก ไม่มีคราวโลหิตคคิ หน้าคางงวม เมื่อคลอดเทวคา กลใจมูลโคตรให้หายโกรธ นำนางพิมพาออกจากที่คุมขังไปอยู่กระท่อมคอกควาย นางพิมพา เก็บฝืนเลี้ยงชีพ อยู่มา ๘ ปี นางจึงตั้งชื่อลูกว่า คาวเรื่อง เพราะวันที่คลอดเป็นคืนเดือนหงาย คาวเรื่องกระจายเต็มฟ้า กุมารคาวเรื่องถามว่าพ่อคือใคร นางเล่าเรื่องให้ฟัง คาวเรื่องทั้งแค้นทั้งอายแต่ไม่เสียกายสมบัติ คาวเรื่องมีคุณสมบัติพิเศษคือมีกำลังเท่ากับ ๗ ช้างสาร ตอนไปคคิพื้น กล้วยบุญที่ชาติก่อนเคยเก็บฝืนมาถวายสงฆ์ เทวคาจึงมาช่วยคคิ คาวเรื่องอธิษฐานขอให้ทำงานโดยไม่เหน้อยล้า คาวเรื่องจึงมีแรงเกินตัว มูลโคตรเห็นว่า คาวเรื่องมีแรงมาก เกรงว่าจะเป็นอันตรายถึงตน จึงคคิอุบายจะฆ่า ให้ลูกครอกไปชวน คาวเรื่องมาเล่น แล้วไว้วายว่าคาวเรื่องรังแก ให้มาฟ้อง เค็กทำคามแผน มูลโคตร

จึงหาเหตุไล่คาวเรื่องออกจากบ้าน คาวเรื่องลาแม่บอกว่าไป ๓ ปีจะกลับมา นางพิมพ์
อวยพร และหาอาหารใส่ได้ให้ เมื่อคาวเรื่องไปแล้ว มูลโคตรมาหานางพิมพ์อีกแต่นางพิมพ์
ไม่ยอมเป็นภรรยา จึงให้ไปเป็นคนใช้ยายเข่าท้ายครัว

คาวเรื่องเดินทางไป ๑๕ วัน (มีบทนิราศถึงแม่) ถึงศาลานอนหลับไป คื่นซัน
ไต้ยีนเศรษฐี ๒ คนปรึกษากันเรื่องค้าสำเภามาคนหนึ่งชื่อกลาหก็มีลูกสาวสวย อีกคน
หนึ่งเป็นเพื่อน คาวเรื่องลุกขึ้นไหว้ เศรษฐีถามถึงเรื่องราว เอ็นดูจะรับเป็นลูกต่างจะยก
สมบัติให้คาวเรื่อง ตกลงกันไม่ได้ให้คาวเรื่องเลือกเอง คาวเรื่องเลือกอยู่กับกลาหซึ่งมี
ลูกสาว คาวเรื่องอยู่กับเศรษฐีได้ ๕ ปี จึงแต่งงานกับนางสาครเทวี ลูกสาวเศรษฐี
คาวเรื่องมีความสามารถในการทำงานมากกว่าคนอื่น ๆ สามารถไถนาทั้งหมดได้ในวันเดียว
จำนวน ๕๐๐ ไร่ (เพราะพระอินทร์มาช่วย)

กล่าวถึงพ่อค้าชื่อโกณทัณฑ์ อายุ ๕๐ ปี แต่ยังไม่มีการขายออกสำเภามาถึงบ้าน
เศรษฐี เมื่อจะเกิดเหตุนางสาครร้อนใจชวนหาสื่อออกไปอาบน้ำ นายโกณทัณฑ์เห็นนางชอบใจ
ต้องการนางมาเป็นภรรยา นางพิทกาสียายเข่ามาอาบน้ำที่หลัง นายโกณทัณฑ์จึงถามว่านาง
เป็นใคร ยายเข่าบอกว่านางมีสามีแล้ว แต่งงานยังไม่ถึงปี แต่คาวเรื่องเป็นคนยากไร้
เศรษฐีไม่เต็มใจแต่จะไล่ไปก็เกรงคนจะนินทา นายโกณทัณฑ์จึงให้ข้าวของยายเข่ารวมทั้งข้าว
รับใช้ นางพิทกาสีมาหยุดแหย่เศรษฐีว่าคิดผิดที่ให้ลูกสาวแต่งงานกับคาวเรื่อง นายโกณทัณฑ์ต้อง
การนางสาคร เป็นภรรยา และเป็นคนร่ำรวย กลาหถามว่านายโกณทัณฑ์อายุเท่าไร ยายเข่า
โกหกว่าสามสิบปลาย นางสุวรรณเทวีภรรยากลาหก็โกรธนางพิทกาสี บอกว่ารักน้ำใจ
คาวเรื่องเพราะทำงานเก่ง แค่งลาหเห็นแก่เงิน (และเป็นเพราะกรรมคามหัน) จึงบอก
ว่าคาวเรื่องนั้นเป็นคนเกียจคร้าน ก็แต่กินกับนอน ยายเข่าจึงรู้ว่าเศรษฐีเริ่มใจเอนเอียง
รีบมาบอกนายสำเภา

กลาหบอกนางสาครว่าจะยกนางให้นายสำเภา นางโกรธพ่อที่จะให้นางเป็น
หญิงสองชั่ว และเห็นว่าคาวเรื่องเป็นคนดี สอนให้นางไปทางศีลธรรม

คาวเรื่องคนนี้	รู้หลักมากมี	ปิฎกกับไตร	รู้ศรัทธาธรรม
เพื่อนจำใส่ใจ	เขานอนสอนให้	เมตตาภาวนา	
อายุเพื่อนได้	รู้ราวพ่อตา	ผมถึงขุนช้าง	พิศุภบุปราง

นำซังหนักหนา หัวล้านท้ายทอย หยอกหยอยลงมา
ขึ้นจากภคตรา ยาครามินาน

เศรษฐีถามว่าอายุเท่าไร นายโกณฑัญญ์บอกว่าอายุ ๒๐ แต่แพ้ม คนไม่เคยมีเมีย เศรษฐีให้ไปถามนางสาคร นางสาครบอกว่าจะสึกก็สึกไม่ได้ ผมยาวแล้วจึงจะเข้าหอ ขอให้ตั้งตัวแทนแต่งไปก่อน เศรษฐีจึงให้ยายเช่าพิทกาสีเป็นตัวแทนแต่งงานกับนายโกณฑัญญ์ จากนั้น นายโกณฑัญญ์ให้เรียกคนว่า "หม่อมโกณฑัญญ์"

เศรษฐีโกรธนางสาคร นางสาครร้องไห้ คาวเรื่องรู้เรื่องบอกว่าเป็นกรรมที่เราเคยพรากลูกนกจากอกแม่ เศรษฐีไล่คาวเรื่องออกจากบ้าน นางสาครอธิษฐานให้อยู่ด้วยกันทุกชาติจนนิพพาน บทว่าพันของนางสาคร คืออิทธิพลมาจากเรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่

มั่นว่าเนื้อเย็นเป็นปลา	ข้าบาทบริจา	ตัวข้าจะเป็นน้ำใส
มั่นเป็นเทवासुरาลัย	ตัวข้าอย่าใจ	ขอไปด้วยกันทันที
มั่นว่าตัวรักเป็นปักษี	ตัวของน้องนี้	จะเกิดเป็นต้นพฤกษา
เป็นเนื้อเสื่อสาบข้างม้า	ตัวของน้องยา	เป็นป่าอันใหญ่ไพโรสดน
อย่าให้งามสรรพอันจน	อาศัยไพโรสดน	อยู่เย็นเป็นสุขทุกวัน
เกิดไหนขอให้พบกัน	พระองค์ทรงธรรม	จนถึงวันที่นิพพาน

คาวเรื่องสั่งสอนภรรยา ให้ยาเกรงสามี เจริญให้เป็นทีพอใจของสามี รักษาสมบัติของสามี (คาวเรื่องไม่ไห้แสดงความเป็นเจ้าของนางสาคร เลยทิ้งที่แต่งงานแล้ว แต่กลับยอมรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยดีเพราะเชื่อว่าเป็นเรื่องของกรรม) เศรษฐีให้นำคาวเรื่องไปปล่อยเกาะ นางสาครวิ่งตามไปส่งที่ท่าจนสลับไป

คาวเรื่องเดินทางมา ๑๕ วัน ถึงเกาะแห่งหนึ่ง พบต้นไทรมีสระน้ำ ในสระมีคอกบัวบาน คาวเรื่องขอยุ่ที่นั่น คาวเรื่องเกิดคอกบัวมา ๒ คอก อธิษฐานว่าถ้านางชื่อตรงขอให้คอกบัวอย่าเหี่ยวแห้ง แล้วฝากคอกบัวให้ภรรยา เช่า"คาทำ"มารายงานเศรษฐี และแอบเอาคอกบัวให้นางสาครบอกว่าสามีให้ไว้คู่คางหน้า นางสาครอธิษฐานเช่นกันว่าถ้าสามียังไม่คายให้คอกบัวสคอยู่เสมอ ถ้าคายขอให้คอกบัวเหี่ยวแห้ง และนางจะคายตามด้วยนางบวชชี ส่วนนายโกณฑัญญ์คือใจที่จะไ้แต่งงานกับนางสาคร รูปร่างของนายโกณฑัญญ์เหมือนขุนช้างอายุรุ่นพ่อตา รูปร่างอัปลักษณ์

...อายุเพื่อนได้ รุ่งราวพอคตา
 ฌมคังซุนซาง พิศครูปร่าง นางซังหนักหนา
 หัวล้านท่ายทอย หยอกหยอยลงมา ชื่นจากเกศรา ยาครามินาน

ฝ่ายดาวเรืองอยู่เกาะแก้ว ปลุกเมื่อกมันอยู่ริมสระ ปลุกข้าวานานาพันธุ์และ
 พักแพงแดงกว่าอีกมากมาย รวมทั้งดอกไม้ต่าง ๆ มีสีคว่ำมากินอาหารในไร่ ดาวเรือง
 ก็ไม่ทำร้าย ยินดีให้เป็นทาน

วันหนึ่ง ลูกสาวพระอินทร์ชื่อนางโสฬส มาเล่นน้ำเห็นคอกข้าวฟ่างสวยเก็บไป
 ถวายพระอินทร์ พระอินทร์ถามว่าเค็ดมาขอเจ้าของหรือเปล่า นางบอกว่าไม่รู้ว่ามีเจ้าของ
 พระอินทร์บอกว่าเป็นกรรมของนาง ให้ลงมาเป็นคนรับใช้เจ้าของ ๗ วันเมืองสวรรค์
 (คือ ๗ ปีในเมืองมนุษย์) นางโสฬสลงมาเห็นดาวเรืองรูปร่าง คึกแปลกใจว่าเหตุไรจึง
 มาอยู่คนเดียว ตอนดาวเรืองมาอาบน้ำ นางแอบมาตุงหาอาหารและเก็บกวาดให้ดาวเรือง
 ทำอยู่หลายวัน จนดาวเรืองสงสัยแอบดู ดาวเรืองไค้ นาง แล้วจึงถามว่านางเป็นใคร
 นางเล่าเรื่องให้ฟัง นางอยู่กับดาวเรืองจนลืมบิดา พระอินทร์ทรงลงมาช่วยดาวเรืองให้พ้น
 ทุกข์ จึงปลอมเป็นขุนนันทะยักษ์มาถามปริศนา ปริศนาของพระอินทร์ ดาวเรืองเฉลยไค้หมด
 โดยบอกว่าคอบตามพระบาลี ปัญหามีดังนี้

คน ๒ คน คนหนึ่งนอนหลับ คนหนึ่งคาย ใครจะคิกว่ากัน คอบว่า คนนอนหลับ
 คิกว่า

คน ๒ คน คนหนึ่งนอน คนหนึ่งนั่ง ใครจะคิกว่ากัน คอบว่า คนนั่งคิกว่า
 คน ๒ คน คนหนึ่งยืน คนหนึ่งนั่ง ใครจะคิกว่ากัน คอบว่า คนยืนคิกว่า
 คน ๒ คน คนหนึ่งยืน คนหนึ่งเดิน ใครจะคิกว่ากัน คอบว่า คนเดินคิกว่า
 คน ๒ คน คนหนึ่งเดิน คนหนึ่งวิ่ง ใครจะคิกว่ากัน คอบว่า คนวิ่งคิกว่า
 คน ๒ คน คนหนึ่งกำลังวิ่ง คนหนึ่งถึงแล้ว ใครจะคิกว่ากัน คอบ คนถึงแล้ว

คิกว่า

ยักษ์ขอฟังพระวินัย ดาวเรืองเฉลยปริศนาธรรมว่า
 คนนอนหลับกลับคืน หมายถึง คนรักษาศีล
 คนยืน หมายถึง นางซี คาปะชาว ผู้รักษาศีลทำทาน
 คนเดิน หมายถึง พระสงฆ์

คนถึงแล้ว หมายถึง ผู้ถึงนิพพาน

พระอินทร์แสดงตน และบอกว่านางโสฬสไม่ใช่ลูกที่เกิดจากมเหสี แต่เกิดมาเอง เพื่อคุ้มครองดาวเรือง พระอินทร์ให้พระฉลุกรรมเนรมิตสำเภาเพื่อกลับไปแทนคุณแม่ แต่นางโสฬสจะไปค้าขายไม่ได้ ขณะเดินทางมีบทชมปลาซึ่งเลียนแบบกาพย์เห่เรือ

นวลจันแลนวลจริง
คางเบื่อน ๆ หน้ามา
เพียนทองล่องลอยมา
กระแห ๆ หางชาย
แก้มซ่า ๆ ใครต้อง
ปลาทุกซ ๆ ออกกรม
น้ำเงินคือเงินยวง
ไม่เทียบเปรียบโฉมนาง
ปลากรายวายเคียงคู่
แต่นางเห็นหางที่
หางไกว้วยแหวกว่าย
พิศอนงคองคเฮอร์อ่อน
ปลาสร้อยล่องลอยชล
คะนึ่งถึงสายใจ
เนื้ออ่อนอ่อนแต่ชื่อ
เนื้อน้องต้องใจชาย
ปลาเอื้อเหลือที่ตา
เหมือนตาสุทาควง

เจ้างามพริ้งยิ่งนักหนา
ไม่งามเท่าเจ้าเพื่อนชาย
เหมือนชายนามศากพราย
เหมือนสายชวาทศลาท่างสม
อันแกมน้องซ่าเพราะชม
เหมือนทุกซพี่ที่จากนาง
ชาวโชติชวงสีสำออง
งามเรืองเรือเนื้อสองสี
เคล้ากันอยู่คู่งามที
เห็นปลาเค้าเศร้าใจจร
หางไกว้วยไม่มีหงอน
ผมประมำหน้าเป็นใบ
ว้ายเวียนวนปนกันไป
ไม่เห็นเจ้าเศร้าไม่ว้าย
เนื้อน้องหรืออ่อนทั้งกาย
ไม่ว้ายนึกครึกครองทรวง
เหลือหลามกว่าปลาหึ่งปวง
คูแหลมล้ำทั้งซำคม

บทรำพันของดาวเรืองถึงนางโสฬสนี้ เลียนแบบกาพย์เห่เรือโดยเปลี่ยนแปลงเพียงบางคำเท่านั้น

ดาวเรืองเดินทางมาถึงเมืองท้าวอกุศล ท้าวอกุศลอยากได้สำเภาและข้าวของ จึงทำอุบายชวนดาวเรืองเล่นสกา เล่นจันตีก กลับมาดาวเรืองจึงหลับสนิท ท้าวอกุศล

ให้เสนาเอาเต้าทองราคาร้อยชั่งไปไว้ในเรือ รุ่งเช้าชวนควาเร่อกมาดูเต้าทอง
ปรากฏว่าหายไป เทียวค้นหา มาพบในเรือของควาเร่อก สั่งรับสมบัติควาเร่อกแล้ว
เอาไปชั่งไว้ (มีคำอธิบายถึงเหตุการณ์นี้ว่าเป็นเพราะกรรมตามทัน)

ควาเร่อกรำพันถึงนางโสฬส พระอินทรือนอาสาส่งนางไปช่วย นางไปจอก
เรือหน้าเมืองท้าวอุกศล ร้องคอกสร้อยสัควากันอยู่ ท้าวอุกศลมีจิตกระสันอยากได้นางและ
ทรัพย์สินสมบัติของนาง จึงใช้อูบายเกิม แคร่รวนี้นางโสฬสมีญาณวิเศษจึงเอาเต้าทองทิ้งน้ำ
เมื่อท้าวอุกศลตามหาเต้าทอง นางบอกว่าถ้าพบจะยอมเป็นทาส และยกสมบัติให้หมด -
แต่ถ้าไม่พบในเรือนางต้องยกบ้านเมืองให้ นางเข้าเมืองโดยแต่งกายงามรวนางฟ้า
เอาทานมาโปรยให้ชาวเมือง ชาวเมืองต่างสรรเสริญนาง เมื่อไม่พบเต้าทองท้าวอุกศล
จึงถูกขับไล่ไป นางโสฬสได้เป็น "แม่อยู่หัว" ให้นำตัวนักโทษที่ถูกจับมา เมื่อพบกัน
นางโสฬสสลับไป และไต่ถามเรื่องราว นางโสฬสรำพัน ควาเร่อกบอกว่าที่เป็นเช่นนี้เพราะ
"เวรามาฉลาญ เพราะบาปตัวเอง" ควาเร่อกคืนสมบัติให้ท้าวอุกศล ท้าวอุกศลยกมือไหว้
สำนึกผิด จะถวายสมบัติให้ ควาเร่อกตอบว่าหากให้ครองเมืองก็ยินดี

พระอินทรกับมเหสีทั้ง ๔ ลงมาฉลองงานสมโภช พระอินทร์ให้ควาเร่อกไปรับ
แม่ ควาเร่อกมาถึงบ้าน พร้อมกับไพร่พล เรียกหากลาหกเศรฐรี และขอกุหน้าสามี่
นางสาคร เมื่อกลาหกเห็นควาเร่อกก็รับสารภาพผิด เล่าเหตุการณ์ให้ฟัง ส่วนนางสาคร
สีกขึ้นมาเฝ้าควาเร่อก ควาเร่อกให้นางโสฬสเอาคานทองไปรับด้วยความเกรงใจ ต่อมา
ควาเร่อกไปหาแม่ โดยปลอมตัวเป็นคนเซื่องใจ

นางพิมพ์าไปหาพี่น ควาเร่อกไม่พบคิดว่านางตายแล้ว เอาผ้าเก่าของนาง
มาทูนเหนือหัว พอคืนางกลับมา ควาเร่อกเล่าเรื่องราวให้แม่ฟัง และพาแม่ไปภูภรรยา
ทั้ง ๒ คน นางพิมพ์าให้พรอย่าให้หึงกัน ควาเร่อกให้เพชรฆาตไปเอาตัวมูลโคตรมาถามว่า
ได้สมบัติอย่างไร แล้วไล่มูลโคตรไป ควาเร่อกเข้าไปในเมืองพาราณสี เฝ้าท้าวอุสราษ
ท้าวอุสราษอยากฟังธรรม ท้าวอุสราษเลื่อมใสยกสมบัติให้ควาเร่อกแล้วออกบวช
ควาเร่อกให้ท้าวอุสราษครองเมืองตามเดิม นางโสฬสกลับสวรรคต นางสาครคลอกโอรส
ให้ชื่อเหมือนอัยกว่านณะจิตร ควาเร่อกอยากออกบวชจะยกสมบัติให้ลูก ลูกขอไปเรียน
วิชาก่อน จึงไปเรียน "ศิลป์วินัย" นางสาครให้แก้ว ๓ ชคของนางโสฬสไปใช้ในยามคับขัน

นนทะจิตร์เดินทางไปเรียนวิชากับฤาษี นาน ๙ ปี คาวเรืองคิดถึงลูก

กษัตริย์ สององค์ซึ่งเกิดพร้อมกันครองเมืองอภัยสาดี รู้ข่าวว่าท้าวอุสุราชออกบวช
ยกเมืองให้คาวเรืองครอง จึงยกทัพมา คาวเรืองขอฝึกสอน ๙ วัน พอคืนนนทะจิตร์กลับเมือง
คาวเรืองให้ลูกออกไปชนช้าง แผลงศรสู้กัน กษัตริย์ทั้งเจ็ดแผลงศรเป็นน้ำท่วม นนทะจิตร์
แผลงศรให้ฆ่าแห่ง คาวเรืองออกบวช เมื่อตายไปเกิดในสวรรค์

ตอนท้ายมีประชุมชาคกดังนี้

อัยกาในสมัยพุทธกาลตลับชาติเป็น พระเจ้าสิริสุทโทชนะ

นางพิมพา เป็นพระนางสิริมหามายา พุทธมารดา

นางสาคร เป็นนางพิมพา

กลาหกพ้อตา เป็น พระสุปพุทธภูมิ

ท้าวอุสุล เป็น พระโมคคัลลาน์

มุลโคตร เป็น เทวทัต

นนทะจิตร์ เป็น ราहुล

และคาวเรือง เป็น พระพุทธเจ้า

จากเนื้อเรื่องข้างต้นจะเห็นได้ว่ากลอนสวคเรื่องคาวเรืองค้ำเนินเรื่องตาม
ลักษณะแบบฉบับของชาคก คือ กล่าวถึงผลของนุรพกรรมซึ่งเป็นต้นเหตุของเหตุการณ์
ในชาติปัจจุบัน ตัวละครเอกจะยอมรับในโชคชะตาของตนด้วยดีถือว่า เป็นเพราะผลแห่ง
กรรมเก่า ชีวิตปัจจุบันซึ่งต้องเผชิญกับความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากอันได้แก่พลัดพราก
จากบุคคลอันเป็นที่รัก เช่น บิดามารดา ภรรยา พลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก เช่น ทรัพย์
สมบัติ บ้านเรือน ล้วนเป็นผลจากนุรพกรรม อันแก้ไขไม่ได้ วิธีทางเดียวที่จะแก้ไขได้ คือ
แก้ไขอนาคต ในชาตินี้ซึ่งต้องหมั่นบำเพ็ญบุญกุศลเพื่อเปลี่ยนแปลงชีวิตให้ดีขึ้นในภายภาคหน้า
กลอนสวคเรื่องคาวเรืองจึงมีองค์ประกอบของเรื่อง การค้ำเนินเรื่องและวิธีการเสนอ
แนวคิดซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นแบบฉบับของกลอนสวคประเภทที่ไม่ไค้มุ่งสอนคคิธรรมโดยตรง

อภัยทัต

กลอนสวดเรื่องอภัยทัต หรือ โม่งป๋า มีต้นฉบับตัวเขียนอยู่ที่แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติจำนวนทั้งสิ้น ๒๕ เล่ม ตั้งแต่เลขที่ ๓ - ๓๐ หมวดกลอนสวดอักษร อ. อยู่ ที่ตู้ ๑๑๔ ชั้น ๑/๓ มัดที่ ๖๔ ในจำนวน ๒๕ เล่มสมุดไทยนี้ ฉบับที่เจ้าพระยามุขมนตรี (ออบ เปาโรหิตย์) มอบให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ มีใจความค่อนข้างสมบูรณ์ แม้จะยังไม่จบเรื่อง ต้นฉบับอื่น ๆ เป็นฉบับพลัด ไม่จบบริบูรณ์

นอกจากนี้ยังพบต้นฉบับเรื่องอภัยทัต ที่จังหวัดเพชรบุรี โดยเรียกว่า "พระอภัยทัตจำแลง เป็นโม่ง" แต่มีเนื้อความไม่จบบริบูรณ์ เช่นกัน ต้นฉบับของจังหวัด เพชรบุรี เป็นฉบับที่ขุนพิณจักษุ สร้าง แต่ไม่ปรากฏวันเดือนปีที่คัดลอก ในการวิเคราะห์ เรื่องอภัยทัตกลอนสวดจะใช้ต้นฉบับที่เจ้าพระยามุขมนตรีมอบให้หอสมุดแห่งชาติเป็นหลัก เพราะมีใจความค่อนข้างสมบูรณ์ที่สุด

เรื่องอภัยทัตหรือ โม่งป๋า เป็นเรื่องเก่าแก่ที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ในสมัย อยุธยา มีบทละครเรื่อง โม่งป๋า เป็นบทละครนอกที่นิยมเล่นกันแพร่หลายทั่วไป (ดู เสาวลักษณ์ อนันตศาสตร์ ๒๕๑๕) ต้นฉบับกลอนสวดเรื่องอภัยทัต ฉบับเจ้าพระยามุขมนตรี น่าจะเป็น ส่วนหนึ่งซึ่งคัดแปลงจากเรื่องเก่า เข้าใจว่าส่วนกลอนสวดในต้นฉบับนี้น่าจะแต่งหลังสมัย ที่สุนทรภู่แต่งเรื่องพระอภัยมณีแล้ว และเป็นยุคที่วัฒนธรรมตะวันตกเรื่องการส่ง "การรัก" นิยมแพร่หลายแล้วเพราะในเนื้อเรื่องกล่าวถึงการส่ง "การรัก" หลายแห่ง (อาจเป็นในราว สมัยรัชกาลที่ ๕) เช่นคอนท้าวถึยะทัตทรงไปรักให้จักษุพิชิตอภิเษกอภัยทัตขึ้นครองเมือง เสนา นำ "การรัก" มาให้โหรหลวง

- ว่าพระจอมปราชญ์ ให้ชาติอกษา มาให้คุณตา
- บอกแล้วยื่นให้ แก่โหรโหรา ฝ่ายว่าทานตา รับมาทันที
- ครั้นแฉวงเสนา ลาโหรโศลกศา เต็มมาวิถี
- คา โหรดูภาษ แจ้งอักษันที ในภาษนั้นมี จะแจ้งทุกประการ

คอนพิชิตบายศรีสู่ขวัญ โอรสของอภัยทัต บายศรีชั้นที่สองและชั้นที่สาม กล่าวถึง เรื่องพระอภัยมณี คอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทรและคอนสินสมุทรพาพระอภัยมณีหนี

- o ชั้นต้นคนทบทภา เมื่อกลับมาไค้แค้นเคือง
- ชั้นสองนั้นรื่องเรื่อง ลำดับเรื่องพระอภัย
- o เมื่ออยู่ด้าคูหา นางยักษ์จ้บเอาไว
- ชั้นสามงามวิไล เมื่ออโภหนีนางมาร
- o สิ่งสมุหบุตรแฉงน้อย แมกพระตอยกลางชชชาร...

คอนยักษ์ยักินยกทัพมารกับโม่งป่า พระยายักษ์ถือคาม"อเมริกัน"ภาพคอนนี้ให้อารมณ์ขันเพราะพระยายักษ์ทั้งหลายชั้นกึ่งตัวเล็กนึกเคียวคูไม่น่าเกรงขามสมกับกองทัพยักษ์

- o บางชั้นนอกอก มือนั้นถือดอก กลีบกลอกพัลวัล
- บางชั้นกัหรวม มือถือคามอเมริกัน บางถือเกาทัณฑ์ คามกันเรียงราย

โครงเรื่องของกลอนสวคเรื่องอภัยทัต เริ่มด้วยการผจญภัยของตัวละครเอกฝ่ายชายซึ่งออกเดินทางเพื่หาคูครอง โดยการแปลงตัวให้รูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ กิริยามารยาทหยาบช้า พระเอกพร้อมทั้งอาวุธพิเศษคือไม้เท้าวิเศษซึ่งค้นซึ้ค้าย ปลายซึ้เป็น ออกเดินทางไปในป่า ไค้พบตัวละครเอกฝ่ายหญิงซึ่งถูกนกกกรวิกคามมาจากเมืองแส่วซัคเซพเนจรมาในป่า พระเอกสองใจนางเอกด้วยการแสดงว่าตนมีรูปร่างอัปลักษณ์ แต่นางเอกก็ยังคงซึ้อสัตย์จงรักภักดีเพราะกตัญญูที่พระเอกไค้ช่วยชีวิตนางไว้ระหว่างเดินทางในป่า พระเอกไค้ภรรยาอีก ๒ คน คนหนึ่งเป็นนางยักษ์ พระเอกไค้เป็นภรรยาเพราะเข้าใจผิดคิดว่านางยักษ์แปลงคือภรรยาของตน ภรรยาอีกคนหนึ่งเป็นนางซึ่งเกิดอยู่ในคอกบัว มีฤทธิ์และบุญญาธิการ สามารถเหาะเหินเดินอากาศไค้ เช่นเดียวกับพระเอก พระเอกหลงใจภรรยาทั้งสามเพื่อพิสูจน์ว่ภรรยาทั้งสามรักไค้ใครปรองคองกันและมีความสามารถเหมาะสมกับตน จากนั้นจึงครองเมืองด้วยความสะดวก เรื่องคอนท้ายกล่าวถึงเรื่องราวของตัวละครรุ่นสูงของพระเอกซึ่งมีการผจญภัยต่าง ๆ เป็นโครงเรื่องซ้อนโครงเรื่องใหญ่ แต่ค้นฉบับที่มีอยู่ความค้างไว้เพียงการเริ่มต้นผจญภัยของตัวละครรุ่นสูงเท่านั้น

ค่านแนวคิดสำคัญของเรื่อง กลอนสวคเรื่องอภัยทัต เสนอแนวคิดที่มีความซึ่กแย้งและให้แง่คิดเกี่ยวกับค่านิยมของสังคม กล่าวคือ การพิจารณาและประเมินค่านุคคลจากรูปลักษณะภายนอกอาจจะเป็นสิ่งไม่ถูกต้อง ความซึ่ที่แท้จริงต้องพิจารณาจากคุณลักษณะที่แท้ไม่ใช่รูปภายนอก รูปโฉมที่เห็นด้วยตาอาจเป็นเพียงภาพลวงตาเท่านั้น การวิพากษ์วิจารณ์ค่านิยม

อารมณ์ความรู้สึกไว้

- โภยทัณฑ์นอกพระศัตรีปริกา จะใครเสนาหา
 อีกอันคันทรวงวางวาง
- ราษฎรอนกามราคทรามกาย แม่สอนกอนหาย
 ผู้ในจะชมภักงา
- ชนคึกคึกแล้วอกอา แม่ส่งสอนมา...

แม่เมื่ออภัยทัณฑ์เชกกับนางนี้ลวดีที่เมืองของท้าวพันชุม พระบิคนางนี้ลวดี อภัยทัณฑ์ยังไม่สมสู่กับนาง เพราะพระสมารคายังไม่ได้พบนางนี้ลวดี อภัยทัณฑ์ต้องอธิบายให้นางนี้ลวดีเข้าใจว่าไม่ใช่เพราะไม่รัก แต่เพราะปฏิบัติตามคำของมารคา

- เพราะเกรงคำมารคา ส่งสอนมาที่จำไว้
 ไคนางไทภาไป สมพระไทใหญ่รองกัน
- เซนนีพิ้งเงือกคงค มาอนอนอพนที่จะคุณ
 จงแจงเทษจอมชวัน ออย่าโกรธกันเลยนองชา
- ... ○ เมื่อนั้น โภยทัณฑ์ราช เมื่อพระบาทการ โภคา
 กับนารถแก้วพั่งงู บอโคมาพร้อมชวัน
- เมื่อกเมยนิ่งเฉยอยู่ คังไม่รู้ที่สิ่งนั้น
 แม่ส่งก็อชกลน คูสำคัญยศกัศยา
- ~ ท้าแต่มาอุปคสา กวยจำคำแม่ส่งมา...
- ... ○ ถูแมนถึงมารคา คูกิริยาแล้วเมื่อโค
 ทวนศรีสขอมใจแล้ว มารคาแก้วประทานให้
 พื้นจึงจะได้ รวมพิศไสมกับเทวี

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นเฉพาะกับนางนี้ลวดีเท่านั้น ส่วนภรรยาคนอื่น ๆ คือนางยักษ์ที่รั้งกับนางประทุมเกษร อภัยทัณฑ์ไม่ได้ยึดตามคำมารคา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะถือว่านางนี้ลวดีคือภรรยาหลวงก็ได้

อนุภาคสำคัญของเรื่องอนุภาคหนึ่ง คือการหลงใจ ตัวละครเอกฝ่ายชายจะมุ่งหลงใจหญิงที่จะมาเป็นภรรยาของตน เพื่อให้ได้หญิงที่ดี ประกอบไปด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดีไม่รังเกียจรูปร่างอัปลักษณ์ แม้มุคศทั่วไปจะรังเกียจหากหญิงนั้นยังคงยืนยันในความรักและความจงรักภักดีคือสามีแสดงว่าเป็นหญิงประเสริฐ กลดุนายในการแปลงตัวเป็นความคิดของนางมัจฉาซึ่งเป็นพระมารคาอภัยทัณฑ์ ซึ่งสนับสนุนให้โอรสหาคูครองด้วยตนเอง

- จิ้งนางเทวี ผู้เป็นมเหสี ครีนางมัจฉา
- ทุลหิตษามิ พันปีกรรณา ขอใหญ่กยา เทียวหามเพชร
- เชื้อวงศ์ทรงศักดิ์ กอปกวยนรลักษณ เปนอคนารีย์
- กิริยาลมอม หอมสวนถวนฤดี สือคุดษามิ จนซีพวยปราน...
- ...จัญแปลงกายา ทำเหมือนไมมา รุปรางพิคน
- หน้าตาเหงาวอก หัวดอกฝักคต ไทชวีคคณ
- คานันเลือกสน ไตรเหนซึ่งชัง
- ถวญกั้นแสว แลเหนเปนแคว คนอื่นเขาชัง
- แมนาวาคูกัน รัชมณโคยหวัง ควยนญแต่หลัง เหนก้นว่าคิ

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่ากรณีที่หญิงนั้นจะรักชายที่แม่จะอุปฐักพิการ เป็นเพราะบุรพกรรมหรือการไต่ทำบุญร่วมกันมา จึงถือว่าเป็นคู่ครองที่แท้จริง การอ้างบุพเพสันนิวาสเช่นนี้ทำให้คุณสมบัตของหญิงซึ่งรักชายรูปชวีค้อยลงไป ความเชื่อเรื่องบุญกรรมยังสำคัญว่าคุณลักษณะซึ่งอันที่จริงน่าจะสำคัญกว่า ตอนหนึ่งอกยัทคเล่าให้ท้าวพันธุมพระบิคาของนางนี้ลวคิถึงสาเหตุที่คนแปลงเป็นโม่งป่า แคนางนี้ลวคิยังคงรักคนเป็นเพราะเป็นคู่สร้างกันมาแต่ชาติปางก่อน

- หังนี้เคยคู รุปชวี เหนคิ
- รวมรมสมสุ ไครมิไทนมง
- แศชาคิกอนหลัง รุปรางหน้าชัง
- ยังรัชมณฑนา

เนื้อของกลอนสวคเรื่องอกยัทคอาจแบ่งเป็นตอนใหญ่ ๆ ได้ ๓ ตอน คือตอนอกยัทคออกผจญภัยโดยแปลงเป็นโม่งป่า เพื่อออกหานางที่จะมาเป็นชวีคิ ตอนที่สองจากตอนอกยัทคอกยัทคกับนางนี้ลวคิ และไค่นางอื่น ๆ อีก ๒ คน และตอนสุดท้ายเป็นเหตุการณ์เมื่ออกยัทคไค้ครองเมือง เป็นเรื่องของตัวละครรุ่นลูกซึ่งเริ่มออกผจญภัยเพื่อหานางเช่นกัน

ตอนแรก อกยัทค โอรสของท้าวกยัทคิราชและนางมัจฉาแห่งเมืองพลีปัตร์ ออกผจญภัยเพื่อหานางมาเป็นชวีคิ โดยแปลงเป็นโม่งป่าตามคำแนะนำของพระมารคาคอกยัทคิ พบนางนี้ลวคิซึ่งถูกนกกรวิกคามมาจากเมืองทศวงษ์แล้วนกทำนางตกลงในมหาสมุทร เทพยาคลใจให้อกยัทคไค้พบกับนางเพราะเป็นคู่สร้างกันมา

- ค้วยหน่อไทเปนคู่สร้าง
- กัญนวลนางนี้ตุามล
- เทพเจาเคาใจคล
- ไทจุมพนมภไทย

นางนี้ลวดีชามซึ่งในบุญคุณที่โหม่งป่าช่วยชีวิตนางไว้ นางยกเท้าโหม่งป่าไว้บนศีรษะและขอรับใช้เป็นที่าสหรือเป็นลูกของโหม่งป่า หากโหม่งป่าจะนำนางไปขายหรือใช้เยี่ยงทาสนางก็ยินดี แต่โหม่งป่าบอกว่าอายุรุ่นราวคราวเดียวกันจะรับนางเป็นน้องหรือเป็นเพื่อน

- เกษะฤคสู ไคภพจุมพ ไครอกชีวิ
- พระช่วยนางไว้ พระคุณนั้นใส ไว้ในเกษรี
- ตั้งแต่วันนี้ ขอเป็นคาไทย จึงใช้คางหาษา
- ความแต่พระบาท จะทรงกรรฎา สุกแต่ปญา
- จะชื่อจะชาย จำแทนแจกจ่าย จงไปฎเกษรี น้องมีว่าไร
- หฤาเป็นบริจา นึกคามตรี จงเป็นมีคา
- ขอเป็นราชบุตร ผู้ชมมกฎ ทุกชรอนภายหนา ขอถึงบารมี
- แห่งเกล้าเกษ จนสิ้นชีวา

นางนี้ลวดีพิศูจน์ให้โหม่งป่าเห็นว่านางชื่อสัตย์ต่อโหม่งป่าจริง แมโหม่งป่าจะลงใจนางควยวิธีต่าง ๆ ทั้งยังค่านาง นางก็ยังคงปฏิบัติต่อโหม่งป่าเหมือนเดิม เมื่อโหม่งป่ากับนางนี้ลวดี เข้าเมืองท้าวกาลราชถูกชาวเมือง เราะเยาะ นางก็ยังคงติดตามโหม่งป่าไปเมื่อท้าวกาลราชคิฆ่าโหม่งป่าโดยจับโหม่งป่าเผาเพื่อชิงนางนี้ลวดีไปเป็นชายา นางนี้ลวดีก็กระโจนเข้ากองไฟตามโหม่งป่าไป โหม่งป่าใช้ขุมายหลอกให้ท้าวกาลราชกระโจนลงเหว นางนี้ลวดีก็กระโจนตามไปควย เมื่อเผชิญกับความตาย ท้าวกาลราชสำนึกตนว่าไค่กอบาบคิฆ่าผู้อื่น และเสียกายสมบัติต่าง ๆ และความสุขสบายที่เคยมี

- เวรมาๆแล้วจะโทษไคร เวรกำทำไว ประจิกอยู่แควนแควคา
- คีคปองฆ่าทานอิกฉา ไคแก้อาตมา ครั้งคราที่นี้จะมีบันไล
- หักวาพอโหม่งจับไว หาไมบันไล เพราะโลกอนหันสิ้นลา

ในระยะแรกนางนี้ลวดียังไม่รู้ว่าโหม่งป่ามีอาวชวิเศษ คือไม่เท่าคนซึ่งตายปลตายซึ่งเป็นเพราะนางมองไม่เห็นไม้เท้าวิเศษนั้น ตอนโหม่งป่าสู้กับทัพยักษ์และใช้ไม้เท้าซึ่งพวกยักษ์ตายหมก โหม่งป่าของใจนางนี้ลวดีโดยบอกว่าการฆ่ายักษ์ทั้งหมดนี้เป็นเวรกรรม บาปจะตกอยู่กับผู้ใด นางนี้ลวดีขอรับบาปทั้งหมดไว้คนเดียว โหม่งป่าก็ช่วยนางโดยใช้ไม้เท้าซึ่งชุบชีวิตยักษ์เหล่านั้นให้ฟื้น ต่อมาโหม่งป่าพานางนี้ลวดีกลับเมือง ท้าวพันรุมอภิเชกอภิษัตถกับนางนี้ลวดี

เนื้อเรื่องตอนที่สอง เป็นเหตุการณ์หลังอภิเชก อภิษัตถพานางนี้ลวดีคืนป่าเพื่อ

กลับบ้านเมือง นางยักษ์หิรัญแปลงเป็นนางนี้ลวดี ไต่อกัยหัตต์เป็นสามี ค่อมอกัยหัตต์พบนาง
ประทุมเกษรซึ่งเกิดในคอกบัว ไต่อกัยหัตต์เป็นชายอีก เมื่ออกัยหัตต์จะให้นางนี้ลวดียอมรับนาง
ประทุมเกษรว่าเป็นชายอีกองค์หนึ่ง อกัยหัตต์ถามนางนี้ลวดีว่าการไต่อกัยหัตต์ประทุมเกษรมา
เป็นมูญของผู้ใด นางนี้ลวดีตอบว่าเป็นมูญของอกัยหัตต์และนางไม่รังเกียจนางประทุมเกษร
อกัยหัตต์บอกว่าจะให้นางประทุมเกษรเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย

- บินปักนัครา พังพระนองยา คอบใจเทวี
- กระนั้นมูญเรว เจ้าจงปฐธานี เหมือนเหนกกับที่ จงปรานีกัน
- เอานางไปค่วย โฉมตรคูมว ออย่าไคเกียคณัน
- เป็นชรายเป็นชวา พียาเที่ยงทัน สนลงครองกัน เชนนี้จ้อตรา

อนภาค เรื่องการล่องใจปรากฏขึ้นอีกเมื่ออกัยหัตต์จะล่องใจนางประทุมเกษรว่า
จะยอมเป็นรองนางนี้ลวดีหรือไม่ และชายทั้งสามจะปรองคองกันได้หรือไม่ เหตุการณ์
ตอนนี้แสดงให้เห็นว่าการเป็นภรรยาที่กินไม่เพียงแต่จงรักภักดีซื่อสัตย์คือสามีเท่านั้นยังต้อง
ใจกว้างยอมรับภรรยาคนอื่น ๆ ค่วย คุณสมบัติเช่นนี้ก็จะถูกเน้นย้ำ ทั้งในเรื่องอกัยหัตต์และ
กลอนสวดเรื่องอื่น ๆ เช่น เรื่องสุวรรณรัตน์ ความสุขอย่างหนึ่งของชีวิตครอบครัวในสมัยนั้น
คือการปรองคองกันระหว่างภรรยาทั้งหลาย ปัญหาครอบครัวซึ่งเกิดขึ้นบ่อยครั้งและเป็น
ความขัดแย้งอันนำไปสู่การค่าเงินเรื่องคือความขัดแย้ง อิจฉาภิษยกันของภรรยาอันภรรยา
หลง เมื่อภรรยาทั้งหลายสามารถปรองคองกันได้ ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตครอบครัวอันเป็น
ปัญหภายในก็แทบจะหมดไป

เหตุการณ์ในตอนี่สาม เป็นเหตุการณ์ ของตัวละครรุ่นลูก คือ นิลทัตโอรส
นางนี้ลวดี ประโยกเกษรโอรสนางประทุมเกษรและ โภยรัฐ ลูกนางยักษ์หิรัญ สถานภาพ
ของโอรสเหล่านี้แตกต่างกันเพราะฐานะของมารดาแตกต่างกัน นางนี้ลวดีเป็นมูญ นาง
ประทุมเกษรเป็นเทพธิดาและนางหิรัญเป็นยักษ์ ความรักของอกัยหัตต์ที่มีต่อโอรสทั้งสามก็ต่าง
กันไปค่วย ความไม่เท่าเทียมกันเช่นนี้นำไปสู่ความขัดแย้งในตอนี่สาม แต่เรื่องค้างไว้
เพียงตอนอกัยหัตต์กำลังคิดลึนใจจะยกเมืองและไม่เท่าให้โอรสโดยวิธีการทกลองบุญญาธิการ
เมื่อโภยรัฐลูกนางยักษ์หิรัญได้ไม่เท่าวิเศษไป อกัยหัตต์ก็เสียใจ

เป็นที่น่าสังเกตว่า เนื้อเรื่องอัญชิตยาวของกลอนสวดเรื่องอกัยหัตต์ ซึ่งมีเหตุ
การณ์เกี่ยวข้องกับกัณการผจญภัยไต่อกัยหัตต์ ไม่มีจนจบวรรณกรรมเรื่องบทอัญชิตยปรากฏเลย

ลักษณะเช่นนี้เป็นข้อแตกต่างของวรรณกรรมประเภทกลอนสุภาพกับวรรณคดีแบบฉบับอื่น ๆ
บทที่แสดงอารมณ์ในทางดีหยาบจะเป็นเพียงการบรรยายรูปร่างและการสัมผัสเท่านั้น มิได้
พรรณนาบทสัมผัสหรือบทอักษรรยแต่อย่างใด.

กฏราช

กลอนสวคเรื่องกฏราชมีต้นฉบับตัวเขียนอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติรวม ๔ เล่มสมุดไทย
ตั้งแต่เลขที่ ๔ - ๑๑ คู่ที่ ๑๑๕ ชั้น ๕/๓ และยังมีต้นฉบับในสมุดฝรั่งอีก ๔ เล่ม อยู่ที่คู่มือ
มัทที่ ๗๒/๑ ดังนี้

กฏราชซากก เล่ม ๑ เลขที่ ๔ เป็นสมุดไทยคำ เส้นกินสอ หน้าละ ๑๒ บรรทัด
๓๓ หน้า ประวัติ หอสมุดแห่งชาติได้จากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

กฏราชซากก เล่ม ๒ เลขที่ ๕ สมุดไทยคำ เส้นกินสอ หน้าละ ๒๐ บรรทัด
๑๖ หน้า ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีเช่นกัน

กฏราชซากก เล่ม ๑ เลขที่ ๖ สมุดไทยคำ ไทยเส้นขุบรงค์หน้า ๑๐ บรรทัด
๑๖๖ หน้า ประวัติ หอสมุดแห่งชาติซื้อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

กฏราชซากก เล่ม ๑ เลขที่ ๗ สมุดไทยคำ อักษรขอม เส้นกินสอ หน้าละ
๔ บรรทัด ๖๐ หน้า ประวัติ หอสมุดแห่งชาติ ซื้อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

กฏราชซากก เลขที่ ๘ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึกหน้าละ ๑๐ บรรทัด
๑๕ หน้า ประวัติ นายจันทร์ ถาวรธรงค์ ให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๔๔

กฏราชซากก เล่ม ๑ เลขที่ ๙ สมุดไทยขาว ไทยเส้นหมึก หน้าละ ๑๔ บรรทัด
๔๕ หน้า ประวัติ หอสมุดแห่งชาติได้จากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

กฏราชซากก เลขที่ ๑๐ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึกหน้าละ ๑๔ บรรทัด
๒๓ หน้า

กฏราชซากก เลขที่ ๑๑ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๔ บรรทัด
๒๔ หน้า ประวัติ หอสมุดแห่งชาติ ได้มาจาก กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

ส่วนกฏราช เล่ม ๑ - ๒ ในสมุดฝรั่ง ๔ เล่มนั้นคัดลอกมาจากต้นฉบับตัวเขียน
หมายเลข ๔ และ ๕

คนฉบับทั้งหมดนี้เป็นส่วนวนเดียวกันแตกต่างเพียงการใช้คำบางตอนเท่านั้น

กลอนสวคเรื่องกุศราชมที่มาจากชาคค คือกุศราชมชาคค ในสัคคตนิบาต นิบาตชาคค เนื้อความในกลอนสวคคล้ายคลึงกับในชาคค มีข้อแตกต่างเพียงรายละเอียดบางตอนเท่านั้น การดำเนินเรื่องในกลอนสวคดำเนินเรื่องตามชาคค ไม่มีบทพรรณนาหรือบรรยายความแทรก กลอนสวคเรื่องนี้จึงมีขนาดไม่ยาวนัก ผู้แต่งและผู้คัดลอกกล่าวถึงที่มาของเรื่องและจุดมุ่งหมายในการแต่งไว้ในตอนท้ายว่า ที่มาของเรื่องได้มาจาก"บาลี" นำมาแต่งเป็นกาพย์กลอนเพื่อให้มีถ้อยคำคล้องจองเหมาะสำหรับไว้"สวคเรียน" หากได้ฟังบทสวคนี้จะได้ผลบุญเช่นเดียวกับฟังธรรมถึงแปดกัณฑ์

• กุศราชมกัณฑ์...
บาลีอย่างนั้นเอง
...มีในพระบาลี
กุศราชมไทย
ออกจากพระบาลี
บทบาทตามท่านอง
... ฟังสวคนี้เล่าหนา
โดยบุญถึงแปดกัณฑ์

ที่ตั้งจบจน...บทเพลง
ผูกเป็นเพลงให้สวคเรียน
ไซ้เรานี้แกลงแกงใส่
นำพระไทยใจคนอง
จึงเรานี้ผูกคำจอง
เป็นคำจองให้สวคเรียน
ก็เหมือนมาไคฟังธรรม
หยาสาคัน...ตาย

(กุศราชมกลอนสวค เลขที่ ๑ : ๑๓๑)

ในกลอนสวคเรื่องกุศราชม เลขที่ ๔ เมื่อจบบทไหว้พระรัตนตรัยและบทไหว้ครูแล้ว ผู้แต่งกล่าวว่า กุศราชมเป็นพระโพธิสัตว์ เกิดมาเพื่อสร้างพระโพธิญาณ

• ขอผูกคำนาร	เรื่องราวนิทาน	กุศราชมทรงหัน	
ล่านำท่านอง	ผูกจองคำฉั้น	พระองค์ทรงหัน	ทรงโพธิญาณ

เนื้อเรื่องเริ่มจากปัจจุบันวัตถุ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เชตุวันวิหาร ภิกษุองค์หนึ่งเห็นนิมิตรเพศของสครี เกิดความกระสันเป็นทุกข์ ภิกษุอื่นคำหั้นและนำความกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเทศนาสั่งสอนพร้อมทั้งยกอดีตชาติมาแสดงถึงความทุกข์ที่เกิดจากกัณฑ์หาเช่นกัน

จากนั้นเข้าสู่อดีตวัตถุ พระเจ้าโอรการาชา ครองเมืองกุศราชมะวะคี มเหสีชื่อศิริลวดี ไม่มีโอรสสืบราชสมบัติ ชาวเมืองชุมนุมกันเรียกร้องให้พระราชาส่งนางสนม

ทั้งหลายไป ๓ วันเพื่อให้สมสู่กับเสนาอำมาตย์และชาวเมือง พระเจ้าโศการาชทำตามคำเรียกร้องแต่ก็ยังไม่มีโอรส ประชาชนให้ส่งมเหสีออกไปอีก รอนถึงพระอินทร์ของปลอมเป็นพราหมณ์แถมมารับนางไป ๓ วันพานางไปดาวดึงส์ บอกว่าจะให้โอรส ๒ องค์ องค์หนึ่งฉลาดแค่ไหนก็น่าเกลียด อีกองค์หนึ่งหน้าตางดงามแต่ปัญญาอ่อน จะเลือกใครก่อน นางก็รวกก็เลือกคนฉลาดก่อน พระอินทร์นิมนต์พระโพธิสัตว์มาจุติ พร้อมให้ผ้าทิพย์โกสยแล้วนางกลับมาเมืองมนุษย์

ต่อมานางสิริลวดีประสูติโอรสองค์หนึ่งหน้าตาซีริว ชื่อว่ากุสราช สติปัญญาเฉลียวฉลาดเชี่ยวชาญในการรบและก้านต่าง ๆ ต่อมานางมีโอรสชื่อไชยบodik มีรูปงามเมื่อกุสราชอายุ ๑๖ ปี พระบิดาคองการให้ครองเมือง กุสราชบายเบี่ยงว่าคนรูปชั่วคงไม่มีใครอยากแต่งงานด้วย จะขอปรนนิบัติชนกชนนี เมื่อสิ้นหึงสองพระองค์แล้วจะขอออกบวช ต่อมากุสราชทำอุบายให้ช่างทองหล่อรูปหญิงรูปงาม แล้วบอกพระชนนีว่าถ้าหานางที่งามเช่นรูปทองนี้ใครจะยอมแต่งงาน อำมาตย์ใช้อุบายนำรูปทองไปตามเมืองต่าง ๆ แล้วให้ประชาชนเห็นเพื่อจะไต่ถามว่ามีชื่อกาใจงามเหมือนรูปทอง เมื่อถึงเมืองมัทราช (ในชาดกเขียนมัทราชภูริ) พบว่านางประภาวดีรูปงามเหมือนรูปทอง ท้าวมัทราชยินดียกชื่อกาให้เพราะเป็นเมืองเล็กกว่า เมื่ออภิเษก นางสิริลวดีทำอุบายว่าไม่ให้ทั้งสองอยู่ด้วยกันตอนกลางวันเพราะถ้านางประภาวดีเห็นรูปกุสราชแล้วจะรังเกียจแค้นนางประภาวดีต้องการเห็นกุสราช กุสราชก็ต้องการเห็นนางประภาวดี กุสราชทำอุบายปลอมเป็นคนเลี้ยงช้างเมื่อเห็นนางเกิดความลุ่มหลง ทำอุบายเพื่อให้เห็นนางอีกหลายครั้ง จนในที่สุดนางประภาวดีก็รู้ว่ากุสราชรูปชั่วจึงหนีกลับมาเมือง

กุสราชคิดตามนางไปเมืองมัทราชปลอมเป็นคนรับใช้ ต้องทำงานหนักจนในที่สุดไปเป็นชาวห้องเครื่อง นางประภาวดีรู้ก็ว่าอย่างรุนแรงเพื่อให้กุสราชชะฮายแต่ไม่เป็นผล จนรอนถึงพระอินทร์รู้ว่ากุสราชทนทุกข์เวทนา จึงมีสารปลอมไปถึงเจ้าเมืองทั้งเจ็ด พระนครว่าท้าวมัทราชจะพระราชทานพระชื่อกาให้ เจ้าเมืองทั้งเจ็ดยกทัพมา รู้ว่าท้าวมัทราชมีสารไปเหมือนกันทั้งเจ็ดเมืองก็โกรธยื่นคำสาครให้ส่งพระชื่อกาให้ ท้าวมัทราชกริ้วนางประภาวดีว่าเป็นเพราะนางหนีพระสวามีกลับมาจึงสั่งให้ตัดนางเป็นเจ็ดท่อนให้เจ้าเมืองทั้งเจ็ด จนนางต้องบอกว่ากุสราชอยู่ในเมือง นางลคทมิษฐียอมอ่อนน้อมต่อกุสราช กุสราชอาสาออกรบกับท้าวพระยาทั้งเจ็ด โดยขอเพียงให้นางประภาวดีไปด้วย พระอินทร์ทรงนำ

มณีมาให้อุสรราชหากปรารถนาสิ่งใด มณีนี้จะบันดาลได้ตามใจปรารถนา แม้นรูปชั่วก็จะ
เนรมิตให้รูปงามได้ อูสรราชนำมณีมาส่องมาความว่าง รูปกายกลับงดงาม

- แม้นรูปชั่วชา ถ้าเนืเกิดเกิดมา พักตราไม้ตี
- หน้าตาเป็นรู ภูนามักสี่ ควยรูปมณี รูปงามคือทอง
- แม่นักสิงโค จะโคคงใจ พระไทยนิกปอง
- รูปโฉมมีศรี รัศมีคงทอง สมเด็จพระนางของ ประภาวดี
- ... ● เมื่อนั้นอุสรราชผู้มี ไคคงมะณี
- พันปีสองคู่พักตรา
- สองตัวทวทั้งกายา รูปงามขึ้นมา
- เหมือนหนึ่งเทवासูราโดย
- พักตราคือทองของใส สมเด็จพระนางไท
- ชอบใจเจ้าภาวดี
- นางเห็นรูปงามมีศรี ยอกรชูลี
- ชมพาวรมีผู้ชวน
- สิ้นกัมสินเวรแต่เท่านั้น พระองค์ขงธรรม
- ยืนมั่นถึงพันสา

อุสรราชออกมารับขนะท้าวพระยาทั้งเจ็ด คอมาท้าวมหัรราชประทานพระธิดาเจ้าครองค
โหดศรัยทั้งเจ็ด ส่วนอุสรราชพานางประภาวดีกลับเมือง
คอนท่ายมีประชุมชาคก

ขอแตกต่างระหว่างกลอนสวดเรื่องอุสรราชกับอุสรราชชาคกเป็นเพียงรายละเอียด
ปลีกย่อย คือ ชื่อเรื่องและรายละเอียดบางตอน ในอุสรราชชาคกพระเอกเดิมชื่อ กุสะติณะ
ราชกุมาร แปลว่าหนูาคา คอมาจึงเรียกว่า กุสะ แต่ในฉบับกลอนสวดพระเอกชื่ออุสรราช
มาแต่ต้น อีกตอนหนึ่งที่แตกต่างกันคือตอนพระอินทร์มอบของทิพย์ให้นางสีลวดี ในอุสรราชชาคก
พระอินทร์ให้ของทิพย์หาประการคือ หนูาคา ฉาทิพย์ จันททิพย์ คอกปาริฉัตร และพิณโกกนท
ส่วนในฉบับกลอนสวดพระอินทร์ให้ฉาทพิโกไสยเพียงอย่างเดียว

แนวคิดสำคัญในกลอนสวดเรื่องอุสรราช คือต้นหาราคะมีบ่อเกิดมาจากรูปอันเป็นที่
พึงใจ และนำมาซึ่งความทุกข์ความเคียดครอนใจ

การสร้างตัวละครให้มีลักษณะขัดแย้งช่วยเสริมให้แนวคิดของเรื่องเด่นชัดยิ่งขึ้น

กุสราชมิรูปอัปลักษณ์ แต่มีสติปัญญาและมีความสามารถ หลงรักหญิงรูปงาม นางประภาวดีเป็นตัวแทนของคนทั่วไปในสังคมซึ่งปรารถนาแต่รูปงาม ค่านิยมเรื่องรูปสมบัติ กูเหมือนจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ไปค้วย ในขณะที่เสนอแนวคิดนี้ แต่การที่พระอินทร์นำแก้วมณี มาให้กุสราชมิและทำให้กุสราชมิเนรมิตร่างในหงกงามเป็นที่พึงใจนางประภาวดีขึ้น ทำให้แนวคิดของเรื่องอ่อนลงไป และกูเหมือนจะเป็นการลงจบค้วยการกลับไปหาค่านิยมเก่าที่ว่า รูปงามเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนต่างปรารถนา ตราบใดที่กุสราชมิยังรูปชั่วก็ไม่มีทางจะมีความสุข อย่างแท้จริงได้ ทั้งการกล่าวถึงการ"สิ้นเวรสิ้นกรรม"เมื่อรูปชั่วหายไป ก็กูเหมือนจะเป็นการบอกว่า รูปอัปลักษณ์นั้นก็เป็นกรรมอย่างหนึ่ง จุคนี้กูจะเป็นการกลับเสริมค่านิยม คั้งเดิมที่ให้ความสำคัญกับรูปสมบัติ.

แก่นจันทร์

กลอนสวดเรื่องแก่นจันทร์มีต้นฉบับตัวเขียนอยู่ในแผนกเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติเพียงเล่มเดียว คือ เลขที่ ๑๒ กลอนสวดหมวดอักษร ก. อยู่ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๓ มัคที่ ๑/๑ ต้นฉบับเป็นเล่มสมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หนาละ ๑๒ บรรทัด ๓๑ หน้า เนื้อความจบบริบูรณ์ ประวัตินายพรหมมาลา มอบให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

คำนำที่มาของเรื่อง กลอนสวดเรื่องนี้มีที่มาจากนิทานในปัญญาสาขาคเรื่องวิริยบัณฑิตชาค ในตอนต้นของกลอนสวด ผู้แต่งกล่าวว่าคนแต่ง "คำฉัน" เรื่องนี้ตาม "พระบาท" และเรื่องนี้เป็นนิทานซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเทศนาเรื่องราว ในอภิศชาคของพระองค์

○ อังทาร์บัณฑิต	สุมากอภาคคิต	บันตักปัญา	
ทรงแต่งเป็นคำฉัน	ทาร์สันออกมา	ในอัยตะคาถา	คามวาระพระบาท
○ ขาข้อสอกเผาศิต	จำนงปลงจิต	แดงกิมุติน	
แต่งเป็นคำจง	ท่านองคลองคิต	ไมโทโคท	บาลีคาถา
○ กุราสัมประรค	น้ำใจใสสุค	ฟังพุทธนิภา	
จอมมุนีนาค	ที่ราชเทศนา	ชักนันทานมา	ครังคลาวหนหลง
○ สมเจะสาศคา	มีพุทธิกกา	เทศนาให้ฟัง	
คามเรื่องตำนานาร	นันทารหนหลัง	ไทนครงอ้งยง	ยุครังธอรรมาร

ในปัญญาสาขาค เรื่องวิริยบัณฑิตชาคไม่มีปัจจุบันวัตถุ ขึ้นต้นเริ่มเนื้อเรื่องในอภิศชาคทันทีเช่นเดียวกับในกลอนสวดบอกเพียงว่าเป็นภาคซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกนิทานครั้งเมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์แต่ไม่ได้บอกสถานการณหรือสาเหตุที่ทรงยกชาคเรื่องนี้มาเทศนา

กลอนสวดเรื่องแก่นจันทร์ กล่าวถึงพระเจ้าเบญจาทิราชทรงครองกรุงเบญจาทรงมีพระทัยฝักใฝ่ในทางทำบุญให้ทาน โปรดให้สร้างโรงทานกลางเมือง และทรงให้ช่างสร้างพระแก่นจันทร์ไว้มูลาจากนั้นทรงให้ข่าวประกาศว่าหากผู้ใดจะใคร่ขริจาคทรัพย์สินเงินทองหรืออภิศของพระแก่นจันทร์ก็แล้วแต่จะครีธา

ขณะนั้นพระโศภิตสีกว่ด้วยพระหรรษาคเป็นคนเข้ใจชื่อวิริยะบัณฑิตมีภรรยาบุงาม
ชื่อนางสุชาคา มีลูกชายชื่อเรวัต เมื่อวิริยะบัณฑิตไค้ฟังประกาศก็เกิดศรัทธาจะทำบุญแต่
เพราะความยากไร้จึงคิดจะขายตนเองเพื่อขอทองมาปิดพระแก่นจันทร์ นางสุชาคาทัก
ท้วงโดยขอให้ขายนางแทน วิริยะบัณฑิตปฏิเสธแต่นางสุชาคาอ่อนวอนจนวิริยะบัณฑิตตกลง
จะขายนาง เมื่อวิริยะบัณฑิตอธิบายให้นางสุชาคาฟังถึงความประสงค์จะทำบุญ วิริยะ
บัณฑิตพรรณาดังความยากจนของตนว่าเป็นเพราะเคยสร้างกรรมไว้ ชาคนี้จึงควรทำบุญ
เพื่อชาคินหน้าจะได้มาสุกมากกว่านี้

...มีกำทำไว้อยู่	จึงให้มาเป็น	แจกทำเช่น	จึงเป็นของอา
๐ ชาคนีตกโรย	เกียชาคโม	เราใส่ยสุกซา	
พจกทำบุญ	ควยคุณสาชคาค	เกียมาชาคหน้า	เป็นมาสุกใจ

วิริยะบัณฑิตนำนางสุชาคาไปขายให้เศรษฐีโดยบอกว่าตนเองต้องการทองพันคำลิ่ง
เพื่อไปปิดทองพระแก่นจันทร์ และขอฝากลูกไว้กับเศรษฐีด้วย เศรษฐีก็อนุโมทนา เมื่อ
วิริยะบัณฑิตนำทองมาจะปิดพระแก่นจันทร์ อำมาตย์ที่เฝ้าศาลาไม่อนุญาตให้ปิดทอง แม้
วิริยะบัณฑิตจะอ่อนวอนอย่างไร ในที่สุดอำมาตย์ให้ไปขอลงจากพระเจ้าเบญจาชิราช พระ
เจ้าเบญจาชิราชทรงบอกว่าหากพระแก่นจันทร์กล่าวอนุญาตให้วิริยะบัณฑิตปิดทอง ไค้ก็จะ
อนุญาตให้ปิดทอง โดยพระองค์จะอนุโมทนาด้วย วิริยะบัณฑิตไปกราบไหว้พระแก่นจันทร์ขอ
ให้พระแก่นจันทร์อนุญาตให้คนปิดทอง และอธิษฐานให้เทพยดาทั้งปวงเห็นใจและช่วยเหลือคน
วันนั้นจึงเกิดอัศจรรย์พระแก่นจันทร์ตรัสอนุโมทนาในผลบุญของวิริยะบัณฑิต สุรเสียงของ
พระแก่นจันทร์ไพเราะและกังวาลก้องไปทั่วกรุง ชรรษาคิต่าง ๆ ห้วนไหวไปทั่วและล้วน
อนุโมทนาในผลบุญของวิริยะบัณฑิต พระแก่นจันทร์ยังทรงเทศนาธรรมด้วยเสียงอันไพเราะ
ยิ่ง

เมื่อวิริยะบัณฑิตนำทองไปปิดพระพุทธรูป ทองไม่พอวิริยะบัณฑิตจึงประกาศว่า
จะมอบชีวิตให้ผู้ที่ทำเนื่อของคนให้เป็นแผ่นทองไค้ พระอินทร์แปลงเป็นช่างทองมา รับ
อาสา พระชรรค์ตกลงมาจากอากาศ วิริยะบัณฑิตใช้พระชรรค์เข้คเนื่อตนเองส่งให้ช่าง
ทองหุ้มเป็นทองนำไปปิดพระแก่นจันทร์ พระแก่นจันทร์เป็นประกายงดงามเพราะทองที่นำ
ไปปิด วิริยะบัณฑิตได้รับความทุกข์ทรมานและรำพันถึงลูกและภรรยาซึ่งจะโศกเศร้าถึงคน

เมื่อคนตายไปแล้ว แต่จิตใจของวิริยะบัณฑิตก็เบิกบาน ปลงในกายสังขารว่าไม่แน่นอน
เที่ยงแท้ มุ่งหวังจะไถ่พ้นแล้วชาคใจตาย

นางสุชากาและเรวัตได้ทราบข่าววิริยะบัณฑิต นางสุชาการ้องไห้คร่ำครวญ
และอธิษฐานขอให้วิริยะบัณฑิตกลับฟื้นคืนชีวิตด้วยอำนาจของท่านบารมีครั้งนี้พระอินทร์ทรง
เนรมิตให้วิริยะบัณฑิตกลับฟื้น เสนาอำมาตย์นำความไปกราบทูลพระเจ้าเบญจจिरราช
พระเจ้าเบญจจिरราช โปรดให้ เสนาอำมาตย์ไปรับวิริยะบัณฑิตมาครองเมือง วิริยะบัณฑิต
ครองเมืองและไปไถ่ตัวนางสุชากากับเรวัต

วิริยะบัณฑิตครองเมืองจนพระชนมายุได้ ๑๒๐ พรรษาใกล้พระชนม์ เทพยคา
มาอัญเชิญไปยังวิมานในสวรรค์ พรังพร้อมด้วยเหล่านางฟ้าและเทพธิดา ส่วนนางสุชากา
โคขื่นสวรรค์เช่นกัน มีใจความเพนย้าว่าหญิงที่เกื้อหนุนให้สามีบริจาคนานเมื่อตายไปจะได้
ไปสวรรค์เช่นกัน

○ ฉิ่งไคยไฉยบุญ ชักหน้าทำคุณ เกื้อหนุนด้วยตัว
ปรนนิบัติอุทิศตรา เรงมาเกรงกลัว หรือครึ่งคองตัว ล้วนตัวไปยสะวัน

ตอนท้ายมีประชุมชาคก นางสุชากากลับชาติมาเกิดเป็นพระนางพิมพา เรวัต
เป็นพระราหุล พระอินทร์ได้เป็นสาวกของพระศรีอาริยมคไตรย พระเจ้าเบญจจिरราช
เป็นพระอานนท์ และวิริยะบัณฑิตเป็นพระพุทธรเจ้า

เมื่อเปรียบเทียบกลอนสวดเรื่อง แก่นจันทร์ กับวิริยะบัณฑิตชาคกใน ปัญญาสาคก
จะเห็นว่ามีความแตกต่างกันค่านเนื้อเรื่อง ๒ ประการใหญ่ ๆ คือ

ประการแรก เหตุการณ์ในตอนต้นเรื่อง ในวิริยะบัณฑิตชาคกกล่าวถึงพระเจ้า
ปัญญาลส่งผากำพลไปถวายพระเจ้ามหารัฏฐราช พระเจ้ามหารัฏฐราชทรงส่งพระพุทธรูป
ทองคำไปให้พระเจ้าปัญญาลเป็นการตอบแทน พระเจ้าปัญญาลทำพิธีสักการพระพุทธรูปแล้ว
จึงป่าวประกาศให้ประชาชนไปปิดทองพระพุทธรูป ส่วนในกลอนสวด พระเจ้าเบญจจिरราช
ทรงสร้างพระพุทธรูปแก่นจันทร์ ไม่ใช่พระพุทธรูปทองคำ และไม่ได้รับมาจากกษัตริย์เมือง
อื่น

ประการที่สอง รายละเอียดเรื่องพระพุทธรูป พระพุทธรูปในกลอนสวด เป็นพระพุทธรูปแก่นจันทร์ ส่วนในวิริยะบัณฑิตชาตกเป็นพระพุทธรูปทองคำ เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปแก่นจันทร์มีอยู่ในวิภังกุลีราชชาตก ในปัญญาสาตก กล่าวคือในปัจจุบันวัตถุพระเจ้ายัสเสนทิโกศลราชทรงสร้างพระพุทธรูปด้วยไม้แก่นจันทร์แดง ผู้แต่งกลอนสวดเรื่องนี้อาจได้นำเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธรูปแก่นจันทร์ จากวิภังกุลีชาตกและเปลี่ยนชื่อชาตกจากวิริยะบัณฑิต เป็นเรื่องแก่นจันทร์ โดยเน้นความสำคัญที่พระพุทธรูปมากกว่าพระโพธิสัตว์

แนวคิดสำคัญในกลอนสวดเรื่องแก่นจันทร์ คือศรัทธาอันแรงกล้าในการบริจาทาน แม้ผู้ที่ยากไร้เชื่อใจก็สามารถบำเพ็ญทานได้หากมีศรัทธาอันแท้จริง และทานอันสูงสุดคือการบริจากร่างกายเลือดเนื้อ ส่วนแนวคิดย่อยได้แก่แนวคิดเรื่องภรรยาที่ดี ภรรยาที่ดียอมสนับสนุนให้สามีบริจาทานแม้ต้องสละร่างกายของนางก็ตาม อานิสงส์จากการบริจาทานย่อมบันดาลให้เกิดความสุขทั้งความสุขอย่างทันตาเห็น คือ ความยินดีของผู้บริจาทานนั่นเอง และยังได้รับการสนองตอบ เช่นวิริยะบัณฑิตได้ครองบ้านเมืองเพราะทานบารมี เมื่อตายไปก็ไปเกิดในสวรรค์ กล่าวได้ว่า แนวคิดสำคัญในเรื่องเน้นย้ำถึงความสำคัญและบารมีจากการบริจาทานโดยเฉพาะ

อุเทน

กลอนสวดเรื่องอุเทน มีต้นฉบับตัวเขียนอยู่ที่แผนกเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติรวมทั้งสิ้น ๒ เล่มสมุดไทย คือตั้งแต่เลขที่ ๓๑ - ๓๗ ในหมวดกลอนสวดอักษร อ. อยู่ทั้งคู่ที่ ๑๑๘ ท. ชั้นที่ ๑/๔ มัดที่ ๗๑ จากการเปรียบเทียบต้นฉบับตัวเขียนทั้งหมด กลอนสวดเรื่องอุเทนมี ๒ ส่วนวน ๒ ชุดดังนี้

ส่วนวนแรก อุเทนเลขที่ ๓๑ - ๓๕ จำนวน ๕ เล่ม ประวัตติ ต้นฉบับเป็นสมุดไทยคำ อักษรไทย เส้นขุมรงค์

ผู้แต่งอุเทนส่วนวนนี้กล่าวถึงที่มาของเรื่องว่านำมาจากพระธรรมบทผูกที่หก ในพระไตรปิฎก ผู้แต่งคำเนินเรื่องตามคำบาลี

○ หนึ่งข้าขอแสดง	อรรถแดลงนั้นใหญ่
โผยงในวาทีน	จักเอามาแต่คำภีร
○ พระธรรมบทในผูกหก	ไตรปิฎกประเสริฐศรี
องค์ในโมลี	เมื่อปรารพในเซศุพน
○ ขอคุณพระทั้งนั้น	ช่วยป้องกันซึ่งคำคน
คะระหาวยาวาปน	แสดงตามคำบาลี

(อุเทน เล่ม ๑ เลขที่ ๓๑)

ผู้แต่งกลอนสวดเรื่องอุเทนส่วนวนนี้คือพระประทุม วัดหงษ์ โดยมีคำลงท้ายแสดงวันเดือนปีที่แต่ง แต่ไม่ได้ให้ศักราชไว้จึงไม่ทราบระยะเวลาที่แต่งชัดเจน พร้อมกันนั้นก็แสดงปณิธานกวีและอศลวิพากษ์ไว้ด้วยดังนี้

○ ข้าพเจ้าแต่เยาวะสมยา	นามประทุมมา	ภิกษุภาว เปนสงฆ
○ สุกิถยเนายังอารามหงษ์	มีมะโนปลง	ไว้สืบซึ่งบุพคน
○ ข้าพเจ้าสำเนาพันธ	ขอเกิดกุศล	จงละบัทธนะโมคมี
○ ขอพนหวงโอชวาริ	ปางชิตะศรี	เมคไตรยุไคร์สวรญาณ
○ ขอลงประสบบองคอารย	ยังวนสงสาร	หัทไทยให้ใสุศรีหุธา
○ หนึ่งขอเชษฐใจโศคา	ทุกขไทยสรรพา	กำจักอย่าไคไกลพาล
○ ประคิษคิคำค่านาน	ลินอะวะสาน	ภอจบสำเรจเสจรจิต
○ สุกชะปักขวรรคฤกรคิตถิ	ถึงบรรระศรี	จวบมาคสิมสองเพงจันทร

๐ ปัจจกอสุทวะสันต สำเรจฺจิกกพลัน วันนั้นบุษจากระทง
(อุเทน เลม ๕ เลขที่ ๓๕)

เนื้อเรื่องของอุเทนคำสวกนำมาจากอรรถกถาธรรมบท เรื่องพระนางสามาวดี ในอปัปมาทวรรคพรรณนา ผู้แต่งกำหนดเนื้อเรื่องตามอรรถกถาธรรมบทโดยเริ่มตั้งแต่คอนคนซึ่งกล่าวถึงเหตุการณก่อนพระเจ้าอุเทน ได้ครองเมือง ประวัติกของพระเจ้าอุเทน เริ่มจากกษัตริย์ ๒ องค์เป็นพระสหายกันต่อมาออกบวช ฤาษีคนหนึ่งสิ้นชีพไปก่อน ส่วนอีกองค์หนึ่งคืออิลปะฤาษีต่อมาเลิกบวชเพิ่มบุตรเพราะถูกนางสร้อยสุวรรณสัมภีย์ พระมารดาพระเจ้าอุเทน (ในอรรถกถาธรรมบทเรียกว่าพระราชเทวี) ซึ่งนกหัสติลิงคคามนางซึ่งครรถ์แกมาแล้วทำตกไว้ที่อาศรมฤาษี ต่อมาอิลปะฤาษีช่วยให้กุมารคือพระเจ้าอุเทนได้ครองเมืองและมอบพิณ ๓ สายพร้อมมณฑลสะกช้างให้

เมื่อได้ครองราชสมบัติ พระเจ้าอุเทนได้นางสามาวดี ธิดาโสมกเถระฐีเป็นมเหสี ต่อมาถูกอุบายของพระเจ้าจันทรประโชคซึ่งทรงอยากได้พิณของท้าวอุเทนทำให้ถูกจับแล้วทรงไขอุบายหลบทหนีพร้อมนางवासุทธิตตาพระธิดาพระเจ้าจันทรประโชค ตั้งนางให้เป็นมเหสีองค์ที่สอง ต่อมาจุลพราหมณ์เฒ่าเคยถวายนางมาคันทน์ให้พระศาสดาแต่พระศาสดาทรงปฏิเสธนางมาคันทน์ที่ถวายเป็นมเหสีองค์ที่สาม

เนื้อเรื่องในเล่มที่ ๔ กล่าวถึงนางมาคันทน์ที่แค้นพระพุทธรเจ้าด้วยวิธีการต่าง ๆ กล่าวคือจ้างชาวเมืองมาบริภาษพระศาสดาแต่พระองค์ทรงนิ่งเฉย นางจึงกลั่นแกล้งโดยหูลีให้พระเจ้าอุเทนทรงไขนางก้านัลทั้ง ๕๐๐ คนของนางสามาวดีแกงไก่โดยใช่ไก่ เป็นไปถวายพระศาสดา เมื่อนางก้านัลไม่ยอมแกงก็หูลีให้พระเจ้าทรงลงโทษนางก้านัลแต่ก็ไม่เป็นผล นางไขอุบายกลั่นแกล้งนางสามาวดี โดยนำงูใส่ในพิณแล้วใส่ร้ายว่านางสามาวดีคิกฆ่าพระเจ้าอุเทน เมื่อพระเจ้าอุเทนจะทรงประหารนาง ถูกครรถ์หันเข้าสู่อุทิศทางซึ่งเป็นพระหทัยของพระเจ้าอุเทนจนต้องทรงขอโทษนางสามาวดี ในที่สุดนางมาคันทน์ให้เข้าคิตมาจุไฟเผาปราสาทนางสามาวดีจนนางและก้านัลทั้ง ๕๐๐ นางถูกไฟครรถ์ตาย พระเจ้าอุเทนทรงไขอุบายหลอกล่อจนนางมาคันทน์รับว่าตนใช้ให้ภูตมาเผา (ในกลอนสวคนางให้บิคาคือจุลพราหมณ์เฒ่า ในอรรถกถาธรรมบทเป็นน้า) พระเจ้าอุเทนทรงให้ทอกนางในน้ำมันโดยเชือกนางที่ละชั้นลงทอด รวนทั้งให้ชุกหลุมครั้งตัวมีงูผู้

เป็นญาติของนางมาคันทิหัง เป็น

การพรรณนาภาพเหตุการณ์ก่อนนางมาคันทิที่ถูกเชือกเนื้อที่ละชั้น ๆ แล้วทอดใน
กะทะน้ำมันให้นางกินในอรรถกถาธรรมบท ในกลอนสวดถูกเพิ่มเติมด้วยการตัดศีรษะนาง
ไปประจานเพื่อให้หน้าหวาดกลัวยิ่งขึ้น ดังนี้

○ ธรรมมงคลบัง	ฉะเชือกมั่งสัง	เป็นจีนจากคน	
โลหิตโชมุกาย	กูเสียวแสงธม	รองแทบสิ้นชนม์	เนื้อเตนระรัว
○ ทอดน้ำมันอกกิน	ชั้นในนางกิน	จนจิตระคึกกลัว	
แขงใจซิ่นกลืน	คลื่นใสเมามัว	เจ็บแสบหัวตัว	ทนเวทนา
○ แขนงจิตระลุ	ถึงคุณชินะศรี	กมภักตรหลับคว	
ภอโคสติ	โงกงมกัรรฐา	เพชมาคอาจกลา	ย่องพันหนตี
○ ทักเคียรยุภาล	เลียบไวประจาร	ริมฝั่งวาริ	
ตะนุกคนกู	เมือพันเทวี	พจนามากมี	ต่างต่างเคียงกัน
○ วาหนาแสง	โลหิตไหลแดง	มวยควยคามพัน	
บางวาคือกำม	เวรหลงคามพัน	เมื่อเขาจะพัน	ใจเสียวเนตรพราย
...○ ลอองบาทประทาน	โทไปสั่งหาญ	เสจแล้วลินุสรุญ	
พระสะกัมพจน	หฤไทยไพมูลย	ฉานภพอิสริย	เฉลิมยศถาวร
- (อุเทน เลม ๓๕)

ฝ่ายภิกษุทั้งหลายเมื่อได้ทราบว่านางสามาวดีถูกไฟชอรอกโดยที่นางไม่เคย
ประกอบอกุศลกรรมเลย พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าในอดีตชาตินางเป็นมเหสีท้าวพรหมทัต
วันหนึ่งไปเล่นน้ำ เมื่อขึ้นจากน้ำรู้สึกหนาวจึงจุดไฟเผื่อผิงไฟ ไฟลามไปถูกพระปัจเจก-
พุทธเจ้า ๒ พระองค์ เมื่อนางและนางกำนัลรู้เช่นนั้นแทนที่จะช่วยเหลือนดับไฟกลับเกิด
ความกลัวว่าพระเจ้าพรหมทัตจะลงโทษจึงยิงธนูไฟเพื่อเผาไม้ให้เหลือซาก นางเหล่านั้น
ต้องไปตกรกเป็นเวลาช้านานด้วยกรรมนั้นและในชาตินี้จึงต้องถูกไฟชอรอก นอกจากนี้ยังมี
เรื่องราวของนางชชชุตตราและบุรพกรรมของนางด้วย ล้วนพระเจ้าอุเทนครองราชย์ด้วย
ความเกษมสุขพร้อมด้วยนางวาสุละทัตแต่ไม่มีพระโอรส

นอกจากนี้ยังมีข้อความตอนหนึ่งพรรณนาความสุขหลังเหตุการณ์วันวายวันเกิดจาก
นางมาคันทิยุติไปแล้ว กล่าวถึงท้าวอุเทนซึ่งมีมเหสีเพียงองค์เดียว ยามที่ทรงอารมณ์ดีจะ
ให้หญิงสาวมาขับร้องสีกวาดวายซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับความนิยมสีกวาดในช่วงที่แต่งกลอนสวด
เรื่องอุเทนนี้ โดยน่าจะเป็นในยุคคนรักคนโกถิ่นทร์

อุเทนคำสวด ส่วนแรกนี้คำเป็น เรื่อง รวบรวม โดยสามารถย่อเนื้อเรื่องจาก อรรถกถาธรรมบท เรื่องนางสามาวดี ซึ่งมีขนาดยาวให้สั้นลงเป็นอย่างมาก ทั้งนี้วิธี คำเป็นเรื่องจึงใช้การบรรยายความเป็นส่วนใหญ่ ไม่สู้มีการพรรณนาเพื่อให้ได้ภาพและ อารมณ์มากนัก

อุเทนส่วนที่สอง เป็นฉบบัณฑิต คืออุเทนเลขที่ ๓๖-๓๗ จำนวน ๒ เล่ม เป็นสมุดไทยคำ อักษรไทย เส้นขุบรงค์ ประวัติ เจ้าจอมสมบุญในรัชกาลที่ ๕ ให้หอสมุด แห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒

เมื่อเปรียบเทียบกับอุเทนส่วนแรก เนื้อความและการดำเนินเรื่องในอุเทน ส่วนที่สองนี้ต่างจากเนื้อความในอรรถกถาธรรมบทอยู่บ้าง และดำเนินเรื่องรวบรัด ยิ่งกว่าฉบบัณฑิต ต้นฉบับตัวเขียนทั้งสองเล่มเป็นอุเทนเล่ม ๓ เนื้อความเหมือนกันคือ กล่าวถึงนางมาคันทิพูลฟ่องพระอุเทนว่านางสามาวดีประพฤติก็น่าเกลียดโดยพยายามพูลฟ่องอยู่ เป็นเนืองนิตย์แต่ไม่เป็นผลจึงมีสารให้อามาเผาปราสาทนางสามาวดี อาของนางมาคันทิ มาปัดประตูปราสาทแล้วเผานางสามาวดี นางสามาวดีเมื่อรู้ว่าภัยมาถึงตนบอกให้นาง กำนัลทั้งห้าร่ายตั้งสติรำลึกถึงพระพุทธคุณ และไม่ให้อามาเผา นางสิ้นชีพไปจุติในสวรรค์ เนื้อความในกลอนสวดตำนานที่สองมีดังนี้

... ส่องสารพระแจ่มจรัส	นวลนางสามาวดี
ปลั่งเพนรุ้งสังขาน	สอนบร็วาร์ไปทันที
วาแห่มุขคณัน	ตะคักตั้งถึงพุทธคุณ
เร่าทนต์มอคมวย	บุญโหลช่วยคามคุณหนุน
อวยาคูบโทษทารุณ	อยามมีเวนกันต่อไป
แลนางหนึ่งมีทะยัก	ประสารหูกู้ขึ้นทันใด
คัมภีร์ระนะไตร	ภอไฟไหมมวามระเนา
ภอคอบสังฆาระธรรม	บุญจูงนำพระชยา
เสด็จสู่กุกุศัลยา	พร้อมบร็วาร์วิมารทอง

เมื่อเปรียบเทียบกับอุเทนส่วนแรก อุเทนส่วนแรกจะเน้นภาพของนาง กำนัลที่มุ่งหนีไฟ ยกขาวของหนักันบุญหนุนววย และไม่ได้อาภาวว่านางสามาวดีก็ก่อก่อกัน ส่งสอนให้นางกำนัลทั้งหลายตั้งสติถึงพระพุทธคุณและไม่ให้อามาเผา ความในอุเทน ส่วนแรกของพระประทุมมีดังนี้

- นางไคสะคุประทง เหนทางอะนิจิง เอาพระไตรลักษณ์หักทวน
- คังจิครทวงก้ามถาน พระสะมาบดีถาน รักษาชาติทางธรรม

ส่วนภาพเหตุการณ์ตอนทอคนางมากันที เมื่อทอเนื้อให้นางกินเนื้อของตนเอง แล้วที่มุมล่างลงในกะทะจนสิ้นชีวิต ท้าวอุเทนทรงเบิกบานพระทัยเป็นอย่างนักแต่ก็ทรงโศกเศร้ารำลึกถึงนางสามาวดี

○ ฝ่ายภavnาง โชลนจา	ก็รับภavnกคลาไคล
ครันถึงประสาทไซ	กรงเขาไปหมื่นพันนาร
○ มีชื่อมากันที	ภavnจระลีไปหนานาน
ถึงองค์พระบูบาล	ไทเชื้อคูเนื้อเอาเกลือทา
○ ทอในกะทะใหญ่	ให้มันไคแสนเวทนา
แล้วให้เนื้อเอามา	ให้มันเสพเป็นอาหาร
แล้วเอาตัวลงทอ	ก็ม้วยมอควอควายปราน
ภavnนายพิริยะบาล	เขามามักเอามันไป

(อุเทน เล่ม ๓ เลขที่ ๓๖)

เนื้อความในอุเทนส่วนวันที่สองซึ่งห่างไปจากเนื้อเรื่องในอรธกถาธรรมบทและในอุเทนส่วนวันที่สองคือเมื่อประหารนามากันทีแล้ว ท้าวอุเทนทรงรำลึกถึงนางสามาวดี จึงเสด็จไปพูลถามบุรพกรรมของนางสามาวดีจากพระพุทธเจ้า ในอรธกถาธรรมบทผู้พูลถามคือบรรดาภิกษุสงฆ์ นอกจากนี้เรื่องราวของนางค่อมบุษชุตตราก็ไม่ปรากฏในอุเทนส่วนวันที่

อุเทนส่วนวันที่สองไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง เนื้อเรื่องเน้นเฉพาะเหตุการณ์เกี่ยวกับนางมากันทีและนางสามาวดี ตัดข้อความปลีกย่อยต่าง ๆ ออกหมดจึงรวบรัดกว่า คำในเรื่องจบภายใน ๓ เล่ม ตอนท้ายจบด้วยโคลงสี่สุภาพ ๑ บทกล่าวย้าว่าเรื่องของท้าวอุเทนเป็นพุทธวจนะ

ข้อน่าสังเกตเกี่ยวกับกลอนสวดเรื่องอุเทนคือในบรรดาบทกวีต่าง ๆ จำนวน ๓๐๒ เรื่องในอรธกถาธรรมบทนั้น พบว่ามีเรื่องเกี่ยวกับเรื่องนางสามาวดีซึ่งมีอิทธิพลต่อกลอนสวด เรื่องนางสามาวดีคงมีลักษณะสอดคล้องกับสภาพชีวิตครอบครัวและทัศนคติของผู้สวดผู้ฟังบางประการจึงทำให้ได้รับความนิยมถึงกับมีการนำมาแต่งอย่างน้อย ๒ ส่วน หากจะพิจารณาเนื้อหาของกลอนสวดเรื่องอุเทนซึ่งคล้ายคลึงกับกลอนสวดเรื่องอื่น ๆ จะพบ

ลักษณะที่คล้ายกันดังนี้

ประการแรก เรื่องนางสาววาทินีนำมาแต่งเป็นกลอนสวคจะเน้นเรื่องความซัดแย้งระหว่างภรรยาหลวงภรรยาหน้า พระเจ้าอุเทนมีมเหสี ๓ องค์เหมือนกับตัวละครในกลอนสวคหลายเรื่องเช่น วรลักษณ

ความซัดแย้งอันมีมูล เหตุมาจากความอิจฉาริษยาทำให้เกิดเรื่องราววุ่นวายขึ้น เช่นเดียวกับความซัดแย้งในกลอนสวคทั่ว ๆ ไป

ประการที่สอง กลอนสวคเรื่องอุเทนเสนอแนวคิดเรื่องบุรพกรรมและทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วอย่างเด่นชัด นางมาคนที่ผู้มีจิตใจอิจฉาริษยา กลืนแกงพระศาสนาและนางสาววาทินีต้องพบกับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส การลงโทษของพระเจ้าอุเทนจะรุนแรงสาสมกับความชั่วร้ายของนางหรือเรียกได้ว่า"สะใจ"ผู้สวดผู้ฟัง ลักษณะของกรรมสนองอย่างสาสมเช่นนี้ไม่ค่อยปรากฏมากนักในกลอนสวค แต่ดูเหมือนจะเป็นความต้องการที่แฝงเร้นอยู่ในใจของศาสนิกชนที่ยังไม่อาจสลະกิเลสต่าง ๆ ได้ กลอนสวคบางเรื่องจึงมีเหตุการณ์หรืออนุภาคการแก้แค้นลงโทษอย่างรุนแรงซึ่งออกจะซัดกับศีลธรรมและกฎเกณฑ์ของสังคม เช่นการกระทำของท้าวอุเทนที่โหดโหดนางมาคนที่ด้วยการเอาเนื้อของนางทอดแล้วให้นางกินจนขาดใจตายด้วยความทุกข์ทรมานมีความรุนแรงคล้ายกับเรื่องสมุทรโคดม ที่นางชลศัพทากลับชาติมาเกิดแล้วพาอยู่ในชาติก่อนของนางผู้บังคับให้นางมีสามี ๒ คน หรือการล้างแค้นของนางอุทัยซึ่งสร้างความทุกข์ทรมานให้กับนางฉันนางอย่างแสนสาหัสจนขาดใจตายเป็นต้น อาจกล่าวได้ว่ากลางแค้นจงเวรแม่จะเป็นขอตห้ามและเป็นการสร้างอกุศลกรรมไม่จบสิ้นแต่ในส่วนลึกของปุถุชน บางครั้งการตอบโต้ผู้ที่เราว่าอย่างถึงที่สุดก็เป็นความพึงพอใจและความปรารถนาที่แฝงเร้นที่ผู้ยึดมั่นในศีลธรรมไม่ควรปฏิบัติในโลกของความเป็นจริง ในโลกของจินตนาการการตอบโต้เชิงล้างแค้นจึงสร้างความพึงพอใจต่อผู้สวดผู้ฟังได้ในระดับหนึ่ง

ประการที่สาม แม้ว่าเนื้อเรื่องของกลอนสวคเรื่องอุเทนจะมีปัญหาหนักให้สงสัย คือนางสาววาทินียึดมั่นในกุศลกรรม ปฏิบัติตนเป็นคนดี ทำบุญให้ทานมาตั้งแต่เยาว์วัย เหตุไรจึงต้องได้รับเคราะห์กรรมถึงถูกไฟครอกตาย ความสงสัยนี้ได้รับลารไซให้กระจ่าง

แจ้งในอรรถกถาธรรมบทโดยใช้อัญญาแห่งกรรม บุรพกรรมยอมสนองผลไม่ช้าก็เร็วมาอธิบาย
 ค่ายหลักคิดเรื่องบุรพกรรมนี้ทำให้ผู้ฟังสามารถยอมรับเคราะห์กรรมของนางสาววดีได้ว่า
 เป็นเพราะกรรมที่นางก่อขึ้นเองในชาติปางก่อน

ข้อน่าสังเกตประการสุดท้ายคือในอรรถกถาธรรมบท เรื่องนางสาววดีมุ่งยก
 เป็นอุทาหรณ์เรื่องความไม่ประมาท ก็มีคาถาสรุปรุบทอนท้ายว่า

ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย
 ผู้ไม่ประมาทแล้วชิวายอมไม่ตาย ผู้ใดประมาทแล้ว ผู้นั้นยอมเหมือน
 คนตายแล้ว บัณฑิตรู้ความนั้นยอมเหมือนคนตายแล้ว บัณฑิตรู้ความนั้น
 โดยแปลกกันแล้ว ก็อยู่ในความไม่ประมาท (พระศาสนโสภณ ๒๕๒๑ : ๑๓-๑๔)

คาถาดังนี้เป็นหัวใจของเรื่องนางสาววดีที่ไม่ได้รับการเน้นย้ำในกลอนสวด
 ในอุเทศคำสวดทั้งสองสำนวน ผู้ฟังจะได้แนวคิดสำคัญเรื่องให้ทุกข์แก่ท่านทุกชั้นจนถึงตัว
 การคิดจะให้คนอื่นตาย ตนเองอาจตายได้(ทองฐน สุทธิหลวง ๒๕๐๑ : ๒๑๘)
 แนวคิดดังกล่าวนี้เข้าใจได้ง่ายและแจ่มชัดจากพฤติกรรมในเรื่อง การเสนอแนวคิดอย่าง
 ง่าย ๆ เพื่อให้ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจหลักกรรมเป็นวิธีการสั่งสอนซึ่งปรากฏทั่วไปใน
 วรรณกรรมประเภทกลอนสวด.

นกยูงทอง

กลอนสวคเรื่องนกยูงทองมีต้นฉบับตัวเขียน ๓ เล่มสมุดไทย และฉบับพิมพ์ครั้งแรก เมื่อจุลศักราช ๑๒๔๓ (พ.ศ. ๒๔๒๔ อยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕) โดยโรงพิมพ์บ้านนายสิน ๑๔ เล่มจบ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง กลอนสวคเรื่องนี้มีที่มาจากชาคก ผู้แต่งกล่าวว่าคนแต่ง"คามอรรถ"ในบาลี "ข้าพระเจ้านั่ง ทั้งต่อภักดิ์ ข้าทำคามอฐ..."

แนวคิดที่สำคัญของเรื่องต้องการสั่งสอนศีลห้า ข้อที่ว่าด้วยการฆ่าและเบียดเบียนสัตว์อื่น การทำเนิ่นเรื่องรวบรัดและรวกเร็ว ไม่มีบทพรรณนาแทรกตามประเพณีของวรรณคดีแบบฉบับ ผู้แต่งคงมุ่งที่เนื้อเรื่องและดำเนินเรื่องคามอรรถในบาลี ตอนท้ายมีประชุมชาคก เช่นเกี่ยวกับการดำเนินเรื่องของชาคกทั่ว ๆ ไป

กลอนสวคเรื่องนกยูงทอง กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ครั้งเมื่อเสวยพระชาติเป็นนกยูงทอง เป็นลูกของพระยานกยูง ชื่อจันทสูณ เป็นเจ้าผู้ใฝ่ในธรรมะและมีใจบุญ ส่วนมารดาชื่อ นางไทรลักษเทวี นกยูงเหล่านี้อาศัยอยู่ที่ต้นไทรสูง ๑ โยชน์ ตกเย็นทุกวันพระยาจันทสูณจะนำครอบครัวและบริวาร ๔ หมื่น ๔ พันตัวมาเล่นน้ำในสระข้างต้นไทร

ก่อนนางไทรลักษเทวีจะคลอดพระโพธิสัตว์ นางฝันว่ามีผู้ยื่นทองแก้วให้นางกลืนทองแก้วนั้นลงท้อง ทองแก้วนั้นแตกกลายเป็นทอง พระยาจันทสูณทำนายว่านางจะได้บุตรผู้สร้างสมบุญบารมี

ฝ่ายพระอินทร์ อาสน์กระถาง ก็ทรงเล็งทิพยเนตร ทรงทราบว่าพระโพธิสัตว์จะมาบำเพ็ญบารมี เป็นพระยานกในป่า และจะมีมารมารุกรานทำร้าย จึงทรงเรียกยักษ์บักะลิน ซึ่งอาศัยอยู่ในน้ำมาคอยรักษาสระบัวใกล้ต้นไทรซึ่งพระโพธิสัตว์อาศัยอยู่ ยักษ์ตนนี้มุ่งสั่งสมบุญเพื่อให้ได้ทิพยสมบัติ พระอินทร์ทรงสัญญาว่าภารกิจนี้จะทำให้ยักษ์ได้วิมานตามปรารถนา

กล่าวถึงพรานป่า เข้ามายังสัตว์จนหลงป่า ออกอาหารได้ ๗ วัน เห็นยออ่อนมากมาพักผ่อนใต้ต้นไทร นกยูงทองเห็นเช่นนั้นก็เกรงว่านายพรานจะถูกยักษ์บักะลินทำร้าย จึงบินลงมาปลุกนายพราน นายพรานเห็นนกยูงทองรูปร่างมคิกจะนำไปขายในเมือง จึงกล่าว

ว่าคนจะตอบแทนบุญคุณที่ช่วยให้พ้นอันตราย และยังพูดจาไพเราะ โดยจะรับนกยูง
ทองไปไว้ในเมือง และจะยอมเป็นข้ารับใช้ พระโทธิสัถว์รู้ว่าพรานคิดร้ายแต่ก็ยังคงจะช่วย
ให้นายพรานปลอตกภัย จึงเร่งให้นายพรานกลับออกไป เพราะตกเย็น บิคา มารดาและบริวาร
ทั้งหลายจะมาเล่นน้ำ ยักษ์จะรู้ว่านายพรานแอบเข้ามาและจะทำร้ายนายพราน แต่นายพราน
ป่าก็ยังยืนยันจะผูกงนกยูงทั้งหมด

ตกเย็น บิคาพระโทธิสัถว์เรื่องราวของนายพราน จันทสูญผู้ใจบุญจึงนำทาง
นายพรานป่าออกไปจนพรานจำทางได้ เมื่อพรานป่ากลับถึงบ้านก็บอกกับภรรยาว่าคนพบ
นกยูงทอง รูปร่างงดงามมากจะจับมาขาย แล้วไปทูลท้าวทศวงษ์ ท้าวทศวงษ์เมื่อทรงทราบ
ก็ทรงปรารภจะได้นกยูงทอง ทรงรับเกณฑ์ไพร่พล ออกเดินทางเข้าป่า โดยนายพราน
นำทาง

ในสมุทไทย เล่ม ๒ จันทสูญเห็นนายพรานนำพระราชา กลับมาก็รู้ว่า นายพราน
คิดทำร้ายพวกตน จันทสูญว่าฟังว่าคนมุ่งทำบุญ แต่กลับได้รับผลร้ายตอบแทน ถึงกระนั้นก็คิด
ว่าสุกแต่บุญกรรมที่เคยสร้างมา

กูกุเจ้าพรานป่า การกระboldเป็นข้อใหญ่ ที่จริงเราทำคุณ จะมาฆาเราให้ตาย จะลงไปตามได้ จะนั่งอยู่บัคนี้ ออกมาถึงพงไพร นิกอยางทานตั้งไว้	เราเมคตามอกทางไป พาเอาเจ้าเวียงไชย จะเอาบุญภายภาคณา ทั้งนี้คามแค้นญ เหตุสิ่งโรนั้นจึงมา มิเห็นคิเป็นนักหนา เหมือนแซกกับเจ้าบ้าน คามวิไสยแค้นุรณ.	ควรฤมาคิคคค ออกมาณลาญชีวา นายพรานกลับหยาบช้า เราเพิ่มพุลอกอสร้างไว้ เขาเป็นท้าวพระยา ทำหน้าที่คนไม่หักทาย
--	---	--

จันทสูญ ผู้ใจบุญ เข้าใจคิว่านายพรานมุ่งร้าย แต่ก็ยังคงกล่าวคัวว่าจา
อ่อนหวาน โดยข่มโทสะไว้ สติปัญญาของจันทสูญเห็นได้จากบทสนทนาซึ่งถามนายพรานว่า ที่
กล่าวว่ามนุษย์ชื่อนั้น จริงเท็จเพียงไร และที่นายพรานเคยกล่าวว่า จะแทนคุณคนนั้น คนก็
ชอบใจและอนุโมทนาคัว

... เห็นท่านกลับมาใหม่ เราบอกหนทางให้ นักหมายไว้กับข้า	เราหลากใจเป็นนักหนา ท่านรอกตายม้วยชีวา ว่าจะมาช้อคอกัน
--	--

ทานอกอาหารมา	แทบชีวาจะอาสนร์
เรามอบให้นายพราน	ไต่อาหารพอเลี้ยงกาย
เขาถวามนุษย์	คิที่สุกชื่อจนตาย
จริงถาเราพรานไพร	ข้าชอบใจเป็นนักหนา
ทานว่าจะแทนคุณ	สุกแต่บุญเราปักษา
จริงแล้วโมทนา	ทานออกมาคิคสังไร

ทศวงษ์ทรงไต่ยีนจันทสูญคักพ่อนายพรานป่าเช่นนั้น ก็ทรงอธิบายว่านายพรานเป็น
 ข้าของตน ไปบอกเรื่องราวที่เกิดขึ้น พระองค์จึงทรงเลื่อมใสทรงปรารถนาจะเป็นมิตรและ
 ขอให้คนกึ่งเทศนาธรรมะและจะทรงพานกึ่งและบริวารเข้าเมืองเพื่อนำไปเลี้ยง จะให้ไพร่
 พลมากอย"ส่งส่วย"รับใช้ จันทสูญไต่ฟังก็กล่าวว่า ตนจะเทศนาให้ฟัง แล้วบินไปจับกิ่งไม้
 ซึ่งสูงกว่าอาสนะของทศวงษ์ ตั้งนะโม คัมโพสะ แล้วเทศนาคัวยวาทศิลป์ซึ่งเสียดสีทศวงษ์
 พร้อมกันไปคัวย จันทสูญกล่าวว่า การทำบุญคัวยปากก็เหมือนเห็นสตรีรูปงาม แต่จับต้องอย่าง
 ภรรยาไม่ได้ การออกปากจะช่วยเลี้ยงจันทสูญและบริวารนั้นให้คิดถึงตนเองเสียก่อน ผู้ที่
 นำคนอื่นไปกักขัง หากตายไปจะเกิดเป็นช่างถูกเขาพันธนาการ สับโซก มีผู้เป็นจ้าวหัวใจหรือ
 หากไปเกิดเป็นมนุษย์ก็จะถูกซื้อคางจองจำ ใ้รับทุกขเวทนา กินอาหารที่เขาให้เหมือนให้
 ทาน

...คนจำพวกนั้น	ไม่เป็นแก่นสาร	ซึ่งชาติอัปปริ	
เอาเขาซึ่งไว้	กูไม่เห็นคิ	แม่ตายเป็นผี	เกิดเป็นช่างสาร
จะอยู่โรงโหลน	เขาผูกมัดไว้	เคือกร้อนรำคาญ	
พลัดพอพลัดแม่	จะกินอาหาร	กำกับแทบตาย	
จะนอนนั่งเลา	มีจ้าวหัวใจ	เขาสับเขาโซก	ยับไพรกทั้งกาย
ไม่โทษใครไค	เนื้อกรรมเวรา		
แม่เป็นมนุษย์	ยังไม่บริสุทธิ์	เราจักพรรณา :	
เขาจองเขาจำ	ตระกรรมซื้อคาง	กรงเหล็กแน่นหนา	เปรียบคือทุกขใน
ให้ทานอาหาร	เปรียบมาเหมือนทาน	นายเขาจ่ายให้	
ชาวสารูปปลา	ไมว่าอันไค	กมหนักินไป	คัวยคองจองจำ.

ทั้งยังจับคัวยปริศนาธรรม ซึ่งกล่าวว่าเป็นอรรถกถาในบาลี ปริศนาธรรมนี้
 แสดงว่าจันทสูญรู้เท่าทันทศวงษ์ และเป็นการวิพากษ์วิจารณ์เสียดสีทศวงษ์ไปคัวย.

...๑ เราสั่งสอนท่าน	เป็นเครื่องสำคัญ	ข้อคำปฤษณา	
คริคริกนิกไป	กูในปัญญา	เป็นอัครกถา	ในพระบาท

๑ หวานนักเป็นลม	ท่านอย่าชื่นชม	ว่าเรียวแรงดี	
ชมนั่นเป็นยา	คำราไว้มี	หางนักมักถึ	ตามทางวินัย
๑ เร็วนักมักช้า	ถ้ามีปัญญา	คิดให้จงได้	
สนุกน้อยอายุ	สัทรุคิตราย	อย่าท่ามักงาย	ให้เร่งเร่งรา
๑ ออย่าตามใจตัว	กินนักมักช้า	เหมือนหนึ่งคัมหา	
แม้นงหลงตาย	มากมายนักหนา	ตายแล้วเกิดมา	เป็นข้าโลกีย์

เมื่อเทศนาจบ จันทรสูณินขึ้นบนปลายไม้ ทศวงษ์ให้ไพร่พลเอาดาบช่วยคักจับ หาก
นกยูงหลุกไปทางใด ผู้นั้นจะถูกประหาร ฝ่ายยักษ์ก็กะลันไคยินเสียงโกลาหล จึงขึ้นมาฆ่าพัน
ไพร่พลตายหมด และเข้าต่อสู้กับท้าวทศวงษ์ จันทรสูณินเห็นดังนั้นเกรงว่าทั้งยักษ์และท้าวทศวงษ์
จะคองฆ่ากันตายเพราะคนก็เข้าห้าม แต่ทั้งสองไม่ฟังจึงฆ่ากันตายทั้งคู่ ส่วนไพร่พลของ
ท้าวทศวงษ์มาทูลพระมเหสี มีบทกราครวญของพระมเหสีโดยใช้กาพย์"พิลาบ" (สุรางคณาจค์)

จันทรสูณินเมื่อเห็นว่าทั้งมนุษย์และยักษ์มาล้มตายเพราะคน จึงเสียใจรำพึงว่าหาก
คนยอมไปเมืองตามคำทศวงษ์ เหตุการณร้ายแรงเช่นนี้คงไม่เกิดขึ้น จันทรสูณินก็คิด
ฆ่าตัวตายเพื่อไปเกิดใหม่

เราครั้งนี้ช้า	ยังคิดถึงตัว	กลัวลำบากกาย	
ไม่เอาไม่อวย	ลงควยภูวไนย	ให้เกิดศึกใหญ่	จนม้วยมรณา...
...มนุษย์ยักษ์	ตายเสียครั้งนี้	เพราะพี่แมนมัน	
คิดไปคึกมา	<u>เราทั้งนั้น</u>	<u>เป็นคนเป็นประธาน</u>	
เกิดเหตุเพราะใคร	ยอมแจ้งคะคี	เกิดเหตุเพราะพี่	
เที่ยงแท้โดยหมาย	น้อยใจพี่นัก	เพราะรักขรางกาย	
ไม่ปลงลงใจ	จะไปภารา.		

นางไตรลักษเทวี ทักทานว่าเหตุที่เกิดขึ้นไม่ใช่ความผิดของจันทรสูณิน หากเป็น
เพราะท้าวทศวงษ์ และนายพรานป่าคิตรายต่อจันทรสูณิน หากจันทรสูณินตายไปก็ไม่ช่วยให้ทั้งสอง
พ้นชั้น หากจันทรสูณินตายแล้วคนทั้งสองพ้นชั้น คนก็จะไม่ทักทาน นางเองก็ปรารถนาจะตายตาม
ไปด้วยแต่เป็นห่วงลูก จันทรสูณินไม่ฟังนางเพราะได้ลั่นวาจาแล้วว่าจะตาย หากกลับคำก็จะเสีย
สัตย์ จึงรำลาไพร่พลแล้วกล่าวว่าหากพบไฟป่าจะโถมร่างลงฆ่าตัวตาย ก่อนตายจันทรสูณิน
อธิษฐานว่า คนชออดวายุชีวิตแก่พระศาสดา หากเกิดชาติใดขอให้พ้นภัย ขอเป็นบิดา
พระโพธิสัตว์ ขอให้ได้ทิพยสมบัติ แม้นเกิดเป็นมนุษย์ขอให้ได้เป็นพระยาไกรสิทธิ์ เข้าใจมนุษย์

และขอให้ลูกของคนไก่อสร้างสมพระโพธิญาณ

คอนท่ายมีประมุขชากก จันทสูญตายไปเกิดในสววรรคชั้นकुสิค ยักษบีคะตันตายไปเกิดในชั้นจาคุมหาราธิก ท้าวทวงษ์ตายไปเกิดเป็นสัตว์เกร์จณาน เป็นงูเหลือมในป่าเพื่อชคใช้กรรม ส่วนนายพรานตายไปลงสู่นรกอเวจี

บทบาทเกินในเรื่องนกยูงทอง ไม่ใช่พระโพธิสัตว์ แต่เป็นบิดาพระโพธิสัตว์ คือจันทสูญ แนวคิดสำคัญของเรื่องคือการสั่งสอนไม่ให้เบียดเบียนสัตว์อื่น การจับสัตว์มาขังโดยอ้างว่านำมาเลี้ยงดู บทสนทนาของจันทสูญแสดงว่าสัตว์เกร์จณานก็มีสติปัญญารู้เท่ากันมนุษย์และกูจะมีสถานะและคุณธรรมสูงกว่ามนุษย์บางคน บทสนทนาของจันทสูญที่โต้ตอบนายพรานและท้าวทวงษ์แสดงความเฉลียวฉลาด สติปัญญาในการใช้วาทีศิลป์ แต่ในคอนท่ายที่จันทสูญคิดถึงใจฆ่าตัวตายเพราะเสียใจที่ผู้อื่นต้องตายเพราะตน กูเหมือนจะขัดแย้งกับลักษณะของจันทสูญที่มีมาแต่ต้น นางโอรลิกะเทวีกลับกลายเป็นผู้มีความเข้าใจในปัญหามากกว่า และรับผิดชอบต่อครอบครัวมากกว่าจันทสูญ การฆ่าตัวตายของจันทสูญน่าจะมีค่าเท่ากับการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเช่นกัน

ส่วนองค์ประกอบอื่น ๆ ในเรื่องเป็นไปตามองค์ประกอบของชากกทั่ว ๆ ไปเช่นพระอินทร์มีบทบาทในฐานะผู้ช่วยพระโพธิสัตว์ เนื้อเรื่องมีแนวคิดสำคัญเพียงแนวคิดเดียวและตัวละครฝ่ายร้ายมีลักษณะเด่นชัดเพียงค่านเดียว นายพรานและท้าวทวงษ์มุ่งมีจิตใจยาบช้าจึงสร้างบาปพลาภาคิปาค ชากกเรื่องนี้มีโครงเรื่องไม่ซับซ้อน องค์ประกอบต่าง ๆ ของเรื่องมุ่งแสดงแนวคิดสำคัญทำให้เรื่องมีเอกภาพ ทั้งยังดำเนินเรื่องอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามผู้แต่งไม่ได้แทรกบทเทศนาที่ชัดเจนนักคงดำเนินเรื่องตามบาลีเป็นสำคัญทำให้เนื้อเรื่องในคอนท่ายยังคงสร้างปมปัญหาที่ชวนให้ขบคิดต่อไป

กลอนสวดเรื่องนกยูงทองคงได้รับความแพร่หลายพอสมควร ในภาคอีสานมีเรื่องพระยานกยูงคำ ๒ เล่ม ชำระโคยมหาทองจันทร์ เปரியุโท เขียนเป็นคำกลอนลำ ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ที่แต่ง หน้าปกเขียนว่า "คำกลอนภาคอีสานแบบทันสมัย" จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์วัฒนาพานิช กรุงเทพฯ ฯ

จำปาสัก

กลอนสวคเรื่องจำปาสักมีต้นฉบับตัวเขียนอยู่ที่แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ จำนวน ๑๐ เล่ม อยู่ที่กลอนสวคหมวดอักษร จ. เลขที่ ๗ - ๑๔ ชุดที่ ๑๑๕ ก. ชั้นที่ ๕/๑ มัคที่ ๔ แต่เนื้อความไม่จบบริบูรณ์ ฉบับที่สมบูรณ์ที่สุดคือฉบับเลขที่ ๗ - ๑๕ เป็นจำปาสัก เล่ม ๑ - ๘ นอกนั้นเป็นฉบับหลัก ฉบับเลขที่ ๗ - ๑๕ เป็นฉบับที่หม่อมหลวงใหญ่มอบให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ต้นฉบับเป็นสมุดไทยชาวอักษรไทย เส้นหมึก

เรื่องจำปาสัก คงเป็นนิทานพื้นบ้าน เท่าที่สำรวจพบในเขตภาคกลางมีต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวคเรื่องจำปาสักที่เพชรบุรี ในภาคใต้มีจำปาสักฉบับสุราษฎร์ธานีและนครศรีธรรมราช ส่วนในภาคอีสานมีต้นฉบับเรื่องนี้เช่นกัน

กลอนสวคเรื่องจำปาสักเสนอแนวคิดเรื่องบูรพกรรมและบุญญาธิการของตัวละครตัวละครเอกของเรื่องทั้ง ๔ คน แม้จะถูกกลั่นแกล้งทำร้ายรังแกแล้วครั้งเล่าแต่ก็รอดพ้นจากอุปสรรคเหล่านั้นมาได้เพราะบุญญาธิการอันสืบเนื่องมาจากกุศลกรรมในอดีต ส่วนความขัดแย้งในเรื่อง เป็นความขัดแย้งระหว่างเมียน้อยเมียหลวงและแม่เลี้ยงลูกเลี้ยง เนื้อเรื่องอาจแบ่งได้เป็น ๒ ตอนใหญ่ ๆ คือ เรื่องของมารดาของจำปาสักและจำปาสักที่ต้องถูกกลั่นแกล้งทำร้ายพลัดพรากจากบ้านเมืองและตอนที่สอง เป็นเรื่อง การผจญภัยของนนทพุมารและตัวละครรุ่นลูก

เนื้อเรื่องตอนต้นกล่าวถึงกำเนิดของนางสุวรรณนิคมารดาของจำปาสัก นางจำต้องจุติลงมาเพื่อชกใช้กรรม"ทั้งเป็น" ข้อความที่อธิบายว่านางต้องเกิดมาชกใช้กรรมบอกถึงชะตากรรมของนางตั้งแต่ต้นว่านางต้องพบกับชีวิตที่ยากเข็ญ เนื้อเรื่องในตอนต้นมีอนุภาคคล้ายเรื่องควีนี กล่าวคือพระยาครุฑเข้ามากินผู้คนในเมือง พระบิดาของสุวรรณนิคมารดาชอนนางไว้ในกลอง ในเรื่องควีนีท้าวพรหมจักร พระบิดาชอนนางจันทร์สุคาไว้ในกลองใบใหญ่เช่นกันเพื่อให้รอดพ้นจากนกอินทรีที่มากินผู้คนในบ้านเมือง การดำเนินเรื่องเริ่มจากกำเนิดตัวละครเช่นเดียวกับกลอนสวคเรื่องอื่น ๆ โดยกล่าวถึงกรุงสาณะคร มีพระราชากรองเมืองทรงพระนามว่าพระเจ้านนทะจักราช บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ มีเมืองขึ้น"ร้อยพัน" หัวเมืองต่าง ๆ ส่งสาเกาเข้ามาติดต่อกับชาย ห้างแขก จีน ญวน

สงขลาและปัตตานีต่างก็นำดอกไม้เงินดอกไม้ทองมาถวาย พระมเหสีของพระเจ้านนทะจักรราช ทรงพระนามว่า นางสุวัณณะเกศะณี พระเจ้านนทะจักรราชทรงครองราชสมบัติมาช้านาน แด่ยังทรงไว้พระราชโอรสและพระราชธิดา ร้อนถึงพระอินทร์ทรงเข้ามาช่วยแก้ปัญหาคือ ส่งนางฟ้าซึ่งเคยก่อกรรมกับนางอัคคีให้มาจุติเพื่อชดใช้กรรมของนาง

นางสุวัณณะเกศะณีทรงฝันว่าคอกมณฑาทองตกลงมาถูกตัวนาง นางคว้าไว้แล้วเหาะขึ้นไปบนชั้นฟ้า พระเจ้านนทะจักรราชไปรื้อให้โหรทำนาย โหรหึ่งสี่คนทำนายว่านางสุวัณณะเกศะณีจะไถ้พระธิดา เมื่อทรงมีพระชนมายุได้ ๑๕ พรรษาจะเกิดเหตุขึ้นในบ้านเมือง พระองค์จะทรงสูญเสียพระราชสมบัติ ท้าวหนทระจักรราชเมื่อทรงไถ้หึ่งก็ทรงก็พระทัย แต่ทรงคิดถึงเหตุร้าย และทรงปลงว่าเป็นเรื่องของกรรมที่ก่อไว้ในชาติปางก่อน

เมื่อพระธิดาทรงเจริญพระชันษาได้ ๑๕ ชันษา พระยาครุฑเข้ามากินผู้คนและสัตว์ต่าง ๆ ในเมือง เมื่อพระเจ้านนทะจักรราชทรงทราบเหตุก็ทรงชี้แจงให้พระราชธิดาว่าเป็นเพราะกรรมตามสนอง หึ่งยังทรงให้หมั้นสร้างบุญเมื่อคายนไปจะไถ้ไม่ทุกครรอน

พระเจ้านนทะจักรราชทรงนำพระธิดาซ่อนไว้ในกลองใบใหญ่ คอยมาผู้คนทั้งหลายถูกพระยาครุฑและบริวารจับกินจนหมดสิ้น นางสุวัณณะธิดาได้รับความยากลำบาก หึ่งหิวโหยอยู่ในกลองใบนั้น แต่คอยผลบุญของนางจึงมีเทพยดาคอยคุ้มครอง

กล่าวถึงพระเจ้านนทราชครองพระนคร ทรงมีมเหสีได้ทรงพระนามว่านางจันทะอัคคี วันหนึ่งเสด็จประพาสป่าและทรงผ่านเข้ามาในเมืองสาณะ ทรงเห็นเป็นเมืองร้าง มีแต่กลองกระดุกจึงเสด็จเข้าไปในวังทอกระเนครเห็นกลองใบใหญ่จึงทรงก็แต่ไม่คัง ทรงแหะกลองออกดูพบนางสุวัณณะธิดา ทรงไถ้ถามความเป็นมา ท้าวหนทราชทรงไถ้ นางสุวัณณะธิดา จากนั้นนางสุวัณณะธิดาตามเสด็จท้าวหนทราชกลับเมือง

ท้าวหนทราชมีมเหสีอยู่แล้วคือ นางจันทะอัคคี ความซัดแย้งระหว่างเมียน้อยเมียหลวง จึงเริ่มขึ้น นางจันทะอัคคีริษยานางสุวัณณะธิดาซึ่งกำลังทรงครรภ์ จึงให้ยายเข้าไถ้ญาหาเส้นให้ท้าวหนทราชทรงเกลี้ยกษังนางสุวัณณะธิดา เมื่อนางสุวัณณะธิดาประสูติโอรส ๔ องค์ นางจันทะอัคคีนำลูกหมา ๔ ตัวป้ายโลหิตมาวางไว้แทนแล้วนำกุมารทั้งสี่ไปลอย

แพเหตุการณังกล่าวทำให้ท้าวหนทรราชอับอายจึงทรง ไปรคให้ประหารนางสุวัณณชีกาแต่
นางจันทะอัครีทำที่เป็นชอภยโทษใ้นางสุวัณณชีกา แล้วให้ส่งนางสุวัณณชีกาไปรับใช้
ยายเฒ่าโกทะในครัว ตักน้ำ เลี้ยง เบ็คโก มีชีวิตเยี่ยงทาส

อุปสรรคของชีวิตของตัวละครเอกจึง เริ่มตั้งแต่ถือกำเนิดโดยต้องพลัดพรากจาก
แม่ กุมารทั้งสี่ถูกลอยแพมา ร้องถึงพระอินทร์ทรงให้ "พระเพทหลู้กัน" ลงมาช่วย
พักกุมารทั้งสี่ไปเกยหาดหน้าบ้านทนายชวโร ทนายเฒ่ากุมารทั้งสี่ไปเลี้ยง

ต่อมา ๗ ปี กุมารทั้งสี่เจริญวัยมีรูปโฉมงดงามฉีกทั่วไป นางจันทะอัครี
รู้ข่าวว่ากุมารทั้งสี่ยังมีชีวิตอยู่จึงคิดกำจัดโดยให้นางกำนัลนำขนมใส่ยาพิษไปให้กุมารทั้งสี่
กินควยผลกรรมเก่าที่กุมารทั้งสี่ เคยตามผลาญพระศาสดาจึง กินขนมนั้นแล้วตายอยู่ที่คันทมะ เชื่อ
คำเรียกกุมารทั้งสี่ในตอนนี้ไว้ว่า "หน่อพระศาสดา" ซึ่งแสดงว่ากุมารทั้งสี่เป็นพระโพธิสัตว์

...หน่อพระศาสดา พึงทาสารภชินบาน
๐ เพราะกำของกุมาร เคยตามพุลานพระศาสะคา
โดยยีนนางทาสี ทั้งนองพิ้งวางมา
(จำปาสิทธิ์ เลม ๑ เลขที่ ๗)

ทนายเฒ่ามาจจากหาอาหารในป่า พบว่ากุมารทั้งสี่ตายจึงนำเอาไปเผา ร้อง
ถึงพระอินทร์ทรงนำน้ำทิพย์มาค้มกองไฟเกิดเป็นต้นจำปาทอง ๔ ต้นเรียงกัน ทนายเฒ่า
เฝ้าบำรุงรักษาจำปาทั้งสี่ต้นควย เกรงจะมีผู้มาคึกทำร้ายอีก

นางอัครีรู้เรื่องต้นจำปาทองอีก คิดกำจัดจึงหลอลาพระเจ้านนทรราชขอท่น
ฉันเห็นต้นจำปาทอง อยากจะไปเที่ยวป่า นางออกไปชมป่าได้กลิ่นคอกจำปาทองนางใช้
ชวานพันต้นจำปาทอง เอาจอมชุกโคนต้น ชวานและจอมค่างหลุกหักกลายเป็นคอกสัตว์มุขย
จำปาทั้งสี่ต้นไม่หวั่นไหวค่อภยอันตรายเพราะเป็นหน่อโพธิสัตว์ เคยสร้างสมบุญควยการ
ช่วยเหลือพระศาสดา นางอัครีจึง โมยตีทนายเฒ่าค้มให้ทนายเฒ่าถนต้นจำปาทองแล้ว เอา
เชือกผูกนำไปลอยกลางแม่น้ำ

พระอินทร์ทรงลงมาช่วยเหลือเหตุการณ์อีก โดยทรงพักคณจำปาไป เกยหาดซึ่ง
ถาผี ๒ คนทรงบำเพ็ญศีลอยู่ ถาผีใช้แมวไปตักน้ำมาอาบ แมวพบจำปาทองมีกลิ่น

หอมและมีโลหิตติดอยู่ที่ต้นจึงนำความมาบอกดาบี่ ดาบี่จับคนจำปาของกลับกลายเป็นกุมาร
ทั้งสี่ ดาบี่ให้ชื่อว่า จำปาทอง พระนั้นทุกุมาร จำปานิล และสุวัณณคงคา

เมื่อเจริญวัยขึ้น กุมารทั้ง ๔ องค์ก็คิดถึงพระบิดาและพระมารดา ร้อนถึง
พระอินทร์ต้องลงมาบอกกุมาร โดยนิมิตให้กุมารนั้นถึงพระบิดาคือพระเจ้านนทราช ครอง
เมืองชีกษิน พระมารดาคือนางสุวัณณชิกา ถูกแม่สีหลงคือนางฉีกก็กลั่นแกล้งนำกุมาร
ทั้งสี่ล่อนนำมาแล้วนำลูกหมาไปไว้แทน

กุมารทั้งสี่เมื่อรู้ความจริงต่าง โศกเศร้า คิดจะตามหาพระบิดาพระมารดา
พระอินทร์ทรงพากุมารไปตามหาพระบิดาพระมารดาโดยทรงเนรมิตสำเภาทอง เพียบพร้อม
ด้วยโภชนาหารต่าง ๆ พร้อมทั้งนายท้ายคนทน

กุมารทั้งสี่เดินทางมาถึง เมืองท้าวพรหมทัตซึ่งมีพระธิดาทรงนามว่า นางศรีคอกไม้
ท้าวพรหมทัตยกเมืองให้กุมารทั้งสี่ครอง อภิเษกสุวัณณคงคากับพระธิดา ทอมาสุวัณณคงคา
จะชอลาไปตามหาพระมารดา นางศรีคอกไม้ก็ขอร้องว่าหากท่านเป็นเนื้อคู่กับสุวัณณคงคาจริง
ขอให้เกิดสำเภาทองเพื่อเป็นพาหนะให้กุมารทั้งสี่เดินทางตามหาพระมารดา

กุมารทั้งสี่ลงสำเภาเดินทางมาถึงเมืองกบิลพัสดุ์ ท้าวจกตะภูนครองเมือง
ทรงมีมเหสีชื่อนางสุริยง มีบุตรชื่อนางสีสุวันทะมาลา กุมารทั้งสี่พบกับท้าวจกตะภูนครอง
ท้าวจกตะภูนครองสงสัยว่าหากตนถูกฆ่าให้ยกธิดาใหม่ขุขะเหล่านี้เพราะมีฤทธิ์มากกว่าตน
จำปาทองฆ่าท้าวจกตะภูนครองแล้วให้จำปานิลอภิเษกกับนางสุวัณณชิกา เมื่อจำปานิลนาง
ไปตามหาพระมารดานางสุวัณณชิกาขอร้องนางสำเภาแก้วให้จำปานิลนำของไปถวายพระมารดา

นางสุวัณณชิกาทนทุกข์ทรมานด้วยถูกกลั่นแกล้งนานถึง ๑๖ ปี ทั้งนี้เพราะกรรม
เก่าของนาง แต่มียายเขามาลาธักนาง วันหนึ่งนางฝันว่าเทพยดาจักรกฤษณะแก้วให้
นาง นางรับไว้ทั้ง ๒ มือ ยายเขามาลาธักนางฝันว่านางจะพ้นเคราะห์

เมื่อเจ้าชายทั้งสี่มาถึง เมืองชีกษินพบยายเขามาลาซึ่งรักและช่วยเหลือนาง
สุวัณณชิกา ทั้งสี่ปลงชีพเป็นคนเชื่อใจแล้วไปเล่าความจริงให้นางสุวัณณชিকাฟัง ส่วน
ยายเขาโกทะลี้ผู้ควบคุมนางสุวัณณชิกาไม่เห็นสุวัณณชิกากลับมาจึงไปฟ้องนางฉีก นางฉีกก็
แกล้งเพิกพูลท้าวนนทราชว่านางสุวัณณชิกาหนีตามขูไป

เจ้าชายทั้งสี่ทำอุบายแกล้งสารไปขอมเหสีท้าวหนทราษ ท้าวหนทราษส่งนางอัคคีมาถวาย ก้อนออกจากวังนางอัคคีทำเสน่ห์เพื่อให้เจ้าชายหลงใหล เมื่อทั้งสี่ไม่เห็นท้าวหนทราษจึงให้เสนาอัญเชิญมาที่สำเภาแล้วเล่าความจริงทั้งหมดให้ฟัง เรื่องจึงคลี่คลายลง นนทราษบอกนางสุวรรณิศาว่าเป็นเพราะกรรมเก่าจึงต้องพลัดพรากจากกัน

- พระพิงท้าวทอง คือทรวงูว์รอรอง ภารักข์อระไทย
 - ภูษาของเจ้าแลว จึงแคลวคลากไปย สีนกัเวนแลว จึงภยลुकแกก
 - ไชยมีมีรัก ไฉมยงนิงลัก กัญทองไนยนา
 - กำเขาคันใจ ไฉยพิงนูนองยา อียิงแพศยะยา มันวาทุกัน
- (จำปาสักคน เลม • เลขที่ ๗)

ท้าวหนทราษรับนางสุวรรณิศาและโอรสทั้งสี่เสด็จกลับเมือง ไปรคให้จักพิสีรับขวัญโอรสทั้งสี่ เนื้อเรื่องตอนต้นซึ่งเป็นโครงเรื่องหลักจบลงด้วยวิถีชีวิตของตัวละครดำเนินไปตามกฎแห่งกรรม นางสุวรรณิศาผู้จุติลงมาชกโชกรรมไค้พบความสุขกลับเข้าเมืองตามเดิม

เนื้อความตอนต่อไปเป็นเรื่องสืบเนื่องหรือโครงเรื่องสืบเนื่อง กล่าวถึงเป็นการผจญภัยของอนนทุมารออกไปเรียนวิชากับดาผี ไค้นางสุวรรณิศาบูชาซึ่งดาผีเกิดมามาจากคอกขี้มาเลี้ยงไว้ เมื่อลาพระอาจารย์พามเหสีกลับบ้านเมือง ยักษ์มาลักนางสุวรรณิศาไป อนนทุมารตามหาหาเหาะไปถึงเมืองของพระมารดา เห็นแต่บ้านเมืองร้าง เห็นกองกระดูกสองกองจึงเอาไม้เท้าชี้ให้มีชีวิตขึ้นแล้วได้รู้เรื่องราวว่าเป็นเมืองของอัยกาและอัยกี เมื่อพระยาครุฑกลับมาจะกินผู้คนอีก อนนทุมารเอาพระขรรค์ฟันพระยาครุฑตาย อนนทุมารออกตามหานางสุวรรณิศา มาพระยายักษ์แล้วไค้ครองเมืองพบนางสุวรรณิศา

เนื้อความตอนต่อไปเป็นเรื่อง รวบรวมของตัวละครรุ่นหลานออกผจญภัยไค้พบคูครอง สุวรรรเวศน์กับกฤษณางค์พบนางยักษ์ซึ่งมาลักตัวไปเป็นสามี ต่อมาฆ่าพระยายักษ์แล้วไค้ชกียักษ์เป็นธาดา ต่อมาเดินทางมาพบนนทราษเกิดสู้รบกันแต่ศรีศิลป์ไม่กินกัน

จึงรู้ว่า เป็นญาติกัน เนื้อเรื่องค้างอยู่เพียงนี้ จะเห็นได้ว่าเนื้อเรื่องในตอนหลังนี้เป็นเนื้อเรื่องสืบเนื่อง เน้นการผจญภัยของตัวละครมากกว่าการมุ่งสนทนาคติธรรม

เช่นเดียวกับกลอนแปดประเภทสนทนาคติธรรมโดยอ้อมเรื่องอื่น ๆ โครงเรื่องของจำปาสีตันประกอบไปด้วยโครงเรื่องหลักและโครงเรื่องสืบเนื่อง โครงเรื่องหลักเน้นการเผชิญความทุกข์และการพลัดพรากของนางสุวัณณิกา กับโอรสทั้งสี่คือจำปาสีตัน ส่วนโครงเรื่องสืบเนื่องมีลักษณะเป็นการผจญภัยของตัวละครเอกเพียงตัวเดียว มีการออกไปเรียนวิชาที่ดามิ โฉนางขณะเดินทางกลับเมืองพมยัณห์ ได้ธิดายัณห์แล้วเดินทางกลับเมือง

ลักษณะเนื้อเรื่องของจำปาสีตัน เป็นเรื่องที่ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจโดยพรรณนาถึงความทุกข์ยากของนางสุวัณณิกาและจำปาสีตัน ตัวละครที่เป็นเด็กและถูกกลั่นแกล้งปองร้ายจากแม่เลี้ยงครั้งแล้วครั้งเล่าก็ชวนให้โศกเศร้าและนำไปสู่ข้อสรุปว่าชีวิตล้วนเกิดขึ้นเพื่อมาชกไขกรรมเก่า อย่างไรก็ตามหากมุ่งก่อกุศลกรรม บุญเหล่านั้นก็คงช่วยให้ชีวิตที่ต้องเผชิญอุปสรรคนานาประการรอดพ้นจากอันตรายมาได้ ชีวิตจึงประกอบด้วยทั้งบุญและกรรมทั้งค่าของท้าวหนะจักรราชทรงปลดอบนางสุวัณณิกานี้เมื่อโทรท่านายว่าพระองค์จะทรงมีราชธิดาแต่จะมีเคราะห์ร้าย ผู้คนล้มตายทั้งเมืองว่า "จะกิดไฉน บุญแล้วทำให้ นะแก้วพี่ยา มันตามสนอง นองรักพี่ยา..."

สุวรรณภูมารหรือสุวรรณหงษ์ยนต์

กลอนสวคเรื่อง สุวรรณภูมาร เป็นกลอนสวครุ่นเก่า ในชั้นหลังนายบุญศุขนำมา
แต่งใหม่ให้ชื่อว่า สุวรรณหงษ์ยนต์ กลอนสวคเรื่องนี้จึงเป็นตัวอย่างที่ดีชัดเจนของการนำเนื้อ
เรื่องของกลอนสวคที่มีมาแต่เดิมมาแต่งใหม่โดยเปลี่ยนแปลงสำนวนและเพิ่มเนื้อเรื่องให้
ยืดยาวออกไป

ต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวคเรื่อง สุวรรณภูมาร ฉบับความเก่ามีอยู่ ๓ เล่ม สมุคไทย
ในแผนกเอกสารโบราณ หอสมุคแห่งชาติ แต่เป็นฉบับพลัดและต้นฉบับชำรุด ไม่สมบูรณ์
ทำให้เปรียบเทียบเรื่อง สุวรรณภูมาร กับ สุวรรณหงษ์ยนต์ ได้ไม่ชัดเจน เพราะฉบับความเก่า
มีต้นฉบับชำรุด ต้นฉบับตัวเขียน สุวรรณภูมาร อยู่ในกลอนสวคหมวดอักษร ส. เลขที่ ๓๖-๓๘
ตู้ที่ ๑๑๘ ชั้น ๑/๒ มัดที่ ๕๕ ต้นฉบับตัวเขียนทั้ง ๓ ฉบับเป็นสุวรรณภูมารเล่ม ๑ ทั้งนี้

สุวรรณภูมาร เล่ม ๑ เลขที่ ๓๖ สมุคไทยคำ-ชาว อักษรไทย เส้นหมึก
๑๒ บรรทัด ๓๐ หน้า ประวัติ หอสมุคแห่งชาติชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

สุวรรณภูมาร เล่ม ๑ เลขที่ ๓๗ สมุคไทยคำ-ชาว อักษรไทย เส้นหมึก
๑๒ บรรทัด ๓๔ หน้า ประวัติ หอสมุคแห่งชาติชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓

สุวรรณภูมาร เล่ม ๑ เลขที่ ๓๘ สมุคไทยคำ-ชาว อักษรไทย เส้นหมึก
๑๒ บรรทัด ๔๑ หน้า ประวัติ หอสมุคแห่งชาติชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ต้นฉบับนี้เมื่อพิจารณา
เนื้อเรื่องแล้วไม่ใช่เรื่อง สุวรรณภูมาร ในต้นฉบับตัวเขียนเรียกว่า สุวรรณศาลิย แต่เจ้า
หน้าที่หอสมุคแห่งชาติลงบัญชีว่าเป็นเรื่อง สุวรรณภูมาร ทั้งนี้เนื้อเรื่องและตัวละครแตกต่าง
ไปเป็นคนละเรื่องจึงจะไม่นำมากล่าวถึงในที่นี้

ต้นฉบับตัวเขียน สุวรรณภูมาร มีลักษณะชำรุดและแสดงถึงความเก่าแก่ คำ
อักษรวิธีการเว้นวรรคตอนในกาพย์แตกต่างไปจากฉบับอื่น ๆ ต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ ๓๖
เป็นสุวรรณภูมารเล่ม ๑ มีการเรียกชื่อกาพย์ต่างออกไปคือ มหาเสนาซึ่งมีลักษณะเหมือน
กาพย์มัจฉา ไร้วรรคที่มีลักษณะเหมือนกาพย์สุรางคนางค์ และเอวังซึ่งมีลักษณะเหมือนกาพย์
ยานี (ถึงรายละเอียดในบทที่ ๒) ในคานเนื้อความเริ่มจากนางแก้วสัจจา มเหสีของ

อาทิตยกับนางแก้ว สัจจาทรงบวงสรวงเทวดาเพื่อขอบุตร นางแก้วสัจจาประสูติสุวรรณกุมาร
 สุวรรณกุมารเลือกคู่เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษาแต่ไม่ชอบใจหญิงใด ในเมืองมีนายช่างไม้
 ชื่อมัทเก และช่างทองชื่อสุวรรณภาภาจนอาสาทำหีบสังคตถวาย สุวรรณกุมารขึ้นหีบสังคต
 ออกไปศึกษาวิชาและแอบไค่นางประทุมชิวท้าวเบญจางนางคังครรภท้าวเบญจจาให้จับ
 สุวรรณกุมารไปประหาร ในตอนนี้มีบทแทรกส่งสอนผู้ฟังในระว่าง ออย่าลุ่มหลงในคัมภีระ
 ทำให้ตายได้

...คังเช่นเชษฐใจ	ชาติไพรชวชา	เสียแรงแสวงหา	วิชาไชยชาญ
เกิดมาเป็นคน	มีความกังวล	ทีในกลกาม	
คัมภีระหลง	เวียนวงสงสาร	รูปครูกลืนหวาน	เสียการอัปรา
นี้แหละหญิงชาย	เราทานทั้งหลาย	จำไว้เถิดหนา	
เหมือนอย่างตัวเรา	มีวเมาสันทา	ต้องถึงมรณา	สุคติสิ้นชีวัน

(สุวรรณตงสังคต เล่ม ๑ หน้า ๗๒)

สุวรรณกุมารใช้อุบายพานางประทุมหนีขึ้นสุวรรณหิงสังคต หิงสังคตถูกไฟไหม้
 ตกลงในน้ำ สุวรรณกุมารพลัดกับนางประทุมกับโอรส คอมนางประทุมพลัดกับโอรสเพราะ
 เดินไปคิมน้ำ ท้าวพรหมทัตอุกุมารไปเลี้ยง นางประทุมไปอาศัยกับยายเข่าในอุทยานเพื่อ
 คูหน้าโอรส รออยู่ ๑๖ ปีจึงโคหพบเพราะกฤษณาโอรสของนางเลือกคู่ และพอใจแต่
 นางประทุมเพราะไม่รู้ว่าเป็นมารดา กฤษณาอยากจะถูกคนนาง ภายหลังจึงรู้ความจริง
 แล้วยังปิดเรื่อง เป็นความลับเพราะเกรงว่าท้าวพรหมทัตจะฉวนลามมารดา

นายสำเภาคนหนึ่งพบซากหิงสังคตนำมาถวายท้าวพรหมทัต นางประทุมบอกว่า
 เป็นหิงสังคตของพระบิดาจึงให้กฤษณาสร้างศาลาไว้หน้าเมืองเป็นโรงทานแล้ววาดรูปเรื่อง
 รวาท่าง ๆ ไว้หากผู้ใดเห็นภาพแล้วร้องไห้ให้นำตัวมารดา สุวรรณกุมารผ่านมาพ้อแม่ลูก
 จึงพบหน้ากันและพากันขึ้นหิงสังคตหนีกลับเมือง สุวรรณกุมารโคครองเมือง เรื่องจึงจบด้วย
 ความสุข

ในตอนท้าย นายบุศย์แสดงความปรารถนาว่าด้วยกุศลในการแต่งเรื่องนี้ขอให้
 พนจาก "กองกรรม" และขอให้ชื่อปรากฏในแผ่นดิน ทั้งนี้มีข้อสังเกตว่านายบุศย์ใช้คำว่า
 "อ่าน" ไม่ใช่คำว่า "สวด" ซึ่งแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงทางประเพณีการอ่านซึ่งเริ่มมีขึ้น
 แล้วในสมัยนั้น

ชาววังตั้งนิพนธ์
ใหญ่พจนานุกรม
ไชยปราชญ์ว่าบุรุษ
หวังกุศลตนฝ่ายนา
สิ้นฟ้าปัดพิน
ผู้โคกโคกาน
ดาชาสินวายุขนม

ทรงกุศลช่วยแนะนำ
อุปถัมภ์นาวิบุลา
จึงชักเรื่องชาตุมมา
เอาชื่อไว้ในแผ่นดิน
อย่าให้สิ้นนามยุมล
พจมานชาปนิพนธ์
แบ่งกุศลให้มางเอย

(สุวรรณหงส์ยนต์ เล่ม ๔ หน้า ๑๘๕)

จุดเด่นของเนื้อเรื่องของกลอนสุภาพเรื่อง สุวรรณกุมาร และ สุวรรณหงส์ยนต์ อยู่ที่รายละเอียดเรื่องพาหนะของตัวละครเอกเพราะแปลกไปจากเรื่องอื่น ๆ ส่วนโครงเรื่องมีลักษณะเช่นเดียวกับกลอนสุภาพที่สอนคศิธรรมโดยอ้อมคือ เรื่องของการพนางและการพลัดพรากซึ่งลงท้ายด้วยการพบกันของสมาชิกในครอบครัว รายละเอียดเรื่องวิธีการตามหาสมาชิกในครอบครัวโดยการเขียนภาพไว้ในโรงงานเหมือนกับเรื่อง สมุทโฆษา นอกจากนี้อนุภาคอื่น ๆ ก็คล้ายกับอนุภาคซึ่งมักปรากฏในกลอนสุภาพทั่ว ๆ ไปคือการพลัดพรากโดยการตกลงไปในน้ำทำให้ตัวละครต้องวายเป็นไฉกรรรมอยู่หลายวันจึงขึ้นฝั่งได้ อนุภาคเรื่องแม่พลัดพรากจากลูกในป่าตามหาลูกโดยการไปเป็นคนรับใช้ในส่วน

อนุภาคซึ่งแปลกออกไปคือ เรื่องของลูกชายที่รักแม่ใน สิริรัฐสาว และแต่งงานกับแม่แท้กับนี้อาจว่าเป็นเพราะความไม่รู้ออกใจของลูกทำให้พ้นจากการละเมิดขณามของสังคม อนุภาคเช่นนี้ไม่ปรากฏในวรรณกรรมไทย ส่วนมากในกลอนสุภาพมักเป็นเรื่องของพ่อต่อสู้กับลูกที่ร้ายต่อสู้กับน้องชายมากกว่าจะเป็นเรื่องความสัมพันธ์ฉันธิดาของแม่กับลูกชาย

ข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือการตั้งชื่อเรื่อง ส่วนนวนายบุษย์นั้นจุดเด่นเรื่องพาหนะมากกว่าตัวเอกและเนื้อเรื่องของกลอนสุภาพในยุ หลังเน้นความบันเทิงสนุกสนานมากกว่าการเสนอข้อธรรมะซึ่งเป็นแก่นของการของวรรณกรรมประเภทกลอนสุภาพ

ทินวงศ์

กลอนสวดเรื่องทินวงศ์ เป็นกลอนสวดที่มีเนื้อเรื่องและมีต้นฉบับตัวเขียนอยู่ถึง ๑๘ เล่มอยู่ในกลอนสวดหมวดอักษร ท. เลขที่ ๑-๒๖ และ เลขที่ ๓๕-๓๗ อยู่ที่ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๕ มัคที่ ๑๗ อย่างไรก็ตามต้นฉบับตัวเขียนส่วนใหญ่เป็นฉบับหลัก ฉบับที่สมบูรณ์ที่สุดคือ เลขที่ ๑-๓ ซึ่งใช้เป็นคนฉบับศึกษาในที่นี้

คำถามที่มากของเรื่อง ผู้แต่งกล่าวในตอนท้ายเรื่องว่าเรื่องยังมีอีกยี่สิบกว่าแต่คนพอใจจะจบลงเพียงนี้ และยังบอกว่าเรื่องนี้แต่งให้ "วิธาน" ออกไป นอกจากนี้ยังลงจบด้วยโคลงสี่สุภาพอีก ๑ บท กล่าวถึงเรื่องในตอนปลายว่ามีการดัดแปลงแต่งเติมจากของเดิม โคลงท้ายเรื่องอาจเป็นโคลงแต่งขึ้นภายหลังเมื่อมีผู้นำเรื่องเดิมมาแต่งใหม่และเพิ่มเนื้อเรื่องในตอนท้ายซึ่งเป็นเรื่องราวของรุ่นลูกตัวละครเอก ความจากทินวงศ์ เล่ม ๔ ตอนท้ายมีดังนี้

<p>... ทินวงศ์ทรงกามกลอน เรื่องราวกลความมากไป แต่งไวให้<u>วิธาน</u> ยังไปอยู่แจ่งปดฉา ทรงไวแต่เพียงนี้</p>	<p>มียุติด้วยไวหาร ยังบไคแจ่งค่านาน ดินชัยบัอักษรสี่ ทุกรายอักษรอันไคมี ภอพระไทยไมบริบูรณ์</p>
<p>○ เรื่อง ปลายกลายแค้นแต่ง ทิน วงษ์วงษัตยล่ำ ณะ เรศจอมอนงพำ วงษ คณานาเรศพำ</p>	<p>แปลงคำ สี่ศรฐาก นักช่างมรณา เรื่องราวเติมถวาย</p>

(ทินวงศ์ เล่ม ๔)

ลักษณะเนื้อเรื่องของกลอนสวดเรื่องทินวงศ์ เน้นการผจญภัยและการไถนางของตัวละครเอกฝ่ายชายทำนองเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั่วไป วิธีการดำเนินเรื่องผูกเรื่องโดยใช้การผจญภัยไถนางเป็นหลัก ตัวละครเอกฝ่ายชายมีภรรยาหลายคน มีความสามารถในการรบ และรูปร่างเช่นเดียวกับพระเอกแบบฉบับของกลอนสวด ลักษณะโครงเรื่องเป็นแบบฉบับเช่นเดียวกันคือ เริ่มจากพระราชและพระราชินีทรงพระประสงค์จะมีราชโอรส พระราชินีทรงสุบิน ประสูติโอรส โอรสเดินทางไปศึกษาวิชาในป่า ระหว่างนั้นไถนางและ

พาหน้าวิเศษในเรื่องนี้คือมา มจภูมิยศ ไปปลัดพรากจากนางเอกและไคนางอีกหลายคน
เรื่องดำเนินไปจนถึงตัวละครรุ่นลูกแล้วลง เอยด้วยการพบกันและเดินทางกลับไปครองเมือง

ข้อน่าสังเกตรวมหนึ่งเรื่องกลอนสวดเรื่องทิววงศ์มีอนุภาคหลายอนุภาคซึ่งอาจ
ได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายคือเรื่องสังข์ทอง เหตุการณ์ก่อนต้น
เรื่องและรายละเอียดเกี่ยวกับนางเอกกับพระเอกคล้ายกับเรื่องสังข์ทองกล่าวคือ นางเอก
คือนางมลลหิตเพศร์เป็นธิดาองค์สุดท้าย มีภคินี ๗ องค์ นางเลือกทิววงศ์ซึ่งแปลงเป็นชาย
พิการ เป็นสามีทำให้พระบิดากวีขับนาง ไปอยู่ในอุทยาน พระอินทร์ทรงแปลงมาทำศึกศึกกับ
ท้าวอภัยภูสีน พระบิดาของนางมลลหิตเพศร์ ทิววงศ์เข้าช่วยเป็นตัวแทนไปตีคัลสินะ
ความขัดแย้ง ระหว่างพอลา-ลูกเขยและลูกสาวจึงจบลง

นอกจากอนุภาคบางตอนในเรื่องยังคล้ายกับบางตอนในกลอนสวดเรื่องศิลาปล้ำ
แต่ต่างกันที่ความขัดแย้งในเรื่องศิลาปล้ำเป็นความขัดแย้งอันเกิดจากความริษยาและมุ่งอาฆาต
ของแม่เลี้ยงที่มีต่อลูกเลี้ยง ส่วนในกลอนสวดเรื่องทิววงศ์เป็นความขัดแย้งระหว่างพี่สาวกับ
น้องสาว ในกลอนสวดเรื่องทิววงศ์ ภคินีของนางมลลหิตเพศร์ยุยงให้นางลงใจสามีด้วย
วิธีเดียวกับที่นางสุวรรณอุบลมารดาเลี้ยงของศิลาปล้ำยุยงให้นางปราสาททองลงใจศิลาปล้ำ
กล่าวคือตอนแรกให้ควทวายสาธตสามี หากโกรธแสดงว่าไม่รัก เมื่อไม่ได้ผลจึงให้โหม้คั้น
แสดหน้า นางเอกหลงเชื่อคำยุยงทำให้สามีโกรธแค้นและเข้าใจว่านางเอกเป็นหญิงชั่ว
ลักษณะที่พ้องกันในกลอนสวดสองเรื่องนี้อาจเป็นเพราะเรื่องศิลาปล้ำซึ่งเก่ากว่าเรื่องทิววงศ์
มีอิทธิพลต่อเรื่องทิววงศ์หรืออาจจะเป็นความขัดแย้งเพราะ ความนิยมอนุภาคเรื่องการยุยงให้ลง
ใจก็ได้

ความขัดแย้งที่ปรากฏในกลอนสวดเรื่องทิววงศ์เป็นความขัดแย้งในชีวิตครอบครัว
ได้แก่ความขัดแย้งระหว่างพี่กับน้องในครอบครัวของนางเอก ความขัดแย้งระหว่างสามี
ภรรยา เพราะภรรยาเชื่อคำยุยง ความขัดแย้งระหว่างลูกกับลูกเขย นอกจากนี้หาก
พิจารณาในอีกระดับหนึ่งความขัดแย้งเหล่านี้ก็สืบสาเหตุมาจากแก่นแท้คือความอิจฉาริษยา
ความหวาดระแวงในความรัก และความหลงแต่เพียงรูปร่างภายนอก ความขัดแย้งทั้งหมด
คลี่คลายด้วยผลกรรมะเป็นฝ่ายชนะธรรม ความถึชนะความชั่วอันเป็นกตีก้าวไปของ
วรรณกรรมประเภทกลอนสวด

โครงเรื่องของกลอนสวดเรื่องทิววงศ์ มีลักษณะดำเนินเรื่องไปเรื่อย ๆ แบบ episode โครงเรื่องหลักอยู่ในช่วงต้นหลังจากนั้นเรื่องดำเนินไปเรื่อย ๆ ไม่มีความขัดแย้งเด่นชัดทำให้ไม่ชวนติดตาม โครงเรื่องอาจวิเคราะห์เป็นอนุภาคได้ดังนี้

- โครงเรื่องหลัก
- กำเนิดพระเอก
 - กำเนิดนางเอก
 - พระเอกพบนางเอกโดยแปลงตัวเป็นคนพิการ
- อุปสรรค ๑
- พอต้าไม่ยอมรับพระเอก
 - พระอินทร์มาช่วยคลี่คลายปัญหาโดยทำศีล
- อุปสรรค ๒
- นางเอกถูกขุยงให้หลงใจพระเอก
 - นางเอกหลงเชื่อคำขุยงทำให้ผิดใจกับพระเอก
 - นางเอกเสียใจจนตาย
 - พระเอกตายตามไปด้วย
 - พระอินทร์มาช่วยแก้ไข้ปัญหาเป็นครั้งที่สอง
- อุปสรรค ๓
- พระเอกพลัดพรากจากนางเอก
 - พระเอกติดตามนางเอกและลูกโคภรรยาอีก ๓ คนมีการผจญภัยต่าง ๆ
 - เรื่องคลี่คลายพาภรรยาและลูกทั้งหมดกลับเมือง

เนื้อเรื่องเริ่มต้นด้วยกำเนิดของตัวละครเอกตามขนบวรรณกรรมของกลอนสวดทิววงศ์เป็นโอรสของท้าวพิทวงศ์และนางสุวรรณประไพแห่งเมืองสุวรรณรัตนา เหตุที่ไล้ชื่อเล่นนี้เพราะก่อนประสูติ นางสุวรรณประไพทรงฝันว่าได้ดวงอาทิตย์มาไว้กับพระทรงพระทิววงศ์มีเสียง ๕ คน คือ ศรีสุนทร พินิตไตรคา สุวรรณวิชัย และสุวรรณรัตภักดิ์ เมื่อทิววงศ์ทรงพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ทรงลาพระชนกชนนีไปเรียนศิลปศาสตร์ ขณะพำนักในป่าพระอินทร์ทรงอุ้มพระทิววงศ์ไปเรียนวิชากับฤาษี

ตัวละครเอกฝ่ายหญิงคือนางมลหาพิทเกษร เหตุที่นางได้ชื่อเช่นนั้นเพราะขณะประสูติเกิดคัสจรรย์มีกลิ่นหอมทั่วทั้งเมือง นางเป็นธิดาของท้าวอโยธยเสนและนางสุริยวดีแห่งเมืองพรมบาลี นางมลหาพิทเกษรมีพระชนมายุ ๑๖ องค์ โอรสท่านายว่านางมลหาพิทเกษร

จะพลัดพรากจากบ้านเมืองตอนอายุ ๑๒ ปี และตอนอายุ ๑๔ ปีจะตายไปพร้อมคู่ของนาง พระบิดาทรงรักใคร่นางมลลาทิพเกษรจนพระชนิษฐาทั้งเจ็ดริษยา

ฝ่ายทินวงศ์เรียนวิชาและได้มาชื่อนิลรัตน์ วันหนึ่งพบยักษ์นั้นทกาศุนเกิดสู้รบกัน ทินวงศ์ผ่ายกษัตริย์ ต่อมาฤๅษีเห็นว่าทินวงศ์ควรมีคู่ครองจึงเสด็จตามแล้วบอกให้ไปเมืองพรหมชาติ คู่ของทินวงศ์เป็นธิดาของท้าวอโยธยุนีสิน ทินวงศ์มาถึงอุทยานเมืองพรหมชาติ แปลงเป็นคนพิการ นางมลลาทิพเกษรประพาสสวนได้พบทินวงศ์ นางทั้งเจ็ดไปทูลท้าวอโยธยุนีสิน ท้าวอโยธยุนีสินจึงรับนางไปอยู่อุทยานกับคนพิการ ร้อนถึงพระอินทร์ทรงมาทำศีลลากับท้าวอโยธยุนีสิน เรื่องจึงคลี่คลายเมื่อทินวงศ์คลี่คลาย ท้าวอโยธยุนีสินรับทินวงศ์กับนางมลลาทิพเกษรเข้าเมือง

เหตุนี้ทินวงศ์เกิดขึ้นอีกเพราะความริษยาของชนิษฐาทั้งเจ็ดของนางมลลาทิพเกษร นางทั้งเจ็ดยุยงนางมลลาทิพเกษรว่าหากจะลงใจว่าทินวงศ์รักนางจริงหรือไม่ให้คว่ำทรวง สาคหน้า นางมลลาทิพเกษรทำตามแต่ทินวงศ์ยกโทษให้ ต่อมานางทั้งเจ็ดยุยงให้ใช้มีดลับหน้า นางมลลาทิพเกษรทำตาม ทินวงศ์โกรธว่าหากแผลไม่หายจะไม่กลับมาเพราะอายุผู้คน ทินวงศ์ขึ้นม้าออกจากเมืองไป นางพิพเกษตรวิ่งตามในป่าองง้อขอโทษแต่ทินวงศ์ไม่ยกโทษให้

พระอินทร์ทรงทราบว่านางมลลาทิพเกษรจะสิ้นชีพให้พระวิษณุกรรมมาบันดาลให้นางเป่ามีเขี้ยวซาอุโหเพราะยิ่ง นางเป่ามีจนหมดลมซากใจตาย นางคิดจะเรียกทินวงศ์แต่กลัวมานะนางคิดว่าเป็นอับอายเพียงพอแล้วที่วิ่งตามชายมาจึงคิดจะให้ซากศพเป็นทาน นางวิ่งไปตายในป่า

○ เกิดมาเป็นคู่คู่	หึงเมืองริมากรมาย
เพราะยังไม่รู้อาย	จึงมาโลภความชรา
○ ทองการุญโรยมี	ซากอินทรียุโหวเมืองทาน
จักไปมรเวทวายปราน	เสียให้ลับพณอัย

(ทินวงศ์ เล่ม ๑ เลขที่ ๓)

เมื่อทินวงศ์ออกติดตามนางมลลาทิพเกษรไปพบว่านางซากใจตาย ทินวงศ์จึงโศกเศร้าเสียใจจนซากใจตายเช่นกัน พระอินทร์ทรงช่วยเหลือชีวิตทั้งสองจากนั้นทั้งสองเดินทางกลับเมือง

ความซัดแย้งดำเนินต่อไปเพราะความอิจฉาริษยาของมเหสีองค์แรกของ
พระทินวงศ์คือนางกายวัน นางกายวันคิดกำจัดนางมลหาทิพเกษตรโดยให้ยายเข้มาใช้
อุบายปลอมสารจากท้าวพิทวงศ์พระบิดาของทินวงศ์ให้ทินวงศ์ไปคล้องช้างป่า ทินวงศ์จำต้อง
ลา นางมลหาทิพเกษตรไปขณะนางครรภ์แก่

เมื่อทินวงศ์เสด็จไปแล้ว ยายเข้มาใช้สะกดผู้คนในวังและอุ้มนางมลหาทิพเกษตร
ไปให้นางกายวันทุกคืนจนนางกายวันคิดว่านางมลหาทิพเกษตรตายแล้วจึงให้เข้าไปโยนน้ำ
นางมลหาทิพเกษตรว่ายน้ำอยู่ ๓ วันจึงขึ้นฝั่งได้ นางคลอดเป็นกุมาร กลิ่นกายหอมเช่น
เดียวกับนาง ค่อมานางพลัดพรากจากโอรสเพราะนางไปค่อมน้ำในลำธารถูกช้างป่าขวางไว้
เมื่อกลับมากุมารหายไปเพราะถูกผีวิเรนทร์ ผู้มีกายเป็นเหล็กเพชรเหาะผ่านมาพบกุมาร
คิดว่ามีผู้ทิ้งไว้จึงนำไปเลี้ยง มีอรรดาธิดาแย่งในตอนนี้ว่าเป็นเพราะกรรมของนาง
มลหาทิพเกษตรที่จะต้องพลัดพรากจากโอรสและเป็นบุญของโอรสที่จะได้อยู่สุขสบาย

- หิ้งนี้กำของกัลยา จักไต่ทุกขา แต่ความวิโยกโสภัสสร
 - บุญพระกุมารมาทัน จำให้พลัดกัน ไปอยู่เป็นสุขชาสาราน
- (ทินวงศ์ เล่ม ๖)

เนื้อเรื่องต่อจากนี้เป็นเรื่องราวของทินวงศ์ออกติดตามหานางมลหาทิพเกษตร
และได้พบภัยต่าง ๆ โคมเหสีอีก ๒ องค์ คือนางสุวรรณรัศมีกนิรีและนางวันทมาลัย ต่อ
จากนั้นโอรสของมเหสีทั้งหลายออกติดตามหาพระทินวงศ์ เรื่องคลี่คลายลงด้วยการพบกัน
ของตัวละครทั้งหมดและจบลงด้วยทินวงศ์กลับไปครองเมืองพร้อมด้วยมเหสีและโอรสและธิดา

กลอนสวดเรื่องทินวงศ์มีลักษณะโคลงเรื่องแนวคติและเนื้อเรื่องรวมทั้งความซัด
แย้งในเรื่อง เมื่อจบกลอนสวดบทระเหตสองกสิกรรมโดยอ้อมประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ทิว ๆ ไป
ลักษณะอันเป็นสูตรสำเร็จและการเฉลยสาเหตุจากวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ เป็นลักษณะ
ของกลอนสวดในชั้นหลังซึ่งมักมีโคลงเรื่องหลักและโองการเรื่องสืบเนื่องทำให้เนื้อเรื่องยืดยาว
กว่ากลอนสวดยุคความเก่า

มคฺลิตฺต

มคฺลิตฺต เป็นกลอนสวกรุ่นเก่า ค้นฉบับตัวเขียนที่มีอยู่ในแผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติมีอยู่ ๓ เล่ม สมุคไทย ค้นฉบับชำระดีมาก เนื้อความไม่สมบูรณ์อยู่ในกลอน สวกรหมวกอักษร ม. เลขที่ ๑๗ - ๑๘ คู่ที่ ๑๑๕ มคฺที่ ๔๕ ชั้น ๖/๕ ทั้งนี้

มคฺลิตฺต เล่ม ๑ เลขที่ ๑๗ เป็นสมุคไทยคำ อักษรไทย เส้นขุบรงค์ หน้าละ ๔ บรรทัด ๓๔ หน้า ประวัติ หอสมุดแห่งชาติ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ เนื้อความคอกกับมคฺลิตฺต เล่ม ๒ เลขที่ ๑๘ สมุคไทยคำ อักษรไทย เส้นรงค์ ซึ่งหอสมุด ฯ ชื่อ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ เช่นกัน เล่ม ๒ นี้เขียนหน้าละ ๔ บรรทัด ๕ หน้า

มคฺลิตฺต เล่ม ๑ เลขที่ ๑๘ เป็นสมุคไทยชาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๓๗ หน้า ประวัติ นายชคฺมอมให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

ในค้นฉบับไม่มีบทไหว้ครู เริ่มต้นเป็นเนื้อเรื่องซึ่งมีลักษณะเป็นชาคก กล่าวถึง โขฎกเศรษฐี มีภรรยาชื่อนางสุวรรณมาลี มีบุตรชื่อมคฺลิตฺตและชีกาชื่อสุวรรณมาลา การ พรรณนาความมั่งคั่งของเศรษฐีมีลักษณะคล้ายการพรรณนาความรุ่งเรืองของบ้านเมือง แม้ ตัวละครจะไม่ใช่มชฺครียกก็กล่าวว่ามีพ่อค้าเมืองต่าง ๆ มาค้าขายหลายชาติหลายภาษา เข้าใจว่าเนื้อเรื่องคงมีที่มาจากชาคกแต่ผู้แต่งใช้ขนบการแต่งวรรณกรรมแบบไทยจึง พรรณนาในทำนองเดียวกัน คือเศรษฐีมีสภาพความเป็นอยู่เหมือนกษัตริย์

○ เมื่อนั้นยังมี	โขฎกเศรษฐี	มั่งมีเลือกตรา	
ปกปองครองเมือง	ฟูงราชปุระชา	เมืองลวงนันทนา	พูปราณะคอน
○ สวนเมียบเสฐี	ชอสูวันณมาลี	โถมสืบวอน	
ครอบครองไพรีฟ้า	เสนานีกอร	เสฐีพูทอร	รวมรักภักดี
○ รมีฤชา	ทวทุกภารา	เขามามากหมิ	
จันจามพราวมเทค	กุลาตานี	หัวโตโยคี	แตกคั่นกันหมา
○ คอมยวนลาวไทย	พมามอนไทย	ฝารองกรีก	
คิคแลวเขามา	ทวรทุกภาสุา	ปรีคาศิศไมย	
- (มคฺลิตฺต เล่ม ๑ เลขที่ ๑๘)

เหตุที่เศรษฐีร่ำรวยเพราะมีวัวให้คนอยู่คัวหนึ่ง แต่เมื่อร่ำรวยแล้วเศรษฐีนั้นหลงลืม

ไม่เอาใจใส่เลี้ยงดูวัวตัวนั้น ผูกวัวไว้นอกคอกทิ้งปล่อยให้ออกอยากจนดมโซ วันหนึ่ง นายมณีเป็นพ่อค้าค้างเมืองเที่ยวเสาะหาวัวถูกใจเพื่อนำไปเลี้ยง เก็บมาพบวัวดมผูกอยู่นอกโรงวัว วัวร้องบอกว่าหากนำคนไปเลี้ยงจะแทนคุณให้รำรวย เศรษฐีเป็นผู้ไม่รู้คุณคนจะบันกาลให้ลมจรมนิหาย นายมณีจึงขอซื้อวัวนั้นไปในราคาสามพันคำลึง เศรษฐีนึกหัวเราะเอะอะในใจว่าพ่อค้าโง่ ซื้อวัวดม โซในราคาแพง นายมณีนำวัวกลับไปเมืองเลี้ยงดูจนวัวอ้วนฟุ้งงาม นายมณีรำรวยกลายเป็นเศรษฐี

ส่วนโชฎกเศรษฐีนั้นวันจะยากจนลง มีคำอธิบายแทรกโดยกล่าวกับผู้ฟังว่าเป็นเพราะกรรมตามทัน

○ ทุกราสบประสูต	คงจยปรีสูท	มาฝงพระทุม	
เมื่อมาพะกำ	มาถึงคนนร	เวรามาทร	ไทยเห็นทันตา

เมื่อเศรษฐีสิ้นเนื้อประดาตัว ทองหายสิ้นชาย วันหนึ่งออกไปหาฟันในป่า พร้อมกับภรรยาแล้วหายสาบสูญไป มีคิลิผลกับน้องสาวทองออกขออาหารจากชาวบ้านมาเลี้ยงชีพ เมื่อไปขออาหารจากพระในวัด พระสงฆ์ไม่มีอาหารเหลือให้ชาวตากมาแทน มีคิลิผลของเอาชาวตากมาแนะนำให้น้องกิน มีคิลิผลมีไก่ตัวหนึ่ง เวลาเดินไปในป่ามีขอวาจะรุ่งน้อง มือซ้ายกุมไก่ มีบหนิราคขณะเดินหาไปในป่า โดยมีลักษณะเป็นบหมคกง บหมนุก ชมสิงสาราสัตว์และพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ตามแบบฉบับในวรรณคดีไทย บหมป่าคอนหนึ่งมีดังนี้

○ ชมไมยในกลางป่า	พลองไมยวาแลโพไทร	
ฝูงนกจับตาใสร	โอเสมือนเรากลอกมารคา	
○ เลงแลเห็นไทรยคราง	ทั้งชานางแลเพกา	
โสกสันคันทันหา	คันทุมกาแลนมแมว	
○ สักสันคันทันวาระคังงา	ชวาคชวิงเปนแถวมา	คันทุมกาค้องามอยู่ด้วย
○ ทั้งพืณสารภี	มูาคูลีแลงอนไทย	
ยุงยางชานางไทร	หงมไฟคโกปา	
○ เขยิมเหยงูเวียงกรไปย	มคุมไชยแลนอยหนา	
ทุเรียนแลพะวา	เกูปกินเลนสารานไย	
○ ลางสาขแลม้งชุก	ทูลมูกแลร่าไย	
อินจันพลุกมัย	ทุงกลอยกลายรักโอชา	
○ สุ่มแกวแลส้มรุก	ชุนนศูกหอมกลินมา	
มเฟื่องมม่วงป่า	ลันลงนามากครามครัน	

- ครวนแลวไทยเลา ลหอยุสรอยเสา มือลูบกายา
 ไอแกวพีเอย ก่าแลวแลนา ไนยนาังก่าพรา มาม่วยบัลไลย

ม้าทรงบอกสุวรรณกุมารให้พานางไปให้ฤๅษีขุมชีวิตนางให้พื้น สุวรรณกุมารพานางไปหาฤๅษี ฤๅษีขุมชีวิตนาง

ส่วนมัลลิลลกลับจากตีไก่ ไม่พบน้อง เทียวตามหากไม่พบ พระอินทร์เกรงว่าหากปล่อยไว้ มัลลิลลคงซาดใจตายเช่นกัน จึงนำนางสุวรรณไกรสร ธิดาท้าวพรหมทัต มาอุ้มสมมัลลิลล

ส่วนสุวรรณกุมารพานางสุวรรณมาลาไปเฝ้าพระชนกชนนี ท้าวพรหมทัตสมโภชน์รับขวัญ แต่พระมารคาก็บอกนางสุวรรณไกรสรหายไป เนื้อความในมัลลิลล เล่ม ๒ คางอยู่เพียงนี้

แม้เนื้อเรื่องที่มีอยู่ในต้นฉบับจะไม่จบบริบูรณ์ แต่แนวคิดของเรื่องก็ค่อนข้างเด่นชัด แนวคิดสำคัญที่เสนอคือ ความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างพี่น้อง พี่รักและดูแลน้อง แทนมารคามีค่าที่หายสาบสูญไป ส่วนน้องก็ผูกพันกับพี่แม้จะมีคนรักแต่ก็ยังคงได้รับความยินยอมจากพี่ และถือว่าความรักของพี่เป็นสิ่งสำคัญที่สุด แนวคิดเรื่องความผูกพันอันแน่นแฟ้นของพี่น้องไม่ปรากฏมากนักในวรรณคดีไทย กลอนชวคเรื่องนี้จึงน่าสนใจ จากเนื้อเรื่องน่าจะเป็นเรื่องที่มาจากชาตก แม่ผู้แค้นจะไม่ไ้ขอกไว้โดยตรง แต่การกล่าวถึงตัวละครเอกคือ มัลลิลลก็ชี้คว่าพระโพธิสัตว์ หนอพระศาสดาอันแสดงว่าผู้แค้นคิดว่าตัวละครเอกคือพระโพธิสัตว์ จูติมาสัง สมบุญบารมี

- ครนวากรูงูเขา พระโกทิวสัคเจ้า ชวนน้องลีลา
 รองหยร่าวย แยพรยพริกษา ครวนถึงมารคา โสภเขาพระทัย
 ...แลเหนณณอนลานลา นอพระสาคคา ราซากอรูเตมจัย

ส่วนแนวคิดย่อยที่เห็นได้เด่นชัดคือ การดูแลเลี้ยงดูสัตว์ซึ่งสอดคล้องกับศีลข้อ ปาณาติบาต ความเชื่อว่าหากเลี้ยงสัตว์ที่ให้อุ้มทำประโยชน์ด้วยความรักและดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดี เจ้าชอกก็จะไ้ประโยชน์จากสัตว์นั้น หากปล่อยปละละเลยก็เปรียบเหมือนการทรมาณสัตว์เลี้ยง แนวคิดซึ่งแสดงความเมตตาการุณาต่อสัตว์เห็นได้จากตอนที่เศรษฐี

ปล่อยปะละเลยไว้ที่ใหญ่ ซึ่งก็คงพินาศล่มจม ส่วนมคฺสิลเลียงไถ่ด้วยความรักและความเอาใจใส่ ไถ่ก็ให้คุณ อย่างไม่รู้ค่าการตีไถ่หรือเล่นไถ่พนันออกจะชั้ดกับแนวคิคนี้อยู่บ้าง ลักษณะนี้ น่าจะสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในยุคนั้น จากตอนที่ไถ่มีบทบรรยายถึงไถ่ต่าง ๆ อย่างละเอียด มีไถ่ชนชื่อราหู ปากครก ชวนฟ้า คอยแข่งคำ และชั้พยักันเป็นกัน

○ คิ้วนิ่งสูงยัย	เวร เรงเหลือจัย	ชื้ออัยหราชู	
ยั้งอยปากคูรัก	เคือยคัทมูหู	กยคยเคยหูสู	มากแล้วแลหนา
○ คิ้วนิ่งเลาสย	เคยเลนยอุมคย	ชื้ออัยช้วนฟ้า	
อัยคอยแข่งคำ	คูล้านกุนา	บุนจกปยุมา	เรวครีจิงหัน
○ กุ้ยนวยเกศรา	ถาจกลนา	นบรอยนบพน	
จกลาวหัยสิน	จันนทากักร	สวรกัยทังนัน	ยักวักออรหธา
○ คิ้วนิ่งสูงยัยนั้ก	ชื้ออัยชั้ปัยก	ลัว้นกมัทิมมา	
คิปักชินชัน	ครีคังเสียงฟ้า	คิคายันกุนา	นพรอยนัพพัร
○ คิ้วนิ่งสามาคู	จิกคิหือสูมาค	เคยชูลุพนัน	
สำเกาเกศรา	คัยมาครามครัน	จเลนพนันร	วรวรันแนหนา

มคฺสิล เป็นกลอนสวดที่นาสนใจทั้งในค่านแนวคิคนีและศิลปการแต่ง รวมทั้งให้ภาพที่สัมพันธ์กับลักษณะสังคมชาวบ้านในสมัยก่อนควย.

บุญทนางค์

กลอนสวดเรื่องบุญทนางค์ มีต้นฉบับตัวเขียนที่แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ จำนวน ๕ เล่ม อยู่ในกลอนสวดหมวดอักษร บ. เลขที่ ๑ - ๕ คู่ที่ ๑๑๕ ชั้นที่ ๖/๑ มีที่ ๒๒ เท่าที่สำรวจเนื้อหา กลอนสวดเรื่องบุญทนางค์มีอย่างน้อย ๒ ส่วน และยังมีฉบับค่ากลอนอีก ๕ เล่ม ฉบับพิมพ์ที่พบเป็นของโรงพิมพ์ทางสมุท พ.ศ. ๒๔๕๕

บุญทนางค์กลอนสวดฉบับสมบูรณ์คือเลขที่ ๑ ประวัตติ หอสมุดแห่งชาติขอ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ในฉบับที่กล่าวถึงที่มาของเรื่องว่าเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ ครั้นเมื่อ เกิดมาเป็นคนเชษฐาใจ

○ จะกล่าวนิทาน ลวงมาชานาน สมุทกุศล
พระชราภรรยา มี ยังเที่ยวเวียนวัน เขาทองช่อระพัน คนยากเข็นใจ
(บุญทนางค์ เล่ม ๑ เลขที่ ๑)

ต้นฉบับอีกส่วนหนึ่งคือ บุญทนางค์ เล่ม ๑ หมายเลข ๔ เนื้อความคล้ายกับ ส่วนแรก (เลขที่ ๑) แต่ต่างส่วนกัน การเรียกชื่อลักษณะคำประพันธ์เรียกว่าล่าน่า เช่น ๒๔ ล่าน่า ๑๑ ล่าน่า ส่วนการดำเนินเรื่องและรายละเอียดไม่แตกต่างกันนัก ถึง ตัวอย่างตอนพรรณนาถึงกำเนิดบุญทนางค์ส่วนเลขที่ ๔ แรกแนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรม มากกว่าฉบับเลขที่ ๑ ดังนี้

○ ๑๑ ล่าน่า ○ เมื่อมีโพธิสัตว์ อันจะได้ตรัสเป็นพระเทพน
จตุจากเมืองบน ปัดสนรสน์ทั้งหลาย
○ เกิดในโลกโลกา กว้าวรามามุกมาย
ไต่ท่าท่าทั้งหลาย ให้เกิดมีที่ช่อระพัน
○ ยากเข็นเข็นใจ หากยากไรไม่เทียมคน
ไต่ท่าท่าแห่งคน กุศลนั้นจึงตามๆ
(บุญทนางค์ เล่ม ๑ เลขที่ ๔)

ส่วนบุญทนางค์เลขที่ ๑ ตอนเดียวกัน คำเน้นความรวบรัดและมีรายละเอียด ความแนวคิดน้อยกว่า ดังนี้

๖ ครั้งนั้นโพธิสัตว์
ในทองมารคา

เอาชาติกำหนด
อันยากพอระหน
(บุญนางวงศ์ เลม ๑ เลขที่ ๑)

เขาจับปัดสน

ลำบากรอนรน ทุกขทนหนักหนา

เนื้อเรื่องกล่าวถึงบุญนางวงศ์เป็นคนเชื้อใจรับจ้างทำงานกับนายควาญช้างในเมืองของท้าวเจตนาราช บุญนางวงศ์แสดงธรรมถวายท้าวเจตนาราช ท้าวเจตนาราชเลื่อมใสจึงรับสั่งว่าจะพระราชทานพระธรรมาสมบัติให้ถึงหนึ่งแสนบุญนางวงศ์ไม่รับและขอพระธรรมาสมบัติของคอกหนึ่งแทน พระธรรมาทั้งสามคอกนางเอื้อยอารี นางออรามและนางอามรงค์จึงเกี้ยวว่าบุญนางวงศ์เป็นคนเชื้อใจ มีเพียงพระธรรมาของคอกเล็กคอกนางจงควดที่ไมรับเกี้ยวบุญนางวงศ์ ท้าวเจตนาราชกริ้วจึงประทานนางให้บุญนางวงศ์แล้วขับนางไปจากเมืองทั้งสองไปมาเพื่อพรทออยู่ในป่า ต่อมาบุญนางวงศ์ไปค้าทางสำเภากับพี่ชาย เมื่อไปถึงเมืองจีนบุญนางวงศ์นำแก้ววิเศษไปถวายโคกภิเชกกับนางอะไนเทวีราชธิดาพระเจ้ากรุงจีน ส่วนนางจงควดพันกับพี่สาวทั้งสามไถ่มาทั้งสามเป็นข้า เมื่อบุญนางวงศ์กลับมาจึงครองราชสมบัติจบลงด้วยประมุขภาค นางอะไนกลับชาติมาเป็นนางสุธาคา นางจงควดก็เป็นนางพิมพ์า และบุญนางวงศ์เป็นพระพุทธเจ้า

เนื้อเรื่องตอนต้นน่าสนใจอีกตอนหนึ่งคือตอนบุญนางวงศ์แสดงธรรมถวายท้าวเจตนาราช เนื้อหาของธรรมะเกี่ยวกับศีลวิสาและยังกล่าวถึงนิทานต่าง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ ชาติที่อ้างถึงได้แก่ประมุขกุมารอันเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ออกหาอาหารให้มารคา เมื่อกลับมาพบมารคาถูกงูเห่ากัดตายจนรอนถึงพระอินทร์ต้องทรงช่วยเหลือ เรื่องของทศคามินซึ่งมุ่งส่งสมทานมารมี เรื่องของรัตนประโชติ (ในฉบับเล่มที่ ๕ เรียกว่ารักประโล) เรื่องของพระยานัตถ์ซึ่งเป็นชาติที่พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพระยาธรรมาธิบดี เรื่องของพระโพธิสัตว์เกิดมาเป็นเจ้ามุงอุทธิ์เนื้อของคนให้พ่อค้าสำเภาก็เรือแตก (หมายถึงเรื่องสุวรรณกัจฉปในปัญญาสาคร) และเรื่องสุริยบัณฑิตอันเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ของชายลูกเมียเพื่อซื้อทองและเชือกเนื้อคนปิกพระแก่นจันทร์ (หมายถึงกลอนสวดเรื่องแก่นจันทร์หรือวิริยบัณฑิตในปัญญาสาคร) เนื้อความที่กล่าวถึงนี้แสดงถึงชาติซึ่งเป็นที่รู้จักและนิยมนำมาเทศนา บางเรื่องมีอยู่ในกลอนสวดที่สำรวจพบคือเรื่องพระยานัตถ์ เรื่องวิริยบัณฑิตหรือแก่นจันทร์ (ในฉบับเล่มที่ ๑ เรียกว่าสุริยบัณฑิตในฉบับเล่มที่ ๕ เรียกว่า เที้ยระบันฑิต) ชาติเหล่านี้จะสัมพันธ์กับเรื่องที่ยกนำมาสวด

อ่านและเป็นเรื่องให้ตัวกันก็จึงถูกนำมาอ้างถึงตอนบุญทวนวงศ์เทศนาถวายท้าวเจตนาราช
นอกจากนี้ใจความตอนเนียง สดงถึงการ สอดแทรกคติธรรมโดยเน้นเรื่องศีลห้า ทั้งยังแสดง
ถึงวิธีการเทศนาซึ่งยกชากกมาประกอบคำสอนซึ่งเป็นลักษณะของการสวดอ่านด้วย

แนวคิดสำคัญที่ปรากฏในเรื่องคือการพิจารณาบุคคลจากรูปภายนอกและฐานะ
ทางสังคม นางจงควคือเป็นนางเอกซึ่งสามารถยอมรับสามีแม้ว่าจะเป็นคนยากไร้ ลักษณะ
เช่นนี้คล้ายคลึงกับการลงใจนางเอกในเรื่องอภัยทัต คำขวัญละครเอกในเรื่องนี้มีลักษณะ
ต่างไปจากกลอนสวดเรื่องอื่น ๆ เพราะเป็นคนเชื่อใจแต่กำเนิดแต่ยังมีข้อเกินคือมีธรรมะ
และสามารถแสดงธรรมถวายพระมหากษัตริย์ได้ทั้ง ๆ ที่เป็นผู้รับจ้างเลี้ยงช้าง คุณความดี
ของพระเอกจึงสามารถลบข้อด้วยเรื่องฐานะทางชนชั้นได้ ลักษณะที่พระเอกสามารถแสดง
ธรรมแล้วขอราชธิดาออกจะขัดกันอยู่มากและกลอนท้ายเมื่อนางจงควก็สามารถเปลี่ยนสถาน-
การณ์เป็นผู้ชนะได้ด้วยการหนักก็เป็นวิธีที่ออกจะขัดกับลักษณะในตอนต้นเช่นกัน เข้าใจว่า
เค้าเรื่องเดิมของบุญทวนวงศ์คงมาจากชากกแต่มีการดัดแปลงเพิ่มเติมรายละเอียด เช่น
อนุภาคเรื่องคำสาปเวทไปเมืองจีน พระเอกไครราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนซึ่งมีปรากฏในกลอน
สวดหลายเรื่อง

เรื่องบุญทวนวงศ์คงเป็นกลอนสวดที่แพร่หลายพอสมควร จากการสำรวจต้นฉบับ
ตัวเขียนที่จังหวัดเพชรบุรีพบว่าต้นฉบับกลอนสวดเรื่องนี้ด้วย นอกจากนี้ยังพบต้นฉบับของ
บุรีรัมย์และพิษณุโลก (ลอม เริงแก้ว ๒๕๒๗)

สิงห์ครึ่งสี

ต้นฉบับตัวเขียนของกลอนสวคเรื่องสิงห์ครึ่งสีในหอสมุดแห่งชาติ แผนกเอกสารโบราณมีทั้งสิ้น ๕ เล่ม เนื้อความยังไม่จบบริบูรณ์ เริ่มตั้งแต่เลขที่ ๗๖ - ๘๐ กลอนสวค หมวดอักษร ส. อยู่ที่ตู้ ๑๑๔ ชั้น ๑/๓ มัดที่ ๖๔ ประวัติ หอสมุดแห่งชาติได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ต้นฉบับเป็นสมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก

ก้านที่มาของเรื่อง ในตอนต้นเรื่องมีบทไหว้ครูสั้น ๆ แล้วกล่าวถึงที่มาของเรื่องว่าผู้แต่งคิดผูกเรื่องขึ้นด้วยตนเอง ผู้เขียนไม่ได้อ้างว่าเรื่องนี้เป็นชาคก หรือแต่งเลียนแบบชาคกหรือเป็นนิทานที่มีมาแต่โบราณ "...ขอผูกตำนานว นิตารสมยา อักโนมัตรา ประชึชคิกกลอน"

เนื้อเรื่องของกลอนสวคเรื่องสิงห์ครึ่งสีมีขนาดยืดยาว และมีลักษณะเป็นเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ มากกว่าจะเป็นกลอนสวคแบบฉบับที่มุ่งให้คติธรรม เนื้อเรื่องเน้นการต่อสู้แย่งชิงและการใช้กลอุบายเพื่อให้ไถ่นาง ลักษณะเช่นนี้คงได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีแบบฉบับโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอิเหนาและพระอภัยมณี ตัวละครเอกฝ่ายชายมีภรรยา ๓ คน และภรรยา ๒ คนแรกร่วมมือกับพระเอกเพื่อใช้กลอุบายไถ่นางเอกตกเป็นภรรยาคนที่ ๓ เช่นเดียวกับวรรณคดีไทยทั่วไป ตัวละครเอกฝ่ายชายมีรูปโฉมงดงาม มีความเก่งกล้าสามารถในการรบ ทั้งยังมีอุบายเล่ห์กลในการพิชิตความรัก โดยมีผู้ให้ความช่วยเหลือคือพี่เลี้ยงเช่นเดียวกับอิเหนา บทชมโฉมสิงห์ครึ่งสีตัวละครเอกฝ่ายชาย ตอนเสด็จเข้าเมืองปากสิมูท บรรคาสาวแก่แม่หม้ายคางหลงไหลใฝ่ฝันจะได้สิงห์ครึ่งสีมาเป็นคู่ของคนทั้งนี้

• สิงห์ครึ่งสี
ฝูงคนทุกหมู่	เรงชัยภาชี
ดูเห็นดูระโน	เข้ามาเวียงไชย
เด็กโฉมเฉลิมใจ	กัງอำมะรินตรา
• ทงหญิงหงษ์ชาย
รูปทรงองค์เอน	ครุ่นเห็นฝักฝ่าย
แรงอนไฉยนา	ฝันเปื้อนเสน่ห์
โฉมเด็กเล็กฟ้า	ถวินวาวาไล
• รูปงามมีผิว
ถายยังเป็นสาว	นึกเสียค่ายตัว
จักแห่แก้ไข	กลับทุกถูกใจ
เสียเงินเท่าโค	จักเดินเป็นจอม
• สาว ๆ รูปงาม
ที่รูปชั่ว ๆ	นึก ๆ จักตาม
เจียมตัวอ้อคอม	ไปเป็นหมอม ๆ
จักใครไปยอม	เป็นเมียทหาร

เนื้อเรื่องในตอนต้นกล่าวถึงกำเนิดและความเป็นมาของตัวละครเอกฝ่ายหญิง คือนางทิพสุคนธ์ซึ่งมีลักษณะไม่แตกต่างไปจากนางเอกในวรรณคดีไทยอื่น ๆ กล่าวคือนางทิพสุคนธ์เป็นธิดาของธิดาพระยานาค กับคนธรรพ์แต่ในเรื่องนี้มีรายละเอียดถึงการพบนางพิศการออกไป ในเล่มที่ ๑ มีเรื่องราวกล่าวถึงประวัติของนางทิพสุคนธ์โดยเฉพาะ โดยเริ่มจากกำเนิดของนางจนมีผู้ไปพานางมาจากเกาะ เพื่อนำถวายพระเจ้าธรรมิกราช ซึ่งทรงรับนางไว้เป็นพระธิดา เนื้อเรื่องเริ่มจากเมืองปากคันทู พระเจ้าธรรมิกราชทรงครองราชสมบัติทรงปรารถนาจะได้แก้ววิเชียรวิเศษจึงโปรดให้สิมภลี นักปราชญ์และโหรผู้เชี่ยวชาญในอักษรศาสตร์ไปเสาะหาแก้วมณี เมื่อกลับมาบรรณาการยาสิมภลีคือนางนาควคียกสารับอาหารมาให้ แต่สิมภลีทำปริศนาโดยยกมือขวาชี้ไปที่คางอาทิตย์ มือซ้ายชูท้อง แล้วหลับตาลมลงนอน นางนาควคียกสารับปริศนาออกว่าสิมภลีจะกินคางอาทิตย์ นางจึงบอกว่า จะกินคางอาทิตย์เป็นเรื่องง่าย สิมภลีจึงทำเป็นน้ำลายไหลจากปาก นางนาควคียกอาหารไปนอกชายคา แล้วยกชันท้ำออกไปตั้งแล้วบอกว่าแม้อาทิตย์ก็อยู่ในชั้นนี้ สิมภลีฟังพอใจในปฏิภาณของนาง แล้วบอกนางว่าต้องเดินทางไปเสาะหาแก้ววิเศษให้พระราชา

สิมภลีกับนางนาควคียกสารับเภาะเดินทางไปเจ็ดวัน ถึงเมือง ฉะปะตัน อยู่เมืองนั้นถึงสามปีก็ยังหาแก้ววิเศษไม่ได้ จึงเปิดคำราชูดวงชะตาของพระเจ้าธรรมิกราชรู้ว่าอีกครึ่งปีพระองค์จะไคนางคนหนึ่งโฉบงาม นางนั้นอยู่ทางทิศใต้ สิมภลีจึงคิดไปนำนางมาถวายพระราชาแทนคางแก้ว คิดได้ดังนั้นจึงเดินทางไปเกาะจันทลิวิการ บนเกาะมีนางทิพสุคนธ์ผู้มีผิวเหลืองคังทองทา กลิ่นกายหอมเหมือนกลิ่นจันทร์แดง นางเป็นธิดาของธิดาพระยานาคกับคนธรรพ์ชื่อสุมา ธิดาพระยานาคแปลงกายเป็นมนุษย์ขึ้นมาสมสู่คนธรรพ์ มีหีบขี้ผึ้งของธิดาพระยานาคชื่อ "โอ้วาพระพายพัคหวน" แทรกโดยแต่งเป็นกาพย์ฉมัง ๑๖ ดังนี้

● โอ้วาพระพายพัคหวน	หอมคอกโคนวน	นาสาแห่งแก้วกระษัตริ
● กลิ่นคอกมณฑามาดี	เมื่อสดใส่ศรี	ก็หอมมเห็คมหายรด
● คอกปวฤกษาคยามสด	โอชาชูรุด	ระรินระเวิงหฤไทย
● ครั้งแห่งหอมหายเห็คไป	คอกโมสิงโค	จะย็นจะยงคองหอม

สุมาคนธรรพ์เมื่อไคยินธิดาพระยานาคขับเพลงเช่นนี้จึงขับพิณตอบว่า

● โอ้วาเสียงเจ้าจับใจ	คัจเสียงนางใน	นิเวคขับเปรียบทาย
● คอกโมษัตริคือชาย	รสนกถาวาย	ทิวาวยเวนรศหอม

- คอกไม้แห่งชายคือจอม นุชนาฎหวนหอม บวายุที่ความเสนาหา

นางทิพสุคนธ์ อายุได้ ๑๖ ปี อยู่บนเกาะนั้นเพียงผู้เดียว เมื่อสิมภลีพยายามจะนำเรือขึ้นเกาะ เทพยาคูผู้พิทักษ์นางบันกาลให้เกิดหมอกควันจึงเข้าไปไม่ถึงตัวเกาะ สิมภลีรู้ว่าคนเป็นชาย จึงให้ภรรยาคือนางนาควดีไปแทน นางนาควดีตกลงจะไปพานางมา โดยบอกว่าจะทำเป็นอยู่เป็นซำรับใช้นาง แล้วจะพานางมา หากไม่ได้ด้วยเล่ห์ก็จะใช้กลอุบาย สิมภลีมอบจกหมายสามฉบับให้นางแต่ละฉบับเขียนตัวอักษรไว้สองตัว นางนาควดีเข้าไปหา นางทิพสุคนธ์ได้เพราะเทพยาคูต้องการให้นางนาควดีอยู่เป็นเพื่อนนางทิพสุคนธ์ เทพยาคูแปลงเป็นไก่ขาวให้นางนาควดีตามไปยังปราสาทนางทิพสุคนธ์ นางนาควดีบอกว่านางเป็นภรรยาพ่อค้า เกิดพลัดพรากจากสามีกลางทะเล นางนาควดีอยู่เป็นเพื่อนจนนางทิพสุคนธ์คลายใจ นางนาควดีคอยซบถล่อมให้นางทิพสุคนธ์รู้ว่านางไม่มีคู่ครอง แล้วบอกว่าจะพานางไปเมืองปราศลิบุตร นางนาควดีคิดหาวิธีออกจากเกาะไม่ได้จึงเปิดจกหมายฉบับแรกออกอ่าน มีคำว่า ไม้กับปลา นางจึงเก็บผลไม้สุกโยนให้ปลากิน ปลาพาพากันมากินผลไม้จนรู้ถึงพระยาปลาวาฬ เมื่อพระยาปลาวาฬมากินลูกไทร นางขอให้พานางกับนางทิพสุคนธ์ไปเที่ยว ทั้งสองขึ้นหลังปลาวาฬออกไปในมหาสมุทร นางนาควดีเปิดจกหมายฉบับที่สอง พบคำว่า โจนคงคา นางจึงกระโจนลงน้ำ นางทิพสุคนธ์ก็กระโจนตามด้วยความตกใจ นางเมขลาเข้าช่วยทั้งสองไว้ เมื่อขึ้นฝั่งทั้งสองแปลงเป็นชายเดินรอนแรมอยู่ป่า มาถึงคันไทรนางนาควดีเปิดจกหมายฉบับที่สามออกอ่าน พบข้อความว่า"ดู" นางพบธงซึ่งสามีนางปักไว้บอกทาง

ฝ่ายสิมภลีรออยู่สามเดือน ประกอบพิธีบวงสรวงขอให้พระนารายณ์สร้างเมือง พระนารายณ์ให้พระลักษมีมาช่วยสร้างเมืองตั้งชื่อว่ารมคันแล้วอัญเชิญนางทิพสุคนธ์เข้าเมือง สิมภลีให้ศรีภรรยาไปทูลท้าวธรรมิกราชว่าคนไค่นางมาถวายขอให้เสด็จออกมารับนางเข้าเมือง ท้าวธรรมิกราชและมเหสีชื่อนางวิเชียรรัศมีทรงยินดีเพราะไม่มีโอรสและธิดาเสด็จออกมารับนางทิพสุคนธ์เข้ารอบกอดเกิดน้ำนมไหลจากถันเข้าปากนางทิพสุคนธ์ แต่ท้าวธรรมิกราชไม่สามารถมองเห็นนาง สิมภลีทูลว่าเพราะนางเป็นพรหมจารีมีเทพคอยรักษาขอให้พระองค์บวงสรวงเทพยคาก็จะให้เห็นนาง ท้าวธรรมิกราชจึงให้สิมภลีอุปราชสำเร็จราชการแทนพระองค์ ครองเมืองรมคัน

เนื้อเรื่องตอนที่สองเป็นเรื่องราวของตัวละครเอกฝ่ายชาย คือ สิงห์ศรีรังสี โอรสของท้าวสิงหจักรและนางอุบลมาลี แห่งเมืองพันธพิไล สิงห์ศรีรังสีมีพี่เลี้ยงผู้เชี่ยวชาญ ในการรบชื่อ ปรีชายุทธ เหตุการณ์พรรณนาถึงการออกผจญภัยของสิงห์ศรีรังสี หลังจากออก ประพาสป่าต่อสู้กับโจรวิวัน ไก่ชยาซึ่งเป็นธิดาของหัวหน้าโจรคือนางเบญจวรรณ เมื่อ จะพานางกลับเมือง โจรทำนายว่านางจะต้องพลัดพรากจากสามี ให้นางไปอยู่เมืองรมคัน ภายหลังนางจึงจะไถ่กลับมาอยู่กับสิงห์ศรีรังสี นางเบญจวรรณเข้าสามีภักดิ์กับนางทิพสุนทร ต่อมาสิงห์ศรีรังสีไถ่ นางเหมวดีเป็นชายาอีกคนหนึ่ง

เนื้อเรื่องในตอนที่สองนี้กล่าวถึงอุบายของสิงห์ศรีรังสีที่จะสืบข่าวของนาง เบญจวรรณ และต่อมาไขอุบายเพื่อให้ไถ่ นางทิพสุนทรซึ่งเป็นที่เลื่องลือว่ามีรูปโฉมงดงามยิ่ง การไถ่ นางคนที่สามมาเป็นชายาเป็นไปด้วยความช่วยเหลือของพี่เลี้ยงและชายาสองคนแรก ขณะนั้นเมืองปากลีนุทมีศึกมาประชิดเมือง ท้าวขรรมิคราชขอให้เมืองรมคันและเมือง พันธพิไลยกทัพมาช่วย สิงห์ศรีรังสีส่งประกายวัน เสนามาสืบข่าวของนางเบญจวรรณใน เมืองรมคัน และต่อมานางเบญจวรรณช่วยเป็นแม่สื่อให้สิงห์ศรีรังสีและนางทิพสุนทร ขณะที่ ทอดไม้ตรึงกันอยู่นั้น นางเบญจวรรณซึ่งเป็นแม่สื่อเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของหญิงชายว่า เปรียบเสมือนสายพิณ ไม่ควรชิงคึงหรือหย่อนเกินไป ควรชิงให้พอดี ความเปรียบตอนนี้ เหมือนความเปรียบในทางพุทธศาสนา เปรียบการดำเนินชีวิตกุญพิณสายกลาง แต่ในเรื่อง นี้นำมาเปรียบกับความสัมพันธ์ทางความรัก

- กุญพิณสายหนึ่งคึงคนอง แมนคึกประลอง ที่เคียวก็เค็กเสียดสาย
- สายหนึ่งอุยอนหนักและเคลอนคลาย ก็คเหาเสียดหาย บอthonจะก้งวังเวง
- สายหนึ่งคอกคึกคึกเพลง เสนาะเสียดบรรเลง ประพทแต่โดยสายกลาง
- ไมตรีมีมาโดยทาง จะไวจะวาง เอาเยี่ยงระเบียบสายพิณ

แม่ทัพเมืองรมคันของนางทิพสุนทร และทัพเมืองพันธพิไลของสิงห์ศรีรังสีมาถึง เมืองปากลีนุท สิงห์ศรีรังสีและนางทิพสุนทรพบกันครั้งแรก ขณะเข้าเฝ้าท้าวขรรมิคราช ฉากตอนนางทิพสุนทรแหวกมานแล้วสบตากับสิงห์ศรีรังสี สิงห์ศรีรังสีหลงใหลในตัวนางถึงกับ ลืมตนจะเข้าไปอุ้มนางจนพี่เลี้ยงต้องสะกิดห้ามไว้ คล้ายกับฉากตอนบุษบาไหว้อิเหนาเมื่อ เข้าเฝ้าท้าวคหา ในอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่ออิเหนาเห็นนางบุษบาลืมตน หลงชมเพลงและรูปกอกสีเขียวตราโดยคึกว่าเป็นนางบุษบา กังนี้

เมื่อนั้น ระเเค่มนตรีเรื่องศรี
 เหลียวไปรับไหวเทวี
 งามจริงยิ่งเทพนิมิต
 เสโทไหลหลังทั้งกายา
 กรุกอ่อกอนุชาที่คกกลง
 แดเวียนจูบสียะตราายาใจ
 ความรักมจรุมจิตพิศวง
 ไม่เป็นอารมณ์สมประคี
 ...สังคามาระคาโฉมเฉลา
 พยิกเออาบาทงสุพระทรงฤทธิ์
 ...เจ้ากรุงยิวหวาพิ
 พจะมูไปสงนะดวงใจ
 ...สังคามาระศาลูบสะกิก
 จึงยักขอพระบาทไวมนคง
 • เมื่อนั้น
 เทาพนี้ เป็นเห็นมชา

ภูมิธนางไม่วางตา
 ไทคิกเสียดายเป็นนิกหนา
 สบับคปลายเกศาเนองไป
 จะรู้สึกพระองคักหาไม
 สำคัญพระทัยวาเทวี
 จนลิมองคลุ้มอายนางโฉมศรี
 ภูมิหลงซบซันฉับพลัน...
 คอยสิ้นพระเพลาพลาางสะกิก
 ภูวไนยไคคิกก่ิ่งไป...
 เจ้าจะจรลีไปไหน
 ภูวไนยก็เคลื่อนองคเออย...
 เห็นทรงฤทธิ์เคลิมคลงกำลังหลง
 พระองคไคคิกก่ิ่งมา
 พระโฉมยงบอกองคชนิษฐา
 จะกลับกายายายักไว ่า

(อิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ๒๕๑๔ : ๓๖๐ - ๓๖๒)

ในกลอนสวดเรื่อง สิงห์ครึ่งดี ภาพตอนสิงห์ครึ่งดีสบคานางทิพสุนทร สิงห์ครึ่งดี
 และนางทิพสุนทรค้างหลงไหลซึ่งกันและกัน สิงห์ครึ่งดีลิมคนจนสินธุเหราคองจับพระบาทไว้
 สิงห์ครึ่งดีแก้ตัวว่าชยัคตัวเพราะเมื่อย

- กอหมานที่แหวกไหว
 สิบเนตรพระเอยาวุระรา
- เอิบอาบไหลปลามทรวง
 นางหาวคพระถันไหว
- นางคลึงไปเป็นครุ
 นางลิมละอายองค
- เนตรคิมทั้งสองแมลง
 เสียวสวาคฤาถิม
- คางเพลินพิรมรักษ
 แรงรักษแรงมูมรัน
- ฤาถิมจะควนซิม
 คางหลังควยทรวงาม
- ล่า ๆ พระสิงห์
 ล่า ๆ พังงางอน

ชำเลื่องในยนามา
 ก็สยิวสุดถึงสายใจ
 หังสองควงพระฤาไท
 กลิมองคหังสององค
 พระโฉมครูละลานหลัง
 พระออนสิ้นทั้งอินทรี
 กังแรงมูมประสารศรี
 มะโนนอมประหวักพัน
 พิศภคอบคล้ายกัน
 กระสันเสพสำพักคาม
 หมิทันจิตรกึ่งพิศหนาม
 ประคูกใจจะชวกรอน
 จะอาองคเขาอุสมม
 จะทูลเชิญพระภาที่...

•...•	จริงสินธุเหรา
จับบาทพระมูบาล	ฉวางกูร ไมทนทาน
หนีใหญ่กลืนลาษพลับ
•	พระสะกุง สะกุกชัค
จะพลิกองค์มาหยุกกัน	จริงแถกเกอวาเหมือนยครัน
ไฉนเจามาหามเรา.

บทละครเรื่องอิเหนา คงจะมีอิทธิพลต่อการสร้างโครงเรื่องและเนื้อเรื่องของกลอนสวคเรื่องสิงห์ศรีรังสี ในตอนกล่าวถึงการสมโภชน์พิธีอภิเษกสิงห์ศรีรังสีกับนางทิพสุคนธ์ กล่าวถึงเรื่องอิเหนาโดยพาดพิงถึงความรู้สึกของสิงห์ศรีรังสีว่า

•	นางบันกัษัมถวาย
บุษบาไปจากเวียง	เรื่องอิเหนา เมื่อคราเคียง
บันลุต่าอันอาไภย
•	พระพังเมื่อปางนาย
คึกขวยและเขินใน	ประสันตาอันโยโย
กระมุนแมนคังเปรียบปราย
•	เธอเสกจยงนาบุช
เสียงพินประสารสาย	ภอไทเห็นสะเทินอาย
เสนาะเสียงที่ขัมขาน

ส่วนวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่น่าจะมีอิทธิพลต่อเรื่องสิงห์ศรีรังสีได้แก่เรื่องพระอภัยมณี ดังเช่นตอนสิงห์ศรีรังสีมอบหมายให้นางเบ็ญจวรรณครองเมือง การให้สตรีครองเมืองเคยปรากฏมาแล้วในเรื่องพระอภัยมณี หรือ การตั้งชื่อตัวละครหลายตัว เช่น ศรีบุญจา สันตะปาปี สินธุเหรา บุศยาสุระกัน นางมะนิชะวา ก็น่าจะได้รับอิทธิพลจากเรื่องอิเหนา พระอภัยมณี เป็นต้น

เนื้อเรื่องดำเนินมาถึงจุดสุดยอดของเรื่องเมื่อสิงห์ศรีรังสีได้ชายาทั้งสาม คือ นางเบ็ญจวรรณ นางทิพสุคนธ์และนางเหมวดี ดูเหมือนผู้แต่งจะเน้นโลกีย์สุขเช่นนี้หลายครั้ง เช่น "แต่พระครองมิ่งนฤมล เจคราตรีกัน กระเสมก้วยสามกระบี่ศรี" หรืออีกตอนหนึ่งมีว่า

•	ฝ่ายองค์พระสิงห์
เสจรสมสามกัลยา	รังศรีผู้ปรีชา
เป็นผาคุชกระเสมใจ
•	แต่พระเจ้าเวียงสุข
สามองค์พระอรระไทย	กวยสามองค์คูพิศมัย
เชอทรงครรรกอันอุคม

เนื้อความในตอนหลัง กล่าวถึงศึกสงคราม สิงห์ศรีรังสีมอบหมายให้ นางเบ็ญจวรรณปกครองเมืองรมกัน โดยให้ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ ส่วนลิมภสินปราชญ์

สละตำแหน่งออกบวช เนื้อความค้างอยู่เพียงการเตรียมตัวเพื่อรับศึกของมัทคงแห่งเมือง
จำปาศักดิ์ตามคำทำนายของสิมภลีก่อนออกบวช

กล่าวได้ว่ากลอนสวดเรื่องสิงห์ครึ่งสีเป็นเรื่องประโลมโลกทำนองเรื่องจักรๆ
วงศ์ ๆ เนื้อเรื่องมุ่งการเสนอเหตุการณ์โลกไฉนผจญภัยและกลอุบายในค่านิยมสงครามและ
ความรัก แนวคิดเกี่ยวกับธรรมะแทบไม่ปรากฏเลยนอกจากคอนสิมภลีออกบวชแต่ก็เป็นเพียง
การกล่าวถึงสั้น ๆ

ในค่านิยมการประพันธ์ ผู้แต่งให้ความสำคัญกับพรรณนา และบางตอนนิยมเล่นกลบท
งูกลิ้นหาง

- น้ำสงเหิมทิพสุราย รศรินวรุภาย ชำระฉวีผ่องใส
- รศคนรกายรศใจ กลิ้งกลินมาไล วิไลเลหทิพรศ
- ทิพรศรอยรศปรากฏ ปรากฏมานค มะโนพิรมเปรมปรี
- เปรมปราอาภรภูศรี ภูษากระสัตรี กระสักรามาทูนเปรียบปรา
- เปรียบพูนปานองคัมคชะวาน มัทชะวานมิตถาร มิตถาทิโลมณณมล
- นฤมลฉลององคสรอยสน สรอยสายเวียรวน เวียรวางมกุฎกระสัตรี

อีกตอนหนึ่งใช้กลบทงูกลิ้นหางเช่นกัน ตอนนางเบญจวรรณานางทิพสุคนธ์
รำพึงถึงสิงห์ครึ่งสีด้วยความเสนาหา

- ถึงหะวีความเทวศถวินถอน หฤาไทรหวยออน กนทายละหอยโหยใจ
- โคยใจหฤาไทยอาไล อาไลพิศมัย กำส่วนกระสันฝันเมื่อ
- ฝันเมื่อริศรักษจวนเจือ จวนเจือโยเยื่อ เอยวายวรฤาธิการโหย
- การโหยหาชั้นชายโหย ชายโหยบอหมี่โรย หมี่รวงฤาไทยไผต้น
- ไผต้นพองกมจวนัน จวนันนิรัน เรงรอนในรากพิรม.

กลอนสวดเรื่องสิงห์ครึ่งสี น่าจะเป็นกลอนสวดในชั้นหลัง และอาจไม่ได้ใช้สวด
อ่านเช่นกลอนสวดในรุ่นแรก จักว่าเป็นวรรณกรรมประโลมโลกมากกว่าวรรณกรรม
กลอนสวดที่มีจุดมุ่งหมายสั่งสอนคติธรรม.

ชินราช

ต้นฉบับกลอนสวดเรื่องชินราช มีต้นฉบับตัวเขียน ๒ เล่มสมุดไทย คือ เลขที่ ๑๔ - ๑๕ กลอนสวดหมวกอักษร ช. คู่ที่ ๑๑๕ ชั้น ๕/๔ มัคที่ ๑๐ เป็นสมุดไทยคำอักษรไทย เล่มสมุด ชินราช เล่ม ๑ เลขที่ ๑๔ หน้ละ ๑๐ บรรทัด ๕๓ หน้า ชินราช เล่ม ๒ เลขที่ ๑๕ หน้ละ ๑๐ บรรทัด ๕๔ หน้า ประวัติ ท้าวภณฑสารนุรักษ์ ให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ เนื้อความไม่จบบริบูรณ์

ในตอนต้นเรื่องผู้แต่งกล่าวถึงที่มาของเรื่องว่า "มิใช่บาลี" แสดงว่าไม่ได้นำเนื้อเรื่องมาจากชาดก คงจะเป็นเรื่องแต่งขึ้นตามแบบชาดก "แต่งไปตามโคหมี่ไชบาลีชื่อพระชีวลี ไปรค้ำคั่นหลัง" นอกจากนี้ยังบอกว่าเป็นกาพย์กลอนที่แต่งไว้ฟังเล่นเย็น ๆ ใจ

○ บุษนกลอนอักษรสะวัค ฟังเล่นก่อเย็นใจ แต่งไวไทยปรากัก เคระความลัจจา	ชาภูจิกสะแกงไนย ทวาทังหลายยานินทา สู้บู้คไนยสารา ทัวชาทัวภาคเพียน.

นอกจากนี้ในต้นฉบับตัวเขียนทั้ง ๒ เล่มยังเรียกชื่อเรื่องว่า "พระชินุรักษ์" แต่เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติลงทะเบียนว่าชื่อ "ชินราช" ทั้งชินราชและชินุรักษ์เป็นตัวละครในเรื่อง แต่ชินราชหรือชินุรักษ์เป็นบิคาของชินุรักษ์และไม่ใช่ตัวละครเอกของเรื่อง ตัวเอกของเรื่องคือ ชินุรักษ์ จึงควรเรียกชื่อว่า ชินุรักษ์ ความประเพียรวรรณกรรมเกี่ยวกับการเรียกชื่อเรื่องของกลอนสวด อย่างไรก็ตามในที่นี้จะใช้ชื่อซึ่งเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติใช้อย่างเป็นทางการคือ ชินราช

ต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวดเรื่องชินราช แสดงถึงความเก่าแก่ของต้นฉบับทั้งอักษร-วิธีก็เขียนตามเสียงอ่านและไม่คงที่สม่ำเสมอ ในค่านการเรียกชื่อลักษณะคำประพันธ์ พบการเรียกชื่อคำประพันธ์แปลกออกไป คือ ๕ คำ เยสันตา และ ก้านค้อคอก

เนื้อเรื่องกล่าวถึงเมืองโสทร ท้าวชินุราชมีมเหสี ๒ องค์มเหสีฝ่ายขวา คือ นางประไล มเหสีฝ่ายซ้ายคือนางประคิษุ พระองค์ไม่ทรงมีโอรสและธิดา จึงไปรคให้

จักพิชิตอริฐานขอโอรส พระอินทร์ส่งเทพบุตรมาจุติในครรภ์นางประโล นางทรงฝันว่า พระอาทิตย์สว่างแจ่มจ้าตกมาในมือ หายไปชั่วครู่ แล้วกลับมาอีก โหราทำนายว่านางจะได้ โอรสมีบุญญาธิการมาก นางประคิษฐ์มเหสีฝ่ายชายริษยาที่นางประโลจะมีโอรสจึงคิดลอบฆ โหรา เมื่อนางประโลประสูติโอรส โหราได้รับลอบฆจึงทำนายว่าเมื่อพระโอรสประสูติ พ้ามืดคลุ้มเพราะโอรสเป็นกาลีจะทำบ้านเมืองพินาศฉิบหาย ประชาชนเดือดร้อน ท้าว ชินุราชทรงทักท้วงว่าโหรา เคยทำนายว่าโอรสมีบุญเหตุไรจึงทำนายแตกต่างไป โหราแก้ตัว ว่าคราวก่อนตนทำนายผิด นางประคิษฐ์ทำเสน่ห์ซ้ำทำให้ท้าวชินุราชหลงใหลและขบถ นางประโลกับโอรสออกจากเมือง มีคำอธิบายแทรกกว่าเป็นเพราะเวรกรรมของนางประโล และโอรสจึงต้องพลัดจากบ้านเมือง

- กำนางกุมาร ผีลเวณนางคราน จะจากบุรี
- รูถึงประคิ ใจยศคิกาลี เหนนางโถมศรี เจ้ามพระครัน
- ใจจิตรอีกดา กัลยาจอมขวัน จะ ายม แมนเทแลนา

และเป็นผลของบุรพกรรมเช่นกันที่คลใจให้ท้าวชินุราชเชื่อคำทำนายของโหรา

- กำนางกุมาร หังนางนงคราน จะจากภารา
- พะเอินกันจิตร ทรงฤทธิพิคคา เชื้อคำโหรา โทมมาทว่าไช

ขณะนางประโลเดินทางมาในป่า นกอินทรีคาบโอรสของนางไป ขณะน กอินทรีบินผ่านไปหน้าอาศรมฤาษี ฤาษีเห็นนกอินทรีคาบทารกจึงตวาด ทารกตกลงมา ฤาษี นำทารกมาเลี้ยงโดยอริฐานขอให้ให้น้ำนมไหลจากนิ้ว เมื่อกุมารอายุได้ ๕ ปี ฤาษีตั้งชื่อ กุมารว่า ชินุรัตน์ พร้อมทั้งสอนศิลปศาสตร์และดนตรีให้ ชินุรัตน์ประลองศรฆ่ายักษ์ตาย

กล่าวถึงเทพธิดาจุติมาอยู่ในคอกไม้เพราะเป็นคู่สร้างของชินุรัตน์

- ...เคยคู่คู่ส้ม พืมกันมา กับพระราชา ชินุรัคกุมาร
- จุกดีลงมา สูควงคอกพะกา เสาวะริคเบ็กบาน

พระยายักษ์ ชื่อท้าวจักรีประพาสป่าพบนางในคอกไม้จึงนำมาเลี้ยงเป็นพระธิดา เมื่ออายุ ได้ ๕ ปี พระยายักษ์ให้ชื่อว่านางสร้อยเสาวรส ต่อมานางกลับนครจรั มเหสีประสูติโอรส คือ รามจักรี พระยายักษ์รักพระธิดาเท่า ๆ กับโอรสแท้ ๆ เมื่อนางสร้อยเสาวรส

อายุ ๑๘ ปี นางออกประพาสป่าพบกับชินรัตน์ ชินรัตน์ตามมาลอบเข้าหานางในปราสาท นางปกปิดความจริงไว้จนนางกำนัลจับได้ นำความไปทูลท้าวจักรี ท้าวจักรีกริ้ว ใจความในชินราชเล่ม ๒ ค้างอยู่เพียงนี้

เนื่องจากเนื้อเรื่องยังไม่จบ แนวคิดในเรื่องจึงยังไม่เด่นชัดนัก อย่างไรก็ตาม กลอนสวดเรื่องชินราชมีลักษณะเหมือนกลอนสวดอื่น ๆ คือใช้บุญกรรมเป็นเหตุผลในการดำเนินเรื่อง ความขัดแย้งซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาคือความขัดแย้ง อัจฉาวิษยาของเมียน้อย ทำให้เมียหลวงต้องถูกเนรเทศ อนุภาคหลายอนุภาคในเรื่องเป็นอนุภาคที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในกลอนสวดละววรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ ได้แก่ อนุภาคเรื่องการพลัดพราก อันเกิดจากการกลั่นแกล้งของเมียน้อย แม่พลัดพรากจากลูกเพราะนกกาน้ำลูกไป ฤาษีเก็บทหารมาเลี้ยง มีน้ำมันไหลจากนิ้วเพื่อเลี้ยงทารก นางเอกจุติมาในคอกไม้ พระเอกไถ่ธิดานางยักษ์ (และฆ่าพอนางเอกตาย).

ล้นทอง

กลอนสวท เรืองล้นทองมีต้นฉบับตัวเขียนอยู่ในแผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติจำนวน ๑๓ เล่ม อยู่ที่ตู้ ๑๑๕ ค. ชั้น ๖/๕ มัทธิ ๔๔ มีรายละเอียดดังนี้

ล้นทอง เล่ม ๑ เลขที่ ๑ เป็นสมุดไทยคำ อักษรไทย เส้นกินสอหน้าละ ๔ บรรทัด ๕๕ หน้า ประวัติ หอสมุดแห่งชาติ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

ล้นทอง เล่ม ๒ เลขที่ ๒ เป็นสมุดไทยคำ อักษรไทย ขุดเส้นรงค์ หน้าละ ๑๐ บรรทัด ๕๙ หน้า ประวัติ เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

ล้นทอง เล่ม ๓ เลขที่ ๓ เป็นสมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๗๖ หน้า ประวัติ พระยาราชเสนาให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕

ล้นทอง เล่ม ๓ เลขที่ ๔ เป็นสมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก ประวัติ นายลอย ให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

ล้นทอง เล่ม ๔ เลขที่ ๕ สมุดไทยคำ อักษรไทย เส้นกินสอ หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๔๑ หน้า ประวัติ หอสมุดแห่งชาติ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

ล้นทอง เล่ม ๔ เลขที่ ๖ สมุดไทยคำ อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๗๒ หน้า ประวัติ พระยาราชเสนาให้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕

ล้นทอง เล่ม ๕ เลขที่ ๗ สมุดไทยคำ อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๗๗ หน้า ประวัติ นายชक्तिให้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑

ล้นทอง เล่ม ๕ เลขที่ ๘ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๕ บรรทัด ๖๔ หน้า ประวัติ นายลอมให้ พ.ศ. ๒๔๖๐

ล้นทอง เล่ม ๖ เลขที่ ๙ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๐ บรรทัด ๗๔ หน้า ประวัติ หลวงประสาธน์บรรณวิทย์ ให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ

พ.ศ. ๒๔๖๒

ล้นทอง เล่ม ๗ เลขที่ ๑๐ สมุดไทยคำ อักษรไทย เส้นคินสอ หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๔๓ หน้า ประวัติ กรมขุนไชยนาทฯ มอบให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔

ล้นทอง เล่ม ๘ เลขที่ ๑๑ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๖๔ หน้า ประวัติ เจ้าพระยาศรีธรรมราชฯ ให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓

ล้นทอง (ชำรุด) เลขที่ ๑๒ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๒๔ หน้า ประวัติ นายชินลี แซ่แก่ให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓

ล้นทอง เล่ม ๑ เลขที่ ๑๔/๑ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๒ บรรทัด ประวัติ ทายาทหลวงครุณิกจิวิฑูรให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อ ๑๒ มีนาคม ๒๕๑๔

แม้ว่าจะมีต้นฉบับตัวเขียนหลายเล่ม แต่ส่วนใหญ่เป็นฉบับพลัดไม่ใช่ฉบับเดียวกันตลอดเรื่อง การกล่าวถึงเนื้อเรื่องในที่นี้จะได้จากการอ่านฉบับพลัดต่าง ๆ แล้วนำมาต่อเรื่องกัน ส่วนมากต้นฉบับเหล่านี้เป็นส่วนวนเดียวกัน แต่เนื่องจากการคัดลอกและการแก้ไขก็แปลงของผู้คัดลอกทำให้เนื้อความและคำต่างกันไปบ้างแต่ไม่มากนัก

คำที่มาของเรื่อง ในต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวดเรื่องล้นทอง ไม่ได้กล่าวถึงที่มาของเรื่อง มีคำกล่าวตอนต้นเรื่องให้สัพบุรุษตั้งใจฟังเรื่องราวอันมีมาช้านานแล้วเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ทรงสร้างสมบุญญาบารมี จากนั้นขึ้นคนเรื่องท่านองชากก คือ "เอโกรารา..." แล้วกล่าวถึงเมืองแห่งหนึ่งและกษัตริย์ผู้ครองนคร อย่างไรก็ตามในต้นฉบับเรื่อง นิทานท้าวล้นทอง ส่วนวนจินดา ควงใจ เป็นกลอนลำ พิมพ์ที่จังหวัดขอนแก่น กล่าวถึงที่มาของเรื่องล้นทองว่าเป็นเรื่องในนิบาตชากก

บัดนี้ ข้าจักเล่าภาคพื้นปางก่อนโพธิญาณก่อนแล้ว ยามยังเที่ยวส่งสารส่งเวร
เวียนไซ้ก็หากมีในเรื่องนิบาตชากก พระหากเทศนาสอนสืบมาเฮาดู

(นิทานท้าวลิ้นทอง เล่ม ๑ ๒๕๐๒ : ๑)

แนวคิดสำคัญซึ่งเสนอไว้ในตอนต้นและเป็นพื้นฐานไปสู่ความขัดแย้งในเรื่องคือแนวคิดเรื่องการคบคน แนวคิดนี้เสนอผ่านคำสอนของสัจจาเศรษฐี ซึ่งสอนลูกว่าควรเลือกคบเพื่อนที่มีฐานะเท่าเทียมกันหากคบผู้ที่สูงศักดิ์กว่าก็อาจถูกข่มเหง ถ้าคบผู้ที่ต่ำศักดิ์ต่ำกว่าก็จะทำให้คนดูถูกเหยียดหยาม

○ เข้าค่าพร่ำปรามทุกเวลา	ไม่ให้คบหา	พระยาแลคนเชื้อใจ
○ สูงศักดิ์สักนั้นนึสย	ลูกเอยออย่าไป	รักใค้คบหาสมาคม
○ สูงศักดิ์จักมาทำคม	อย่าไค้ชื่นชม	เหนวจะคมเหงเรา
○ คำศักดิ์ลูกรักอย่าเอา	จะเสยสฤณเรา	เผาพันธุของเจาเศศรี

แนวคิดเรื่องการคบคนโดยยึดถือชนชั้นเป็นสำคัญว่าควรคบหาสมาคมเฉพาะผู้ที่มีฐานะเสมอคนนี้ดูจะไม่ค่อยปรากฏบ่อยครั้งนักในกลอนสวดและในวรรณคดีไทย แม้ว่าจะมีคำสอนเกี่ยวกับการระมัดระวังในการคบคนชัตรีย์เพราะอาจทำร้ายต่อผู้ที่ต่ำศักดิ์กว่าได้ แนวการสั่งสอนมักเน้นให้รู้จักเจียมตน คือไม่ให้ทะเยอทะยานทำนอง "อย่าไปสูงให้เกินศักดิ์" มากกว่าจะจำกัดไม่ให้คบหาสมาคม ในกรณีของผู้เชื้อใจ คำสอนในทางพุทธศาสนา มักเน้นความเห็นอกเห็นใจผู้ยากเข็ญมากกว่าจะกีดกันไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับย กังจะเห็นไค้จากในกลอนสวดเรื่องปรมัตถ์ ซึ่งเน้นว่าไม่ควรดูถูกผู้ยากไร้ ตรงกันข้ามให้เมตตาปราณี

ค่านเนื้อเรื่อง ในตอนต้นกล่าวถึงลิ้นทอง โอรสของพระยามังคที กับนางเกษมาลีแห่งเมืองโสฬส ลิ้นทองเสด็จไปฟังธรรมที่วัด ระหว่างเสด็จกลับ ลิ้นทองทรงถามเสนาอำมาตย์ว่า พระเทชน์เรื่องอะไร ไม่มีผู้ใดตอบไค้เพราะไม่ได้ตั้งใจฟัง ลิ้นทองจึงโปรดให้จักษรรมาสน์แล้วทรงเทศนาตามที่ได้ทรงฟังมา ลิ้นทองทรงเทศนาไค้เพราะเพราะพริ้งยิ่งกว่าสมภารวัด

○ เสนามาชมไทย	บังคมไหว้แล้วบูชา
ไพรเพราะเพนนั๊กหนา	สมภานว่าไม่เทาหัน

ขณะลิ้นทองทรงเทศนาอยู่นั้น กาลเศรษฐีลูกสัจจาเศรษฐีและนางวิชากาลีผ่าน

มา เมื่อได้ถามว่าล้นทองเป็นใคร ล้นทองทรงตอบว่าตนเป็นลูกท้าวพระยาหากกาลเศรษฐกิจ
มีเหตุผิดเคืองก็ให้ไปหาตน เมื่อกาลเศรษฐกิจกลับมาบ้านเล่าให้บิดาฟังว่าตนได้ลูกเจ้าเมือง
เป็นเพื่อน สัจจาเศรษฐกิจโกรธมากที่กาลเศรษฐกิจไม่เชื่อฟัง การคบท้าวพระยาอาจทำให้
เคียดกร่อนถึงแก่ชีวิตได้ในภายหลัง

- สักจาเสมี โคพึ่งคะคี ครึ่งโกรธนักหนา
- ลูกมั่งจ้งไวย ไปยคัมลูกพระญา เสียแรงถูเลี้ยงมา สั่งสอนแต่หลัง
- พาใจจงหลง คบเทพล้นทอง ลูกของเทาไท
- ลูกหลังนา ภากรับไวย ไสรต่อมิ่งไป ยาไคยกกลับมา

ส่วนล้นทองฝันร้าย โจรทำนายว่าฝันว่ากาใหญ่คาบเพลิงมาไหมปราสาทของ
ท้าวปัสวดีและลามไปไหมปราสาทของนางเกษมาลีหมายถึงท้าวปัสวดีจะสิ้นพระชนม์ นาง
เกษมาลีจะตกทุกข์ได้ยาก ฝันว่าลงน้ำเพื่อให้คลายร้อนและไค้คอกไม้ ล้นทองจะช่วยให้
บ้านเมืองกลับร่มเย็นเป็นสุขและจะไค้มเหสี โจรทำนายว่าพระเจ้าปัสวดีจะสิ้นพระชนม์
ภายใน ๓ เดือนแต่ภายหลังโอรสจะมาช่วยชุบชีวิตให้ฟื้นขึ้น เมื่อทรงทราบเช่นนั้นพระยา
ปัสวดีจึงให้ทหารควบคุมผู้เข้าออกพระราชวังอย่างเคร่งครัด กาลเศรษฐกิจถูกบีบไล่ออก
จากบ้านก็มาหาเพื่อนในวังคือล้นทองแต่ล้นทองไม่ทรงอนุญาตให้พบเพราะพระบิดาสั่งกวดขัน
ผู้เข้าออกวังอย่างเข้มงวด กาลเศรษฐกิจโกรธกล่าวว่า ล้นทองหลอกลวงตน กาลเศรษฐกิจ
เคียดชังเฉพเนจรไปในป่าพบอาศรมฤๅษีมหาเมฆขอฝากตัวเป็นศิษย์ ได้เรียนวิชาจนฤๅษีชุบ
ให้เป็นยักษ์ ชื่อกาลยักษ์ มีอิทธิฤทธิ์มาก วันหนึ่งรบกับยักษ์ชื่อวิชาธร รบไม่แพ้ไม่ชนะกัน
ภายหลังจึงรู้ว่า เป็นศิษย์ครูเดียวกัน ทั้งสองจึงตกลงเป็นเพื่อนกัน เมื่อมีเรื่องเคียดกร่อน
ก็จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

เหตุการณ์ในตอนต่อไปเป็นเรื่องราวของกาลยักษ์กลับมาแก้แค้นล้นทอง กาลยักษ์
ลาอาจารย์แล้วเข้าเมืองโสฬส มาหาท้าวปัสวดี ส่วนนางเกษมาลีหนีไปโดยนางทาสีช่วย
แต่กาลยักษ์ไม่พบล้นทองเพราะพระอินทร์ทรงทราบว่าล้นทองจะมีภรรยา จึงลุ่มล้นทองไปถึงไว้
ที่อาศรมฤๅษีมหาจุน ฤๅษีสั่งสอนวิชาแรมมิศกายเป็นรูปต่าง ๆ ให้ล้นทองใช้วิชานั้นแก้ไข
สถานการณ์บ้านเมืองของตนโดยแปลงเป็นนกสาลิกา ให้นางเกษมาลีไปขายให้กาลยักษ์จน
ปราบกาลยักษ์ได้ จากนั้นเป็นเรื่องราวการผจญภัยและไค้มเหสี โดยเริ่มจากล้นทอง

ไฉนนางสุวรรณมาลา ระหว่างเดินทางนางกินรีสองพี่น้องมาลี้กัณโฑงไป ต่อมาลี้กัณโฑง ลอมเข้าไปไฉนนางสุวรรณมาลาภูคิศาพระยายักษ์โดยแปลงร่างเป็นรักเกล้าของนาง

เช่นเดียวกับเรื่องจักร ๆ วงศ์ ทั่วไป เหตุการณ์ส่วนใหญ่จะเน้นการต่อสู้ ระหว่างตัวละครเอกกับยักษ์ เหตุการณ์ในตอนหลังจากนี้เป็นเรื่องราวของสุวรรณสินลิลลา โอรสลี้กัณโฑงกับนางสุวรรณมาลาพร้อมทั้งพระชนนีทั้งสามคือนางสุวรรณมาลาและนางกินรี สองพี่น้องออกตามหาลี้กัณโฑงจนได้พบกันที่เมืองโสฬส

หากพิจารณาเนื้อเรื่องทั้งหมดของกลอนสวด เรื่องลี้กัณโฑง อาจกล่าวได้ว่า เหตุการณ์ในตอนต้นซึ่งกล่าวถึง เรื่องของการคบคนโดยสัมพันธ์กับชนชั้นน่าจะเป็นเรื่องที่มี เคามาจากชาตกและมีลักษณะสัมพันธ์กับสภาพสังคมที่เคร่งครัดเรื่องชั้นวรรณะ (อินเคีย) ส่วนเรื่องราวในตอนหลังมีโครงเรื่องไม่แตกต่างไปจากเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ อื่น ๆ คือ การพลัดพรากจากบ้านเมืองของตัวละครเอก การไต่คว้าเรียนวิชา การต่อสู้กับยักษ์ การผจญภัยและไฉนนางสลัดกับภาระพลัดพรากจนในที่สุด ได้กลับมาครองบ้านเมือง เนื้อเรื่องในช่วงต้นทำให้กลอนสวด เรื่องลี้กัณโฑง น่าสนใจเพราะเป็นการกล่าวถึงสาเหตุของพฤติกรรม ของกาลยักษ์ว่าเป็นเพราะลี้กัณโฑงในฐานะเพื่อนไม่ช่วยเหลือคนในยามทุกข์ยาก กาลยักษ์ จึงเคียดแค้นและมารุกรานลี้กัณโฑงและเมืองโสฬส ในกลอนสวดเรื่องอื่น ๆ มักอ้างเหตุผล ในการระรานของตัวละครฝ่ายร้ายว่าเป็นเพราะนุรพกรรม แต่ในเรื่องนี้เป็นกรรมในชาติ เดียวกันและเป็นกรรมที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม ไม่ใช่กรรม ในลักษณะทางพุทธศาสนาซึ่งเกี่ยวข้องกับบาป-บุญ อย่างไรก็ตามหากจะพิจารณา เรื่องลี้กัณโฑง ในแง่ที่เสนอแนวคิดเรื่องการคบเพื่อน ผู้อ่านผู้ฟังอาจได้ความคิดว่าการคบเพื่อนสำคัญที่ เพื่อนดีหรือเพื่อนชั่วมากกว่าเพื่อนที่อยู่ในชนชั้นใด เพราะการที่ยักษ์วิชาธร เป็นเพื่อนกับ กาลยักษ์ เมื่อกาลยักษ์รบกับลี้กัณโฑง วิชาธรก็ต้องช่วยเหลือโดยยกพลยักษ์ทั้งเมืองมาช่วย รบและต้องล้มตายเพราะช่วยเพื่อนนั่นเอง

ข้อที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือแนวคิดที่เสนอไว้ในตอนต้นกับตอนท้ายดูจะขัดแย้งและทำให้ภาพของลี้กัณโฑงแตกต่างไปจากพระเอกในวรรณคดีทั่วไป เพราะหากจะ พิจารณาว่าลี้กัณโฑงในฐานะเพื่อนของกาลยักษ์ซึ่งเคยให้คำมั่นสัญญาว่าหากกาลยักษ์ตกทุกข์ได้ ยากให้ไปหา ลี้กัณโฑงมีปัญหาคือปัญหาความปลอดภัยของคนและครอบครัว ทำให้ผิด

สัญญาภัยเพื่อน กาลยักษ์จึงโกรธแค้นและกลับมาแก้แค้น พฤติกรรมเช่นนี้แสดงว่าลันทองก็ไม่ใช่เพื่อนที่คั่นก ทั้งยังยืนยันว่าผู้ที่อยู่ข้างชนชั้นกันโดยเฉพาะผู้ที่สูงศักดิ์ก็ว่าได้ให้ความสำคัญกับเพื่อนที่มีชนชั้นต่ำกว่าแต่อย่างใด กาลยักษ์ในฐานะปุถุชนก็มีเหตุผลที่จะโกรธแค้นลันทองแต่การเข้ามาพันบิตาของลันทองและยึกเมืองนั้นเป็นเรื่องของคัมภีร์คือความโลภประกอบด้วยกันทำให้เป็นพฤติกรรมที่เกินกว่าเหตุ และถือเป็นบาปในแง่พุทธศาสนา

เรื่องลันทอง เป็นเรื่องที่น่าสนใจแพร่หลายในท้องถิ่นอื่น ๆ คือ อีสานและภาคเหนือด้วย ในภาคอีสานเรื่องท้าวลันทองจัดเป็นวรรณกรรมศาสนาที่ตัวละครเอกมีวาทศิลป์และฉลาดในการเจรจาจึงถือเป็นวรรณกรรมคำสอนเรื่องการพูด ส่วนภาคเหนือมีเรื่องชีวหาลินคำ ทางใต้มีเรื่องลันทอง อย่างไรก็ตามเนื้อเรื่องของกลอนสวดเรื่องลันทองแตกต่างไปจากวรรณกรรมในท้องถิ่นที่กล่าวถึง เพราะในกลอนสวด ลันทองไม่ได้มีบทบาทเด่นในการเจรจาแต่อย่างใด ลันทองมีลักษณะเหมือนพระเอกแบบจัมป์ในวรรณกรรมประเภทจักร ๆ วงศ์ คือรบเก่ง มีวิชาเนรมิตเป็นสัตว์อื่น ๆ ได้ และมีภรรยาหลายคน ลักษณะแก่นค้ำวาทศิลป์ของลันทองไม่ปรากฏในกลอนสวดเรื่องลันทองแต่อย่างใด

สุวรรณภักษ์

ต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวดเรื่อง สุวรรณภักษ์ ในหอสมุดแห่งชาติ มีด้วยกัน ๔ เล่มสมุดไทย คือเลขที่ ๔๐ - ๔๓ อยู่ที่ตู้ ๑๑๔ ชั้น ๑/๒ มัทธิ ๕๕ เนื้อความจบบริบูรณ์จากเล่มที่ ๑ - ๔ ประวัติ นางสาวกลาง ๓ นคร ให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

กลอนสวดเรื่อง สุวรรณภักษ์ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง เข้าใจว่าเป็นกลอนสวดในชั้นหลัง ต้นฉบับตัวเขียนที่นางสาวกลาง ๓ นคร มอบให้หอสมุดแห่งชาติ แม้ว่าจะไม่ได้ระบุว่าใครมาจากจังหวัดใด แต่ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นต้นฉบับที่คัดลอกโดยคนใต้ หรือคัดลอกในท้องถิ่นภาคใต้ เพราะมีคำภาษาถิ่นใต้ปะปนมาหลายแห่ง และคำอันชกวิธีที่ใช้ ผู้เขียน - เขียนตามสำเนียงอ่าน ซึ่งน่าจะเป็นสำเนียงท้องถิ่นใต้ เช่น

...ฉานไหญ่ยาถือ ฉานจิท่าพรี แมยุ่าโกรธา
(ฉั้นไหญ่ยาถือ ฉั้นจะทำพรี แมอเย่าโกรธา)

พรี (พรีอ) เป็นคำภาษาถิ่นใต้ แปลว่าอย่างไร (สถาบันทักษิณคดีศึกษา ๒๕๒๕ : ๑๕๐)

คอนนางประทุมมาลัยกลับจากหาผลไม้ในป่า ไม่พบลูก

เห็นแต่เปลเปล่า จิตนางเหียบเห่า เนกมูมมอ
กลับตามเสียงดู นังอูทรามมอ คาคำร่ารอง เยาวะยอชลอกคอย

คำว่า "เหียบเห่า" เป็นภาษาถิ่นใต้ แปลว่าเงิบหรือสงบ (สถาบันทักษิณคดีศึกษา ๒๕๒๕ : ๒๕๔)

อีกตอนหนึ่งใช้คำว่า "เว" แปลว่า ไกว (สถาบันทักษิณคดีศึกษา ๒๕๒๕ : ๒๓๓)

ซิ่นนังยังเปล่หอย นางสาวนอยคอยถิบเว
งามปลอกเจายอกเสหน ถิบเวชาถิงมาไลย
(ซิ่นนังยังเปล่หอย นางสาวนอยคอยถิบเว
งามปลอกเจายอกเสหน ถิบเวชาถิงมาลัย)

ตอนกล่าวถึงนางเอกแก้ว ชิคานางยักษ์ เรียกนางว่านาง "แก้วเกลื่อน" อันเป็นลักษณะที่ถือว่าวางคามของสตรีสำหรับท้องถิ่นใต้

แก้วแก้วแก้วเกลื่อน บุญมากฝากเพื่อน ยาโกรทวารุณ
ใครรวมเสหนหา นุกษาท่าคุณ แขนางงอกุน มากุนเขาเมือง

ลักษณะที่สตรีต้องมีเกลื่อนตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายนี้มีหลักฐานปรากฏเด่นชัดทั้งในวรรณกรรมท้องถิ่นใต้ ประเภทมุขปาฐะ และลายลักษณ์ (วิเชียร ณ นคร และวิมล คำศรี ๒๕๒๕ : ๔๓ - ๔๔)

อย่างไรก็ตาม ยังไม่สามารถสรุปได้ว่ากลอนสวคเรื่องสุวรรณรัตน์ เป็นวรรณกรรมที่แต่งในท้องถิ่นใต้ เพราะมีเพียงคำบางคำ ส่วนวนบางส่วนเท่านั้น ส่วนเนื้อเรื่องและฉากพรรณนาต่าง ๆ ไม่ได้สัมพันธ์กับสภาพท้องถิ่นแต่อย่างใด จึงอาจเป็นไปได้ว่าต้นฉบับตัวเขียนนี้คัดลอกโดยคนไทในภาคใต้ จึงมีการคัดแปลงถ้อยคำสำนวน และอักษรวิธีให้สอดคล้องกับสำเนียงท้องถิ่น

กลอนสวคเรื่องนี้คงใช้สวคอ่าน เพราะในเนื้อเรื่องเมื่อเหตุการณ์ดำเนินมายัคยาวก็มีข้อความเตือน "ผู้สวคอ่าน" ว่าตัวละครที่กล่าวถึงเป็นใครเพื่อไม่ให้สับสนหรือหลงลืม

- เรื่องหลังวัดยังใจ สวคอ่านไทยคู่เนี้ยทาน
หุมรัทพระภูมมาร ผู้เป็นหลารเจาทาน

โครงเรื่องของกลอนสวคเรื่องสุวรรณรัตน์ มีลักษณะเป็นโครงเรื่องแบบฉบับกล่าวถึง เริ่มจากกำเนิดตัวละครเอกฝ่ายชาย บิดามารดาของตัวเอกไม่มีลูกทำพิธีขอลูกมารดาฝัน กำเนิดตัวละครเอกซึ่งเป็นโอรสศักดิ์ศรี มีรูปงามพร้อมด้วยรูปสมบัติและคุณสมบัติ กำเนิดตัวละครเอกฝ่ายหญิงเกิดในคอกบัว ฤาษีเก็บมาเลี้ยง พระเอกได้นางเอก ขณะเดินทางกลับบ้านเมืองพมยักษ์ ต่อสู้กับยักษ์ได้นางอีกคนหนึ่ง มีความซัดแย้งระหว่างเมียหลวง-เมียน้อย ตัวเอกได้ครองบ้านเมือง กล่าวถึงรุ่นลูก จากนั้นมีโครงเรื่องย่อยซ้อน เป็นวิถีชีวิตและการเจริญวัยของรุ่นลูก เมื่อถึงวัยชรา ตัวละครเอกมอบราชสมบัติให้ลูกแล้วออกบวช อาจกล่าวได้ว่าการดำเนินเรื่องเช่นนี้เป็นสูตรสำเร็จ

ของการดำเนินเรื่องของกลอนสวดประเภทที่แต่งเลียนแบบชาคกและเรื่องประเภทที่เรียกว่า "จักร ๆ วงศ์ ๆ"

แนวคิดของเรื่องสุวรรณรัตนไม่เด่นชัดนัก เพราะความขัดแย้งในเรื่องมีเพียงความขัดแย้งระหว่างเมียบลวงเมียน้อย ทำให้มีการกลั่นแกล้งและเป็นสาเหตุของฉวรพลักพราก แต่เรื่องก็ลงเอยด้วยการปรองคองกันของภรรยา แนวคิดที่เห็นได้จากเรื่องนี้น่าจะเป็นเรื่องของวิถีชีวิต ซึ่งเริ่มจากการเกิด การได้คู่ครอง การผ่านอุปสรรคในชีวิตจนถึงจุดสูงสุดในทางโลก คือการได้ครองเมืองอันถือเป็นโลกียสุข อุปสรรคต่าง ๆ ผ่านพ้นไป มีความสงบสุขในครอบครัว มีบุตรหลานสืบสมบัติและตระกูล แต่เรื่องก็ไม่ไต่จบเพียงนั้น ยังคงดำเนินเรื่องต่อไปถึงวัยชราโดยชี้ให้เห็นว่าอุดมคติของชีวิตคือการได้สละโลกียสุข ออกบวชเพื่อมุ่งนิพพาน การจบเรื่องด้วยศานติรสเป็นสูตรสำเร็จของการดำเนินเรื่องของวรรณกรรมกลอนสวดที่แต่งเลียนแบบชาคก เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบจะเห็นวัฏจักรของชีวิตครบวงจร คือเริ่มตั้งแต่จุติ กำเนิดในเมืองมนุษย์ การดำเนินชีวิตที่ต้องผ่านการมีคู่ครอง อุปสรรคทั้งจากภายนอกและอุปสรรคอันเกิดจากความขัดแย้งภายในครอบครัว การพ้นฝ่าอุปสรรคจนพบความสงบสุขในครอบครัว การมีลูกหลานสืบตระกูล และรับช่วงภารกิจ จนถึงวัยชราออกบวช ตายแล้วจุติไปเกิดบนสวรรค์ แล้วกลับมาเกิดอีก กล่าวได้ว่าโครงเรื่องของกลอนสวดเรื่องสุวรรณรัตน แสดงถึงวัฏจักรชีวิตอันเป็นสูตรสำเร็จที่สมบูรณ์

เนื้อเรื่องกล่าวถึงเมืองพาราณสี มีท้าวสุวรรณราชครองเมือง ทรงมีพระมเหสีทรงพระนามว่านางรัตนามณี ท้าวสุวรรณราชทรงฝักใฝ่ในทางกุศล สร้างโบสถ์ วิหาร และโรงทานมากมาย บ้านเมืองปราศจากโจรผู้ร้าย พระนางรัตนามณีไม่มีพระราชโอรส ร้อนถึงพระอินทร์ทรงนิมนต์เทพบุตรจุติลงมาเพื่อส่งสมบุญญาบารมี ก่อนจะทรงครรภ์ พระนางรัตนามณีทรงฝันว่าพระจันทร์ตกมาที่ที่บรรทม นางทรงคว่ำไวก้มพระอุระ แสงจันทร์มีคหายไป นางทรงเรี่ยนอนอยู่นานจึงมีแสงกลับคืนมา โจรท่านายว่าพระนางจะทรงมีโอรส แต่เมื่อเค็มใหญ่ โอรสจะพลัดพรากไปแล้วได้คู่ครอง ต้องพลัดพรากจากกันแล้วจึงไ้กลับเมือง

เมื่อนางรัตนามณีประสูติราชโอรสและพระโอรสทรงเจริญวัยได้ ๓ พรรษา

ท้าวสุวรรณราชทรงประกอบพิธีทำขวัญ แล้วประธานนามพระโอรสว่าสุวรรณรัตน์ ต่อมา
สุวรรณรัตน์ ทรงเลือกมาคู่พระทัย เป็นแม่ลูกอ่อนสี่สาว

• ภอตร์จิงอัครคอน	แมลูกอ่อนจึงเกิดมา
ยูกชูชู่หางหา	แลเป็นท้าวทนายัน
• ชาวเมืองกิ่งล่องแกว	คู่เสียดแลวยิงฝึกฝน
เก็ช้ามรับกับพู่กัน	ฝูงมาพันโลกลงไป

เนื้อเรื่องตกไปที่ธานีคนหนึ่งอายุร้อยปี ทรงศีลอยู่ในป่าวันหนึ่งพบคอกบัวใหญ่
เมื่อแหวกดูพบนางนั่งประนมมืออยู่ในคอกบัวจึงเก็บมาเลี้ยง ให้ชื่อว่านางประทุมมาลัย
เมื่อนางอายุได้ ๑๕ ปีคิดว่าหากธานีตายไปตนต้องอยู่ตามลำพัง จึงเสี่ยงมาลัยโดยเขียนชื่อ
และบอกว่าคนอยู่ที่ไหนคิดมาลัยไป มาลัยไปคล้องพระกรของสุวรรณรัตน์ สุวรรณรัตน์
คลั่งไคล้ถึงนาง จึงทรงลาพระชนกชนนีออกตามหานาง มาพบที่อาศรมขณะกำลังขับกาพย์
กลอนรำพันถึงมาลัยที่เสี่ยงไป

บทชมโฉมนางประทุมมาลัยคำเนินตามบทชมโฉมแบบฉบับของวรรณคดีไทย

• ญี่ฉิมพริมพรายนั้ก	คังพระพักคฤาจรุ้ทรธา
แฉวผองสอง ถันนา	คังเค่งเตาเขาญวนไจย
• พระเนนุคฤาธาชาย	เอวอ้งผายงามครับไปย
พระสอศคาง ไนย	โอบนางนาคคฤาธาหทา
• คิวกั้กั้กั้กั้กั้กั้	สองกอรคฤาจวงไยอรธา
ลีสินพระทันตา	แย้มแพลมพลามงามสมอ้ง
• อูร์กั้กั้กั้กั้กั้กั้	นวลลของสองพระซัง
นังไกวยทรายไวยสัง	เสียงเจ็ชยแจวแฉวไจยชาย

สุวรรณรัตน์ถวายพระองค์เป็นศิษย์ธานี ว่าเรียนวิชาและปรนนิบัติธานี แต่กั้
ทรงอึดอึด เพราะทรงอยู่ไกลนางประทุมมาลัย แต่กั้เหมือนอยู่ไกลนางเพราะไม่สามารถ
ชื่นชมนางได้

• ร่ามจวนกวนจิต	เส้าส่วนควนคึก	ภิศหวังหลังไหลย
อยู่ไกลมาโค	อยู่ไกลเหมือนไกลย	นังนอนดอรใจ ทุกในใหม่เสย

สุวรรณรัตน์ทรงลาพระธานีกลับมาเมือง ธานีมอบนางประทุมมาลัยให้เป็นชายา

ตามที่สุวรรณรัตน์ทรงคาดคิดไว้ ขณะทรงพานางประทุมมาลัย ขึ้นมาเดินทางมาในป่า
ทรงหยุดพักที่ศาลาแห่งหนึ่ง มียักษ์ชื่อวารี เป็นยักษ์หม้ายเพราะสามีคือ ยักษ์จักรวรรดิ
ถูกพระอิศวรลงโทษ เพราะขณะเข้าเฝ้าพระอิศวรหยอกล้อกับสาวใช้ ครบร้อยปีจะได้พบ
นางวารีครั้งหนึ่ง นางยักษ์วารีเห็นสุวรรณรัตน์รูปงามแต่มีชាយ่าจึงคิดจะพรากเอา
สุวรรณรัตน์ไป นางยักษ์นำประทุมมาลัยไปขังไว้ในถ้ำแล้วแปลงร่างเหมือนประทุมมาลัย
มาเล่าโลมสุวรรณรัตน์ สุวรรณรัตน์เห็นภริยานางฉีกไปจากเดิมเพราะนางไม่มีชาย่า
เข้าเกี่ยวโอบโลมชายก่อน นิกวิสัยกุลสตรี

- กวายนมมีอาย ลักเลียวเกี้ยวชาย เกยกายชกช้วน
 เทาแห่งแคลงเส้า รอนเราร่วมจวน นิกทรงอึ้งพนวน กุจหริณิกไปย

ในที่สุดสุวรรณรัตน์ทรงรู้ว่านางเป็นยักษ์แปลงมา ทรงรำพึงว่าเป็นเพราะกรรม
ตามทันจึงต้องพลัดพรากจากนางทั้งเป็น ฝ่ายม้าของสุวรรณรัตน์รู้ว่านางเป็นยักษ์แปลงจึง
เข้าต่อสู้กับ นางยักษ์วารีแพและชอดวายนบ้านเมือง สุวรรณรัตน์ทรงเข้าไปในปราสาท
หอกพระเนตรเห็นนางเกกแก้ว ชิคานางวารีรูปงามจึงไถ่นางเป็นชาย่า เมื่อมรรยาช
ความขณะสุวรรณรัตน์ไถ่นางเกกแก้ว มีบทแทรกกว่า เป็นขรรคมหาของมนุษย์ที่ยังไม่มรรยาช
โศกข้านไม่สามารถละเว้นค้นหาได้

- สิ่งนี้มีหัวคัน ไหมเวรครความราคา
 ยังใหม่โคโสคา ปองคันทารว่าาไฉย

สุวรรณรัตน์ทรงคิดจะขอขมายักษ์จักรวรรดิ พระบิคนางเกกแก้วที่ไถ่ลงเกิน
นาง จึงทรงลาไปเจ้กวันโดยทรงฝากนางประทุมมาลัยไว้กับยักษ์วารีและนางเกกแก้ว
นางวารีไถ่ทั้งก็ยินดีเพราะจะได้กลั่นแกล้งและกำจัดนางประทุมมาลัยแม้นางประทุมมาลัย
จะรำพันว่านางชอดติดตามไปควย เพราะหากฝากนางไว้กับนางยักษ์และนางเกกแก้วก็เหมือน
ฝากไข่ไว้กับกา แขนปลาไว้ให้จรเข้ ผูกงูไว้ใจเสือ เป็นขรรคมหาของเมียหลวงเมีย
น้อยของหิงหวงวิษยาก็

- ฝากไชยไชแถกา ถวนองยาเทรหนาโครย
 แขวนปลาจาดเซไฉย ผูกงูไกลไวใจเสือ
- เชื้อยคนอยกับงูพิค ว่าใหม่กินโครยหอยเชื้อ
 สมโคไวแคเกลือ แทะกับมเชื้ออยู่ไกลกัน

• เมียนอยกับเมียมหลวง	กระหิ่งหวงมีแค่มัน
ทุมหิงมิงเมียมชวัน	ใจใหม่รหาคันไคย...
• ลินเองพ้อแอ่งกัก	เจิบัก ๆ หวานข้มเปรี้ยว
ครั่งช็อคฤคอคอเทรียว	เหลียวใจผู้ตวจากคิน

ขณะเดินทาง มักก็พูดเตือนสุวรรณรัตน์ แม่สุวรรณรัตน์จะทรงคล้อยตามและทรงวิตกว่านางประทุมมาไลยจะได้รับอันตรายแต่ก็ไม่กล้ากลับไป เพราะจะเป็นการเสียเกียรติของชายจึงเพียงบอกมาว่าพระองค์นี้ไปแล้วที่ไม่ปรึกษามาก่อน

• ม้ามิงจึงพูดไป	บ่นทำไคยไครอยใหม่
หิงกุงมุงเอาปลา	ทุมพิริฎาใจปาเสื่อ
• ใจแพะกลางสุนัข	พระทรงสักยั้งควนเชือ
มองพมข้มเป็นเงื่อ	กินเสื่อเนื้อเป็นพักสา
• คังคินไวไกลไฟ	หยักที่ไทนยใจเจ้าพา
คิดวับจันนามมา	หวางจะทรามาบิหาย...
• เทาพังอาซาหัก	บิกระสักรักไคยหาย
คิกจะกลับแคอ้อมอาย	เชือเนื้อชายอายอักสุรี.

ระหว่างนั้น นางยักษ์วารีกับเกศแก้วมาค้ำว่าเขาะเขี่ยนางประทุมมาไลยบทเสียดสีคำทอถันระหว่างเมียน้อยเมียมหลวง เป็นไปอย่างเผ็ดร้อนและใช้สำนวนอย่างชาวบาน

นางเกศแก้วเป็นผู้เริ่มถากนางประทุมมาไลยก่อน เมื่อเห็นนางประทุมมาไลยโตกเสร์าถึงพระสวามี

• อีเจ้าเสหนคิ	หายใจไนยปี	มือกระคิกอัยกชู	
อุมายลุ่มคมคิก	อิสิคนอกคชู	เจ้ากระแสดแลดู	คอยชูไปยไกลย
• ซาคนักกริมเว็จ	ชายใหม่โคเค็จ	จิมเหนาะเสาะใจ	
ถอกคักหักคา	ซางมูาโรงไนย	เอยี่ยมลุ่มรูยไปย	นามใจกระสุติ
• กินแลวนอรคอย	หมิงกใหม่ไซสอย	ชานายโคที่	คักแบ่งแตงตว
หมิงมาโลก	พาอิซาคหนี	ผู้คิเมืองไทนย	

นางประทุมมาไลยก็คอมโตก้วยความแค้นใจ

- ผู้ที่หมียาก ครอบหมียาก ครอบหมียาก ครอบหมียาก

เมื่อนางวาริไต่บันไดประทุมมาลัยคอบโตนางเกศแก้ว ก็เข้าช่วยซ้ำเติม
เพื่อช่วยลูกของตน

- อีสามสืบมาค ครอบหมียาก ครอบหมียาก ครอบหมียาก
- เรเทียวท่าจาง ครอบหมียาก ครอบหมียาก ครอบหมียาก
- อีสามสืบมาค ครอบหมียาก ครอบหมียาก ครอบหมียาก

บทปะทะคารมกันระหว่างเมียหลวงเมียน้อยเป็นไปอย่างเผ็ดร้อนจนที่สุดในางประทุมมาลัย อักขันทันใจจึงออกไปจากเมือง ขณะเดินไปในป่าก็รำพึงว่าไม่ควรที่สุวรรณ์รักคนต่างนางไปกับนางยักษ์ เหมือนปากเนื้อไว้กับเสือ

เมื่อสุวรรณ์รักกลับมาไม่พบนางประทุมมาลัยก็รู้ว่าเกิดเหตุร้าย แม้นางเกศแก้วจะพูดว่านางประทุมมาลัยหนีตามชู้ไปก็ไม่ทรงเชื่อ ออกติดตามหานาง พบนางประทุมมาลัยซึ่งคลอกโอรสแล้วเลี้ยงดูโอรสอยู่ในป่า สุวรรณ์จึงน่านางและโอรสกลับมาเมืองพาราณสี

สุวรรณ์ทรงตั้งชื่อโอรสว่า ประทุมรัตน์ เมื่ออายุได้ ๑๕ ปี ประทุมรัตน์ออกเดินทางไปเรียนวิชาที่ภูเขาศรีซึ่งเคยเลี้ยงดูนางประทุมมาลัย ระหว่างทางประทุมรัตน์ผ่านเมืองยักษ์ของนางวาริ ได้พบน้องชายซึ่งเป็นลูกของนางเกศแก้วชื่อสุวรรณ์เกศ จึงพาสุวรรณ์เกศไปเรียนวิชาด้วย

ตอนประทุมรัตน์เดินทางไปหาฤๅษี มีบทนิราศทวนรำลึกถึงความสุขสบายเมื่อครั้งอยู่ในวัง รำพันถึงพระชนกชนนีและอัยกีอัยกา.

- เหน้คาวลอมจัน ครอบหมียาก ครอบหมียาก ครอบหมียาก
- เหน้คาวลอมจัน ครอบหมียาก ครอบหมียาก ครอบหมียาก

- เอาเคียนเนนไทย ไปยไมยทวริมย กัยคางฟูกหมอร
เอาสัจจัทมาท คางชาชนิกยร เอาเซาสิงชอร นอร เนนมาทรวง
- เอาขลุกลูกถูกษา เสวยคางโกชนา ไนยปลาโกรยกรัง
อาชภาลอย เออนุคลอยคาลัง เหาะทุงมุงทริง บันภษเมืองมาร

เมื่อเรียนวิชาแล้ว ฤาษีเอาซากกระดูกมาขยำเป็นน้ำให้กุมารทั้งสอง
ประทุมรัตน์พาสวรรณเทศกลับเมือง ส่วนนางวารีและเกดแก้วให้เสนามาตามสุวรรณเทศ
ที่อาศรมไม่พบ เกดแก้วตามไปเมืองพาราณสี นางประทุมมาโลยและนางเกดแก้ว
ปรองคองกันและต่างฝ่ายต่าง เลิกซึ่ง เคียดอิจฉาริษยากัน

- เราชังสองนี้ เปนมิตไมยตรีย ยามีฉันทา
ประหมากกลากหลัง แคหลังมีมา เคียดคิกคิฉา ซอสม้าโทกหัน
- จิ้งโหโหสา ยาเปนเวรา นารเวนแกกกัน
รวมรักภักดิ์ พระมีผู้ชวัน สวญพระสุวรรณ รักตรักมา

ท้าวสุวรรณราชศรีสมอบราชสมบัติให้สุวรรณรัตน์ แล้วสวรรคต ท่อมานางวารี
มาเยี่ยมนางเกดแก้ว นางประทุมมาโลยและนางวารีปรึบความเข้าใจกันและต่างให้ลืม
เรื่องในอดีต นางประทุมมาโลยกล่าวว่า เป็นเพราะเวรกรรม หากเกิดชาติหน้านางขอ
เกิดร่วมครรภ์กับนางเกดแก้ว

- เวราลูกมาแคมัน ให้ เกียดเคียดฉัน กัารนั้นจึงทำลูกยา
- หุ้มกกันภันผูกเวรา เกิดกวยกายหนา ใหมมารักลูกผูกพัน
- ซอ เกียดรวมอุอรชวัน เกดแก้วแพรวกรร จอเอาเป็นนองสิมมา
- รวมผวรวมทวมารคา รวมแทนนิตรา ยามีฤศหยยาแซกป่น
- รวมเชนยเกยมาทุโพชน์ กินอญผู้คน ยาให้ชักสุนไชสรอย
- ยามทุก ๆ กั้นพัลรอย ยามสุกสนุกกลอย ทูรย์ศัดชดอยไกลย
- รวมรัก ๆ รวมพิศไมย ตาเกิดชาฎิโคย ขอไปยไทยประสัพพันกัน.

นางวารีจะให้สุวรรณเทศกลับไปครองเมือง สุวรรณรัตน์พามาส่ง ระหว่าง
ทางผ่านอาศรมฤาษี ฤาษียกนางอุบลซึ่งเกิดในคอกบัวให้เป็นชಾಯาสุวรรณเทศ นางวารี
ว่าล่านางเกดแก้วกลับเมือง มีพนางวารีสั่งสอนลูกให้รู้จักเอาใจสามี

- วาจาเหมือนอาวุก ความเจ็บสุทนีกหม้อาย
ช่าอักฟักเป็นไชย แกวแม่หมายไว้ในยใจ...

...•	ตั้งนักมักซาคเกลียว
แข่งนักหักถากอน	ปีคน้ำเขียวให้ชินคอน
คั้นแตกอรผอนเหมือนคายน
•	จักรภิกษุเครวระ
ข้างหนึ่งตั้งอณูไนท์	ดูให้เหมาะทั้งสองฝ่าย
เจ้าแข่งโวไมควง...
...•	นิ้วโกธญาโกธคยอม
ผู้ชายตายเพราะออน	นงเงาปลอบบุเกล้าวิงวอน
ครันเงางอนรอนใจเอง

สุวรรณรัตน์จักพิชี่เลือกคู่ให้กับไอธส ประทุมรัตน์เสียงมาลัยไปคล้องมือ
นางสุวรรณเกษร ธิดาของท้าววิสุทธิสารา และนางเครือวัน

...•	ครัสเรียกไอธสท้าวถลัน
คามนุณเคยกันสูงมา	เข้ามาเลือกสัน
•	ปลุกเรือนคามนุณเจทนา
คามแคลงยาชอบใจ	มีคู่สุหา

สุวรรณรัตน์ยกราชสมบัติให้ประทุมรัตน์ บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ ส่วนสุวรรณรัตน์
สละกิเลสออกบรรพชา นางประทุมมาลัยก็ตามออกบวชเช่นกัน

•	อะนิจจว่าหมีเที่ยง
พระการทารเหมือนเงา | ไม่ล่าเหยี่ยวว่าเราเช่า
คิดตามเขาทุกเกาะดิน |
|---|--|--|

ประทุมรัตน์ทรงส่งสารพระราชบิดา เกรงว่าจะได้รับความยากลำบากเพราะ
ไปรักษาศีลในป่า

•	เอ่าป่ามาเป็นวัง
เอ่าเคื่อนควาคาหระ	เอ่าไม่รังเป็นพลับพลา
ตางรอยาหุบเทียบนุยาม
•	เอ่าสัครจัญบาท
ปีปเปรียงเสียงคำมราม	ตางอำหมากครุเคยคาม
จิตฺรคิษหวามครามใจหาย
•	มาตุรงอ้งบิฑะระษ
ภินองทางสองชาย	หน้าสัสมเกษไปยเคียวคาย
กรรแสงไหวรำภัรนา

พระอินทร์เมื่อทรงทราบว่าสุวรรณรัตน์และนางประทุมมาลัยจะบรรพชา
ให้วิษณุกรรมมาสร้างศาลาให้ ๒ หลัง สุวรรณรัตน์สั่งสอนไอธสว่า เมื่อมรณะมาถึงไม่มี
ใครหลักเลี้ยงได้ ให้หมั้นท่านุญกุล

วิษยาของเกียหลวงที่มีค่อเมียนอย การพลัดพรากจึงเกิดขึ้น อุปสรรคแรกในชีวิตคือการพลัดพรากจากบิดามารดาเพราะถูกกลั่นแกล้ง แล็กัผ่านพจนอุปสรรคไปได้เพราะความช่วยเหลือของฤาษี

คนนับนิ้วเขียนเลขที่ ๔๔ และ ๔๗ ซึ่งเป็นจำนวนเดียวกัน มีค่าประพันธ์ที่เรียกว่าชาลูลวงซึ่งมีคณะเหมือนกาพย์ยานี ท่วงทำนองชาลูลวงเป็นบทเห่กล่อมใช้กับเนื้อความตอนนางกินรีเก็บสุวรรณลอยลงมาเลี้ยงก่อนจะนำไปทิ้งไว้ในสระของฤาษี

○ ภารเกล้าเจ้าสุวิริง	บันทมลงพระอุทอง
นิงตราเด็กนยอง	สำเภาทองหลับคาไปย
○ ทูลเกล้าพิจกลอม	ทูลกระหมอมพิจไถวย
กันแสงพี่ลาบไฉย	รำพี่โรยไมยบันทม

(สุวรรณลอยลง เล่ม ๑ เลขที่ ๔๔)

กลอนสวดเรื่องสุวรรณลอยลง ยังมีฉบับโรงพิมพ์วัดเกาะ มีเนื้อความขยายออกไปเกินกว่า ๑๗ เล่ม เท่าที่สำรวจพบเนื้อความยังไม่จบในเล่มที่ ๑๗ คงมีเนื้อเรื่องยืดยาวออกไปเช่นเดียวกับเรื่องสุวรรณหงส์ยงค์ เข้าใจว่าเป็นส่วนนวนนายบุญยเช่นกัน เนื้อเรื่องดำเนินไปโดยการไ้การผจญภัยของตัวละครเป็นหลัก สุวรรณลอยลงมีภรรยาอีกหลายคนได้แก่ นางแสงเดือน นางบุษบงค นางลัคคา และยังถูกเสน่ห์นางตรีชะวา ไค่นางกินรี การไค่นางเหล่านี้ล้วนผ่านการผจญภัย เนื้อเรื่องมีลักษณะเด่นเป็นโลกโยน มีตัวละครแปลกออกไปเช่นทัพโจรลิง มีนางโคศุภรารและยักษ์เสือ เนื้อเรื่องเน้นเน้นเรื่องราวตื่นเต้นมีไค่นางแสดงคคิธรรม ตัวละครเอกมีลักษณะเด่นคือผจญภัยเก่ง มีภรรยาภรรยาต่างหึ่งหวงและคิดตามหาสามีจนถึง ภูเขากของพระเอกออกติดตามมิดา ลักษณะเช่นนี้ เป็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับวรรณกรรมประเภทกลอนสวดในยุคหลัง

๖.๓.๒ กลอนสวาทที่เน้นบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายหญิง
ปิ่นทอง หรือศรีเมือง หรือสัปคนค่ากาพย์

กลอนสวาทเรื่อง ปิ่นทอง มีชื่อเดิมที่เขียนไว้ในต้นฉบับตัวเขียนว่า นางสับประคน อันเป็นชื่อของตัวละครเอกฝ่ายหญิง ส่วนปิ่นทองเป็นชื่อของตัวละครเอกฝ่ายชาย เจาหน้าที่หอสมุดแห่งชาติเปลี่ยนชื่อจากกลอนสวาทเรื่องนางสับประคน เป็น ปิ่นทอง และ จักหมวกหมู่ไว้ในกลอนสวาทอักษร ป. มีต้นฉบับตัวเขียนอยู่รวม ๑๐ เล่ม เริ่มจาก เลขที่ ๙ - ๑๖ แต่ไม่จบเรื่อง มีต้นฉบับ ๒ ชุดที่ค่อนข้างสมบูรณ์คือมีเนื้อเรื่องจาก เล่ม ๑ - เล่ม ๔ นอกนั้นเป็นฉบับปลัด ประวัติความเป็นมาของต้นฉบับเลขที่ ๙ - ๑๐ หอสมุดแห่งชาติ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ แต่ไม่ใคร่ระบุว่าชื่อมาจากจังหวัดใด ต้นฉบับเป็น สมุดไทยขาว เส้นหมึก

ส่วนทางภาคใต้มีเรื่อง สัปคนค่ากาพย์ โดยมี ๖ ตอน และกล่าวกันว่าผู้แต่งคือ พระช่อฉาย ยางมา กิ่งข้อความในตอนที่ ๓ ว่า

กลับหน้าปลายเล่มสาม	เจางามหัวใส	ถ้าใครเอาไป	อยู่ให้ไฟคอง
อ่านไมสุคคลอง	ควยตัวไม่งาม	เขียนเมื่อเป็นพระ	ไม่สู้เป็นการ
ควยรักนิทาน	สร้างไว้เอาบุญ	ผู้ใดใครอ่าน	แฉส่วนบุญนั้น
โทษๆแม่มคุณ	อ่านแล้วให้พร	ช่วยโมทนาบุญ	สร้างเอากุศล
จะสูนิรพาน			

...ทานวาย ยางมา แฉง
 ...เขียนจนวนันเสารขึ้น ๙ คำ เกือน ๓ ปีระกา เมญจกค พระพุทธศักราชล่วงแล้ว
 ไคสองพันสี่ร้อยสิบหกพระวณิชชา

(อุกม หนูทอง ม.ป.ป. : ๔๙ - ๕๕)

ปีที่เขียนไว้คือ พ.ศ. ๒๔๑๖ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่เข้าใจว่าเป็นปีที่เขียน ต้นฉบับมากกว่าจะเป็นปีที่แต่ง เพราะหากเป็นปีที่แต่งน่าจะระบุว่าแต่งเสร็จมากกว่าจะใช้ คำว่าเขียน ส่วนผู้แต่งซึ่งบอกว่าช่อฉาย ยางมา นั้นไม่ปรากฏในต้นฉบับอื่น ๆ จึงไม่แน่ชัด ว่าเป็นผู้แต่งเรื่องนี้

วรรณกรรมกลอนสวาทเรื่องนางสับประคนมีลักษณะเด่นแตกต่างไปจากกลอนสวาท เรื่องอื่น ๆ เป็นอย่างมาก ไม่เพียงแต่ชื่อเรื่องเท่านั้นที่ชวนให้สะกูดใจ แต่เนื้อเรื่อง แสดงถึงความเก่งกล้าสามารถและบุญญาบารมีของนางสับประคน ตัวละครเอกฝ่ายหญิง

ซึ่งมีพฤติกรรมแปลกแหวกค่านิยมของสังคมหลายประการ ทั้งยังมีความเก่งกล้าสามารถในการรบ ได้ปกครองบ้านเมืองในที่สุด การเปลี่ยนชื่อวรรณกรรมกลอนสวค เรื่อง นางสับประคน เป็นปิ่นทองตามชื่อตัวละครเอกฝ่ายชาย จึงทำให้ชื่อเรื่องไม่ตรงกับลักษณะเด่นของเรื่อง ทั้งพระปิ่นทองในเรื่องไม่มีบทบาทสำคัญแต่อย่างใด ตรงกันข้ามกลับมีลักษณะตรงกันข้ามกับนางสับประคน คือไม่มีความสามารถในการรบ ทั้งยังซี้ซลาคและไม่เฉลียวฉลาดอีกด้วย

เรื่องนางสับประคนมีความยาวมากกว่ากลอนสวค เรื่องอื่น ๆ และต้นฉบับเท่าที่มีอยู่เนื้อเรื่องยังไม่จบ อย่างไรก็ตามอาจแบ่งเนื้อเรื่องได้เป็น ๓ ตอนใหญ่ ๆ คือ เหตุการณ์ก่อนนางสับประคนอภิเษกกับปิ่นทอง เหตุการณ์หลังนางสับประคนอภิเษกและขึ้นครองเมืองเปลี่ยนชื่อเป็นนางศรีเมือง และเนื้อเรื่องรุ่นลูกนางศรีเมือง

ก. เหตุการณ์ก่อนนางสับประคนอภิเษกกับปิ่นทอง

เริ่มต้นเรื่อง กำเนิดเรื่องเช่นเดียวกับกลอนสวคทั่วไป มีบทไหว้พระรัตนตรัยและบทไหว้ครู จากนั้นกล่าวถึงเมืองของท้าวทศคาริวงศ์ มเหสีชื่อนางจันทร์ มีพระโอรสรูปงามชื่อบิ่นทอง มีชันษาได้ ๑๖ ปี พระปิ่นทองทรงฝันว่ามีเงาวัลย์เลื้อยมารัศคนเกือบตายอยู่บนที่นอน จึงหยิบพระขรรค์มาฟันเงาวัลย์ กลายเป็นงูและยิ่งรักมากยิ่งขึ้น พระองค์กลัวมาก เมื่อคืนบรรทมจึงไปหูลมिका โห่ทนายว่า พระองค์จะไต่คูครอง ๒ คนในเมืองมีตายายคู่หนึ่ง มีลูกสาวชื่อนางสับประคน

ส่วนพระปิ่นทองเมื่อจะไต่คูครอง รู้สึกจิตใจไม่สบาย ขึ้นเผ้าพระชนกพูดว่าอยากเล่นวาว พระปิ่นทองออกไปเล่นวาว วาวตกที่บ้านตายายจึงให้เสนาไปเก็บมา นางสับประคนไม่ยอมให้ พระปิ่นทองมาขอเอง นางเห็นพระปิ่นทองงามอยากได้เป็นสามี พระปิ่นทองขอรว่ากินและบอกว่าอยากไต่อะไรจะให้ นางบอกว่าไม่ต้องการไต่เงินทอง แต่อยากฝากตนกับพระองค์

นางจิงกรามพูล	นเรสูนสืบไป	ทรับสินสิงโต	มิไคยินดี
กระมอมฉนนี้ไซ	เป็นคนเซนใจ	ยากไรสินที	โครโคชอรัก
ทรงสักมีลี	โคยเบื่องน่านี	จโคฝากคว	

พระปิ่นทองจึงแกล้งเยาะเย้ยนางว่าถ้าต้องการเช่นนั้น ให้นำนางเดินตามเข่าวัง

ไปรุ่งนี้ พระปิ่นทองกลับเข้าเมือง เล่าเรื่องให้พระบิดาและมารดาฟัง นางจันทร์โกรธมากคิดว่านางเป็นหญิงชั่วควรจะฆ่าเสีย

ส่วนนางสับประคนคิดว่านางได้สร้างบุญมาคู่กับพระปิ่นทอง นางเห็นพระปิ่นทองเสด็จกลับวังก็เสียใจ วันรุ่งขึ้นนางไปเข้าเฝ้าในวัง ท้าวทศคาริวงศ์ถามว่านางมาทำไม นางตอบว่ามาตามที่พระปิ่นทองให้สัญญาไว้ในสวน พระองค์กริ้วแต่ใจอุบายให้นางไปชะลอภูเข่า (กลางเขาพระสุเมรุ) มาจึงจะให้นางแต่งงานกับพระปิ่นทอง ถ้าไม่ได้มานางต้องตาย นางเดินทางไปคนเดียวถึงเขาพระสุเมรุกำลังรำพันว่าจะนำภูเข่าไปถวายได้อย่างไร นางคงต้องตายแน่ นางลงโทษตนเองว่าเป็นหญิงบัดสี ไม่เจียมตน ผู้หญิงสูงศักดิ์ก็ว่าหญิงอื่นอย่าเอาเยี่ยงอย่าง

หญิงทั้งหลายอย่า	อย่าดูเยี่ยงข้า	อีกนับภริยา	
ไม่เจียมตนเลย	รทการบูดี	ที่นชีวี	จะมวยมอระนา

นางร้องไห้คร่ำครวญจนสลบไป พระอินทร์ทรงลงมาช่วยและเนรมิตเรือลำน้อยเอาภูเข่าใส่เรือ พร้อมทั้งไหมนาคเงินคานฉี่ นางขึ้นเรือพาย ๓ ครั้ง เหาะไปถึงวังนำภูเข่าไปถวายท้าวทศคาริวงศ์ ท้าวทศคาริวงศ์กล่าวว่าจะอภิเษกนางกับปิ่นทอง

นางสับประคนกลับมากระทมตายาย เนรมิตทรัพย์เงินทองให้ตายาย แม้ว่านางจะรูปชั่วและเป็นคนปากกล้า แต่ก็เป็นคนกตัญญู รู้คุณผู้มีอุปการคุณ

ซินีบิลเคหา	ยกบาทมารคา	ทูลเหนือเกษร	
เจ้าประคุณของลูก	อยู่กึ่งินคี่	จึงนางเทวี	ก้มเกล้าวันทา

กล่าวถึงท้าวเอกราช ครองเมืองสุวรรณคีรี มีพระธิดารูปงามชื่อนางเกษร ทรงต้องการให้พระธิดาอภิเษกกับพระปิ่นทองจึงทรงแต่งสารใส่ผอบ แล้วฝากไปกับสำเภาท้าวทศคาริวงศ์ ทรงก็พระทัยโปรดให้ปิ่นทองไปอภิเษกกับนางเกษร พระปิ่นทองต้องการแก้แค้นนางสับประคนจึงสั่งให้นางหาลูกไว้ หากพระองค์ทรงกลับมา นางไม่มีลูกถวายจะถูกลงโทษทั้งปิ่นทองทรงโกหกกว่า จะทรงไปเยี่ยมพระเจ้าอา แต่นางสับประคนรู้ทัน และน้อยใจที่ปิ่นทองไม่รักนาง

ปิ่นทองอภิเษกนางเกษร และประทับอยู่ ๓ เดือนจึงกลับเมือง นางสับประคน

เนรมิตกายเป็นหญิงงามเก็บดอกไม้ไว้ในสวน ปิ่นทองทรงเห็นแล้วรักใคร่ไฉนนางและทรง
หลงใหลอยู่กับนาง ๓ เดือน จนนางสับประคนคังครภัก เมื่อปิ่นทองจะลา นางไป นางขอ
ผ้าสไบและข้อมรงค์ไว้

เมื่อปิ่นทองเสด็จถึงวัง ทรงคิดว่านางสับประคนคังไม่สามารถนำลูกมาถวายจึง
ให้เสนาไปประหารนาง แต่พระบิดาทรมไว้ นางสับประคนเข้าเฝ้าถวายลูกพร้อมผ้าและ
แหวน ปิ่นทองจึงรู้ว่านางเป็นผู้มีบุญญาธิการ นางจันทร์คงมาอ้อนวอนนางสับประคนให้
เข้าวัง เมื่อนางสับประคนคักพอบีเฑองว่า นางไม่คู่ควรกับพระองค์ พระองค์จึงทรงหนีไป
ทั้งยังไปรักให้ชานาง ปิ่นทองทรงตอบว่าเป็นเพราะชาติก่อนเคยพรากนกพรากกาไว้

• พี่ชื้ออุโกลโทก เจายาโคโกกรก เลยณโณมรี
โกทากำไว หันสังอันมี จึงเราสองสี่ พรักพรากจากกัน

กล่าวถึงกษัตริย์ร้อยเอ็ดองค์ มีกองทัพที่มีอาณาเขตมณฑลมาก ทหารล้วนเครื่อง
ราง เช่น คคปลาหมอบ เขี้ยวหมูตัน ยกทัพมาล้อมเมืองสุวรรณคีรีของท้าวเอกราช เพื่อชิง
ตัวนางเกษร ท้าวเอกราชส่งสารให้ท้าวทศการวิงศ์ไปช่วย ท้าวทศการวิงศ์ นางจันทร์
และพระปิ่นทอง เสร้าใจร้องไห้คร่ำครวญเพราะไม่รู้จะสู้ศึกอย่างไร เทวคากลใจให้
นางศรีเมืองเข้าเฝ้า เห็นพระปิ่นทองโศกเศร้านางถามเรื่องราวและรับอาสาไปสู้ศึกโดย
ไปคามลำพัง ทั้งท้าวทศการวิงศ์และปิ่นทองแปลกใจและเป็นการแปลกที่หญิงจะอาสาออกรบ
และยังขอไปเพียงคนเดียวอีกด้วย

เมื่อนั้นราชา สัมเจมีคา ทศการวิง โคฉิงนายยา อาสาพระองค์
ท้าวเทอมาทรง วิคกพรไทย เจาเปนสัตรี อาษาพอนี้ จไปย...ไวย
จงทุลมีคา โหมาแจ้งใจ

นางขอให้พระปิ่นทองบอกโหรฤกษ์ยามให้ โหรบอกว่าวันรุ่งขึ้นฤกษ์ดี นางยก
เรือออกมาอธิษฐานถึงท้าวพันดา (พระอินทร์) บอกว่าอย่าให้นางไถ่อายุเสนา นางพาย
๓ ครั้ง เรือเหาะว้ายฟ้าไป เสนาเห็นค่างสรรเสริญและกราบไหว้นาง

นางเหาะมาถึงเมืองสุวรรณคีรี ท้าวเอกราชคิดว่าตนเป็นกลของข้าศึก นางเล่า
เรื่องให้ฟัง บอกให้แกลงพล ให้หาฤกษ์ยาม ให้ฤกษ์ในวันนั้น นางให้ยกพลออกไพร่พลค่าง
วิคกคิดว่านางเป็นหญิง ปรับทุกซักกันว่า คราวนี้คงต้องตายแน่ ขอให้กรมหน้ากวานากันให้ดี

จึงเลาพวกพล ที่ตามนี้ตามัน นวนนางกัลยา ตรีกฤกษ์ใน ผู้คใจนักหนา
 นวนนางฉายา เจ้าเป็นสตรี แลวปรับทุกกัน คิคณินโคกี้ คัวของเรานี้
 เหนมีเป็นการ คิคคามเยาวมาร ไม่พลความหาย
 จึงวาเขาเรา สู่เจ้าทั้งหลาย ออย่าเถอวุ่นวาย กมนากาวนา

นางศรีเมืองให้สร้างพลับพลา ๘ ห้อง เรมิคสุราอาหารเลี้ยงบำรุงขวัญทหาร
 แล้วมีสารถึงกษัตริย์ร้อยเอ็ดองค์ว่า นางมาอาสาศึก หากไม่เกรงว่าจะอายุไพร่พล ไหยก
 หักกลับไป เพราะนางเป็นหญิง ถ้าพ่ายแพ้จะอับอาย ท้าวทั้งร้อยเอ็ดได้รับสารก็โกรธ
 รัยยกพลมาทันที นางปลอมไม่ให้เสนาศกใจและบอกให้ตั้งรับ เสนาให้เอาชัย ๓ ครั้ง
 ซ้ำก็ยิงปืนสัญญา เข้ามาเสียงปืนยังมี ท้าวเอกราชตกใจ วิคกว่าภัยคงมาถึงเมือง
 นางศรีเมืองคิดว่าถ้าซาไพร่พลจะตาย จึงอธิษฐานถึงพระอินทร์(ท้าวมกชวาน) อานมนต์
 จินตามณี เกิดเป็นนาคเลื้อยมารักกษัตริย์ร้อยเอ็ด ไพร่พลตกใจหนีเข้าป่าหมด นางถามท้าว
 ทั้งร้อยเอ็ดว่ามาลอมเมืองกวยเหตุไร ท้าวทั้งหมดตอบว่าต้องการนางเกษรไปเป็นมเหสี
 นางให้ตามไพร่พลที่แตกหนีไป กลับมา เสนาเรียกนางศรีเมืองว่า "แม่อยู่หัว"

นางศรีเมืองกลับเมืองพร้อมทั้งนางเกษรและท้าวเอกราช จักพิชิตภิเษกเป็นทอง
 โขยให้นางศรีเมืองเป็นมเหสีฝ่ายขวา และนางเกษรเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย จากนั้นนาง
 ศรีเมืองทำพิธีปั้นรูปหญิงงาม ชุบเป็นมนุษย์ให้พระยาทั้งร้อยเอ็ดเลือกไปเป็นภรรยา พระยา
 ร้อยเอ็ดเลือกนางเหล่านั้นไม่ได้ เพราะหน้าตาเหมือนกันหมด นางศรีเมืองของอธิษฐาน
 ให้แมลงภูบินมาจับรักเกล้าของนางซึ่งเป็นคู่ของท้าวพระยาเหล่านั้น พระยาทั้งร้อยเอ็ด
 กลับบ้านเมือง

ตอนที่สองของเนื้อเรื่อง หลังจากพิชิตภิเษกแล้ว นางศรีเมืองสร้างเมืองใหม่
 ถวายท้าวทศคาริวงศ์ ปราสาทของนางสูงกว่าของนางเกษรรวมทั้งสร้างปราสาทให้สาวใช้
 นางคาริวันซึ่งคอยเลี้ยงดูโอรสนางกวย เมืองใหม่นี้พระอินทร์มาช่วยสร้าง มีกำแพง
 ๘ ชั้น ปราสาทของนางเป็น มีบานเป็นเปลือกมองไปเหมือนน้ำ ค่อมานางเกษรคิดถึงชนก
 ชนนีจึงลากลับเมือง นางศรีเมืองไปส่งระหว่างนั้น ปืนทองไค่นางคาริวันสาวใช้ของนาง
 ศรีเมืองเป็นชายา เมื่อนางศรีเมืองกลับมาดูความจริงกลับไม่โกรธ ปืนทองชมว่าไม่เสีย
 ที่ที่นางศรีเมืองเป็นนางเมือง

ตอนที่สาม เป็นรุ่นโอรสของนางศรีเมือง คือการวางศ จิตรวางศ โอรสของนางเกษร พินสุริยาโอรสนางคารวัน เรื่องในตอนนี้เป็นการเฉลยเพื่อไถ่ล้างของบรรดาโอรสซึ่งอาจกล่าวได้ว่ามีโครงเรื่องและอนุภาคสมบูรณ์ในตนเอง

เริ่มจากนางการากร ธิดาท้าวทศรถครองเมืองจักรกัณหั้วหน้าพระยาทั้งร้อยเอ็ดเมือง และนางสุวรรณมาลี นางการากรมีคุณลักษณะพิเศษคือเวลาพูดจะมีคอกสารภีทองออกจากปาก พระบิดาให้นางอยู่ในปราสาทโดยมีนกสาธิตาเป็นเพื่อน นางต้องการมีคู่ครองจึงรอมาลัยเอาขำมรงค์สอดไว้ แล้วให้นกสาธิตาเอาไปลอยน้ำ พระการวางศโอรสพระปิ่นทองกับนางศรีเมืองเก็บมาลัยได้ เกิดคลุ้มคลั่งต้องการค้นหาเจ้าของแหวนนางศรีเมืองบอกมนตรีจันทมาลีให้ การวางศออกเดินทางพร้อมทั้งอนุชาทั้ง ๒ องค์ คือ จิตรวางศและพิณสุริยา

ทั้งสามเดินทางมาพบอาศรมฤๅษีโคกมซึ่งบำเพ็ญพรตอยู่ในป่า ฤๅษีเลี้ยงนางสร้อยสวรรค์กับนางสุริยาไว้โดยเก็บมาจากคอกบัวใหญ่ นำมาเลี้ยงโดยขี้น้ำในน้ำนมออกจากนิ้วมือเพื่อเลี้ยงทารก นกสาธิตามาพบการวางศขณะเล่นน้ำจึงพาไปเมืองเข้าหานางการากร การวางศพานางมาแล้วเขียนสารให้พระปิ่นทองมารับ นางศรีเมืองแวมฤๅษี ๕ คนให้รับใช้ฤๅษีโคกม แล้วให้จิตรวางศอภิเษกกับนางสร้อยสวรรค์ พินสุริยาอภิเษกนางสุริยา

ต่อมาท้าวทศรถตามหาพระราชธิดา นำเครื่องบรรณาการมาถวายพระปิ่นทองขอการวางศไปครองเมือง พระปิ่นทองให้พิณสุริยาครองเมือง ส่วนนางสุริยาคังครภไปเล่นน้ำ พระยาอุทุมพรมาลักนางไปหวังจะกิน แค้นนางหลบหนีไปได้ เกิดซัดเซพเนจรอยู่ในป่า จบเล่ม ๔ ความค้างไว้เพียงเท่านี้

เรื่องในตอนี่ ๓ นี้แทบจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับตอนต้น อาจเป็นเรื่องที่แต่งคอเพื่อให้เรื่องยืดยาวออกไปเพราะเรื่องตอนต้นผู้อ่านผู้ฟังขบใจก็ได้ เมื่อเปรียบเทียบกับสัปคนค่ากาพย์ของภาคใต้จะเห็นว่าสัปคนค่ากาพย์ของภาคใต้ เนื้อความจบเพียงตอนที่สองโครงเรื่องมีเอกภาพกว่าโดยจบลงด้วยนางมณฑาสวรรค์ หรือนางศรีเมืองในคันฉับของภาคกลาง ครองเมืองด้วยความร่วมเย็นเป็นสุข ประชาชนสรรเสริญบารมีของนางกันทั่วไปเพื่อให้เปรียบเทียบกับกลอนสวดเรื่องนางโอมประคบกับสัปคนค่ากาพย์ของภาคใต้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

จะกล่าวถึงเรื่องสัปคนค่ากาพย์ (อุคม หนุทอง ม.ป.ป. : ๔๔-๕๑) ดังนี้

สัปคนค่ากาพย์ ฃมบัภาคโค

นางสัปคน ชิกาพระอินทร์กับนางจิตรา จุติในคอกบัวกลางป่าหิมพานต์ นางมีรูป
อัปลักษณ์แต่ปรารถนาจะมีภักศคารูปร่าง จึงเร่ร่อนไปนอกเมืองมิตดินลา อาศัยอยู่กับ
ยายมาลัยคนเฝ้าสวน วันหนึ่งพระปิ่นทองหลดลาท้าวทศศาและนาง รัตนมณีผู้เป็นพระชนกชนนี
ไปเล่นว้าว สายว้าวชากหลดลอยไป นางสัปคนเก็บว่าวนั้นโคพระปิ่นทองให้เสนาไปชอกคิน
แต่ไม่โคผล จึงเสด็จไปชอกคินเอง แต่นางเจรจมายเบียงนนาประการ และชอฝากตัว
จนพระปิ่นทองกริ้ว ครัสเป็นเชิงกระทบกระเทียบหมายจะให้นางโคอายุว่า ถ้าต้องการ
พระองค์เป็นสามี พรงนี้ให้เขาไปหาในปราสาท นางถือค่านันเป็นสำคัญ รุ่งขึ้นจึงเข้า
ไปในปราสาท และทวงสัญญาจากพระปิ่นทอง ทำให้นางรัตนมณีกริ้วมาก สั่งให้ทหารจับตัว
ออกไปนอกวัง แต่ท้าวทศศาทรงห้ามไว้และไขอุบายกำจัดนาง โดยให้นางไปยกภูเขามาไว้
หน้าปราสาทให้โคภายใน ๗ วัน แล้วจะยกพระปิ่นทองให้ ถ้าทำไม่สำเร็จจะฆ่าเสีย นาง
รำไห้จนสลบไป พระอินทร์ลงมาช่วยเหลือมอบสำเภาทองและกระต่ายวิเศษให้ นางจึงยก
ภูเขามาให้โคตามสัญญา แต่ท้าวทศศายเบียง โดยให้พักอยู่กับนางกววันที่เรือนคร้วห้าย
ค้ำหนักก่อน นางน้อยใจมากจึงกลับร่างเป็นเทพธิดา เนรมิตเงินทองของใช้มากมาย ค้วย
อำนาจของกระต่ายวิเศษ

ท้าวภูศราช พระอนุชาของท้าวทศศา เจ้าเมืองสลอน ปรารถนาจะยกธิดาคือ
นางสุวรรณเกษรให้อภิเชกกับพระปิ่นทอง จึงมีพระราชสาส์นถึงพระเชษฐาว่าทรงประจวร
ขอให้พระปิ่นทองเสด็จไปเยี่ยม ท้าวทศศาจึงให้พระปิ่นทองไปเมืองสลอน ก่อนออกเดินทาง
พระปิ่นทองสั่งนางสัปคนว่าให้หาลูกไว้ให้พระองค์ ถ้ากลับมาไม่มีลูกจะฆ่า นางแก้ปัญหาคอ
การขึ้นเรือเหาะไปรอพระปิ่นทองอยู่ระหว่างทาง พระอินทร์ลงมาช่วยเหลือโดยแปลงร่าง
เป็นพราหมณ์เนรมิตศาลาไว้ เมื่อพระปิ่นทองเสด็จมาถึง จึงถวายธิดาคือนางสัปคนซึ่งถด
รูปเป็นหญิงงาม นางไ้สมสู่กับพระปิ่นทอง อยู่ด้วยกันสามราตรี พระปิ่นทองก็เสด็จไปเมือง
สลอน ก่อนจากไป พระปิ่นทองให้ภูษาและข้าวมรงค์ไว้กับนางสัปคน นางเหาะกลับเรือนคร้ว
และกลับรูปเป็นอย่างเดิม และตั้งครรรคค้วย

จากนั้นความซาคหายไป (พระปิ่นทองเข้าเมืองสลอน ไคนางสุวรรณเกษรเป็นชายาค่อมาท้าวทศรดยกทัพมาเมืองสลอนเพื่อชิงนางสุวรรณเกษร พระปิ่นทองหนีกลับเมืองมิตดินลา นางสัปคนอาสาไปช่วยเมืองสลอนรบ ก่อนไปทัพนางมีบุตรคนหนึ่ง)

นางสัปคนรำมนต์ ให้ทหารฝ่ายท้าวทศรดฆ่าพันกันเอง คงรอดชีวิตเฉพาะท้าวทศรดองค์เดียว เมื่อนางคลายมนต์ ท้าวทศรดเข้ามาสวามิภักดิ์ นางระลึกถึงพระอินทร์ให้ลงมาช่วยชุบชีวิตไพร่พลกลับฟื้นคืนชีวิต รับนางสุวรรณเกษรไปเมืองมิตดินลาค้วย โดยมีท้าวพระยาฝ่ายซาคักคามไปส่ง การเดินทางไปทางเรือ โดยพระอินทร์เนรมิตเรือให้

พระปิ่นทองสงสัยว่า นางสัปคนกับนางที่พบในป่าคอนไปเมืองสลอนน่าจะเป็นคนเดียวกัน เพราะนางสัปคนมีสไบและชามรงค์ที่พระองค์ประทานให้ หน้าตาของบุตรนางก็ละม้ายเหมือนนางและพระองค์ จึงให้นางกาววันนำทารกการวางศมาให้ พระองค์อุ้มชมและไม่ยอมให้นางกาววัน

นางสัปคนกลับเมือง ท้าวทศธาและพระปิ่นทองออกไปรับเข้าเมือง แต่นางไม่ยอม ทั้งทำอุบายให้นางสุวรรณเกษรซ่อนตัวเสีย แล้วทูลว่านางสุวรรณเกษรเสียใจที่พระปิ่นทองหนีมาเมื่อบ้านเมืองมิตดิน นางจึงหนีออกจากเมือง แต่พระปิ่นทองรู้ทันเพราะไคยินประชาชนโจษขานกันก่อนแล้ว ท้าวทศธาและพระปิ่นทองขอโทษนางสัปคนและเชิญนางเข้าเมือง แต่นางปฏิเสธมอบนางสุวรรณเกษรเข้าเมืองแทน นางเองยังคงอยู่นอกเมือง นางรำลึกถึงพระอินทร์ให้นางกลับร่างเป็นทอง พระอินทร์ลงมาแต่ช่วยนางตามที่นางประสงค์ไม่ได้ เพียงเนรมิตปราสาทราชวังให้ใหม่ ค่อมมาพระอินทร์เห็นว่าถึงเวลาที่จะให้นางสัปคนเข้าพิธีอภิเษก จึงลงมาช่วยให้นางกลับร่างเป็นทอง นางไคยิเชกกับพระปิ่นทอง พระอินทร์เปลี่ยนชื่อให้เป็น "มณฑาสวรรค์" และประทานนามราชบุตรว่า "การวางศ"

นางมณฑาสวรรค์ให้ท้าวทศธาและอนุชาทั้งสี่ขึ้นรูปช้างขึ้น แล้วนางเสกเป็นสตรีรูปงามให้เลือกว่านางเป็นคู่ครองของใคร ปรากฏว่าพระยาทั้งห้าเลือกไม่ถูกเพราะหน้าตาเหมือนกัน นางจึงเสกแมลงภูคอยบินวนเวียนอยู่ใกล้ ๆ จนเลือกสำเร็จ ท้าวพระยาทั้งห้ารับนางกลับเมือง

นางสุวรรณเกษรคิดถึงเมือง พระปิ่นทองไม่เสด็จไปส่ง นางมณฑาสวรรค์ไป
ส่งเอง ระหว่างทางโคพบยักษ์ ๒ คนซึ่งกลับจากเฝ้าพระอินทร์ สู้รบกัน ยักษ์แพ้ย่อมเป็นข้า
นำนางชมเมือง นางเนรมิตหญิงงามให้อยู่ในหีบสองใบ ยักษ์ไปส่งนางถึงกลางป่าแล้วกลับ
มาเปิดหีบ พบสาวงามก็ชอบใจ

นางมณฑาสวรรค์และนางสุวรรณเกษรหลับอยู่ที่โคนไทรกลางป่า เพชรพญาธร
มาพบเข้าต้องการไค่นางทั้งสอง เทวดาปลุกนางนางต่อสู้กับเพชรพญาธร เพชรพญาธร
สู้ไม่ได้ยอมเป็นข้า และอาสาว่าถ้านางมีทุกข์รอนประการใดให้ส่งพระพายไปบอกจะมาช่วย
แล้วนางทั้งสองเดินทางกลับบ้านเมือง

พระปิ่นทองคิดถึงนางมณฑาสวรรค์ จึงเสด็จไปหานางกาวัน ไค่นางเป็นชายา
จนนาง**ตั้งครรภ์** ส่วนนางสุวรรณเกษร**ตั้งครรภ์**เช่นกัน

พระกุมารการวรงค์ลาพระอินทร์มาหามารคา หยุดพิทไค่นไทรถูกนางมารตรง
เข้ามาจับตัวต้องวิ่งหนีขึ้นรถทรงซึ่งคิดอาวุธพร้อม อาวุธที่มเหศวรนางมาร นางมารร้องโอด
ครวญ ไค่นางไปถึงยักษ์สองตนซึ่งเคยยอมคนเป็นข้านางมณฑาสวรรค์ออกมาช่วยเหลือ นาง
มารแพ้ย่อมคนเป็นข้า ยักษ์ทั้งสามไปส่งพระการวรงค์ถึงเมืองมิตดินลา ผู้คนในเมืองแตกตื่น
กลัวยักษ์ พระการวรงค์เลี้ยงอาหารมารทั้งสามแล้วเดินทางกลับเมือง

นางมณฑาสวรรค์คิดถึงพระปิ่นทองและพระการวรงค์ จึงชวนนางสุวรรณเกษร
กลับเมืองมิตดินลา ระหว่างทางโคสู้รบกับท้าวสุบรรณ เจ้าเมืองฉิมพลี ท้าวสุบรรณสู้
ไม่ได้ยอมแพ้ย่อมและมอบแก้ววิเศษให้ เมื่อนางกลับถึงเมือง นางกาวันไม่กล้าเข้าเฝ้าเพราะ
กลัวนางโกรธที่ไค่นางกับพระปิ่นทอง นางมณฑาสวรรค์ให้การวรงค์ไปตามนางกาวัน นาง
ไม่ถึงโกรธและเชิญร่วมราชาสนัน

จากนั้นนางทั้งหมดไค่นอยู่กับพระปิ่นทองด้วยความสุข นางสุวรรณเกษรมีโอรส
ชื่อเกษรสุวิวงศ์ ส่วนกาวันมีโอรสชื่อ วันสุวิวงศ์ โอรส**เติบโตอายุ**ได้ ๕ - ๖ ขวบ
นางมณฑาสวรรค์ จักพิชิตหาขวัญให้ สามพี่น้อง การวรงค์ วันสุวิวงศ์ และเกษรสุวิวงศ์
เล่นสนุกกันในสวนขวัญ ประชาชนเป็นสุขทั่วกัน ค่างสรรเสริญบารมีนางมณฑาสวรรค์
กันทั่วไป

เมื่อเปรียบเทียบกลอนสวดเรื่องนางสีปประคนกับสีปคนคำกาพย์ของภาคใต้จะมี
ข้อแตกต่างกันดังนี้.

ก. ชื่อตัวละคร

นางสีปประคนของภาคกลาง

นางสีปคนคำกาพย์ของภาคใต้

พระปิ่นทอง	เหมือนกัน
นางสีปประคน ค่อมมาเปลี่ยนชื่อเป็น นางศรีเมือง	นางสีปประคน แคค่อมมาพระอินทร์ ตั้งชื่อให้ว่าฉันทาสวรรค์
ชนกพระปิ่นทองชื่อ ท้าวทศคารวิวงศ์	ท้าวทศศา
ชนนีพระปิ่นทองชื่อ นางจันทร์	นางรัตนมณี
ท้าวเอกราช พระอนุชาท้าวทศคารวิวงศ์	ท้าวภูษราช
มเหสี - นางสุวรรณรัตน์	นางสุวรรณเกษา
ธิดา - นางเกษร	นางเกษร
สาวโขนางสีปประคน-นางคารวิวัน	นางกาวัน
ท้าวทศรณสูริวงศ์	เหมือนกัน
โอรสนางสีปประคน - พระคาราวงศ์	เหมือนกัน
โอรสนางเกษร - จิตราวงศ์	เกษรสูริวงศ์
โอรสนางคารวิวัน - พิณสุริยา	วันสูริวงศ์
มเหสีพระคาราวงศ์ - นางคารากร	-
มเหสีพระจิตราวงศ์ - นางสร้อยสวรรค์	-
มเหสีพระพิณสุริยา - นางสุริยงค์	-

ข. ชื่อเมือง

เมืองพระปิ่นทอง - โกสามภี	มิศลอนลา
เมืองท้าวเอกราช - คิริพรคนคร	สลอน

ค. อนุภาคและรายละเอียดของเนื้อเรื่อง

๑. กำเนิดนางสีปประคน ของภาคใต้บอกว่าเป็นลูกพระอินทร์ ฦับ
หอสุมคไม้ไคบอวไ
๒. ของวิเคษ ฦับหอสุมคฯ พระอินทร์ไ้เรือ (เหาะไค้) ฦับมนค้
จินคามณี (อิทธิพลจากสังขทอง) ฦับภาคไค้มีสำเกาทองกับกระทวย
วิเคษ
๓. คอนนางสีปประคนไปค้กบีนทองเพื่อไ้เกิกลูก
ฦับหอสุมคฯ นางไปอยู่กบ้คายายท่ายสวนเมืองคีรีพรคนคร พระบีนทอง
หลงนางอยู่ ๓ เคือน
ฦับภาคไค้ นางไปค้ก้ระหว่างทง พระอินทร์ปลอมมายกธิคฯไ้ อยู่
ก้วยกัน ๓ วัน
๔. คอนรบกับพระยารอยเอ็คองค้ ฦับทงไค้มีท้าวพระยฯ ๕ องค้
ค่านพิธิกรรมฦับหอสุมคฯ ไซ้มนค้ททำให้เกิคนาค ไปรค้พระยฯท้งหมค
ส่วนฦับภาคไค้ นางไ้ทหารฆ่าพันกันเองจนเหลือแค้กษัตริย์
๕. การสร้งเมืองใหม่ นางสีปประคนสร้งเมืองไ้ท้าวทศคฯวิวงศ้และ
ท้าวเอกราช
ของฦับภาคไค้ พระอินทร์สร้งเมืองไ้เพราะยังไม้สามารถแปลง
ร้งไ้งามไค้
๖. โครงเรื่งคอนท่ายซึ่งเป็นเรื่งร่นลูก ทงภาคไค้ไม้มี
๗. การณจัญภัยของนางมณฑาสวรรค (ของภาคไค้) มีมากกว่า
นางศรีเมืองไม้เคยสู้กบ้ยักษ์หรือมาร

เมื่อเปรียบเทียบกลอนสวค เรื่งนางสีปประคนกับสีปคนค้กฯ ของภาคไค้แล้ว
จะเห็นไค้ว่าเป็นเรื่งเดียวกันแค้ต้งสำนวน อย่างไรก้คายังไม้อาจสรูปไค้ว่าฦับภาค
กลางเป็นค่นเค้าของฦับภาคไค้ หรือฦับภาคไค้มีอิทธิพลค้ฦับภาคกลาง

ยังมีนิทานพื้นบ้านอีกเรื่งหนึ่งซึ่งมีโครงเรื่งและเนื้อเรื่งคล้ายกันกับเรื่ง
นางสีปประคน เป็นอย่งมาก จนน่าจะสรูปไค้ว่ามีค่นเค้ามาจากเรื่งเดียวกัน นิทานพื้น

จนตัวนางเอกเป็นผู้ที่มีหน้าเหมือนม้าซึ่งอาจจะเหมาะสำหรับการเล่นละคร ส่วนแถวหน้ามา ส่วนวนค่างลอนของนายบุญชัย เป็นส่วนวนชั้นหลังสุด จึงมีการเพิ่มเสริมรายละเอียดจนทิศการ ยักยาวออกไป อย่างไรก็ตามแนวคิดสำคัญของเรื่องเหล่านี้ยังคงคล้ายคลึงกันคือ บทบาท ของสตรีซึ่งมีพฤติกรรมผิดแปลกไปจากค่านิยมของสังคม ความเฉลียวฉลาดของนางทำให้ สามารถเอาชนะปฏิกิริยาที่ปฏิเสธพฤติกรรมของนาง ซึ่งสังคมถือว่าเป็นผิดประหลาดจากสตรี ทั่วไป คือ การเสนอก่อนให้ชายก่อน การช่วงวิพากษ์วิจารณ์ดาดงและเสียดสี สามารถ ทั้งในการชมและการปกครอง เป็นต้น นอกจากนี้การสร้างให้นางเป็นคนน่าเกลียดก็เป็น การทำให้ความขัดแย้งกับค่านิยมของสังคมรุนแรงชัดเจนมากยิ่งขึ้นด้วย

นางสัปประคน: ปฏิกิริยาตอบโต้ค่านิยมเกี่ยวกับสตรี

นางสัปประคน ตัวละครเอกของเรื่องมีบุคลิกลักษณะแตกต่างจากนางเอกใน วรรณกรรมไทยเรื่องอื่น ๆ พิจารณาจากความหมายของชื่อ นางเอกคนนี้ออกจะมีชื่อทำให้ ความหมายไปในทางลบ พจนานุกรมให้ความหมายของ "สัปคน"ว่าแปลว่าอุจรีนอกรเรื่อง หรือหยาบโลน ดูเหมือนตัวละครเอกในเรื่องนี้จะ"สัปคน" อยู่อย่างเดียวคือเสนอก่อนให้ ชายก่อน แม้ชายนั้นจะปฏิเสธและใช้วาจาเยาะเย้ยดาดงในเชิงดูถูก นางก็ยังเพียร พยายามติดตามไปหวังสัญญาโดยยกหนก่อกำเสียดสีคำว่าและกลั่นแกล้งจนมีชัยชนะสมความ ปรารถนา

อุปนิสัยและลักษณะของนางสัปประคนซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นนางศรีเมือง (ฉบับ ภาคใต้เปลี่ยนชื่อเป็นมณฑาสวรรค์) มีลักษณะต่างไปจากหญิงทั่ว ๆ ไป ดังนี้

๑. รูปร่างหน้าตา ก่อนแปลงโฉม นางสัปประคนหน้าตาไม่งดงามสะกดทุกตา แต่ ผู้แต่งก็ไม่บรรยายว่านางชีวิตชีวีเห็น ลักษณะที่ไม่งามนี้ถูกเน้นให้เห็นชัดเจนเมื่อนางจำต้อง แปลงโฉมให้งาม เช่น

- ตอนไปอยู่กับค้ายายในสวน เมืองสุวรรณเทวี นางต้องแปลงกายให้งาม จึงได้ สมคู่กับพระปิ่นทองจนมีโอรส
- ตอนอภิเษกนางเป็นมเหสีฝ่ายขวา นางเกษรเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย นางต้อง แรมนิกกายและขอเครื่องทรงจากท้าวโกสีย์ จึงมีรูปโฉมงามเป็นที่ประจักษ์ แก่คนทั่วไป

๒. ไม่เก็บความรู้สึก และกล้าแสดงออก นางสัปประคนเป็นหญิงที่ไม่เก็บความรู้สึกซึ่งติดกับลักษณะของหญิงซึ่งสังคมไทยถือว่าเป็นกุลสตรี นางจึงบอกพระปิ่นทองตั้งแต่แรกว่านางชอบจนอยากได้พระปิ่นทองเป็นสามี นอกจากนี้ยังกล้าแสดงออกในด้านการกระทำ คือ เขาไปทวงสัญญาถึงในวัง และทูลกับท้าวทศคาริวงศ์ กว๊วยเหตุนี้ นางจันทร์ซึ่งเป็นหญิงแบบฉบับของไทยจึงกริ้วถึงกับจะฆ่านาง เพราะนางเป็นหญิงกาลิคอนนางถูกกลั่นแกล้งให้ไปยกภูเขามาถวายท้าวทศคาริวงศ์ นางก็พร่ำรำพันประนามตัวเองว่าผิดไปจากหญิงอื่น ๆ อย่าให้ใครเอาเป็นเยี่ยงอย่าง เพราะนางเป็นหญิงกาลิไปรักคนสูงศักดิ์กว่า (ผู้ดี) ไม่เจียมตัว

๓. ปากกล้า หันคน ไซ้วาจาเยาะเย้ย เสียดสีเก่ง ตั้งแต่เริ่มแรก นางสัปประคนไม่เกรงกลัวใคร แม้เสนาหรือพระปิ่นทองซึ่งมีฐานะสูงกว่าตน ควรที่จะหวั่นเกรงอาญาแค้นนางปฏิเสธไม่คืนว่าไม่ให้พระปิ่นทองโดยไม่เกรงกลัว และยังขอฝากตัวเป็นภรรยาพระปิ่นทองกว๊วย แสดงถึงความกล้าพูด ไม่เกรงกลัวอำนาจ หรือผู้อยู่ในฐานะสูงกว่า

- ตอนพระปิ่นทองลงนางว่า จะเดินทางไปเยี่ยมพระเจ้าอาและให้นางหาลูกไว้มีเด่นั้นจะกลับมาฆ่า นางรู้ทัน จึงสวนไปว่าจะไปแต่งงานกับนางเกษรก็ไปเด็ก ไม่ต้องมาปคว่าจะไปเยี่ยมอา ขอให้ไปมีความสุข

- ตอนพระปิ่นทองกลับเมือง พบโอรส กำลังชื่นชม นางก็เยาะเย้ยว่าลูกใคร นางเป็นคนต่ำต้อยชั่วช้าโหดเหี้ยมไม่คู่ควรกับพระองค์

- นอกจากนี้ยังมีอีกหลายตอนที่นางศรีเมืองเยาะเย้ยพระปิ่นทองเรื่องเกี่ยวกับนางเกษร ซึ่งเป็นลักษณะของหญิงทั่วไปที่หึงหวงสามีแก่นางศรีเมืองก็แสดงความใจกว้างไม่หึงหวงจนถึงกับกักกันไม่ให้สามียุ่งเกี่ยวกับหญิงอื่น ๆ เมื่อพระปิ่นทองได้นางคาริวันสาวใช้เป็นชายา นางก็ไม่ถือโกรธ

๔. เชี่ยวชาญ กล้าหาญในการรบเป็นนักปกครองและมีเวทมนต์คาถา ลักษณะพิเศษของนางสัปประคนซึ่งต่างจากหญิงทั่วไปถูกให้เหตุผลว่าเป็นเพราะนางมีเรือ (วิเศษ) และมนต์จินตภาพซึ่งได้จากพระอินทร์ (ฉบับภาคใต้กระทำยวิเศษ) นางจึงอาสาออกรบ ใน

ขณะที่ฝ่ายชายนับตั้งแต่ท้าวทศคาริวงศ์ จนถึงพระปิ่นทอง กำลังร้องไห้ด้วยความทวาทหวอนว่าจะต้องตาย นางอาสาออกรบแค่เพียงลำพัง ^{๒๕๐๗} นางจากนั้นยังเยาะเย้ยซ้ำอีกว่านางเป็นหญิงถ้าแพ้จะอาสาชราราชการ ไหยกทัพกลับไปเสีย ตัวละครฝ่ายชายมักจะแปลกใจและเห็นว่าเป็นเรื่องผิดปกติที่หญิงออกรบ ทหารถึงกับปริวิตก และพากันปลงว่าขอให้อำนาจภาวณาเพื่อให้ออกชีวิต

นางศรีเมืองมีบทบาทในการแก้ไขสถานการณ์ทุกครั้ง ทั้งในด้านการรบการปกป้องผู้อื่น เช่น อาสาไปสังนางเกษร ขณะที่พระปิ่นทองไม่ไป บทบาทของนางในช่วงหลังจึงเห็นอกว่าฝ่ายชายทั้งพระปิ่นทองและท้าวทศคาริวงศ์ คำเรียกนางมักจะใช้ว่า แม่อยู่หัว หรือ ผานเกล้า ซึ่งแสดงถึงบทบาทในการปกครองบ้านเมืองของนาง เป็นอย่างคัมที่

การมีเวทมนต์คาถาทำให้นางเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ได้ (จนทำให้เนื้อเรื่องออกจะจืดชืดและน่าเบื่อหน่าย) ทั้งนี้เพราะผู้แต่งให้ความสำคัญกับอำนาจบุญญาบารมีของนางมากจนดูเหมือนว่าหากปราศจากเวทมนต์แล้ว นางศรีเมืองคงไม่มีลักษณะเด่นชัดขึ้นมาได้ คำเรียกนางศรีเมืองมักใช้ว่า บุญเรื่อง บ่อยครั้ง แสดงถึงความมีบุญของนางอันเป็นคุณสมบัติพิเศษกว่าคนอื่น ๆ เวทมนต์คาถาช่วยเสริมให้นางมีบทบาทในฐานะผู้ปกครองหรือกษัตริย์อย่างคัมที่ เช่น สร้างเมืองใหม่ ประทานชายาให้กษัตริย์เมืองขึ้นโดยการขู่นางขึ้นมา (เอารูปปั้นมาขูบเป็นสตรี) ประทานฤาษีให้เป็นข้ารับใช้ (ฤาษีที่เลี้ยงนางสร้อยสวรรค์และนางสุรียง) ลักษณะเช่นนี้ได้รับการเน้นย้ำมากในตอนท้ายของเรื่อง

สรุปแล้ว นางศรีเมืองหรือนางสัปประคน เป็นหญิงที่มีคุณลักษณะตรงกันข้ามกับหญิงตามค่านิยมของคนไทยโดยสิ้นเชิง แต่ผู้แต่งก็ไม่ได้เห็นว่าลักษณะเช่นนี้ เป็นเรื่องเสียหาย กลับเชิดชูให้เด่นชัดโดยการสร้างเหตุการณ์ระกอบหลายอย่างเพื่อให้มีความเป็นไปได้ นางจึงเป็นตัวละครเอกที่แหวกค่านิยมเกี่ยวกับผู้หญิงขึ้นมาได้อย่างน่าประหลาดใจ อาจจะเป็นด้วยเหตุนี้เองนางจึงได้ชื่อว่า "สัปประคน" โดยไม่ได้เป็นคนไ้ลามกอนาจาร แต่ "สัปประคน" เพราะผิดแผกไปจากหญิงทั่ว ๆ ไปที่ยังคงติดอยู่กับกรอบจารีตที่สังคมกำหนดให้ นั่นเอง.

นางอุทัย

กลอนสวคเรื่องนางอุทัยมีต้นฉบับตัวเขียนจำนวน ๒ เล่ม และมีฉบับพิมพ์ครั้งแรกที่โรงพิมพ์ครูสมิต คำพลบางคอแหลม เมื่อ จ.ศ. ๑๒๔๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๒๒ อยู่ในรัชกาลที่ ๕ และฉบับพิมพ์โดยโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ หน้าวัดเกาะ สำเพ็ง พ.ศ. ๒๔๕๒

แนวคิดสำคัญที่เสนอในกลอนสวคเรื่องนางอุทัย คือผู้ที่ทำดีย่อมได้รับผลดีตอบแทน ผู้ที่ก่อบาป บาปนั้นย่อมตามสนอง นอกจากนี้ยังเสนอแนวคิดย่อยว่าผู้ที่มิรูปร่างอัปลักษณ์อาจมีความงามซ่อนอยู่ภายใน เช่น นางอุทัยซึ่งซ่อนรูปอยู่ในซากคางคก รูปงามในที่นี้อาจมิได้หมายถึง รูปร่างเท่านั้นอาจรวมทั้ง รูปสมบัติและคุณสมบัติด้วย

เนื้อเรื่องของกลอนสวคเรื่องนางอุทัยน่าจะมาจากนิทานพื้นบ้านและตำนานบางตอน ไม่ได้มาจากชาคกแม้ว่าจะดำเนินเรื่องตามแบบชาคกทั่ว ๆ ไป ข้อที่ขบขันได้ชัดเจนคือการแก้แค้นของนางอุทัยที่ทำให้นางฉันทาต้องได้รับทุกข์ทรมานจนสิ้นชีวิตซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ออกจะขัดกับแนวคิดทางพุทธศาสนา

ความขัดแย้งที่ปรากฏในเรื่องอาจพิจารณาได้ทั้งในระดับครอบครัวและระดับสังคม และสามารถตีความได้ทั้งระดับรูปธรรมและนามธรรม หากพิจารณาในระดับครอบครัว ความขัดแย้งในเรื่องเป็นความขัดแย้งในครอบครัวระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาชั้นความอิจฉาริษยาและการกลั่นแกล้งเป็นสาเหตุของพฤติกรรมในเรื่อง ผลของความอิจฉาริษยาทำให้ผู้ประกอบกรรมนั้นต้องได้รับโทษถึงชีวิต หากพิจารณาในระดับนามธรรมอาจตีความได้ว่าผู้ที่ก่อบาป มุ่งร้ายต่อผู้อื่นย่อมได้รับกรรมตามสนองทันตาเห็น

เนื้อเรื่องกล่าวถึงเมืองบาดาล พระยานาคมีธิดาชื่อนางสมุทมาลา เป็นลูกของมเหสีคือนางวิมาลา นางสมุทมาลาผู้ร้อนควายไฟระคะ ลาพระบิศามาเที่ยวเมืองมนุษย์โดยปกว่าจะมาจำศีล พระยานาคห้ามก็ไม่ฟังจึงให้พระชามรงค์กับภูษาซึ่งเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้ตามปรารถนา เมื่อนางมาบนเมืองมนุษย์ได้มาสมสู่กับเทวดาเจ้าไฟ จนตั้งครรภ์ ด้วยความอายนางซ่อนไซ้ไว้พร้อมกับภูษาและชามรงค์ มีนางคางคกกลืนไซ้งูและภูษากับชามรงค์ ในที่สุดก็คายเพราะพิษพระยานาค ต่อมาไซ้นั้นก็กลายเป็นหญิงงามซ่อนอยู่ใน

ซากคางคก

เขากุลโลกาคและยายกาวินสู่มปลาไคคางคก นำมาเลี้ยงไว้เมื่อคายายออกไปหาอาหาร นางออกมาจากร่างคางคกหุงหาอาหารไว้ให้ เมื่อคายายรู้ความจริงขอให้นางออกจากคราบคางคกแต่นางไม่ยอม วันหนึ่งนางอ่อนวอนคายายไปฟังธรรม นางออกจากร่างคางคกแต่งกายงดงามพร้อมด้วยบริวารไปฟังธรรมที่วัด ราชบุตรของท้าวโกรพทรงพระนามว่า พระกาลสุทกุมารพบนางจึงมีพระประสงค์จะได้นางเป็นชายา ทรงติดตามไปบ้านคายาย ความยายพูดว่าหากต้องการได้หลานตนให้ปลูกปราสาทและสะพานทองหอคจากรังบ้านคายาย จึงจะยกหลานให้ ท้าวการพทรงทราบกริ้วให้นำคายายไปประหาร แต่พระมเหสีพูดว่าให้ยั้งไว้เพราะไม่เหมาะสมที่จะฆ่าพันราษฎร ให้คายายปลูกปราสาทก่อน ทางฝ่ายพระองค์จึงจะปลูกปราสาทตามที่คายายต้องการ นางอุทัยเนรมิตปราสาท ท้าวการพจึงอภิเษกพระกาลสุทกุมารกับนางอุทัย

ฝ่ายท้าวภุชจา เจ้าเมืองสุโลม ทรงส่งสารมาเตือนท้าวการพเรื่องการอภิเษก ระหว่างพระสุทกุมารกับนางฉันทาธิดาของพระองค์ตามที่เคยทรงขู่วไว้ กาลสุทจต้องไปอภิเษกกับนางฉันทา กาลสุทให้หล่อรูปคนกับนางอุทัยเพื่อให้คางคางเอาไว้ดูคางคก กาลสุทคือหีบใหญ่ใส่รูปหล่อนางอุทัยไปด้วย เมื่อกาลสุทอภิเษกนางฉันทา ไม่ทรงยินดีที่จะสมสู่กับนาง แต่มักอยู่กับรูปหล่อนางอุทัย นางฉันทาจึงนำรูปหล่อนางอุทัยไปทิ้งน้ำ

นางฉันทาให้เข้าโกหกมาหลอนนางอุทัยลงสำเภายนต์แล้วนำนางไปโยนน้ำ แต่นางอุทัยเป็นหลานพระยานาคจึงไม่ตาย มียายเข้าชายน้ำเคำพานางไปเลี้ยงดู นางฉันทาแม้จะอายุเพียง ๑๕ ปี แต่ผมหงอกและร่วงถอนวัย เพราะกรรมตามทัน นางอุทัยเนรมิตกายเป็นหญิงชราอายุ ๑๐๐ ปี แต่ผมดกดำ นางฉันทารูข่าวจึงเรียกมารักษานาง นางอุทัยคิดแค้นใจอุบายหลอนนางฉันทา โคนฉมนางเอามือสัมผัสแล้วใส่ปลาร้าเอาหม้อแกงครอบไว้ นางได้รับความทุกข์ทรมาน แต่ด้วยกรรมบังคานางจึงเชื่อว่าเป็นการรักษา มีมหัศจรรย์ว่า เป็นเพราะกรรมคามสนอง

เคยทำแก้ทาน
บาปนั้นมั่งคั่ง

เวรจึงคามผลาญ
ไหนดางไหลหลง

ฉันทาโฉมยง
ใจนางจำนง

ไม่มากลัวเกรง

นางฉันทาได้รับความทุกข์ทรมาน หัวมีหนอนไหลลงมาเค็มหน้าตา จนในที่สุดถึงแก่ความตาย กาลสุทจึงขอบวชหน้าไฟโดยคิดว่าจะบวชเพียงพรรษาเดียวแล้วจะหลบไปหานางอุทัย นางอุทัยมาชวางชบวนแห่เพื่อไปบวชแต่ไม่สำเร็จ นางอุทัยปลอมเป็นแม่ค้าขายแป้งหอมจนได้พบกาลสุท กาลสุทพานางอุทัยกลับเมือง กาลสุทครองเมืองตั้งโรงพยาบาลครองบ้านเมืองด้วยความสะดวกสบาย

ตอนท้ายมีประชุมชาค

เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องของกลอนสวดเรื่องนางอุทัยจะเห็นได้ว่าอนุภาคหลายอนุภาคคล้ายคลึงกับตำนานและวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ดังนี้

๑. ในตอนต้น เรื่องราวของนาคมาสมสู่บนเมืองมนุษย์แล้วทิ้งไขไว้มีเรื่องคล้ายคลึงกันในพระราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา เรื่องของพระทองและนางนาค พระราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา ตอนที่ ๑ ปฐมวัน ฌัมของ นักองค่นพรีคนแปลจากภาษาเขมรโดยนายพันตรีหลวงเรืองเกษอนันต์ (ทองดี ฐนรัชต์) มีข้อความกล่าวถึงพระทองซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าอาทิตย์วงษ์ ถูกพระราชบิดาขับไล่มาสร้างเมืองใหม่ที่บ้านครีวชาน (เมืองกูซันท์) ต่อมาได้บุตรพระยानาค คือนางทวารกัญมารี เป็นชายา พระยานาคเนรมิตเมืองให้โดยสูบน้ำออกจากมหาสมุทร จึงให้ชื่อเมืองว่ากัมพูชาธิบติ เพราะเป็นเมืองพระยานาคนฤมิตร

ใจความอีกตอนหนึ่ง ในพระราชพงษาวดารกรุงกัมพูชากล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระอุไทยราชทรงมีมเหสีเป็นนางนาค ต่อมาประสูติออกมาเป็นพองด้วยความอับอาย พระอุไทยราชนำไปทิ้ง คนนำส่วนน้ำเก็บไปเลี้ยงต่อมาได้ชื่อว่านายร่วง ซึ่งหมายถึงพระร่วงนั่นเอง

แม้ว่าเนื้อเรื่องในกลอนสวดกับพระราชพงษาวดารจะไม่เหมือนกัน แต่อนุภาคเรื่องนางนาคนำไขมาทิ้งไว้เหมือนกัน ทั้งยังมีชื่อของกษัตริย์ว่าท้าวอุไทยราช ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าแปลคำที่มาของการแต่งเรื่องนางอุทัย โดยนำมาเฉพาะกำเนิดที่เกี่ยวข้องกับพระยานาค เพื่อสร้างกำเนิดตัวละครให้มีลักษณะพิเศษกว่ามนุษย์ทั่วไป

๒. นางอุทัย มีรูปร่างงามแต่ซ่อนร่างไว้ในรูปร่างคอกซึ่งเป็นสัตว์น้ำเกลียดน่าชยะแฉง เป็นสัตว์ชั้นต่ำที่มักนำมาเปรียบเทียบกับผู้ที่หน้าตาอัปลักษณ์เพราะผิวของ

คางคกไม่เรียบ ความซัดแย้งของรูปที่เห็นคล้ายคางคกกับรูปที่แท้จริงอันงคมอยู่ภายใน เป็น
อนุภาคที่คุ้นเคยรู้จักกันดีในวรรณคดีไทย เช่น เรื่องสังข์ทอง เป็นต้น

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ นางอุทัยเป็นนางเอกที่มีความเฉลียวฉลาด
และในคอนท้ายใจอุบาย แก่แก่นภรรยาอีกคนหนึ่งซึ่งเคยคิดร้ายคิดจะฆ่านาง นางตอบโต้
ด้วยปัญญาและรุนแรง เจ็บแสบทำให้นางฉันทนาของทนต์ทรมาณทั้งกายและใจ เป็นที่อับอาย
แก่คนทั่วไป การแก้แค้นเช่นนี้จะรุนแรงและซัดกับหลักพระพุทธศาสนาซึ่งปฏิเสธการ
อาฆาตจองเวร ทั้งการกระทำของนางอุทัยทำให้แม่ค้าคนอื่น ๆ ต้องพลอยเดือดร้อนเพราะ
แม่ค้าถูกจับเพราะท้าวภักฐจา พระมโหรีนางฉันทนาให้ตามหาแม่ค้าซึ่งมารักษาโรคฉันทนา
จนแม่ค้าทั้งหลายถูกจับหมดเมือง การกระทำคอนนี้จะรุนแรงและซัดคือศีลธรรมอีกด้วย

นางแดงอ่อน

ต้นฉบับนางแดงอ่อนซึ่งมีอยู่ในแผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติมีจำนวนทั้งสิ้น ๑๖ เล่ม แต่ส่วนใหญ่เป็นฉบับพลัด ไม่มีฉบับที่มีเนื้อความครบบริบูรณ์ ฉบับที่สมบูรณ์มากที่สุดคือเลขที่ ๑ - ๖ ซึ่งมีเนื้อเรื่องตั้งแต่เล่ม ๑ - ๕ และเล่มที่ ๘ ประวัติหอสมุดแห่งชาติชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ต้นฉบับทั้งหมดอยู่ที่กลอนสวดทมหอสมุดฯ ก. ชุดที่ ๑๑๕ ชั้นที่ ๕/๕ บัณฑิตที่ ๑๒

ผู้แต่งเรื่องนางแดงอ่อน ส่วนเลขที่ ๑-๖ อาจเป็นพระเพระในคอนท้ายเรื่องนางแดงอ่อนเล่มที่ ๘ ลงท้ายว่า "อันว่าอาตมานิยม เรื่องพระโคตม สำเร็จเสด็จแล้วเท่านั้น" ตอนจบมีโคลงสี่สุภาพ ๑ บท กล่าวถึงที่มาของเรื่องว่าเป็นเรื่องที่มีมาแต่โบราณ และเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ที่เกิมาสร้างโพธิสมภาร ดังนี้

๐ จบ	ฉบับคำรับเรื่อง	โบราณ
เรื่อง	ราวโพธิสมภาร	กล่าวไว
แดง	อ่อนวอริกสังสาร	ตีบทอ กั้นมา
อ่อน	จิตคิดดูสงไสย	สำเร็จโพธิญาณ

เรื่องนางแดงอ่อนคงมีที่มาจากนิทานพื้นบ้าน ในภาคอีสานมีเรื่องนางแดงอ่อนเป็นคำกลอนของอีสาน เนื้อหาเกี่ยวกับฉบับกลอนสวดในคานรายละเอียดยางตอน ความขัดแย้งในกลอนสวด เรื่องนางแดงอ่อน เป็นความขัดแย้งภายในครอบครัวคือความขัดแย้งระหว่างพี่น้องและความขัดแย้งระหว่างเมียข้อยเมียหลวง

เนื้อเรื่องอาจแบ่งได้เป็น ๓ ตอนใหญ่ ๆ คือตอนต้นเป็นเรื่องราวของนางแดงอ่อนก่อนพบท้าวผางฟ้า ตอนนางแดงอ่อนเป็นมเหสีท้าวผางฟ้าแล้วถูกกลอนแดงถูกขับไล่ออกจากเมืองเวศุการเวศิตถาย ตอนสุดท้ายเป็นเรื่องราวของโอรสนางแดงอ่อนคือพระเอกสุริยาออกตามตามารดา มีเรื่องราวผจญภัยและให้ชื่อนางยักษ์เป็นมเหสีจนถึงได้กลับมาครองเมือง

เนื้อเรื่องตอนต้น กล่าวถึงเรื่องราวของนางแดงอ่อนก่อนอภิเษกสมรสกับท้าวผางฟ้า นางแดงอ่อนเป็นธิดาของท้าวสุคามณีแห่งเมืองเกตุมวดี นางมีเชษฐา ๒ องค์ องค์โตคือพระพาลราชและคนรองคือ พระสุวรรณศุภคา เมื่อพระชนกชนนีสวรรคต

พระพาลราชไครครองเมืองและคิดจะไครนางแคงอนชนิษฐาเป็นชายา นางไฉนยินยอมจึงหนีออกจากเมือง พระพาลราชตามมาในป่า นางแคงอนโกรธจึงจับมงกุฏของพาลราชจนมงกุฏหล่นจากเศียรแคงอนแตกกระจาย พระพาลราชโกรธจึงให้พระขรรค์นั้นค้อนางแคงอนนางถึงแก่ความตาย เมื่อพระสุวรรณกุศลาทราบเรื่องตามมารังไรรับเจนนรอนถึงพระอินทร์ต้องลงมาลองใจพระสุวรรณกุศลาโดยแปลงเป็นยักษ์มาสู้ให้กลัว และแปลงเป็นหญิงงามมาหลอกล่อให้เสียใจ และเมื่อเห็นว่าไม่เป็นผลจึงแปลงมาเป็นชู้สาวชู้ชีวิตนางแคงอนให้ขึ้น

พระสุวรรณกุศลาและนางแคงอนรอนแรมไปในป่า ต่อมาจึงบอกให้นางแคงอนรินน้ำชาลงไปในห้องกุหาของพระยากุมภีทำให้พระยากุมภีสิ้นชีวิต พระยากุมภีมาเข้าฝันสุวรรณกุศลาว่าระทองกลายเป็นจรมช สุวรรณกุศลาจึงบอกให้นางแคงอนนำน้ำชาไปรินไกล ๆ จากบริเวณนั้น ต่อมาสุวรรณกุศลากลายเป็นจรมช

เนื้อเรื่องในตอนต้นกล่าวถึงความซัดแย้งในครอบครัวระหว่างพี่น้อง เรื่องของพี่ชายที่ต้องการน้องสาวเป็นภรรยาไม่ปรากฏชื่อนักในวรรณกรรมไทย จึงเป็นเรื่องที่ค่อนข้างแปลกไปจากกลอนสวดเรื่องอื่น ๆ อนุภาคและรายละเอียดหลายตอนซัดแย้งกัน เช่น นางเอกชื่อเป็นไทยและเป็นชาวบ้าน ส่วนตัวละครอื่น ๆ เช่น ท้าวสุทศคามณีหรือสุวรรณกุศลาเป็นชื่อบาลมีลักษณะเหมือนเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ อนุภาคตอนรินน้ำชาลงไปปากถ้ำพระยากุมภีก็จะเป็นอนุภาคที่สัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่แบบชาวบ้าน ส่วนตัวละครคือสุวรรณกุศลาซึ่งเป็นผู้ช่วยนางเอกผู้แคงอนบอกไว้แต่ต้นว่าเป็นพระโพธิสัตว์ไม่ใช่คู่ของนางเอกแต่เป็นพี่ชายของนางเอกและเป็นผู้ช่วย จากลักษณะรายละเอียดต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้อาจเป็นไปได้ที่เรื่องนางแคงอนเป็นนิทานพื้นบ้านเก่าแก่ จุดเด่นของเรื่องอยู่ที่ปมวิปริตทางเพศที่พี่ชายต้องการสมสู่กับน้องสาวและเรื่องความซัดแย้งระหว่างเมียหลวงเมียน้อย เมื่อนำมาแต่งเป็นกลอนสวดมีการเพิ่มเติมรายละเอียดตามแบบฉบับของกลอนสวด คั้งนั้นชื่อเมืองและตัวละครอื่น ๆ จึงใช้ชื่อที่คุ้นเคยในกลอนสวดซึ่งส่วนมากเป็นชื่อบาลต่อจากชื่อของนางเอก

เนื้อเรื่องตอนที่สองมีลักษณะเหมือนกบักลอน สวดหลายเรื่อง กล่าวคือเป็นเรื่องความซัดแย้งของเมียน้อย-เมียหลวง มีการอธิบายริษยาและกลั่นแกล้ง เริ่มกรยท้าวมหางค์ทรงสุบินว่าไครนางแคงอนในถ้ำจรเข้จึงเที่ยวตามหาจนพบและพานางกลับเมือง เมื่อนางแคงอนพบว่าท้าวมหางค์มีเมียอยู่แล้วถึงห้องก็ นางไฉนหนีเพราะรู้ว่าต้องเกิดเรื่องราว

ในฐานะศิลปินประพันธ์ กลอนชุดเรื่องนางแดงอันมีค่าประพันธ์หลายชนิดนอกเหนือไปจากกาพย์ยานี มังและดูรางคนางค์ เช่น เยสันตา ปูมิ่ง ยิงมิ่งคลัง เป็นต้น นอกจากนี้ยังดำเนินเรื่องภาพประเพณีวรรณกรรมคานบพพรรณาชนนักษณไมและมีบพพรรณาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครอย่างละเอียดหลายตอน

กลอนชุดเรื่องนี้คงสวดอ่านกันเป็นที่แพร่หลายพอสมควร เพราะมีฉันทลักษณ์ที่เขียนหลายฉันทลักษณ์ แต่เป็นฉันทลักษณ์ที่ทำให้ไม่สามารถศึกษาเปรียบเทียบได้ชัดเจน ส่วนเรื่องนางแดงอันมีภาคอีสาน รายละเอียดบางตอนต่างกัน เช่นนางแดงอันเป็นธิดาพระยาจรเข้ และมีรายละเอียดเรื่องการเดินทางตอนทวามทวาศเสด็จล่องซางเผือกขณะนางแดงอันครรภแก่จวนตลอด (ชวรัช ปุณโณทก ๒๕๒๒ : ๕๔๔-๕๕๐) เป็นต้น

นางอึ่งทอง

กลอนสวดเรื่องนางอึ่งทอง ฉบับเก่าอยู่ในแผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ
จำนวน ๑ เล่ม ประวัติ หอสมุดแห่งชาติ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

ต้นฉบับเดิมเรียกเรื่องนี้ว่า "สันนุราชกุมาร" ตามชื่อตัวละครเอกฝ่ายชาย
ถึงตอนท้ายของเรื่องมีข้อความว่า "พระสันนุราชกุมาร กอแลวอริบูน โดยคำพระบันทูน
จมแลวเหล่านี้" แต่จากบันทึกของเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติลงบัญชีว่าเรื่อง "นางอึ่งทอง"
ตามลักษณะตัวละครเอกฝ่ายหญิง ลักษณะของการดำเนินเรื่องเป็นแบบชาดก กล่าวคือ
เรียกตัวละครเอกฝ่ายชายว่า "พระโพธิสัตว์" และตอนท้ายมีประชุมชาดก

กลอนสวดเรื่องนางอึ่งทอง คล้ายกับเรื่องนางอุทัย กล่าวคือเป็นเรื่องของหญิง
ที่ซ่อนรูปงามไว้ภายใน รูปภายนอกเป็นสัตว์น่าเกลียดคือเป็นอึ่ง ในเรื่องนางอุทัย
เป็นนางคางคก สัตว์เหล่านี้เป็นสัตว์ต่ำช้า รูปร่างอัปลักษณ์ แนวคิดที่เสนอคือค่านิยม
เรื่องรูปภายนอก ความงามหรือคุณค่าของบุคคลอาจซ่อนอยู่ภายใต้รูปภายนอก
อันอัปลักษณ์ การตัดสินคุณค่าของบุคคลจากรูปภายนอกจึงไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องเสมอไป อย่างไรก็ตาม
ก็มีการสร้างเรื่องให้รูปแท้จริงงามราวกับนางฟ้าก็ดูเหมือนยังคงยืนยันว่าความงาม
เป็นสิ่งที่ทุกคนพึงใจ แต่ควรให้ความสำคัญกับคุณค่าของคุณสมบัติมากกว่ารูปสมบัติ แนวคิด
ดังกล่าวนี้พัฒนาเป็นโครงเรื่องซึ่งคล้ายกลอนสวดอีกหลายเรื่องคือ อภัยทัตซึ่งแปลงเป็นโม่งป่า
นางอุทัย รวมทั้งนางสัปประคน ตัวละครเอกซึ่งมีรูปภายนอกอัปลักษณ์ไม่เป็นที่ยอมรับของญาติ
พี่น้องของคู่ครอง โดยเฉพาะบิดาทำให้ต้องถูกรับได้ พลัดพรากจากบ้านเมือง

ความขัดแย้งในกลอนสวดเรื่อง นางอึ่งทอง อีกประการหนึ่งคือความขัดแย้งภายใน
ครอบครัว ตัวละครเอกฝ่ายชายมีคู่หมั้นหมายซึ่งมีคามารคาหาไว้แล้วแต่มาพบนางเอกในป่า
เมื่อรับนางเอกเข้าเมือง พระเอกซึ่งเป็นลูกกษัตริย์จำต้องไปแต่งงานกับคู่หมั้นหมายเดิม
เพราะมีคามารคาหาอันอ่อนและเหตุผลทางกรเมือง เนื่องจากเกรงว่าจะเกิดศึกสงคราม
ความขัดแย้งในครอบครัวจึงมีทั้งมีคามารคาหาของสามีพราภสามีไปจากนางเอก และต่อมา
ภรรยาอ่อนย คือ คู่หมั้นหมายเดิมคิดกำจัดนางเอกโดยหลอกนางออกจากเมืองแล้วทุบตีจนคิดว่า
ตาย ความรักแท้ในเรื่องจึงเป็นความรักแย้งระหว่างเมียอ่อนเมียหลวง เรื่องคลี่คลาย

ลงเมื่อพระเอกรู้ความจริงไขอุบายพานาง เอกกลับมาก ร้อง รารสมขี้ตักด้วยความเกษมสุข

ร่อน่าสังเกตประการหนึ่งคือตัวละครเอกฝ่ายชายในเรื่องรักนางเอกและจำต้อง
แต่งงานอีกครั้งเพราะความจำใจ ความรักที่มีคอนางเอกยังคงเดิมโดยไม่ไต่พอใจจะอยู่
กับนางเหมือนภรรยาข้อยในกลอนสวค เรื่องอื่น ๆ ที่ภรรยาข้อยมักเป็นผู้ที่พระเอกพบและ
ไต่ นาง ไม่ไต่เป็นเพราะความจำเป็นเหมือนในเรื่องนางอึ่งทอง

รายละเอียดเนื้อเรื่องของกลอนสวค เรื่องนางอึ่งทอง กล่าวถึงสันนุราชกุมาร
ประสูติ พระราชบิดาทรงส่งสารไปขอ ราชธิดาของท้าวกาลราษ เพื่อให้เป็นคู่ครองของ
สันนุราชกุมาร ฝ่ายเทพธิดาจุติมาจากพระโทรเข้าห้องนางมะลิวัน ภรรยาคนเก็บพื้น
โดยอธิษฐานขอได้ตนมีรูปเป็นอึ่งทอง ผู้เป็นพ่อคือนายนุพนาทศูฎีกอภัยอายุที่ถูกเกิดมาเป็น
อึ่งทองจึงนำอึ่งทองไปฝัง นางอึ่งทองคลใจให้นางมะลิวันเห็นรูปร่างภายในของตน
นางมะลิวันร้องไต่คร่ำครวญถึงลูกทำให้ นายนุพนาทศูฎีกอภัยนำอึ่งทองไปฝัง

เมื่ออึ่งทองโคขื่น วันหนึ่งไปขอเบี่ยงบิดามารดาเพื่อนำมาซื้อเครื่องสระผม นาง
มะลิวันบอก่านางไม่มีผมจะคอง สระผมทำไม ส่วนนายนุพนาทศูฎีกอภัยว่าอึ่งทองไม่มีผมให้ซื้อ
พริกกับอึ่งมาค้ำหาหัว อึ่งทองนำเบี่ยงไปหาโคบาลซึ่งเอ็นดูนางให้ส่มบ่อกับมะกุกมาสระผม
นางอึ่งทองไปที่สระดอกกุบอึ่งทองแล้วซ่อนไว้ นางลงเล่นน้ำ เก็บคอกบัวมาร้อยเป็นรูปต่างๆ

กล่าวถึงสันนุราชกุมารซึ่งในเรื่องเรียกว่า "พระโพธิสัตว์" อันแสดงว่าที่มาของ
เรื่องน่าจะมาจากชาตก สันนุราชกุมารออกประกาศป่า พบนางอึ่งทองกำลังเล่นน้ำ จึง
ติดตามนางมาและขอร้องไห้นางดอกกุบอึ่งทอง สันนุราชกุมารทิ้งทองไว้ให้ค้ายายแล้วพา
นางอึ่งทองเข้าวัง ด้วยกรรมของนายนุพนาทศูฎีกอภัยที่เคยคิกกำจัดอึ่งทองทำให้คิกว่า ทองเหล่านี้
นั้นจะทำให้คนถูกใส่ร้ายว่าขโมยทอง จึงคักสินใจฆ่าตัวตาย ทั้งนี้มีคำอธิบายเหตุกรรมของ
นายนุพนาทศูฎีกอภัยเป็นเพราะบาปตามทัน ส่วนยายนำทองไปขายทำให้ร่ำรวยมีข้าทาสบริวาร
มากมาย ใ้ชีวิตอย่างมีความสุขทั้งนี้เพราะผลบุญที่ไต่เลี้ยงดูนางอึ่งทอง

- ๐ คาเดวาลแล้ว
- ๐ ยายส่มมะลิวัน
- ๐ ส่วนยายเทาแก
- ๐ ถูกหินอันไชย
- ๐ ยายส่มมะลิวัน
- ๐ จับมือเขี้ยวแก้ว
- ๐ ขึ้นหลังคาพลัน
- ๐ ยู่หัวมันโคย
- ๐ เคนแวงสัดวัน
- ๐ ยายส่มมะลิวัน
- ๐ คาเทาถิ่นหัน
- ๐ คือกักมันคั่น
- ๐ ยายแกจิงปลัง
- ๐ คักถั่งจากเรือน
- ๐ สัพคาเทาเสียด

● ครั้นเฝ้าท้าวแล้ว	ยายเทวกลาศแกลว	เฝ้าเรือนมือนินาร	
เอาทองจ่านาย	ยายจิงจายผ่าย	ท้าวขุนไทรทวาร	โดยชาผู้นั้น
● มิ่งมีปูนตี	หาสาทามิร	ยาตอนแพพรัน	
ควมบูรอนน เพลียง	อึ่งทองจอมขวัญ	<u>ส่วนคาเท่านั้น</u>	<u>บาทเห็นทนกา</u>
- (นางอึ่งทอง เล่ม ๑)

ฝ่ายสันนุราชกุมารพานางอึ่งทองเข้าเมือง พระราชบิดาให้สันนุราชเข้าเฝ้า เพื่อให้สันนุราชเดินทางไปเมืองท้าวกาลราธเพื่ออภิเษกกับกาดเทวี สันนุราชพูดว่าคนพี่งักไกรรยาพระบิดากวีัวให้เรียกนางอึ่งทองมาเฝ้าเมื่อเห็นนางอึ่งทองรูปร่างชั่วร้ายจึงเยาะเย้ย ภาพของนางอึ่งทองคอนเข้าเฝ้า พระมารดาของสันนุราชทรงเห็นนางอึ่งทอง

...เทวีจอมขวัญ	เห็นนางอึ่งทอง	
● พิศดูนาเกลียด	จะเอาทับดาเรียก	สิเยียมปากทอง ๗
เห็นแม่วมา	โคงสะหลังเยี่ยมมอง	ยู ๗ เจ้าทอง แมจะกลับคืนไป...
● นางนาคเห็นแล้ว	นางจิงกลาศแกลว	คุดอยลีลาไป
ยอกรกรายเกลสา	แกพระจอมไทร	วาจูกสีสะโพย เป็นสักเคียรระฉาน
● กำสัดแกเจ้า	อึ่งทองนูนเนา	อ้นงามพรายุพรัน
รองโหลกลึงเกลียด	กัมครีตัวขวัญ	โอพระจอมธรรม เอนดูเมียรา
● พระราชมารดา	คาเมียมกำพร้า	หนาชนมิรูวาย
ไรวาคีวธา	มาคามโอมฉาย	พระชูดาสาย หากพารามา
- (นางอึ่งทอง เล่ม ๑)

ความซัดแย้งในตอนนี้คือความซัดแย้งของแม่ตัว-ลูกสะใภ้ซึ่งเป็นความซัดแย้งที่ปรากฏในกลอนสวคหลายเรื่องเช่นกัน

สันนุราชต้องอ้อนวอนให้นางอึ่งทองดอกรูปอึ่ง นางอึ่งทองดอกรูป มีรูปงามราวนางฟ้า สันนุราชให้รื้อนางว่าศรีมณฑา นางอึ่งทองเสียใจและน้อยใจที่ทำให้สันนุราชต้องอับอาย อีกทั้งพระมารดาพระบิดาของสันนุราชก็ไม่ยอมรับนาง จึงจะลาสันนุราชไปแต่สันนุราชไม่ยอมให้นางไปตามลำพัง นางอึ่งทองซวยซึ่งใจในความรักของสันนุราช นางตั้งความปรารถนาขอรับไว้และเป็นคู่ของสันนุราชทุกชาติไป

● ชาตพระบาท	แมรพระนอยนาค	ไปมิโคครัก
เกิดมาเปรสัด	มันยัคอันโค	เมียรักทรวาย ชื่อคามรักสา
● แมรเจ้าโคเล็ก	มาเอากำเน็ค	ไนยพงแห่งปรา

คัษัตราพระเจ้า	เมียรักกราธา	ชื่อเปรชังคา	ในพระอาไส
๐ แมรพระเกิด	มาเอากำเนิก	โนป่าพิงไทร	
เป็นสิ่งทราธ	อันงามดาไกร	ซาพระชื่อไปย	เกิดเพนท่าทอง
๐ ดาเจ้าเกิด	มาเอากำเนิก	เพนครุกดาไกร	
คัษัตราพระเจ้า	ขอโดยเสจไป	ในยสมพิลไชย	ที่คังวิมารทอง
	(นางอังกทอง	เล่ม ๑)	

การอธิบายให้โคพบคู่ของคนทุกราคีไปโดยเปรียบเทียบในลักษณะเช่นนี้เป็น
 ท่วงทำนองการแต่งที่นิยมกันทั่วไปในวรรณคดีไทยและความเปรียบลักษณะเดียวกันนี้ที่ไพเราะ
 ที่สุดคือสำนวนของสุนทรภู่ในพระอภัยมณี

สันนุราชลดนางอังกทองหนีออกจากเมือง ไปอยู่ในป่า รอนถึงพระอินทร์
 ทรงเล็งทิพยเนตรทราธเหตุแล้วมาทรง เนรมิตปราสาทให้ทั้งสองพักพร้อมมีนางฟ้าคอยถวาย
 โภชนาหาร

ฝ่ายพระบิดาของสันนุราชได้รับสารจากท้าวกาลราธให้สันนุราชไปเฝ้า เพื่อจัก
 ทิหรือภิเชก พระบิดาทรงส่งเสนามาขอให้สันนุราชกลับเมืองแต่สันนุราชไม่ยอมกลับ จน
 พระราชมิดาและพระมารดาต้องเสด็จมาองงจึงยอมกลับเมือง จากนั้นสันนุราชจำต้อง
 เดินทางไปเฝ้าท้าวกาลราธและอภิเชกนางกาลเทวี ก่อนออกเดินทางสันนุราชและนาง
 ศรีมณฑาตั้งสัตย์อธิษฐานกับคอกบัวว่าหากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้รับอันตรายขอให้คอกบัวเหี่ยวแห้ง

เนื้อเรื่องดำเนินไปตามสูตรสำเร็จของกลอนสวค คือตัวละครเอกชายและหญิง
 พลัดพรากจากกัน การพลัดพรากในเรื่องนี้มีสาเหตุจากมิดามารดาบังคับให้ไปแต่งงานใหม่
 เช่นเดียวกับในกลอนสวคเรื่องควาวเรื่อง สันนุราชเดินทางไปเมืองท้าวกาลราธและอภิเชก
 นางกาลเทวี ความซัดแย้งในตอนนี้เป็นความซัดแย้งระหว่างเมียน้อยเมียหลวง
 นางกาลเทวีคิดกลั่นแกล้งนางศรีมณฑาโดยส่งเรือสำเภามารับนางศรีมณฑา นำนางไปโบยตี
 แล้วให้เพนชากคนำนางไปประหาร

เรื่องคลี่คลายลงเมื่อสันนุราชออกประพาสอุทยาน พบคอกบัวอธิษฐานเหี่ยวเฉา
 คิดถึงสันนุราชนอนไม่หลับไคยในเสียงนกกโหร้องเหมือนเสียงนางศรีมณฑา เมื่อเสด็จมาสอบ
 ตามดูจึงรู้ว่า เป็นนางศรีมณฑา สันนุราชนำนางซ่อนไว้ในหีบทอง เมื่อเพนชากจะมา

ประหารนาง ไม่พบจึงนำศพอื่นไปให้นางกาลเทวีดู นางกาลเทวีคิดว่า เป็นศพนางศรีมณฑา จึงนำไปแขวนประจานริมทาง

สันนุราชนำนางศรีมณฑากลับเมือง สันนุราชออกธำชังกับท้าวกาลราธไค้รัยชนะ สันนุราชครองเมืองกับนางศรีมณฑาคด้วยความสุขจนสวรรคตกลับชาติไปเกิดในสวรรค์

คอนท่ายมีประชุมชาค ท้าวกาลราธกลับชาติมาเป็นเทวทัตในสมัยพุทธกาล นางกาลเทวีคือนางสุนทรี มเหสีท้าวกาลราธคือนางเพชรสาธา พระราชมิกาสันนุราชคือ สุทโธณะ พระราชมารคาคือพระนางสิริมหามายา นางศรีมณฑาคือนางยโสธราพิมพาและ สันนุราชคือพระพุทธเจ้า

กลอนสวค เรื่องนางอึ่งทองมีอนุภาคหลายอนุภาคคล้ายกับอนุภาคในกลอนสวคและ ในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ อนุภาคเหล่านี้ได้แก่ ทิวละครเอกฝ่ายหญิงมีรูปงามซ่อนอยู่ภายใต้ รูปร่างอัปลักษณ์ ทิวละครเอกฝ่ายชายมีหุ่นนิ่งหมายอยู่แล้วแต่ไ้ภรรยาช่วยการเลือกของตนเอง ทิวละครเอกจำต้องแต่งงานเพราะการบังคับของพ่อแม่ การตั้งสัตย์อธิษฐานโดยใช้ คอกมัวเพื่อเป็นเครื่องบอกเหตุเมื่ออีกฝ่ายหนึ่งได้รับอันตราย อนุภาคที่ซ้ำกับวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ เช่นนี้เป็นลักษณะของสหพของวรรณกรรมประเภทกลอนสวคลักษณะหนึ่ง

ปังกชาซากก

กลอนสวดเรื่องปังกชาซากก มีต้นฉบับตัวเขียนอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ รวม ๙ เล่ม
 สมุดไทย ในกลอนสวดหมวดอักษร ป. เลขที่ ๑๗ - ๒๕ อยู่ที่ตู้ ๑๑๕ ค. มัดที่ ๒๖
 ชั้น ๖/๒ เนื้อความจบบริบูรณ์จากสมุดไทยเล่มที่ ๑ - ๓ ประวัติความเป็นมาของสมุดไทย
 แต่ละเล่มมีดังนี้

ปังกชาซากก เล่ม ๑ เลขที่ ๑๗ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก ประวัติ
 นายพรหม มาลาให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑

ปังกชาซากก เล่ม ๑ เลขที่ ๑๘ สมุดไทยขาว เส้นหมึก ประวัติ หอสมุด
 ชาติขอ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

ปังกชาซากก เล่ม ๑ เลขที่ ๑๙ สมุดไทยคำขาว เส้นหมึก ประวัติ เจ้าอชิกร
 วิกจำปา ให้ พ.ศ. ๒๔๖๔

ปังกชาซากก เล่ม ๑ เลขที่ ๒๐ สมุดไทยขาว เส้นหมึก ประวัติ เป็นฉบับเก่า
 ของหอสมุดแห่งชาติ

ปังกชาซากก เล่ม ๒ เลขที่ ๒๑ สมุดไทยขาว เส้นหมึก ประวัติ หอสมุด
 ชาติขอ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

ปังกชาซากก เล่ม ๒ เลขที่ ๒๒ สมุดไทยขาว เส้นหมึก ประวัติ หอสมุด
 ชาติขอ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

ปังกชาซากก เล่ม ๓ เลขที่ ๒๓ สมุดไทยขาว เส้นหมึก ประวัติ พระยา
 ราชเสนา ให้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕

ปังกชาซากก เล่ม ๓ เลขที่ ๒๔ สมุดไทยขาว เส้นหมึก ประวัติ หอสมุด
 ชาติขอ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

ปังกชาซากก เล่ม ๓ เลขที่ ๒๕ สมุดไทยขาว เส้นหมึก ประวัติ หอสมุด
 ชาติขอ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

เนื้อความในสมุทไทยทั้งหมดเป็นสำนวนเดียวกัน มีความแตกต่างเพียงรายละเอียดและการใช้คำบางตอน เนื้อเรื่องอาจแบ่งได้เป็น ๓ ตอนใหญ่ ๆ คือตอนก่อนกำเนิดตัวละครเอกฝ่ายชาย ตอนกำเนิดตัวละครเอกฝ่ายชายจนถึงไฉนาง และตอนหลังจากไฉนางแล้วมีอุปสรรคและการพลัดพรากผจญภัยจนจบลงด้วยความสุข

ตอนแรกเหตุการณ์ก่อนกำเนิดตัวละครเอกฝ่ายชาย เป็นเรื่องความซัดแย่งระหว่างเมียน้อยเมียหลวงทำให้เกิดการก่อกวนแกล้ง และการพลัดพราก ตัวละครเอกฝ่ายชายเป็นโอรสของมเหสีองค์ที่ ๒ ซึ่งถูกก่อกวนแกล้งจนต้องได้รับความทุกข์ยากตกกระทวลำบาก เรื่องกล่าวถึง ท้าวกาลิกราชไปประพาสป่าไฉนางปิงกะชาเป็นมเหสี เมื่อกลับเข้าเมืองนางคารวิมเหสีท้าวกาลิกราชทำอุบายให้ท้าวกาลิราชกริ้วนางปิงกะชาจนขับนางออกจากเมือง นางต้องไปอาศัยค้ายายอยู่ในเรือนประสูติโอรส ทรงพระนามว่า สุวิชา

ตอนที่สอง เมื่อสุวิชายังเยาว์ มีกองทัพแตกไปรบกับท้าวพาลราชจนต่อมาได้ครองเมืองเพราะพระเจ้านนทจักรยยอมถวายเมือง สุวิชาได้พบท้าวกาลิราช พระราชบิดาและนางปิงกะชาพระมารดา และได้อภิเษกกับนางแก้วเกษสุชา

ตอนที่สาม เป็นเหตุการณ์หลังอภิเษกแล้ว เกิดสงคราม นางแก้วเกษสุชา ถูกลักพาตัวไป นางประสูติโอรสทรงพระนามว่า พระนราธิเบศร์ราชกุมาร นางได้เพื่อนคือ นางกันทุมานาคี ซึ่งมีบุตรชายชื่อไพโรทวงศ์ พระนราธิเบศร์กับไพโรทวงศ์ออกผจญภัยจนได้พบพระบิดาคือ พระสุวิชาผู้ครองเมืองศรีเทพรัตน พระสุวิชาเสด็จมารับนางแก้วเกษสุชาและโอรสกลับเมือง ครองราชสมบัติสืบต่อมาด้วยความเกษมสุข

จะเห็นได้ว่าโครงเรื่องของปิงกะชาชากก มีลักษณะเหมือนเรื่องประโลมโลกมากกว่าจะเป็นเรื่องมาจากชากก ในการอธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่มีบทอธิบายเรื่องบุรพกรรมแทรกเหมือนกลอนสวดซึ่งมีที่มาจากชากก อย่างไรก็ตามผู้แต่งกล่าวถึงที่มาของเรื่องนี้ว่าเป็นนิยายที่มีมาแต่โบราณ ในนิบาตชากก :.....จะกล่าวนิยาย ตามเรื่องโบราณ...มีสงฆ์องค์ฉลาด มากล่าวนิบาต ไว้เป็นแก่นสาร" แต่เมื่อตรวจสอบดูไม่พบเรื่องนี้ในนิบาตชากก

ข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ชื่อเรื่องเป็นชื่อของมารดาตัวละครเอก คือ

นางปิงกะชา ไม่ได้ตั้งชื่อเรื่องความชั่วละครเอก ทำให้แปลกไปจากกลอนสวดเรื่องอื่น ๆ ซึ่งตั้งชื่อความชั่วละครเอกโดยเฉพาะฝ่ายชาย หากพิจารณาจากเนื้อเรื่องบทบาทของสุวิชา ก็เกินกว่านางปิงกะชาซึ่งกล่าวถึงเพียงตอนคนในเล่มที่ ๑ เท่านั้น

กลอนสวดเรื่องปิงกะชาซากกยังมีฉบับพิมพ์โดยโรงพิมพ์หน้าวัดเกาะ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ จำนวน ๔ เล่ม ผู้แต่งคือนายบุญยศ ซึ่งกล่าวไว้ในตอนต้นว่า คนคัดลอกเรื่องนี้มาจากของโบราณนำมาคัดแปลงแต่งเป็นกาพย์กลอน

- สิบหมกฉะบันบูราน ความมีวิจารณ์ ประมาณประมวลถวณกัน
- นายบุญยศคึกคักจรัสพร นิพนธ์ประพันธ์ คำฉันทให้ทองงามการ.

แนวคิดที่เสนอในเรื่องปิงกะชาซากก ไม่เกินชัณนี้ ส่วนใหญ่จะเน้นที่บุญญาบารมีของตัวละครเอกคือ สุวิชา อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดสำคัญของเรื่องคือแนวคิดเรื่องการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ผู้ที่ถูกเคราะห์กรรมถูกล้นเกล้าโดยไม่เป็นธรรม แม้จะต้องตกระกำลำบาก แต่ก็ยังเป็นเพียงชั่วขณะเท่านั้น ในที่สุดผู้ที่มิมีบุญญาบารมี ผู้ที่ประกอบกรรมดี ย่อมได้รับความสุขในบั้นปลายแห่งชีวิต

แนวคิดและเนื้อเรื่องของปิงกะชาซากก มีลักษณะเป็นแบบฉบับและไม่เด่นมากนักในค่านเนื้อเรื่องและศิลปการประพันธ์

เบญจมาศทอง

คนมีบัตรเขียนกลอนสวดเรื่อง เบญจมาศทอง ในแผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ มี ๑๐ เล่มรวมุคไทย จากเลขที่ ๑๐ - ๑๙ กลอนสวดหมวดอักษร น. อยู่คู่ ๑๑๕ ชั้น ๖/๑ มัคที่ ๒๓ นอกจากนี้ยังมีบัตรพิมพ์ของโรงพิมพ์รามบุรินทร์ วัตถุประสงค์ จำนวน ๒๑ เล่ม ๑๐๐๘ หน้า

กลอนสวดเรื่อง เบญจมาศทอง มีเนื้อเรื่องยืดยาว และคงเป็นกลอนสวดในชั้นหลัง เนื้อเรื่องเน้นการผจญภัยโง่โง่เฒ่ามากกว่าจะมุ่งเสนอศีลธรรม หากพิจารณาเนื้อเรื่องทั้งหมด อาจแบ่งได้เป็น ๘ ตอนใหญ่ ๆ คือ

ตอนที่ ๑ เป็นเรื่องราวของนางเบญจมาศทองเป็นตัวละครเอกของเรื่อง มีเหตุการณ์แบ่งเป็น ๒ ตอนย่อย ๆ คือ ก่อนกำเนิดนางเบญจมาศทอง และนางเบญจมาศทองเกิดจนถึงอภิเษก

ตอนที่ ๒ เป็นเรื่องการผจญภัยของดาวเรือง พี่ชายของนางเบญจมาศทอง ซึ่งในตอนนั้นมีบทบาทเป็นผู้ช่วยระเอก ในตอนนั้นมีบทบาทเป็นตัวละครเอกของเรื่อง

ตอนที่ ๓ เน้นเรื่องราวของเบญจวรรณ โอรสของนางเบญจมาศทอง

ตอนที่ ๔ เสนอเรื่องราวของคารานิกและจันทร์รัสมิ์ โอรสของดาวเรือง

เมื่อพิจารณาภาพรวมของเนื้อเรื่องและวิเคราะห์โครงเรื่องจะเห็นว่าโครงเรื่องของกลอนสวดเรื่องนี้ประกอบด้วยโครงเรื่องหลักและโครงเรื่องสืบเนื่อง การที่ผู้แต่งตั้งชื่อเรื่องว่านางเบญจมาศทองไม่ได้หมายความว่าเนื้อเรื่องทั้งหมดจะเน้นนางเบญจมาศทองเป็นตัวละครเอกตลอดเรื่อง แต่ตัวละครเอกของเรื่องจะเปลี่ยนไปในแต่ละตอน โครงเรื่องแต่ละตอนอาจวิเคราะห์ได้ดังนี้

โครงเรื่องหลัก นางเบญจมาศทองเป็นตัวละครเอก

๑. ก่อนกำเนิดนางเบญจมาศทอง

ก. กำเนิดมารดาของนางเอก (นางศรีทอกไม้)

- มารดาฝัน
 - มารดานางเอกเป็นธิดากษัตริย์
 - มารดานางเอกหนีจากวังเพราะปฏิเสธการอภิเษก
 - มารดานางเอกพบคูครองในป่า
๖. มารดานางเอกถูกกลืนแกล้ง : ความขัดแย้งระหว่างเมียน้อย
เมียหลวง
- มารดานางเอกเป็นเมียน้อย
 - มารดานางเอกถูกใส่ร้าย-น่านางเอกไปทิ้ง-นำลูกสุนัขมาวางแทน
 - มารดานางเอกถูกเนรเทศจากวัง
๗. กำนีนางเอก : อุปสรรค ๑
- นางเอกถูกกลืนแกล้ง แม่เลี้ยงนำไปทิ้ง
 - พี่ชาย (ต่างมารดา) แอบเลี้ยงลูกนางเอก
 - พระอินทร์สร้างปราสาทให้นางเอก
๘. นางเอกพบคูครอง : อุปสรรค ๒
- ชาวเกวียนวาคูหรือนางเอก พระเอกเห็นรูปคลั่งไคล้นางเอก
 - บิดาพระเอกคู่ชื่อนางเอก บิดานางเอกไม่รู้วาทันมีลูกสาว
 - พี่ชายนางเอกแก้ปัญหาทั้งหมด
 - บิดาส่งนางเอกลงสำเภาไปอภิเษก ถูกริษยา นางนมผลักตกทะเล
 - พระยานาคเลี้ยงคูนางเอก สร้างเมืองให้
 - พี่ชายนางเอกช่วยแก้ปัญหา
 - พระยานาคตั้งเงื่อนไซให้พระเอกสร้างสะพานเงินสะพานทองจึงจะไค้นางเอก
 - นางเอกแต่งงานกับพระเอก ไค้ครองเมือง

โครงเรื่องสืบเนื่อง (๑) พี่ชายนางเอก (ควาเรื่อง) เป็นตัวละครเอก

- ๑. ถูกแก้แค้น : อุปสรรค (๑)
- นางนมแก้แค้นพี่ชายนางเอก ยุยงให้กษัตริย์อื่นยกทัพมารบ

- ถูกจับ
 - นางเอกยกทัพมาช่วย ไค้ชัยชนะ
๒. การผจญภัยเพื่อไค้คูครอง
- ยักษ์ไล่จับหญิงสาว เข้าช่วยเหลือไค้นาง
 - ปรายยักษ์อื่น ๆ ควยธรรมชาติ ไค้ยักษ์เป็นผู้ช่วย
 - ปรายพระยายักษ์ ไค้ธิดายักษ์เป็นชายา
๓. การพลัดพรากจากคูครอง : อุปสรรค (๒)
- ชายาคนแรกกลายเป็นลิงเพราะกินผลของต้นไม้สรพาศาสตร์
 - ชายาคนที่สองถูกนกวางยักษ์โฉบไป - ฤาษีเลี้ยงไว้
๔. แก้ปัญหาไค้ควยความช่วยเหลือของผู้ที่ตนเคยช่วยเหลือไว้
- ไค้ชายากลับคืน
 - ไค้ครองเมือง

โครงเรื่องสี่พี่น้อง (๒) - โอรสของนางเอก (เบญจวรรณ) เป็นตัวละครเอก

๑. คุณลักษณะพิเศษ
- มีผิวเปลี่ยนไปตามเวลา เป็น ๕ สี
 - มีแก้ววิเศษ ชุบคนตายให้ฟื้นได้
๒. การพบคูครอง
- เทพธิดาพบกับลูกสาวยักษ์
 - บิดาลูกสาวยักษ์ต้องการให้ลูกแต่งงาน
 - ลูกสาวยักษ์อธิษฐานเสี่ยงทายควยจกหมาย
 - พระเอกฆ่าพ่อนางเอก ไค้นางเอกแล้วชุบพ่อนางเอกให้ฟื้น
๓. การแก้แค้น : ความขัดแย้งระหว่างพ่อตากับลูกเขย
- พระเอกชุบพ่อตาให้ฟื้นคืนชีวิต

- พ่อกับน้องชายพ่อกาแก่แค้นพระเอก
- พระเอกฆ่าพ่อตาอีก
- พระเอกโค้ครองเมือง

โครงเรื่องสืบเนื่อง (๓) : โอรสของพี่ชายนางเอก (การานิกกรและ
จันทรรัศมี) เป็นกวีละครเอก

๑. การออกผจญภัย : การปลัดพราก
 - พี่น้อง ๒ คนออกเดินทางไปเรียนวิชาในป่า
๒. พี่ชาย (การานิกกร) ถูกยักษ์ลักตัวไป
๓. น้องชาย (จันทรรัศมี) พบของวิเศษ
 - (๑) อุปสรรค ๑ : ถูกกลั่นแกล้ง
 - พบบ่อน้ำกรต ๒ บ่อ บ่อหนึ่งทำให้ร่างແหลกແหลวແหลือແຕ่ฟ่อง
ควงใจ อีกบ่อหนึ่งซุมฟ่องควงใจให้เป็นร่างเพชร อยู่ยงคง
กระพัน
 - พระเอกถูกชายพรานกลั่นแกล้งฉวยช่วยไว้
 - นายพรานชอธिकाเจ้าเมือง พระเอกฆ่านายพราน ไค่นางเอก
 - (๒) อุปสรรค ๒ : ความขัดแย้งระหว่างเขยน้อย-เขยใหญ่
 - เขยน้อยคิคกลั่นแกล้งพระเอก แตะควยความเข่าใจนิค ฆ่าพ่อตาคน
เองตาย
 - น้องภรรยา (ภรรยาเขยน้อย) คิคแก่แค้นแทนสามี วางยาพิษ
พระเอกตาย
๔. พี่ชายไค้วิชามาช่วยแก้ปัญหาคือน้องชาย
 - พี่ชายไค้วิชาซุมชีวิตคนตายให้ฟื้น เพราะคอบปริคณาพระกาลไค้
 - เดินทางกลับบ้านเมือง ทุกคนไค้ครองเมือง

จากโครงเรื่องหลักและโครงเรื่องสืบเนื่องคังกล่าวจะเห็นไค้ว่าลักษณะของ
การดำเนินเรื่องจะเปลี่ยนบทบาทของกวีละครจากบทบาทในฐานะผู้ช่วยเป็นกวีเอก หรือ

เปลี่ยนจากการเน้นบทบาทของตัวเอกในโครงเรื่องหลักมาเน้นบทบาทของตัวละครรุ่นลูก การผูกโครงเรื่อง เช่นนี้ดูเหมือนจะชี้ให้เห็นแนวคิดว่าคุณคนแต่ละคนมีวิถีชีวิตของตนเองซึ่งทุกคนก็มีสิทธิ์ที่จะเป็นตัวละครเอกในชีวิตของตนเองและไม่ว่าจะเป็นบุคคลที่มีบุญญาบารมีเพียงไร ชีวิตก็ย่อมประกอบไปด้วยทุกข์สุขละเล้ากันไป ผู้ที่มุ่งมั่นประกอบความดีแม้จะมีผลกระทบจากชาติปางก่อนส่งผลให้ต้องพบอุปสรรคในชีวิตแต่ก็จะต้องผ่านพ้นอุปสรรคเหล่านั้นไปได้ทุกครั้ง ค่อยมีบุคคลหรือแม่เทพยดาคอยช่วยเหลือ ส่วนผู้ที่มิก็เลศไม่ว่าจะเป็นราชา โสณะ โทสะ โมหะ กิเลศเหล่านั้นจะเป็นสาเหตุของอาการก่อบาปซึ่งจะบันกาลเคราะห์ที่กรรมที่มักจะทำมาสนองอย่างทันตาเห็นในชาตินี้ ตัวละครที่ถูกคัดเลือกมาเป็นตัวเอกเป็นผู้ที่ประกอบแต่กรรมดีและบางคน มีธรรมะ ในบั้นปลายของชีวิตจึงได้พบความสุขอันสูงสุด คือความสุขในชีวิตครอบครัว และโคจรลงเมือง กังคคองลงท้ายของเรื่อง ผู้แต่งเน้นย้ำว่า "ก็จบในชาติเรื่องเบญจมาศ สุกสันถ์กันไป กษัตริย์ทั้งสิ้น เป็นปิ่นราชไชย บำรุงกรุง ไกร จบสิ้นบริบูรณ์"

หากจะพิจารณาความขัดแย้งที่ปรากฏในเรื่องอาจเห็นภาพของความขัดแย้งในครอบครัว คันเหตุดของปัญหาทุกตอนที่มาจากความขัดแย้งของบุคคลในครอบครัวใหญ่ คือ ความขัดแย้งระหว่างเมียน้อยเมียหลวง ระหว่างพ่อตากับลูกเขย ระหว่างเขยน้อยกับเขยใหญ่ สภาพของครอบครัวใหญ่ที่ชายมีภรรยาหลายคนจนทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างภรรยาคอยกันเป็นที่มาของความขัดแย้งที่พบได้บ่อยครั้งในกลอนสวด สภาพเช่นนี้ น่าจะสัมพันธ์กับลักษณะครอบครัวในสังคมไทยในยุคหนึ่ง

กลอนสวดเรื่อง เบญจมาศทอง มีลักษณะเป็นเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ มากกว่าจะเน้นการเสียดสีธรรม อย่างไรก็ตามก็เนื้อความที่สอดแทรกการสั่งสอนศีลห้าผ่านการเทศนาของคาวเรื่อง และการอธิบายถึงผลแห่งบุญกรรมซึ่งใช้ในการดำเนินเรื่อง เช่นเดียวกับกลอนสวดเรื่องอื่น ๆ จุดเด่นของเรื่องอยู่ที่ช่วงต้นซึ่งเป็นเหตุการณ์ช่วงที่นางเบญจมาศทองเป็นตัวละครเอก ส่วนเนื้อเรื่องหลังจากนั้นเน้นการผจญภัยในเชิงคันทันโลกโค่นคนชั่วมากจะเห็นได้ว่า การต่อสู้ของตัวละครเอกมักจะต่อสู้กับยักษ์ และเน้นการใช้ของวิเศษอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มากกว่าเนื้อเรื่องในช่วงแรก

ต่อไปจะกล่าวถึงรายละเอียดของเรื่องโดยแบ่งเป็นตอน ๆ ตามโครงเรื่อง

กึ่งนี้

ตอนต้น เริ่มจากกำเนิดนางเบญจมาศทองจนถึงนางเบญจมาศทองอภิเษก
 นางศรีคอกไม้เป็นธิดาของท้าวไมคราชแห่งเมืองโกไสย และนางศรีวิกา แรกทีเดียว
 นางศรีวิกาไม่มีโอรสและธิดาจนพระอินทร์ตอมนิมิตเทพธิดาชื่อ นางกำพูนดีครมาจุติในครรภ์
 นางศรีวิกา เมื่อจะทรงครรภ์นางศรีวิกาดันว่า ได้พุ่มคอกไม้มาถือไว้ในมือแล้วหายไปจน
 ครู่หนึ่งจึงพบว่าคอกไม้คกอยู่ที่แท่นแก้ว นางหยิบคอกไม้นั้นมาชื่นชมแล้ววิ่งไปบอกสามี เมื่อ
 ท้าวไมคราชให้โหรมาทำนายฝันของศรีวิกา โหรทำนายว่านางศรีวิกาจะได้พระธิดา แต่
 เมื่ออายุ ๑๔ พรรษา พระธิดาท้องพลัดพรากจากบ้านเมือง ได้รับความทุกข์ยากเพราะ
 มีผู้ใส่ร้าย เมื่อนางศรีวิกาประสูติพระธิดา ท้าวไมคราชทรงตั้งพระนามให้พระธิดาว่า
 นางศรีคอกไม้ เมื่อเจริญพระชนมพรรษาได้ ๑๔ พรรษา ท้าวสามนคสังสารมาชวนนาง
 ศรีคอกไม้ให้โอรส นางศรีคอกไม้ไม่ปรารถนาจะมีคู่ครอง มุ่งจะสั่งสมบารมีเพราะ
 ปรารถนาพระนิพพาน

... เจ้าจึงคิดมา	จะสร้างบารมี		
○ ไครเพทสิงโร	เจ้าเลาชื่นใจ	ลงในขันตี	
ไมคิกคว้านิ่ง	ถึงความโลกีย์	พระทัยนคี่	จะสู่นฤพาน
○ เผ่าแวลลิสลา	ดูปรารภรจนา	บ่าเพ็ญโพธิญาณ	
บโคจะคคิก	ในกิจสงสาร	พระไทยนงคราญ	คิดสร้างบารมี

เมื่อพระราชบิดาจะให้นางอภิเษกสมรส นางไม่ปรารถนาครั้งแรกจะคิดฆ่าตัว
 ตาย ต่อมาจึงตัดสินใจหนีออกจากบ้านเมือง นางศรีคอกไม้กล่าวกับพี่เลี้ยงว่านางไม่
 ปรารถนาจะมีสามี

○ จะอยู่แต่ตัว	อันว่ามีตัว	น้องไม่สมสูง	
จะตั้งทำบุญ	คุณพระปกครอง	แมคายตัวน้อง	จะสู่นิพพาน...

มีคำอธิบายแทรกกว่าเป็นเพราะกรรมที่นางเคยสร้างไว้คู่กับท้าวทวงษ์ กรรม
 จึงคลี่นางให้ออกจากบ้านเมือง

... ค้วยกรรมบังอร	ก่อนเคยทำไว้	เคยคู่ท้าวไทย	ทดวงษ์ราคา
ปัญญามารศรี	เจ้ากรรมเทวี	โคสร้างกันมา	

กรรมเข้าคลใจ พระอรชยา จำให้ซักหา ออกจากเวียงไชย

เมื่อท้าวสามนต์ทรงทราบว่านางศรีคอกไม้หนีออกจากบ้านเมือง ทรงปลอม
โอรสว่าเป็นเพราะ"กรรม"เช่นกัน

○ เมื่อนั้นภูเบศร์	ซ้ำเลื่องพระเนตร	เห็นโอรส	
ศรีสมุทรลูกแก้ว	<u>กรรม</u> แล้วแลเนา	บั้นกัลยา	เจ้ามาหายไป
○ ท้าวให้โยธา	เที่ยวตามธิดา	หาในพงไพร	
นี่แหละลูกรัก	จักคึกคั่นไค	บิดาจนใจ	คับในอุรา
○ ฤทธิศักดิ์กุมาร	แจ้งวานงคราญ	หายจากปรางขร	
โอรสพระรามวย	<u>เวร</u> โคตมา	พระนุชเสนาหา	มาสูญหายไป
○ ถึงกระไรพญา	ไคเห็นภักตรา	ไมมานอยู่ใจ	
นี่ไม่รู้เห็น	นุชเป็นฉันทไค	<u>กรรม</u> แกลงแต่งให้	มิไคสมสมร

นางศรีคอกไม้ไปอยู่กับชาวนาสี่คนซึ่งรักนางเหมือนน้อง ค่วยบุญญาบารมีของ
นาง นางหยอกเมล็ดพันธุ์ผักเพียงคนเดียวก็ก็นำพืชผลไปขายไค

กล่าวถึงท้าวทวงษ์ออกประพาสป่าพบนางศรีคอกไม้ ไคนางเป็นชายา อันที่
จริงนางศรีคอกไม้ไม่ต้องการเป็นชายาของท้าวทวงษ์ แต่ชาวนาทั้งสี่ขอร้อง เพราะ
ความกตัญญูนางจึงยินยอมเป็นชายาของทวงษ์ ในตอนนี้เหตุผลเรื่องความกตัญญูกลับมีน้ำ
หนักมากกว่าความปรารถนาว่าเพ็ญบารมีเพื่อมุ่งนิพพาน

○ นางพึ่งหังสี	เจ้าแสนโสภี	พิลาปไปมา	
หนีศึกปะเสื่อ	เป็นเหยื่อแรงกา	โอรสนิจจา	กรรมเข้าปางไค
○ ถารักมีผิว	น่องไม้หนีควู	ออกจากเวียงไชย	
บิดุเรศมารุคา	ท้าวมายกไค	ครอบครองกรุงไกร	โกฏนัครา
○ น่องไม้พอใจ	นี้กฎว่าจะไค	ปลงอุนิจจา	
จะสร้างกุศล	โพนทุกข	ดามวยมรณา	สู่พระนิพพาน
○ กรรมของน้องมี	ควรฤาหังสี	พิชางคิกอาน	
รับทานมาไว	ปะใจเป็นพาล	กลับจะประหาร	ผลาญชีพพญา

เหตุผลที่นางศรีคอกไม้ยกมาอ้างอีกเหตุผลหนึ่งคือท้าวทวงษ์มีชายาแล้ว แต่
ชาวนาทั้งสี่ก็ยังต้องการให้นางเป็นชายาของทวงษ์ เป็นที่น่าสังเกตุว่าความรักไม่มีบทบาท
เลยในการตัดสินใจของนางศรีคอกไม้ และดูเหมือนนางจะรูล่วงหน้าว่าความยุ่งยากต้อง

เกิดขึ้นเพราะท้าวทศวงษ์มีมเหสีอยู่แล้ว

... ลูกเมียท่านมี	นานไปน้องนี้	นำที่ร่ำคาญ	
ความกรรมช่าเด็ก	เกิดในสูงสาร	ถึงว่าสิ้นกาล	สู่วิมานสวรรค์
แมนมีย่อมเฒ่า	ชีวิตนี้เจ้า	จะม้วยอาสัญ	
บุญชาโคสราง	กรรมกลางเสียพลัน	รูปายทั้งนั้น	เครื่องอันตระราน

นางศรีคอกไม้ทรงครรภ์ และทรงฝันว่านางโคกคอกไม้งามแต่ราหูมาชิงไป นางคิดตามราหูไปจนถึงปราสาทไพชยนต์ ชาวนาหังสีท่านายว่านางจะให้ธิดาและมีผู้มาพรากไป แต่มีผู้เมตตา

ความซัดแย้งในตอนแรกนี่คือความอิจฉาริษยาของมเหสีคือนางปัญจนาถูกหมามาวางไว้แทนธิดาซึ่งนางศรีคอกไม้ประสูติ นางศรีคอกไม้ถูกลงโทษแต่ท้าวเรื่องโอรสของท้าวทศวงษ์กับนางปัญจนาถูลขอโทษเนรเทศนางไปแทน

นางเบญจมาศทองเป็นเทพธิดาจุติลงมา นางมีลักษณะพิเศษคือเมื่อพูดจะมีคอกเบญจมาศทองร่วงออกจากปาก ท้าวเรื่องซึ่งมีศักดิ์ เป็นพี่ชายติดตามนางก้านลิ้นซึ่งนำเบญจมาศทองไปทิ้ง ท้าวเรื่องเลียงกูเบญจมาศทองและทูลขอโทษนางศรีคอกไม้ แต่กลับไม่อธิบายความจริงว่านางปัญจนาถ พระมารดาเป็นผู้ใส่ร้ายนางศรีคอกไม้ ท้าวเรื่องเพียงคิดว่าพระมารดาจะต้องตกนรกเพราะกรรมครั้งนี้

... เจ้าคิดในใจ	ชูงมมาท้าวไค้	น้ำใจดุศยา	
เอาลูกหมาใส่	ไวแทนน้องชา	โอพระมารดา	จะตกอเวจี

เมื่อทูลขอโทษให้นางศรีคอกไม้ ท้าวเรื่องก็อ้างเหตุผลเรื่องบุญกรรมเช่นกัน โดยบอกว่าหากประหารนางศรีคอกไม้จะเป็นเวรคิดตัวท้าวทศวงษ์

○ ชูเอาเสียบัดนี้	ให้สิ้นชีวิต	จะมีเวร	
บโคกูเห็น	ว่าเป็นลูกหมา	ครั้นคลอออกมา	แจ้งว่าเคียดระฉาน
○ ลูกรักขอโทษ	บิดาจงโปรด	อย่าให้สิ้นกาล	
เป็นกรรมมารดา	เวรตามผจญ	จงพระยาภูบาล	ประทานโทษ

นางศรีคอกไม้จะเป็นผู้ที่เข้าใจถึงสาเหตุของการกลืนแกล้งครั้งนี้ดีที่สุด เพราะ

เมื่อกลับมาอยู่กับชาวนาทังสี่ นางก็คิดว่าชาวนาทังสี่ว่าเป็นเพราะให้นางแต่งงานกับผู้มีภรรยาแล้ว แต่ชาวนาทังสี่กลับมองว่าเป็นเพราะมีผู้ใจธรรมกลืนแกลง

○ โศกพลางนางว่า	ทั้งสี่พญา	ข้างมาเป็นคู่	
คบทาวพระยา	ขึ้นมาเลี้ยงไว้	ทานแทนคุณให้	ได้เห็นฤาณา
○ เป็นเหตุครั้งนี้	เพราะพิทังสี่	ข้างรินนำมา	
ลูกเมียทานมี	ฉันทแลนา	สมความปรารถนา	พิชาคิดไฉน

ถว้เรื่องน่านางเบ็ญจมาศทองมาเลี้ยงดูจนชันษาได้ ๑๕ พรรษา พระอินทร์มาเนรมิตปราสาทให้ เพราะเห็นว่านางอยู่ในปราสาทของถว้เรื่องจะเป็นที่รักษาได้

เหตุการณ์ที่จะนำไปสู่การอภิเษกของนางเบ็ญจมาศทอง คือชาวเกวียนวากรูปนางเบ็ญจมาศทองไปถวายท้าวสาธรรมราชา ไชยบุรุษกุมารโอรสท้าวสาธรรมเมื่อเห็นรูปนางเบ็ญจมาศทองก็หลงใหล ท้าวสาธรรมจึงส่งสารมาขอชิตาของท้าวทศวงษ์ ท้าวทศวงษ์จงนพระทัยเพราะไม่มีพระชิตา ถว้เรื่องรับอาสาแก้ไขปัญหาคือยอมให้เงินไขว่ท้าวทศวงษ์ของยกโทษให้นางปัญจา พระมารดาของถว้เรื่องก็กลืนแกลงนางศรีคอกไม้ ท้าวทศวงษ์ตกลง หลังจากนั้นไปรับนางศรีคอกไม้กลับเมือง เมื่อนางศรีคอกไม้ปฏิเสธทศวงษ์ก็อ้างว่าควรละเว้นความอาฆาตพยามาถ เมื่อกายไปจะได้พระนิพพาน

○ เจ้าอย่าพยามาถ	อาฆาฏเวรธา	เมื่อสิ้นชีวา	จะสู่นฤพาน
○ สมแก่จกเบ็ญจ	ปลอบองคอคเรศ	แม้อย่าใศูกา	
กรรมแล้วแกวพิ	กระลิมารยา	มันจึงแกลงมา	ล้างผลาญราญอรอน

อุปสรรคครั้งที่สองของนางเบ็ญจมาศทอง คือถูกกลืนแกลงจากนางนมขณะท้าวทศวงษ์ส่งนางเบ็ญจมาศทองลงสำเภาเพื่อไปถวายท้าวสาธรรม นางนมปรารถนาจะให้ลูกสาวตนได้เป็นนางพระยา จึงฉลักนางเบ็ญจมาศทองลงทะเล แล้วให้ลูกสาวตนเข้าแทนที่นางเบ็ญจมาศทอง

แต่ด้วยเป็นผู้มีบุญญาบารมี ทกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ พระยานาคจึงเก็บ นางเบ็ญจมาศทองไปเลี้ยงดูโดยสร้างเมืองให้นางอยู่ เพื่อพิสูจน์ความจริงเบ็ญจมาศทองเขียนสาส์นไปท้าวทศวงษ์ ท้าวทศวงษ์ขอให้ท้าวทศวงษ์ส่งทัพมาช่วย ท้าวทศวงษ์ให้ถว้เรื่องยกทัพมา ถว้เรื่องจึงรู้ความจริงและลงโทษนางนม พระยานาคยื่นเงินไขให้

ไชยบุตรกุมารว่าหากต้องการนางเบญจมาศของต้องสร้างสะพานเงินสะพานทอง ไชยบุตร
กุมารอธิษฐานขอสะพานเงินสะพานทอง ด้วยบุญที่ได้สร้างร่วมกับนางเบญจมาศของจึงเกิด
สะพานคามคำอธิษฐานเรื่องจึงลงเอยด้วยดี ไชยบุตรกุมารอภิเษกนางเบญจมาศของ

ตอนสอง เป็นการผจญของควาเรื่อและเหตุการณ์ต่อเนื่อง กล่าวคือนางนมคึกแก
แค้นควาเรื่อโดยยุยงท้าวจักรวรรดิให้ยกทัพมาท้าวทวงษ์ ควาเรื่อออกรบถูกจับ
ตัวไว้ นางเบญจมาศของออกรบกับท้าวจักรวรรดิได้ชัยชนะ ก่อนที่นางเบญจมาศของจะ
ออกรบ ไชยบุตรสวามีห้ามไว้เพราะหากสตรียกไปเป็นทัพหน้าจะเป็นที่หัวเราะเยาะของ
ผู้อื่น เหตุผลของไชยบุตรแสดงถึงการให้ความสำคัญกับเกียรติหรือ"หน้า"ของผู้ชาย อย่าง
ไรก็ตามนางเบญจมาศของก็แสดงบทบาทในการรบเป็นที่ประจักษ์

○ องค์พระไชยบุตร	ห้ามพระนุชอยากลาไกล
ที่เป็นชายควรจะไป	รบชาติกอนจึงควร
เป็นหญิงเป็นทัพหน้า	เขาจะพากันสำราญ
ศรีสพลางสังกระบวน	ให้รบควนแยกกันไป

เหตุการณ์หลังจากนี้เป็นการผจญภัยของควาเรื่อออกหาคู่ครอง ควาเรื่อปราบ
ยักษ์โดยธรรมะ เทศนาศีลห้าจนยักษ์ทั้งสองเห็นแจ้งในธรรมยอมเป็นข้าของควาเรื่อ
ควาเรื่อใช้ขันตีเข้าชมความแค้นของคน และใช้เมตตาเพื่อเอาชนะยักษ์

○ องค์พระควาเรื่อ	ให้คิดแค้นเคือง	แลวงคอกปล้น	
ทรงถือขันตี	ใจมีเที่ยงธรรม	พระทรงออกกลัน	จิตรตั้งเมตตา...
...○ คอยพระราชา	ถืออุเบกขา	รักษาศีลทาน	
ตั้งใจหมายไปรก	พระโพธิญาณ	จึงให้สองมาร	แพควมบุญญา...
...○ แล้วพระทรงเคช	แจ้งความตามเหตุ	ทุกซึ่งอนิจจัง	
ชักเอาศีลห้า	มาว่าสั่งสอน	เบองคนทนหลัง	ตั้งแต่ป่าณา
○ มาชีวิตเขา	โทษตัวไม่เบา	เมื่อสิ้นชีวา	
คองไปทนทุกข	ล้าปากหนักหนา	บาปนั้นโหด	ตกในโลกกันต์
○ ครั้นเกิดชาติใหม่	เวียนผูกกันไป	เป็นเวรผูกพัน	
อะหินนานั้นเล่า	ของเขาเขานั้น	อย่าคิดหมายมัน	ลักเขาเอามา
○ จะเป็นเวรกรรม	หาผูกหักกัน	ทำให้ทุกข	
ไซ้ชาติเขาไป	ไมวายเลเยนา	เมื่อม้วยชีวา	ลงในอะเวจี

○ สุราต่อไป	พระบัญญัติไว้	อย่าไคยินคิ	
ของเมาเลียกัวร์	เป็นพาลกาลิ	เมื่อสิ้นชีวิต	มักให้ทุกชน
○ กาเมนนเจ้า	ลูกเขาเมียเขา	อย่าให้ปะปน	
มักทำตัวยาก	ลำบากเหลือล้น	ทำลายวายชนม์	โค่นทุกชนทวี
○ ชนจิวรค	หนามยากปักอก	สิบหกของคู	
ทานยมพระบาล	ประหารชีวิต	หมาแข่งแรงคิ	ลากเนื้อเถิกิน
○ มุสาวทา	ห้ามปรามวาจา	อย่าให้ทุศีล	
กล้มกลอกหลอกห่อ	คินอเขากิน	บาปกรรมไม่สิ้น	คิคคนจนตาย
○ นีแหละสุรา	ศีลพระหังหา	รักษาช่วยกาย	
ถึงจะวายชนม์	ยอมพนอบาย	คิงแก้วแหวพราย	ประคัมกับคน

ดูเหมือนผู้แต่งจะให้คำเรื่องเป็นตัวละครผู้คัมในธรรมะมาตั้งแต่คน ในตอนนี้ จึงให้คำเรื่องเทศนาศีลห้าโดยชัดเจน ข้อที่นำแปลกคือบทบาทของนางศรีคอกไม้ซึ่งคน คนเนนย้าว่านางไผ่ในทางสร้างบุญเพื่อหวังนิพพานแต่บทบาทของนางศรีคอกไม้ในทางธรรมะ ไม่ปรากฏแต่อย่างใด

คำเรื่องปราบยักษ์อื่น ๆ อีกและต่อมาไคนางวิลาไลและนางจันฉณาเป็นคู่ครอง คำเรื่องไคครองเมืองกายสิทธิ์ คำเรื่องพามเหลือทั้ง สองไปเยี่ยมท้าวทศวงษ์ อนุภาคใน ตอนนั้นนอกจากจะเป็น เรื่องของการรบกับยักษ์แล้ว มีอนุภาค เรื่องศนสรรพศาสตร์ มีฉติศ หากผู้ใดกินผลคานทศเห็นอจะกลายเป็นนก ผลคานไคจะกลายเป็นยักษ์ผลอีกคานหนึ่งจะ กลายเป็นลิง อีกคานหนึ่งจะกลายเป็นคน คำเรื่องพลัศพรากจากมเหลือทั้ง สอง โดยนาง จันฉณาถูกนกควายยักษ์คาบไป ต่อมาฤษช่วยไว้ ส่วนนางวิลาไลกลายเป็นลิง คำเรื่อง คองตคิตามนาง มีเหตุการณ์ผจญภัยต่อสู้กับยักษ์จนไคนางทั้ง สองกลับคืนมา

ตอนที่สามมีเบญจวรรณโอรสนางเบญจมาศทองเป็นตัวละครเอก เบญจวรรณมี ลักษณะพิเศษคือสีผิวจะเปลี่ยนไปตามเวลาได้ ๕ สี ตอนเช้าเป็นสีชาวตอนเที่ยงเป็นสี แดง ตอนบ่ายเป็นสีเขียว ตอนเย็นเป็นสีเหลืองอ่อนและตอนค่ำเป็นสีม่วง นอกจากนี้ เบญจวรรณยังมีแก้ววิเศษเนรมิตให้เป็นหรือคายไค การผจญภัยของเบญจวรรณเริ่มจาก เทพอุ้มสมเบญจวรรณกับนางผกาแก้วชคิยักษ ต่อมานางผกาแก้วอธิษฐานเลี้ยงทายเนื้อคู้ ค้วยจกหมาย เบญจวรรณรบกับบิคานางผกาแก้วฆ่าท้าวจตุภคิครพระยายักษ บิคานางผกา แก้ว แล้วไคนางผกาแก้ว ต่อมาชูปพศาคาให้พัน แต่พศาคาคิแค้นจึงจำต้องฆ่าพศาคาอีก

ครึ่งหนึ่ง

ตอนที่สี่ เป็นเรื่องราวของการานิกกับจันทร์คีมี โอรสของควา เรื่องทั้งสองเดิน
 ทางไปเรียนวิชาพลัศพรากจากกัน การานิกถูกลูกนางยักษ์ลักตัวไปส่วนจันทร์คีมีถูกนาย
 พรานกลืนแกลง แต่ถูกช่วยไว้ต่อมาฆาตพรานตายแล้วโคชยา ถูกกลืนแกลงจาก
 เซียนน้อยแต่ด้วยความเข้าใจผิดทำให้เซียนน้อยของฆาตพรานของตนเอง ภรรยาของเซียนน้อย
 (น้องภรรยา) แก่แค้นวางยาพิษจันทร์คีมีตาย การานิกซึ่งได้วิชาจากเมืองพระกาล
 สามารถชุบคนตายให้ฟื้น มาช่วยชีวิตน้องชาย ทั้งสองได้ครองเมือง

กลอนสวดเรื่อง เบญจมาศทอง ฉบับพิมพ์ของโรงพิมพ์วัดเกาะ เป็นฉบับที่ดัดแปลง
 มาจากต้นฉบับตัวเขียน โดยตัดส่วนที่เป็นบทไหว้ครูออกและเพิ่มเหตุการณ์ตอนท้ายเรื่องซึ่ง
 เป็นเรื่องการผจญภัยของตัวละครรุ่นลูก

เคโซไชย

กลอนสวคเรื่องเคโซไชย มีคนฉับตัวเขียนอยู่ในแผนกเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติจำนวน ๒ เล่ม คือ เลขที่ ๑ - ๒ อยู่ตู้ ๑๑๕ ก. ชั้น ๕/๔ มัคที่ ๑๑

กลอนสวคเรื่องเคโซไชย เลขที่ ๑ เป็นสมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๗๒ หน้า เนื้อความจบบริบูรณ์ ประวัติ หอสมุดแห่งชาติ ซื้อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

กลอนสวคเรื่องเคโซไชย เลขที่ ๒ เป็นสมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๗๒ หน้า ประวัติ นายประยูร อินบ่าวรุ่ง มอบให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ ๑๔ มกราคม ๒๕๑๔

กลอนสวคเรื่องเคโซไชย คงเป็นกลอนสวครุ่นเก่า คนฉับตัวเขียน เลขที่ ๑ ลายมือไม่คงงาม และใช้อักษรวิจิตรสวยงาม

คำานที่มาของเรื่อง กลอนสวคเรื่องนี้ไม่ได้บอกที่มาของเรื่องและเรียกเรื่องนี้ว่า"นิยาย" ในตอนต้นเรื่องมีข้อความว่า

- ผู้เฒ่าทั้งหลาย นิ่งฟังนิยาย มากมายสะไหวย
 - หงสาวหงสาว ชับฟังตั้งใจ ยาเจรจาโดย นีรทาพระสงขรม
 - อักษรเลือชาค ยาโดยประมาค สักสิ่งสักอัน
 - ผู้สวคผู้อาน ยาโดยกล่าวชวน ฟังไทยแมนหมัน จำไวยในยใจ
- (เคโซไชย เล่ม ๑ เลขที่ ๑)

แม้ผู้แต่งจะไม่ได้อ้างว่าเรื่องนี้มาจากชาคก แต่ก็มีคำเรียกชื่อตัวละครเอกว่า พระโพธิสัตว์ในตอนท้ายเรื่อง

- เมื่อนันโพธิสัค ป็นเกลาจักกระทัช กระบักยากรา
- ไปถึงทรามไวย พระครูอุปะชา เคนารช้อลา กลัมเชานุรี

ในเคโซไชย เลขที่ ๑ ตอนท้ายเรื่องไม่มีประชมุชาคก แต่ในคนฉับตัวเขียน เคโซไชย เลขที่ ๒ ซึ่งเป็นเนื้อเรื่องตอนค่อจากเคโซไชยเข้าเมืองครองราชสมบัติ เป็น

เหตุการณในชวงลูกและหลานของเคโซไชย เคโซไชยมอบราชสมบัติใหโอรสแลวออกบวช เมื่อสวรรคตกลับมาเกิดเป็นพระเวสสันดร คนฉบบนี้มีประมุขชากก โดยตัวละครทั้งหมดกลับมาเกิดในสมัยพระเวสสันดร คือ ท้าวสุทธราช เป็นท้าวสนไชย นางสุวรรณมาลา เป็นนางนุสดี นางพรหมเกษร เป็นนางมัทรี กลิ่นฟ้าและนางสุนทรโอรสและธิดาเป็นกัณหาชาติ และเรียกเรื่องนี้ว่า "นิทาน" เข้าใจว่ากลอนสวดเคโซไชย เลขที่ ๒ เป็นฉบบที่แต่งตอจากเรื่องเดิม เพราะในฉบบเลขที่ ๑ กล่าวว่าเรื่องจบเพียงเคโซไชยกลับมาเมือง การลงท่ายควยประมุขชากกแสดงว่าเป็นการแต่งเลียนแบบชากก

ในคานเนื้อเรื่องมีเหตุการณ์หลายคนซึ่งแสดงถึงร่องรอยของความเกาแกของเนื้อเรื่องและแตกตางไปจากกลอนสวดเรื่องอื่น ๆ เช่นการที่นางพรหมเกษรแมศพของสวามีรอนแรมไปในป่าเป็นอาทิตย์เป็นเดือนเป็นเหตุการณ์ที่ไม่เคยปรากฏในกลอนสวดเรื่องอื่น ๆ การที่นางพรหมเกษรมาอุปถัมภ์รายคนหลายครั้ง เช่น ฆ่าไชยพิศ เศรษฐราชของเคโซไชย ฆ่าชาวประมงทั้งสี่ที่ฆ่าพระเคโซไชย เหตุการณ์ที่นางเอกมาอุปถัมภ์รายหากเป็นเนื้อเรื่องที่ผูกขึ้นใหม่มักไม่มีลักษณะเช่นนี้ หรือมักจะอธิบายว่าเหตุไรหรือเป็นเพราะนุรพกรรมใดนางจึงมาอุปถัมภ์ราย

อาจกล่าวได้ว่าตัวละครเอกของเรื่องไม่ใช่เคโซไชยแต่เป็นนางพรหมเกษร นางพรหมเกษรมีลักษณะตางไปจากนางเอกในกลอนสวดและวรรณคดีไทยอื่น ๆ คือ นางมีพลังกำลังมาก มีการคอยคูปองรายอย่างเฉียบชารวดเร็ว นางมีความสามารถในการแก้ปัญหา และแสดงความกตัญญูเป็นเลิศ การแยกมารคาหนีภัย หรือแยกมารการอนแรมออกจากวังเป็นภาพของนางเอกที่ตางออกไปจากนางเอกแบบฉบบโดยสิ้นเชิง เมื่อสามีของนางถูกของรายถูกฆ่านางก็คอยคูปองรายที่หนีหนีและแยกคัพหนีไป ลักษณะเช่นนี้ดูจะเป็นร่องรอยของอนุภาคที่เกาแกเหมือนที่ปรากฏในชากก อย่างไรก็ตามเหตุการณ์คนหลังที่นางตกเป็นทาสของภรรยานายพรานดูจะเป็นภาพที่ขัดแย้งกับภาพในคองคณเรื่อง เพราะนางกลายเป็นผู้ที่ไม่คอยคูปองเหมือนคองคณเรื่อง

ลักษณะอีกลักษณะหนึ่งที่กลอนสวดเรื่องนี้ตางออกไปจากเรื่องอื่น ๆ คือการซื้อสัตย์คูปอง นางพรหมเกษรมีความซื้อสัตย์คูปองสามีอย่างมั่นคง และกตัญญูคูปองมารคาโดยตลอด ส่วนเคโซไชยก็รักนางพรหมเกษรทั้งที่ได้ชಾಯาใหม่ตักก็ไม่ได้หลงไหลชಾಯาใหม่

ยังคงติดตามนางพรหมเกษรและเมื่อไม่พบก็หนีออกมาวช ลักษณะเช่นนี้ออกจะต่างไปจากพระเอกแบบฉบับในกลอนสวคเรื่องอื่น ๆ

ค่านแนวคิดของเรื่อง กลอนสวคเรื่องเคโซไชย เสนอว่าบุรพกรรมหรือบุพเพสันนิวาสเป็นสิ่งที่กำหนดวิถีชีวิตในชาตินี้ ผู้ที่เป็นคู่สร้างกันมาแต่อดีตชาติย่อมเป็นคู่ครองกันอีกในชาตินี้ และหากเป็นคู่ครองกันอย่างแท้จริงแล้ว แม้อุปสรรคจะมาพลัดพรากอย่างไร ในที่สุดก็จะได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข แนวคิดย่อยที่เด่นมากคือ ความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี สำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด ภรรยาจะต้องซื่อสัตย์ต่อสามี แม้เมื่อสามีเสียชีวิตไปแล้ว แนวคิดย่อยอีกแนวคิดหนึ่งคือ ความกตัญญูของลูกที่มีต่อมารดา

เนื้อเรื่องกล่าวถึงท้าวภูษลราชแห่งเมืองประทุมธานี ทรงมีโอรส ๕ องค์ เมื่อโอรสเจริญวัยขึ้นทรงโปรดให้ทำพิธีเลือกคู่ครอง พระเชษฐาทั้งสี่เลือกนางจากเมืองต่าง ๆ ที่มาชุมนุมกันได้ แต่เคโซไชยโอรสองค์เล็กไม่พอใจนางใด ทำให้พระบิดาทรงซักเคืองพระทัย เคโซไชยเองก็ทรงโศกเศร้า นางแขกเต้าของเคโซไชยเห็นว่าเคโซไชยเศร้าพระทัย จึงรับอาสาไปหานางให้ นางแขกเต้าไปพบนางพรหมเกษรซึ่งเป็นธิดาท้าวมัทราชกับนางจันจำปา ต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองมาอยู่ไร่ร้าง วันหนึ่งนางแขกเต้าพบนางพรหมเกษร นางแขกเต้าเข้าไปกินงาในไร่ นางพรหมเกษรไล่นก นางแขกเต้าบอกว่าคุณเป็นนกลของเจ้าชายเคโซไชย คำถ่วงจะชกให้ให้บอกว่าราคาเท่าใด พรหมเกษรค้านนางแขกเต้าว่าเธอชื่อท้าวพระยามาอ้าง คงคิดว่าคุณค่าต้อย

- นางจิงรอนหัว สุวาวคคว์ ชางจันนัจา
มิ่งจักใหญ่เจา มุาคิคคางา มิ่งเอาเจาฟา มาคมเหงไครย
- เหนูเราคุมตอย นอยทุรมัยมยอย นุนนอยเซนใจย
อางทาวอางพญา เจรรจาสูงใหญ่ แขกเตาจิงโรย แคนใจยนักหน้า

นางแขกเต้าความไปบอกเคโซไชยว่าพบหญิงงาม คือนางพรหมเกษรในไร่ร้าง เคโซไชยถามว่านางเป็นลูกใคร นางแขกเต้าไม่ได้ตามจึงกลับมาตาม พร้อมทั้งนำภูษาห่อชำมรงค์มาให้นาง เมื่อนางพรหมเกษรได้รับพระชำมรงค์แล้วเล่าเรื่องราวของนางว่านางเป็นธิดาท้าวมัทราชกับนางจันจำปา ท้าวมัทราชส่งส่วยมนุษย์ให้ยักษ์จนผู้คนหมดเมือง ยักษ์กินท้าวมัทราชแล้วจะนำนางไปเป็นนมเหล้า นางอุ้มมารคาคำน้าหลบหนียักษ์มาอาศัยอยู่กับ

ชาวไร่ปลูกถั่วงาเลี้ยงชีพ เมื่อเคโซไชยทราบเรื่องราวของนาง เสกข์มายังไร้งา ได้
นางพรหมเกษร ในคอนันมีบทอัศจรรย์สั้น ๆ ซึ่งแปลกไปจากกลอนสวดทั่ว ๆ ไปที่ไม่มีบท
อัศจรรย์แทรกเลย

พยุภุมภุมสูธา
กินพาเพียงวากุไหวย
พญานาคปากพนา
เงือกงูฝูงปูปลา
บางหวายสายชมพูค
มัตถาวายสหายใจ

คองดูณา แดกแยกไปย
สู่เทียนไปยขันพรมมา
ทะเลดินเคลื่อนธา ๆ
สองทาราสำรานใจย
มุกแก้วจุ่มจุ่มกินโคลย
โนยสินทุทเลวัน

เมื่อเคโซไชยจะพานางพรหมเกษรเข้าเมือง นางทักทวนว่าเคโซไชยควร
ไปทูลพระบิดาพระมารดา ก่อนแล้วจึงนำนางไปเฝ้า เมื่อเคโซไชยออกเดินทางไปแล้ว
ยักษ์คามมาพบนางพรหมเกษร ได้จับนางกับมารดา นกแซกเต่าเห็นจึงมาทูลเคโซไชย
เคโซไชยรบกับยักษ์ ยิงปืนจนยักษ์บาดเจ็บ ยักษ์ใจอูบายบอกว่านางพรหมเกษรเป็นชายน
คน นางพรหมเกษรเถียงว่าไม่เป็นความจริง เมื่อยักษ์จวนจะตลกร้องขอชีวิตจาก
เคโซไชย โดยจะยอมเป็นข้ารับใช้ เคโซไชยดอนพิษปืนให้ แล้วพานางพรหมเกษรเข้า
เมือง ท้าวภูคศราชจักพิชชอกิเสกให้เคโซไชย

ฝ่ายเชษฐาทั้งสี่เห็นว่านางพรหมเกษรรูปร่างมากกว่าชายของคน ก็ก็จะแย่งนาง
จากเคโซไชย เมื่อเคโซไชยหลับแอบมาฆ่า เชษฐาชื่อไชยทัตต์เข้าหานางพรหมเกษร
นางฆ่าไชยทัตต์ แล้วอุ้มศพเคโซไชย มีอีกข้างหนึ่งอุ้มมารดาหนีเข้าป่า มีบทพรรณนาว่า
นางมีกำลังอุจฉ่างสารเจ็ดเชือก

○ กวยกำลังนาง โดยเจคตัวชาง ไมยโดยเมื่อยล่า
พาสืบหาชาวไทย ไปยนอกพารา แมลูกสองรา พาเซาภิงภี

นางเดินทางมาพบอาศรมฤาษี เล่าเรื่องราวให้ฤาษีฟัง ฤาษีชูปเคโซไชยให้
ฟื้นคืนชีวิต ทั้งสามองค์เดินทางไปถึงแม่น้ำขอให้ชาวประมง ๔ คนพามาหน้า ชาวประมง
เห็นว่านางพรหมเกษรรูปร่างจะฆ่าสามีจึงนางไปถวายเจ้านาย ชาวประมงพันเคียรของ
เคโซไชยชาคตกน้ำ นางพรหมเกษรถวายพระขรรค์ฆ่าชาวประมงทั้งสี่ พามารดาขึ้นฝั่ง

แล้วมศพเคโซไชย นางอุ้มศพเคโซไชยเพื่อกลับไปหาฤาษีให้ช่วยชุบชีวิตให้เคโซไชย
 เดินทางอยู่ ๓ เดือนก็ยังไม่พบ นางพบลิงตัวหนึ่งนั่งอยู่ริมน้ำ ลิงถามถึงความเป็นมา
 ที่นางนำศพมาล้างน้ำทำความสะอาด ลิงป่าให้แกวมน้ำให้นางชอนมณีในนมแล้วชুবน้ำบีบ
 น้ำจากนมรดศพ ๓ ครั้ง เคโซไชยฟื้นคืนชีวิตเป็นครั้งที่สอง เคโซไชยฟื้นแล้วบอก
 นางว่าเป็นเพราะกรรมตามทัน

- โอแก้ว ส้อยสรวาก เป็นกำวิบาก แยกอคนักขรม
 สองทาสามหา แศตยจากกัน บาดโคยตามทัน ถึงเราสองรา

ทั้งหมดเดินทางต่อไปพบมหาสมุทร เคโซไชยคือแพมือซ้ายอุ้มเมียมาย มือขวา
 อุ้มนางพรหมเกษร แยกพระชรรค์และปืนไวบนบ่า ขณะอยู่มหาสมุทรเมียยหลุกมือ น้ำซึก
 นางพรหมเกษรหายไป

นางพรหมเกษรขึ้นฝั่งได้ พบนายพรานป่าชื่อออกุศล นางขอร้องให้รับนางไป
 อยู่ด้วย ภรรยา นายพรานชื่อเข่าจุพาทา มีจิตใจโหดร้าย คือใจที่ไค่นางมาเป็นข้าวบิโซ
 เมื่อนางไปซื้อของในตลาด ชาวบ้านเอ็นดูไม่รับสรวงจากนาง ค้อมาครบ ๑๐ เดือน
 นางคลอดบุตร ยายเข่านำทารกไปทิ้ง

ฝ่ายเคโซไชยว่ายน้ำอยู่ในมหาสมุทรช้านานจนอิฐฐานขอให้เทพคาช่วยคุ้ม
 ครองนางพรหมเกษรและมารดา เทพคาจึงช่วยเคโซไชยให้เดินทางมาถึงเมืองจำปา
 นครของท้าวจันทกนิทรและนางพราหมณี เทวคาแปลงเป็นนางชรมเกษรหลอกให้เคโซไชย
 วังตามจนเข้าเขตเมืองจำปา ขณะนั้นเจ้าเมืองจำปาสวรรคต มีเพียงพระธิดา เสนา
 อำมาตย์ประกอบพิธีราชรถเสี่ยงทายเพื่อหาผู้มีบุญญาธิการมาครองเมือง ราชรถมาเกย
 ที่พระบาทของเคโซไชย เสนาอำมาตย์จึงทูลให้ครองเมืองและยกนางสุทธาให้เป็นมเหสี
 แม่เคโซไชยจะไค่นางเป็นชายาก็ยังคิดถึงนางพรหมเกษร และยังรักนางไม่เสื่อมคลาย
 เมื่ออยู่กับนางสุทธา ๗ วัน จึงออกตามหาพรหมเกษร ในที่สุดไปพบโอรสที่ยายเข่าเอา
 มาทิ้งไว้ เคโซไชยนำโอรสไปเลี้ยงและหนีไปบวช เคโซไชยบวชอยู่ ๘ เดือนนางสุทธา
 ความมาพบจึงนำของมาถวาย

ส่วนยายเข่านำนางพรหมเกษรมาขายให้นางพราหมณี วันหนึ่งนางขอไปพึ่งขรม

โคตพกุมารเกิดมีน้ำนมไหลเข้าปากกุมาร เมื่อพระเคโชไชยคามมาพบแกล้งกุด่านาง นางคามไปที่ภูมิจึงเคโชไชยถามเรื่องราวที่เกิดขึ้น นางขอโอรสไปเลี้ยงเมื่อนางสุทษามาวัดเคโชไชยบอฉวงสุทษาว่านางพรหมเกษรรับโอรสไปเลี้ยง นางสุทษาจึงไปรับนางพรหมเกษรเข้าวัง เมื่อเคโชไชยรู้ว่ามเหสีทั้งสองปรองคองกันก็เกลียดพระ กลับไปครองเมือง

จากเนื้อเรื่องข้างต้นอาจวิเคราะห์โครงเรื่องและอนุภาคได้ดังนี้

- ๑. พระเอก - เป็นลูกกษัตริย์ เป็นลูกคนเล็กในจำนวน ๕ คน
- มีปัญหาเพราะหาผู้ครองเมืองไม่ได้ซะที ๗ หาได้
- ๒. นางเอก - เป็นธิดากษัตริย์
- บ้านเมืองผู้คนถูกยักยอก
- พามารดาหนีภัยชีวิตตกยาก
- ๓. พระเอกนางเอก- ตกเป็นสื่อ
- ๔. อุปสรรค ๑ : การพลัดพรากและความตาย - พี่ชายพระเอกฆ่าพระเอก เพื่อชิงภรรยา
- นางเอกฆ่าพี่ชายพระเอก
- ฤๅษีช่วยชุบชีวิตพระเอก
- ๕. อุปสรรค ๒ : การพลัดพรากและความตาย - ชาวประมงฆ่าพระเอก
- นางเอกฆ่าชาวประมงทั้งสี่
- ลิงให้ของวิเศษชุบชีวิตพระเอก
- ๖. อุปสรรค ๓ : การพลัดพราก - แพแตก
- นางเอกอยู่กับเข่าใจร้าย
- คลอกลูกถูกพรากเอาลูกไปทิ้ง
- นางเอกถูกชายให้พรหมณ์
- ๗. การกลับมาพบกันและความสุข - พระเอกมีราชรถมาเกย
- โคตพกุมารใหม่ โคตครองเมือง

- พระเอกพบลูก หนีออกบวช
- พระเอกพบนางเอก กลับไปครองเมือง

โครงเรื่องของกลอนสวดเรื่องเคโซไชย มีเอกภาพและมีข้อนาสังเกต คือมีการเน้นย้ำอุปสรรคการพลัดพรากถึง ๓ ครั้ง และเป็นอุปสรรคชนิดร้ายแรงที่สุดคือความตายแต่ด้วยความรักความภักดีที่ภรรยาที่มีต่อสามี แม้ความตายก็ไม่อาจหยุดยั้งความรักของนางเอกที่มีต่อสามีทำให้นางไม่ยอมแพ้ และในที่สุดก็ได้รับผลดีตอบแทนคือมีผู้ช่วยชีวิตสามีซึ่งตายไปแล้วถึง ๒ ครั้ง ๒ หน.